

54118

TÜRK DİLİNDE ZARF - FİLLER

Prof. Dr. Mustafa Özkan

M. Özkan

18. 10. 1996

Hidayet

Prof. Dr.

Hidayet Kemal Bayatlı
Trakya Üniv. Fen-Edb. Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Başkanı

DOKTORA TEZİ

18-10-1996

Prof. Dr. Mahmut Kaşgarlı

M. Kaşgarlı

18-10-1996

T. 54118

DANIŞMAN
PROF.DR. HİDÂYET KEMÂL BAYATLI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

HAZIRLAYAN
HEDİYE TUNCER

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

EDİRNE - 1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
GİRİŞ	1
I. ESKİ TÜRKÇE	7
A. ÖZEL EKLERLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ	10
-a/-e ZARF-FİİL EKİ	10
a.1. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı	10
a.2. Zarf-fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili ..	11
a.3. Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı ...	12
a.4. Zarf-fiilin Kalıplaşarak Edat Hâlinde Kullanılışı ..	13
a.5. Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşmış Zarf Olarak Kullanılışı	16
a.6. Zarf-fiilin Kalıplaşarak İsim ve Sıfat Fonksiyonunda Kullanılışı	16
a.7. Zarf-Fiilin Edatla Kullanılışı	17
-ğalı/-geli; -kalı/-keli ZARF-FİİL EKİ	17
-ğınca/-ginge, -kınca/-kinge ZARF-FİİL EKİ	19
-kan/-ken ZARF-FİİL EKİ	21
-matı/-meti, -matın/-metin, -madın/-medin, -mayın/-meyin ZARF-FİİL EKİ	22
-n ZARF-FİİLİ YAPMA EKİ	24
a.1. Zarf-Fiilin Hal Zarfı Olarak Kullanılışı.....	25
a.2. Kalıplaşmış Edat Yapımında Kullanılışı	26
a.3. Kalıplaşmış Yön ve Yer İsmi Olarak Kullanılışı.....	28
-ı/-i, -u/-ü, ZARF-FİİL EKİ	28
a.1. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı	28
a.2. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili..	31
a.3. Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı....	32
a.4. Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı	35
a.5. İsim Olarak Kullanılışı	38
a.6. Zarf-Fiilin Yön ve Yer Zarfı Fonksiyonunda Kullanılışı	38
-p, -ıp/-ip, -up/-üp, GENİŞLETİLMİŞ ŞEKİLLERİ OLAN -ıpan/ -ıpen, -upan/-üpen, -upanın/-üpenin ZARF-FİİL YAPMA EKİ	41
a.1. Hal Zarfı Olarak Kullanılışı	41
a.2. Hal Zarfı Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili..	43
a.3. Bağlama Fonksiyonunda Kullanılışı	44
a.4. Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı....	47
a.5. Kalıplaşmış Zarf Olarak Kullanımı	48
B. İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİYLE ZARF-FİİL FONKSİYONUNDA KULLANILAN ŞEKİLLER	48
a. -duk/-dük, -tuk/-tük isim-fiil Ekinin İsim Çekim Eklerini Alarak Zarf-fiil Fonksiyonuyla Kullanılışı ..	48
b. -miş/-miş isim-fiil Ekine, İsim Çekim Ekleri Getirilerek Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı.....	49

C. İSİM-FİİLLERİN EDATLARA BAĞLANMASIYLA ZARF-FİİL FONKSİYONUNDA KULLANILAN ŞEKİLLER	50
a.1. "-ır/-ir , -ar/-er" ve "-maz/-mez" isim-fiil Eklerinin Edatlarla Kullanılışı.....	50
a.2. "-duk/-dük" isim-fiil Ekinin Edatlarla Kullanılışı..	51
a.3. "-gu/-gü" isim-fiilinin Edatla Kullanılışı	51
-ser/-sar ŞART ZARF-FİİLİ	52

II. KARAHANLI TÜRKÇESİ .....

A. ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ	54
-a/-e ZARF-FİİL EKİ.....	54
a.1. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı.....	54
a.2. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili..	57
a.3. Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı....	57
a.4. -a/-e Zarf-fiil Ekinin Yer, Yön ve Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı	62
a.5. -a/-e Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı.....	64
a.6. -a/-e Zarf-fiil Ekinin İsim Fonksiyonunda Kullanılışı.....	67
-ğalı/-geli ZARF-FİİL EKİ	68
-gınça/-ginçe ZARF-FİİL EKİ	71
-ken ZARF-FİİL EKİ.....	73
-madın/-medin; -madı/-medi ZARF-FİİL EKİ.....	74
-n ZARF-FİİL EKİ.....	75
-u/-ü ZARF-FİİL EKİ.....	77
a.1. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı	78
a.2. Zarf-fiil Olarak Kullanılan Tekrar Gurubu Teşkili...	79
a.3. -u/-ü Zarf-fiil Eki, -la/-le- Fiil Yapma Eki ile Birleşerek "gibi, kadar" Anlamında Kullanılışı.....	80
a.4. Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı....	80
a.5. Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşarak Edat Olarak Kullanılışı.....	82
a.6. Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşarak Zarf Görevinde Kullanılışı.....	86
a.7. Zarf-fiilin Kalıplaşarak İsim ve Sıfat Fonksiyonunda Kullanılışı.....	87
-p (-ıp/-ip; -up/-üp) ZARF-FİİL EKİ.....	88
a.1. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı	89
a.2. Zarf-fiil Olarak Kullanılan Tekrar Gurubu Şekli.....	93
a.3. Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı....	93
b. Fonksiyonlarını Yüklenererek Önünde Yer Aldığı İsim-fiil, Sıfat-fiil ile Sıralama İfadesi ile Bağlama Gurubu Oluşturulması.....	94
c. Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşmış Edat Halinde Kullanılışı.	95
d. Zarf-fiilin Kalıplaşarak İsim Halinde Kullanılışı.....	96
B. İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİ İLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER	97
a. -duk/-dük, -tuk/-tük Ekine, İsim Çekim Ekleri ve Edatlar Getirilerek Zarf-fiil Görevinde Kullanılışı.....	97

b.-ğü/-gü isim-fiil ekinin isim Hal Ekleri ile Birleşmesinden Doğan Zarf-fiil Görevinde Kullanılışı..	99
c.-ar/-er,-ur/-ür,-r isim-fiil Eklerinin Çeşitli isim Hal Eklerinin Birleşmesinden Doğan Zarf-fiil Fonksiyonları.....	99
d.-maz/-mez isim-fiil Ekinin isim Çekim Eklerini Alarak ve Edatlara Bağlanarak Zarf-fiil Olarak Kullanılışı..	101
e.-miş/-miş isim-fiil Ekine isim Çekim Ekleri ve Edatların Getirilmesiyle Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı...	102
f.-ş,ış/-iş,-uş/-üş Hareket ismine "teg" "gibi" Edatının Bağlanmasıyla Benzetme İfadeli Zarf-fiil Teşkili	103
-sa/-se ŞAKI EKI	103
III.HAREZM TÜRKÇESİ	105
A.ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ	105
-a/-e ZARF-FİİL EKI	105
a.1.Zarf fiil Olarak Kullanılışı	106
a.2.Zarf fiil Olarak Kullanılışın İki Halinin Teşkili...	107
a.3.Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde kullanılışı...	107
a.4.Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı	109
a.5.Kalıplaşmış isim ve Sıfat Olarak Kullanılışı.....	115
a.6.Çekimli fiil Olarak Kullanılışı.....	116
-ğaç/-geç ZARF-FİİL EKI	117
-ğalı/-geli ZARF-FİİL EKI	117
-ğınça/-gİNÇE ZARF-FİİL EKI	118
-ı/-i , -u/-ü ZARF-FİİL EKLERİ	119
a.1.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	119
a.2.Zarf-fiil Olarak Kullanılan Tekrar Gurubu teşkili..	120
a.3.Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı	121
a.4.Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı.....	124
a.5.Zarf-fiilin Çekimli Fiil Olarak Kullanılışı	129
a.6.Kalıplaşmış isim ve Sıfat Olarak Kullanılışı	129
a.7.Kalıplaşmış Zarf Olarak Kullanılışı.....	130
-ıçak/-içek ZARF-FİİL EKI	131
-ken ZARF-FİİL EKI	131
-madın/-medin ZARF-FİİL EKI	132
-p , -ıp/-ip/-up/-üp ZARF-FİİL EKI	134
a.Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı	134
b.Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı.....	136
c.Kalıplaşmış Zarf Olarak Kullanılışı	137
B.İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİYLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER	137
a.-ğan/-gen isim-fiil Ekinin, isim Çekim Eklerini Alarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı.....	137
b.-ar/-er,-ur/-ür,-r isim-fiil Ekinin, isim Çekim Eklerini Alarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı....	137
c.-miş/-miş isim-fiil Ekinin, isim Çekim Eklerini Alarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı	138

d.-ğu/-gü isim-fiil Ekinin, isim Çekim Eklerini Alarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı.....	139
e.-duk/-dük,-tuk/-tük isim-fiil Ekinin, isim Çekim Eklerini Alarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı..	139
f."-maz/-mez" (Geniş Zaman) isim-fiil Ekinin, isim Çekim Eklerini Alarak Hal Zarfı Fonksiyonunda Kullanılışı..	139
g.-mak/-mek Hareket ismi Ekine isim Çekim Ekleri ve "üçün" Edatının Getirilmesiyle Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı	140
IV.KIPÇAK TÜRKÇESİ	141
A.ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ	142
-a/-e ZARF-FİİL EKI	142
a.1.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı	142
a.2.Zarf-Fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Gurubu Teşkilini	143
a.3.Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı..	143
a.4.Zarf-fiilin Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı....	145
a.5.-a/-e Zarf-fiilinin Çekimli Fiil Olarak Kullanılışı	148
a.6.Zarf-fiilin Kalıplaşarak isim ve Sıfat Olarak Kullanılışı.....	151
a.7.Zarf-fiilin Kalıplaşarak Zarf Görevinde Kullanılışı	152
-ğaç/-geç ZARF-FİİL EKI	153
-ğalı/-geli,-ğalı/-keli ZARF-FİİL EKI	154
-ğınça/-günçe,-ğınça/-günçe ZARF-FİİL EKI	154
-ı/-i/-u/-ü ZARF-FİİL EKI	155
a.1.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	156
a.2.Zarf-fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Gurubu Teşkilini	156
a.3.Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı...	156
a.4.Zarf-fiilin Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı....	156
a.5.Zarf-fiilin Kalıplaşarak isim ve Sıfat Olarak Kullanılışı.....	159
a.6.Zarf-fiilin Kalıplaşarak Zarf Görevinde Kullanılışı	160
-ıçak/-içek ZARF-FİİL EKI	161
-ken ZARF-FİİL EKI	161
-mayın/-meyin ZARF-FİİL EKI	162
-n ZARF-FİİL EKI	163
-n zarf-fiil Ekinin Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı	164
-n zarf-fiil Ekinin Kalıplaşmış isim Olarak Kullanılışı	164
-p,-ıp/-ip,-up/-üp ZARF-FİİL EKI	165
a.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı	165
b.Bağlama Fonksiyonunda Kullanılışı.....	166
c.Zarf-fiilin Birleşik Fiillerde Kullanılışı.....	166
d.Zaman ifadeli Fiil Şekillerinde Kullanılması.....	167
e.Kalıplaşmış Edat Halinde Kullanılışı.....	169
f.Kalıplaşmış Miktar Zarfı Olarak Kullanılışı.....	169
g.-p Zarf-fiilinin Kalıplaşarak isim Olarak Kullanılışı	169
-ıban/-iben,-uban/-üben ZARF-FİİL EKI	169
B.İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİ İLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER	170
a.-ğan/gen isim Fiil Ekinin, isim Çekim Eklerini	

Alarak ve Edatlara Bağlanarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı.....	170
b. -r, -ar/-er, -ur/-ür isim-fiil Ekinin isim Çekim Eklerini Alarak ve Edatlara Bağlanarak Zarf-fiil Fonksiyonunda kullanılışı.....	171
c. -maz/mez, -mas/-mes Olumsuz Geniş Zaman isim-fiil Ekinin isim Çekim Eklerini Alarak ve Edatlara Bağlanarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı	172
-sa/-se ŞART EKi	173

V. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ 174

A. ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ	175
-a/-e, -y ZARF-FİİL EKİ	175
a.1. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	175
a.2. Zarf-fiil Olarak Kullanılan Tekrar Gurubu Teşkili ..	176
a.3. Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı ..	176
a.4. Zarf-fiilin Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı ...	178
a.5. -a/-e Zarf-fiilinin Çekimli Fiil Olarak Kullanılışı	180
a.6. Zarf-fiilin Kalıplaşarak İsim ve Sıfat Olarak Kullanılışı.....	183
a.7. Zarf-fiilin Kalıplaşarak Zarf Olarak Kullanılışı...	184
-ğaç/-geç, -kaç/-keç ZARF-FİİL EKİ	184
-ğalı/-geli, -kalı/-keli ZARF-FİİL EKİ	185
-ğunça/-günçe ZARF-FİİL EKİ	188
-ı/-i, -u/-ü ZARF-FİİL EKİ	189
a.1. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	190
a.2. Zarf-fiilin Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı.....	190
a.3. Zarf-fiilin Kalıplaşarak Zarf Halinde Kullanılışı..	191
-p, -ban/-ben ZARF-FİİL EKİ	191
a.1. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	191
a.2. Birleşik Fiillerin Teşkilinde Kullanılışı.....	194
a.3. Çekimli Fiil Olarak Kullanılışı.....	195
a.4. Zarf-fiilin Kalıplaşmış Zarf Olarak Kullanılışı.....	196
-may/-mey, -mayın/-meyin ZARF-FİİL EKİ	196
B. İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİ İLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER	198
a. -ğan/-gen, -қан/-ken isim-fiil Ekinin isim Çekim Eklerini Alarak ve Edatlara Bağlanarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılması.....	198
b. -r, -ar/-er, -ur/-ür isim-fiil Ekinin isim Çekim Eklerini Alarak ve Edatlara Bağlanarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılması.....	199
c. -mas/-mes isim Fiilinin Çıkma Hal Ekini Alarak "burun" Edatıyla "-madan önce" Anlamında Zaman Zarfı Fonksiyonunda Kullanılması.....	200
d. -ğu/-kü, -gu/-gü isim-fiil Ekinin Eşitlik Eki ile Zaman İfadeli Zarf-fiil Olarak Kullanılması.....	200
-sa/-se ŞART EKİ	200

VI. BATI TÜRKÇESİ	201
1. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ	201
A. ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ	201
-a/-e ZARF-FİİL EKİ	201
a.1. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	202
a.2. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili.	203
a.3. Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı ..	204
a.4. Çekimli Fiili Yerine Yüklöm Olarak Kullanılması ...	206
a.5. -a/-e <-ğa/-ge Ekinin Kiplerdeki Kullanılışı	206
a.6. -a/-e Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşmış Edat Olarak	
Kullanılışı.....	210
a.7. -a/-e Zarf-Fiil Ekinin Kalıplaşıp Zarf Olarak	
Kullanılışı.....	215
a.8. -a/-e Zarf-Fiil Ekinin Kalıplaşarak İsim ve	
Sıfat Olarak Kullanılışı	216
-alı/-eli ZARF-FİİL EKİ	216
-arağ/-erek Zarf-Fiil Eki	218
-ı/-i Zarf-Fiil Eki	219
a. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	219
b. Birleşik Fiillerin Yapımında Kullanılışı.....	219
c. Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı	221
d. Kalıplaşmış İsim Olarak Kullanılışı	223
e. Kalıplaşmış Zarf Olarak Kullanılışı	223
-ıcağaz/-icegez 'li ZARF-FİİL EKİ	224
-ıcağ/-icek ZARF-FİİL EKİ	224
-ıncağ/-ince ZARF-FİİL EKİ	226
-ıncagaz/-incegez ZARF-FİİL EKİ	228
-ıncağ/-incek ZARF-FİİL EKİ	229
-ışın/-ışın ZARF-FİİL EKİ	229
-iken (<i>i-ken</i>) BİRLEŞİK ZARF-FİİL EKİ	229
-duğça/-dükçe ZARF-FİİL EKİ	231
-duğda/-dükde ZARF-FİİL EKİ	232
-madın/-medin ZARF-FİİL EKİ	232
-mayın/-meyin, -mazın/-mezın ZARF-FİİL EKİ.....	234
-u/-ü, -(y)u/-(y)ü ZARF-FİİL EKİ	234
a.1. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı	235
a.2. Zarf-Fiil Olarak Kullanılan Tekrar Grubu Teşkili...	236
a.3. Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı...	237
a.4. Zarf-Fiilin Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı ...	239
a.5. -u/-ü Zarf-Fiil Ekinin Kalıplaşmış Zarf Olarak	
Kullanılışı.....	242
a.6. -u/-ü Zarf-Fiil Ekinin Kalıplaşmış İsim ve Sıfat	
Olarak Kullanılışı	243
-uban/-üben, -ubanı/-übeni, -ubanın/-übenin ZARF-FİİL EKİ.	243
-up/-üp ZARF-FİİL EKİ	246
a. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı	247
b. Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı.....	248
c. Yardımcı Cümlelerin Yüklöm Durumunda Kullanılışı.....	248
d. Sıralama İfadesiyle Bağlama Gurubu Oluşturması.....	249
e. Kip Eki Olarak Kullanılışı	249

B. İSİM FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİ İLE	
ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER	250
a.1.-an/-en isim-fiil Ekinin isim Çekim Eklerini	
Alarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı	250
a.2.-duk/-dük isim-fiil Ekinin isim Çekim Eklerini	
Alarak Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı.....	250
a.3.-mış/-miş isim-fiil Ekinin Bazı Edatlarla Birleşerek	
Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı	252
a.4.-ar/-er isim-fiil Ekinin Edatlarla Bağlanarak	
Zarf-fiil Fonksiyonunda Kullanılışı	253
a.5.-maz/-mez Geniş Zaman Olumsuz isim-fiil Ekinin	
Edatlara Bağlanarak Zarf-fiil Fonksiyonunda	
Kullanılışı	253
a.6.-mak/-mek Ekine isim Çekim Eklerinin Getirilmesi	
ile Hal Zarfı Olarak Kullanılışı	253
-sa/-se ŞART EKİ	253
2.OSMANLI TÜRKÇESİ	255
-a/-e Zarf-fiil Eki	255
a.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı	255
b.Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı	255
c.Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşarak Edat, isim, Zarf	
Halinde Kullanılışı.....	256
d.Zarf-fiilin Çekimli Şekil Olarak Kullanılışı.....	256
-alı/-eli Zarf-fiil Eki	257
-arağ/-erek Zarf-fiil Eki	257
-ğaç/-geç Zarf-fiil Eki	258
-duğça/-dükçe Zarf-fiil Eki	258
-duğde/-dukda Zarf-fiil Eki	259
-ken Zarf-fiil Eki	259
-ıcağ/-icek Zarf-fiil Eki	260
-ınca/-ince Zarf-fiil Eki	260
-madan/-meden Zarf-fiil Eki	261
-up(ub)/-üp(üb) Zarf-fiil Eki	261
a.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı	261
b.Zarf-fiilin Çekimli Şekil Olarak Kullanılışı	262
3.TÜRKİYE TÜRKÇESİ	263
A.ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ	263
-a/-e ZARF-FİİL EKİ	263
a.1.Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı	263
a.2.Zarf fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili.	264
a.3.Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı...	265
a.4.Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı	268
a.5.a/-e Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşarak isim ve	
Sıfat Durumunda Kullanılışı.....	275
a.6-a/-e Zarf-fiilinin Çekimli Fiil Olarak Kullanılışı.	276
-alı/-eli ZARF-FİİL EKİ	277

-arak/-erek ZARF FİİL EKİ	278
a.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	279
b.Bağlama Fonksiyonu ile Kullanılışı.....	280
c.Hal Ekleriyle Kullanılışı.....	281
d.İsimden İsim Yapma Ekleriyle Kullanılışı.....	282
e.İsim ve Sıfatlarla Kullanılışı.....	282
-ı/-i , -u/-ü ZARF-FİİL EKİ	282
a.Birleşik Fiillerle Kullanılışı.....	282
b.Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı.....	283
c.Kalıplaşmış İsim ve Sıfat Olarak Kullanılışı.....	288
-dıkça/-dikçe ZARF-FİİL EKİ	291
a.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	291
b.Kalıplaşmış Zarf Olarak Kullanılışı.....	293
-ınca/-ince ZARF-FİİL EKİ	294
-iken : i-ken BİRLEŞİK ZARF-FİİL EKİ	296
-madan/-meden ZARF-FİİL EKİ	298
-ıp/-ip,-up/-üp ZARF-FİİL EKİ	300
a.1.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı.....	301
a.2.Bağlama Fonksiyonu.....	301
a.3.Edatlarla Kullanılışı.....	302
a.4.Pekiştirme Fonksiyonu.....	303
a.5.Tekrar Edilerek Anlatıma Sıklık Kazandırma.....	303
B. İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİYLE	
ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER	304
a.-duk/-dük isim-fiil Ekinin İsim Çekim Eklerini	
Alarak Zarf Görevinde Kullanılması	305
b.-acak/-ecek isim-fiiline isim Çekim Eklerinin	
Getirilmesinden Doğan Zarf Fiil Fonksiyonları	308
c.-ır/-ir,-r,-ar/-er isim fiiline isim Çekim	
Eklerinin ve Edatların Getirilmesi ile Zarf Fiil	
Fonksiyonu Üstlenmiş Şekiller	309
d.-ar/-er,-ur/-ür,-r isim-fiilinin Olumsuz Şekli ile	
Birlikte Kullanılan Zarf-fiil Fonksiyonu	310
e.-miş/-miş,-muş/-müş isim-fiil Ekine İsim Çekim	
Ekleri ile Edatların Getirilerek Zarf-fiil	
Fonksiyonu Üstlenmiş Şekiller	310
f.Görülen Geçmiş Zaman ile Geniş Zaman Kipinin Soru	
Şekli ile Tekrar Yapıda Bir Zarf-fiil Fonksiyonu	311
g.-mak/-mek Hareket İsmi'nin Edatlara Bağlanarak	
Zarf-fiil Teşkili	311
h.-ası/-esi isim-fiil Ekinin İsmi'nin Yönelme Hal Ekini	
Alarak Zarf-fiil Fonksiyonlu Kullanılışı.....	313
ı.-yor Şimdiki Zaman Ekinin "gibi" Edatı ile Birlikte	
Karşılaştırma Zarf-fiili Olarak Kullanılması.....	313
-sa/-se ŞART EKİ	313
SONUÇ	315
BİBLİYOGRAFYA	322

ÖNSÖZ

En az on iki asırlık bir geçmişi olan ve çeşitli kültür merkezlerinde ayrı ayrı gelişen Türk Dilinin çözülmesi gereken çok çeşitli konuları vardır. Türkçenin ana metinleri ortaya konulmuş ve ana meseleleri halledilmiş olmakla birlikte, henüz neşredilmemiş yüzlerce eser vardır. Bunların içinde Türk Dilinin bütün hususiyet ve zenginlikleri yatmaktadır. Daha nice konular, üzerinde çalışılmayı beklemektedir.

İşte, Türkçedeki zarf-fiillerin yapıları ve fonksiyonlarını, tarihî gelişimleri içinde karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerektiğini düşünerek bu çalışmayı gerçekleştirdik. Çalışmamız tamamen metinlere dayanmaktadır. Yayınlanmış ve indeksleri hazırlanmış metinlerden Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesi sahalarına ait başlıca eserleri taradık. Bunlarda mevcut olan zarf-fiilleri tespit ederek örnekleri ile sunduk. Çünkü böyle bir geniş alan, ancak örnekleme metodu ile incelenebilirdi.

Her zarf-fiilin yapısı incelenirken, bilim adamlarının bu konudaki görüşleri özetlendikten sonra, makul olanı tercih edilmiştir. Zira etimoloji konusunda kesin çözümlere ulaşılmadığını burada belirtmeliyiz.

Çalışmamızın alanı klasik yazı dillerini kapsamaktadır.

Zarf-fiillerin menşelerini izah ederken, isim köklerinden sonra (+), fiil köklerinden sonra (-) işareti konulmuştur.

Kitapta verilen örnek metinlerin yazılışında, o örneğin alındığı kaynağın imlâsına bağlı kalınmıştır. Türkiye Türkçesi dışındaki metinlerde transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır. Bu yüzden örneklerin büyük bir kısmında noktalama işaretlerine ve büyük harflere yer verilmemiştir.

Cemil Meriç, "İlim, gerçeği bölerek anlamaya çalışan, sınırlı olmaya mahkum bir tecessüs" der. Biz, dilimizin en eski metinlerinden zamanımıza kadar uzanan çok geniş bir sahayı kapsayan "Türk Dilinde Zarf-fiiller" adlı bu çalışmamızda, her tarihi şiveyi kendi içinde değerlendirip, her zarf-fiil ekinin yapısı, menşei ve kullanılışı hakkında bilgi verirken "sınırlı olmaya mahkum bir tecessüs" gerçeğini daha iyi anladık.

Muhterem hocam Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu, "Gerek dil bilimi, gerekse anlam bilimi ile meşgul olanlar umumiyetle filologlardır. Bu yüzden sevgili meslektaşlarımız Türk Diline ya İngiliz ya Fransız, ya da Alman mantığı ile bakmaktadırlar. Halbuki, her milletin dünyası başka olduğu gibi, her dilin yapısı da farklıdır. Üstelik Türk Dili Türkiye Türkçesinden ibaret değildir. Onun içindir ki bir şive veya saha, kesit olarak ele alındığı takdirde, doğru neticeye varılmaz. Bu, yalnız Dil Bilimi veya anlam Bilimi açısından değil, gramer konuları açısından da öyledir.

Hâsılı Türk Diline emek verenler hem ehem ile hem mühimi ayırt etmeli, hem de meseleleri bütünlük içinde düşünmelidirler. Daha doğrusu, artık ağacı değil, ormanı görebilmek gerekmektedir." derdi. Bu çalışma bize böyle bir bakış açısını yakalama fırsatı verdi. Gerçekten, ayrı tarihî devrelere bakıldığı zaman, ilk anda göze çarpan bazı farklılıkların dikkatlice incelendikten sonra, sadece satıhta olduğu kolayca anlaşılır. Hatta, Türk Dilinin çeşitli devir ve şivelerinde görülen bu şekli ayrılıkların temel sebepleri araştırıldığı takdirde, Türk milletindeki ana dil şuuru ve mantığının ne kadar sağlam olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Hacıeminoğlu'nun haklı olduğu da bu çalışmayla ortaya çıkmış oldu.

Bu çalışma sırasında bana yol gösteren, bilgi, görgü ve tecrübelerini talebelerinden hiçbir zaman esirgemeyen rahmetli hocam Prof.Dr.Necmettin Hacıeminoğlu ve çok değerli hocam Prof.Dr.Hidayet Kemal Bayatlı'ya sonsuz saygı ve şükranlarımı sunarım.

Eylül, 1996. Edirne

GİRİŞ

Zarf, fiilin çeşitli şartlarını ve zamanını gösteren cümle unsurudur. Hareketin nasıl, niçin, ne şekilde, hangi vasıtalarla, hangi sebeple ve hangi yöne yapıldığını göstermek için kullanılır. Bu unsur, zarf olarak kullanılan isim cinsinden bir kelime veya kelime gurubu, bir zarf-fiil veya zarf-fiil gurubu ya da bir edat gurubu olur.

Batı dillerinde genellikle "gerundium, gerundif, konverb" Osmanlı Türkçesinde "sığa-i rabtiyye, sığa-i sıla" adı verilen zarf-fiil terimi, bazı dilcilerimiz tarafından "şahıssız kip, ulak, bağ-fiil(bağ-eylem), ulaç, ulaç-fiil" gibi değişik terimlerle adlandırılmıştır.¹

Zarf-fiiller, cümle içinde zarf görevi yapan, bağlama edatlarına yakın bir fonksiyonla iki cümlecığı birbirine bağlayan, bu sebeple de isim soylu kelime sayılabilen; ancak özne, tümleç, nesne olarak fiil özelliği de gösteren kelimelerdir.

Zarf-fiiller, Türkçenin ifade imkânlarını genişleten, oluşturdukları yardımcı hareketlerle asıl hareketi çeşitli yönlerden ifade eden yapılardır. Birçok dillerde cümleler arasındaki bağlantıyı bağlama edatları gibi kelimeler gerçekleştirirken, dilimizde bu görevi üstlenen unsurlardır. Türk dilinde zarf-fiillerin çok çeşitli olması, Türk cümle yapısına geniş bir anlatım yeteneği ve kolaylığı sağlamıştır. Böylelikle birkaç duyguyu, düşüncüyü bir cümle içinde anlatma kolaylığı elde edilmiştir. Türkçe, böylelikle cümle kalabalıklığından uzak olan bir dil özelliğini kazanmıştır. Zarf-fiiller, bu bakımdan Türkçenin en tabii, en güçlü ifade vasıtalarından biri olmuştur.

Fiillerin hareket hallerini karşılayan zarf-fiiller, şahıs ve zaman ifadesi taşımazlar. İsim veya fiil gibi çekime girmezler. Zarflar gibi yalın olarak kullanılırlar. Fiiller, cümle içindeki asıl hareketleri zamana, şekle ve şahsa bağlayarak ifade ettikleri halde, zarf-fiiller, fiilin ifade ettiği temel hükmü, çeşitli yönlerden tamamlarlar.

Çalışma konumuz gereğince, cümlede zarf görevinde kullanılan bütün şekilleri değil, sadece zarf-fiil yapıları şekille ele aldık.

Zarf-fiiller, ya -a/-e, -ı/-i, -u/-ü; -p, -uban/-üben ve benzeri özel ekler ile, yahut isim soyundan gelen kelimelere -ça/çe, -layın/-leyin, -n gibi isim çekim ekleri ve isim-fiillere belirli isim çekim ekleri veya edatlar getirilerek türetilmektedir. Çünkü gerek isim çekim eki gerek edatlar ve eklenmiş olan edatlar, çoklukla eklendikleri isimler ile fiiller arasında bağlantı kurduklarından cümle içinde bağlı buldukları fiilin zarfı durumundadırlar.

Zarf-fiil, esas itibariyle hareket ifadesini korumak kaydıyla fiilden teşkil edilmiş olan zarflardır. Fiil kök ve ta-

¹ Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1989, s. 166.

tabanlarına birtakım ekler getirilerek oluşturulur. Zarf yapmaya elverişli olan isim çekim eklerini almış isimler konumuza dahil değildir. Ancak şekil bakımından zarf-fiil olmadığı halde, fonksiyonca bu görevde kullanılan gramer unsurlarına çalışmamızda yer verilmiştir.

İncelememiz Türk Yazı Dilinin başlangıç devresinden itibaren bütün tarihî şiveleri de kapsadığından, bir dili veya bir lehçeyi herhangi bir karşılaştırma yapmadan inceleyen dil bilgisi kolunun zarf-fiiller ile ilgili bazı hükümlerinin de geçersizliğini ortaya koymuştur.

Gerçekten de Türkçe hakkında yazılmış olan tasvirî gramerlerin hükümleri, Türkçenin tarihî gelişmesi ve bu gelişmeyi göz önünde bulunduran çalışmalara göre, eksik tespitler taşımaktadır. Bu bakımdan gramer konularını tarih boyunca geçirdiği değişikliklerle inceleyen tarihî gramerlerin daha doğru hükümler ihtiva ettiği bu incelememiz sonucunda ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızda, tasvirî gramerlerde verilen zarf-fiil teriminin anlam bakımından değiştiğini ve genişlediğini gördük. Bu görüşün doğruluğunun anlaşılması için önce mevcut bazı gramerlerdeki zarf-fiil anlayışları ve tanımlarının bir arada görülmesi gerekir.

F.K.Timurtaş, "Gerundiumlar, fiillerin zarf şekilleridir, tasrif edilemezler."¹

M.Ergin, "Gerundiumlar, hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar, ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne de partisipler gibi nesne ifade ederler. Yani, çekimli fiillerin fiil zarflarıdır."²

T.N.Gencan, "Ulaş: Bağ-eylem, kurduğu önermeyi bir başka önermeye bağlayan eylemsidir."³

T.Banguoğlu, "Zarf-fiiller, (gerundium) fiilin zarf işlevine girmek üzere aldığı özel şekillerdir. Bunlar, tümü ile zamana bağlı değildirler."⁴

Gabain, "Bir cümleyi bağlamayan, yani çekimli fiil olarak görev yapmayan ve isim soyundan olmayan, bundan dolayı da fiil, nesne veya sıfat olarak kullanılmayan fiil şekilleridir."⁵

J.Deny, "Ulaklar, fiil için zaman zaman, sebep, hal vs. gibi hal ve kârlar vazifesini yapan ikinci derece fiilleri bildirir. Ulaklar, değişimsizdir. Ortaçlardan farklı olarak kendiliklerinden zaman bildirmezler. Pek tabii olarak da ne tarz ne şahıs göstermezler."⁶

Bütün bu açıklamalarda görülebileceği gibi, zarf-fiillerin "fiilden türeme zarf" oldukları konusunda dilciler aynı görüştedir. Gerçekten de zarf-fiiller, fiilden türeyen, cüm-

1 F.Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, İst. 1981, s. 197.

2 M.Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1972, s. 398.

3 T.Nejat Gencan, Dilbilgisi, T.D.K., Ank. 1979, s. 390.

4 T.Banguoğlu, Türkçenin Grameri, İst. 1974, s. 427.

5 A.Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, çev.M.Akalin, Ank. 1988, s. 84.

6 J.Deny, Türk Dilinin Grameri, çev.Ali Ulvi Elöve, İst. 1941., s. 451.

lenin yüklemine zarfı olan şekillerdir. Yükleme durumundaki esas fiili tavsif eden zarflaşmış fiil olmasıdır.

ihtilaf konusu ise, şahıs eki alıp almamalarıdır. M.Ergin ve F.K.Timurtaş, "şahsa bağlı değildir." derken, T.Banguoğlu ve T.N.Gencan ise, bu sınırlamayı getirmemekteirler. Bunun sonucunda, Banguoğlu, net olarak "vardığımızda" örneği ile kişiye bağlı "oturalı" örneği ile de kişiye bağlı olmayan şekillerini vermiştir.

Bu noktada karşımıza fonksiyon ve şekil kavramları çıkmaktadır. "Fiillerin zarf halleri" olmaları, fonksiyonla ilgili, "kişi eki almaz." ifadesi ise, şekille ilgilidir. İşte, zarf-fiil teriminin anlamının hayli genişlemesi fonksiyon ve şeklin bir arada incelenmesinde yatmaktadır.

incelememiz, ne şekle, ne de fonksiyona dayanmakta, aksine her ikisini de birlikte ele almaktadır. Bunun içindir ki isim-fiillerin çeşitli isim çekim eklerini alarak zarf-fiil fonksiyonuyla kullanılışlarına da yer vermek durumunda kaldık. Bu durum, tasvirî gramerlerde buna benzer daha başka eksikliklerin varlığını izah eder.

V.Kılıçoğlu, "Gerundiumların özellikleri ve -iser eki"¹ isimli makalesinde, aynı konuda daha geniş bilgiler vermektedir. Tasvirî gramerlerde "zarf-fiil,ulaç" denen ve çok defa zarf olarak kullanılan -a/-e,-ı/-i,-u/-ü'lü fiil şekillerinin tarihî dönemlerde fiilden isim olarak kullanıldığını söyler. Oy-a, sap-a, kes-e, gel-e, doğ-a, sık-ı, sez-i, dol-u, ölç-ü, yor-a(fal), yak-a, yar-a, tegir-e(çevre), ert-e(sabah), örneklerinde olduğu gibi, ünlülerle yapılan zarf-fiillerin doğrudan doğruya isim olduklarını, hatta "sapa yol, kıya bakış kese yol" örneklerinden hareketle cümle içerisinde sıfat olarak kullanıldıklarını belirtir.

Her döneme ait bu gibi yapıların gözden kaçırıldığı, dolayısı ile tasvirî gramerlerde zarf-fiillerin alanının daraltıldığını görmekteyiz.

Tasvirî gramerlerin zarf-fiiller için kural olarak getirdiği "Şahsa ve zamana bağlı olmayan soyut birer hareket ifade eden fiil şeklidir." ifadesine aykırı olarak nasıl çekime girdiklerini, tarihî dönemlerde olduğu gibi, günümüz Türkçesinde de görmekteyiz. örnek çekimler:

Harezmi Türkçesi:

İstek kipi: Kör-e men, kör-e sen, kör-e, kör-e biz, kör-e siz, kör-e ler.

Kıpçak Türkçesi:

Şimdiki zaman: Kel-edir men, kel-edir sen, kel-edir, kel-edir biz, kel-edir siz, kel-edirler.

İstek kipi: Kel-em, kel-esin, kel-e, kel-e biz, kel-e siz, kel-e-ler.

¹ Vecihe Kılıçoğlu, "Gerundiumların özellikleri ve -iser eki", Türk Dili, sayı 33, Ankara, 1954, s. 510-512.

Belirli geçmiş zaman: Kel-iptir men, kel-iptir sen, kel-iptir biz, kel-iptir siz, kel-iptirler.

Çağatay Türkçesi:

Şimdiki zaman: Kıl-a dur men, Kıl-a dur sen, Kıl-a dur, Kıl-a dur biz, Kıl-a dur siz, Kıl-a dur lar.

Dilek-istek kipi: Yaz-a men, Yaz-a sen, Yaz-a, Yaz-a biz, Yaz-a siz, Yaz-a lar.

Anlatılan geçmiş zaman: İşit-ip min, işit-ip sin, işit-ip tür, işit-ip miz, işit-ip siz, işit-ip türler.

Anlatılan geçmiş zamanın hikâyesi: ayt-ip irdi min, ayt-ip irdi sin, ayt-ip irdi, ayt-ip irdi miz, ayt-ip irdi siz, ayt-ip irdi ler.

Geçmiş zamanın gelecek-istek çekimi: Yit-ip bolgay min, Yit-ip bolgay sin, Yit-ip bolgay, Yit-ip bolgay biz, Yit-ip bolgay siz, Yit-ip bolgay lar.

Eski Anadolu Türkçesi:

Şimdiki zaman: Geç-e yorur ben, Geç-e yorur sen, Geç-e yorur, Geç-e yorur biz/vüz, Geç-e yorur siz, Geç-e yorur lar.

Yiy-ü turur ben, yiy-ü turur sen, yiy-ü turur, yiy-ü turur biz/vüz, yiy-ü turur siz, yiy-ü turur lar.

Belirli geçmiş zaman: kal-upvan, kal-upsın, kal-updur, kal-upvüz, kal-upsüz, kal-updurlar.

Gelecek zaman: Gör-esin.

İstek kipi: Git-e-m/git-e-y-im/git-e-ven, git-e-sin, git-e, git-e-vüz, git-e-süz, git-e-ler.

Türkiye Türkçesi:

İstek kipi: Yaz-a-y-ım, yaz-a-sın, yaz-a, yaz-a-lım, yaz-a-sınız, yaz-a-lar.

Zarf-fiillerin çekimli fiil olarak kullanılmadığı tasvirî gramerlerde ortak bir kanaattir. Zarf-fiillerin "gerundiumluklarını kaybedip çekimli fiil durumuna geçmeleri çok nadirdir." ibaresinin düşüldüğünü sadece Ergin'de görmekteyiz.¹ Biz ise, yaptığımız çalışma sonunda, yukarıda örneklerini verdiğimiz dönem ve sahalarda, zarf-fiil eklerinin fiil çekimlerinde kullanıldıklarını tespit etmiş bulunuyoruz.

Zarf-fiilin şekil ve fonksiyon kargaşası, bazı gramer kitaplarında, zarf-fiilin en çok kullanım alanı olan (bütün tarihî devirlerde)"yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiil yapması" özelliğine karşılık, bu yapıdaki -a/-e zarf-fiil ekine istek kipi denilmesine de yol açmıştır.²

Zarf-fiilin şekil bakımından alanının genişlemesinde önemli bir gramer unsuru oluşu, aslında bir zarf-fiil iken fonksiyonlarını kaybedip kalıplaşarak edat ve isim durumuna geçmiş kelimelerin varlığıdır. Bu noktada, "ek kalıplaşması"

1 M.Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst., 1976, s. 339.

2 Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi, Ankara, 1963, s.

terimi ile karşılaşmaktayız.¹

Kalıplaşma olayının meydana gelişi, kelimenin cümle içindeki değişik kullanılışları ile ilgili anlam kaymasının sonucudur.² Bir nevi şekil bilgisi ile anlam bilgisini kaynaştıran bir dil olayıdır. Dilin yapısında beliren ihtiyaçlardan, gramer şekillerinin yetersizliğinden doğar ve kendi kendine meydana gelir.

Türkçede ek kalıplaşmalarının en ilgi çekici örneklerini zarf-fiiller vermektedir. Zarf olarak kullanılan ve bir fiil şekli olan bu yapılar, isim çekim eklerini almamaları, hâl ve durum gösteren kelimeler olmaları sebebiyle görev bakımından zarf, cümle yapısı bakımından zarf olarak kullanılan edatlarla ortak özellikler taşır. Zarf-fiillerin kalıplaşıp gerçek zarflar ve edatlar haline gelmesinde önemli bir sebep, zarf ve edat türeten özel eklerin olmamasıdır. Kalıplaşan zarf-fiil, esas fiildeki anlamını kaybedip yeni anlam kazanmıştır. Aşru, aşı, yana, basa, ulay, ulaş, öte, tüketi vb. gibi.

Yaptığımız çalışmada, yazı dilimizin başlangıcından itibaren günümüze kadar gelen dönemlerinde, zarf-fiilin cümle içindeki anlamından hareket ederek hangi fonksiyonlarla esas fiile bağlandıklarını tespit etmeye çalıştık.

Zarf-fiillerin anlam bakımından sınıflandırılmasında gramer kitaplarında genellikle yer almış şekli ile durum, zaman, sebep ve bağlama gibi bir guruplandırılmaya gidilmiştir. Zira, zarf-fiillerin anlam çeşitliliği ve bir zarf-fiilin anlam bakımından birkaç guruba birden girebilir olması, bizde böyle bir sınıflandırmanın doğru olmayacağı kanaatini uyandırmıştır. Bu yüzden böyle bir sınıflandırılmaya gidilmemiş, alfabetik sıra içinde her zarf-fiilin anlam ve kullanılışlarının incelenmesi daha uygun bulunmuştur.

Çalışmamızda Zarf-fiiller şu şekilde ele alınmıştır:

A).Özel eklerle yapılmış olan zarf-fiil şekilleri-

1.Özel eklerle yapılmış olan zarf-fiil şekillerinin zarf olarak kullanılışları,

2. Özellikle ünlülerle yapılmış olan zarf-fiillerin kalıplaşarak yön ve yer, zaman, durum bildiren zarf olarak kullanılışları,

3. Zarf-fiillerin birleşik fiillerin yapımında kullanılışları,

4. Zarf-fiillerin kalıplaşarak çekim, bağlama, kuvvetlendirme edatı olarak kullanılışları,

5. Zarf-fiillerin kalıplaşarak isim, sıfat olarak kullanılışları,

6. Zarf-fiillerin fiil çekimlerinde kullanılışları,

B). isim fiillere isim çekim eklerinin ve edatların

1 Ahmet Topaloğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, ist., 1989, s. 94.

2 Z. Korkmaz, "Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları", Ankara, 1969.

Çalışmamızda, Türk edebiyatının kendi dönemleri içinde değer kazanmış ve dil özellikleri bakımından, çeşitliliği bulunan metinler kullanılmıştır. İncelediğimiz eserler, zarf-fiillerin genel durumu açısından devirlerini en iyi temsil eder niteliktedirler. Zarf-fiillerin Türkiye Türkçesine uzanan tarihî gelişme seyrindeki evrelerinin aydınlatılması yönünden oldukça ilgi çekicidir. Görev inceliklerini ve kullanılış özelliklerini daha iyi belirtebilmek için ekleri teker teker almayı uygun gördük.

Zarf-fiil eklerinin büyük bir kısmı, Eski Türkçeden beri bugüne kadar, çeşitli lehçe ve şivelerde yaşamış az bir kısmı ise kullanıştan düşüp yerini yeni teşekkül eden zarf-fiil eklerine bırakmıştır. Zarf-fiil eklerinin tarihî dönemlerinden itibaren günümüze kadar kullanılan şekillerini anlam ve fonksiyonları ile birlikte ele almak oldukça geniş bir çalışmayı gerektirmiş, ancak çok ilginç sonuçların ortaya çıkması, altı yıllık emeğimizin karşılıksız kalmadığını göstermiştir.

Türkologlar arasında tartışılan bir husus da Türkçenin eskiliği, yani ne zaman oluştuğu konusudur. Dilimizin eldeki en eski metinleri olan ORHUN ve YENİSEY yazıtları ancak VII. yüzyıla kadar inmektedir. Daha eskiye ait metinler bulunmamakla birlikte, Türk yazı dilinin çok daha eskilere gittiği anlaşılmaktadır. Ancak bu eskilik nereye kadar gitmektedir? Türkçenin oldukça genç bir dil olduğu görüşüne karşı Rahmeti Arat gibi Türk Bilginleri, Türkçenin ağır gelişen bir bünyeye sahip bulunduğunu dikkate alarak, Köktürk yazıtlarındaki gelişmiş dile kıyasla, öyle bir dilin meydana gelebilmesi için en az yazıtlardan bugüne kadarki bir sürenin geçmesi gerektiği kanısındadırlar. Yani Türk yazı dilinin teşekkül tarihi, hiç değil ise, yazıtlardan bugüne dek geçen zaman kadar geriye gitmelidir. Tabii elde daha eski metin ve belgeler bulunmadıkça ve Türkçenin karşılaştırılmalı grameri ile gelişme seyri tespit edilmedikçe, bu konuda kesin bir şey söyleyebilmek güçtür.

Yazıtlarla başlayan ve Uygur devresini içine alan çağ, genellikle, ESKİ TÜRKÇE diye adlandırmak artık Türkolojide yerleşmiş bulunmaktadır. Ancak ESKİ TÜRKÇE'nin bitimi, öncesi ve sonrası için aynı şey söylenemez. Son zamanlarda, farklı coğrafi alanlarda, eski şivelerin değişik yazı dilleri olarak geliştiği devreyi ORTA TÜRKÇE, daha sonrasını ise YENİ TÜRKÇE diye adlandırmak yaygınlaşmaktadır. Bugünkü Türkçeyi de, bütün lehçe, şive ve ağızları ile MODERN TÜRKÇE olarak adlandıran A.Caferoğlu TÜRK DİLİ TARİHİ'nde Eski Türkçeden öncesini de ALTAY DEVRİ, EN ESKİ TÜRKÇE DEVRİ ve İLK TÜRKÇE DEVRİ olarak üç nazari devreye ayırmaktadır. ¹

"Türkçeyi metin ile ve " Türk " adı ile takip edebildiğimiz gerçek devre " ESKİ TÜRKÇE " devresidir. Tarih olarak VI. - X. yüzyıllar arasını kabul etmekteyiz. Yazıtlar ile Uygur metinlerini içine alan bu çağ, A) Köktürk, B) Uygur devresi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarihi biraz daha ileriye alarak, XII. veya XIII. yüzyıla kadar C) Karahanlıca olarak ilk İslamî Türkçe metinlerin dilini de bu çağa sokanlar vardır." ²

ESKİ TÜRKÇE

Edebî Türk dilinin bir nevi başlangıç devresini teşkil eden bu çağ, bir taraftan, bazı Türk halk ve boylarının birleşmesiyle Türk milliyetçiliğine zemin hazırlarken, bir taraftan da aynı milliyetçilik duygusu ile, ilk defa tarihi sahaya çıkardıkları Türkçe ile mükemmel bir dil, edebiyat ve tarih abideleri vücuda getirmiş, bununla da yetinmeyerek Türk dil kültürüne bir şekil verme amacıyla yabancı dilden gelme kelimelerin kullanılmasına yer vermemeye itina göstermiştir.

Bu devirde Türk insanı her türlü kültürel faaliyetini yazı dili ile belgelemek zorunda idi. ORHUN YAZITLARI bunun

1 A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, c. I., s. 51.

2 A. Karamanlıoğlu, Türk Dili, s. 21.

en güzel örneği olmuştur.

ORHUN YAZITLARI'nın dili, oldukça sağlam bir yapı ortaya koymaktadır. Tabii olarak uzun bir devre ve düşünüş mahsulü olması bakımından, kendisinden önceki çağlara götürülür. Zira ORHUN YAZITLARI, artık devlet kurmuş bir toplumun, kabilecilikten ayrılarak "Türk" adı altındaki devlet kurma olgunluğunu göstermektedir.

"Bugün Türkiye'den binlerce kilometre uzakta eski Türk yurdunda, bugünkü Moğolistan'da Türklüğün varlığını ortaya koyan bu yazıtları okumak, her kelimesi üzerinde düşünmek önemli bir görevdir.

XVIII. yüzyılda, ilim dünyası eskiden beri okunamayan bu yazıtları biliyordu. Daha sonra elde edilmiş bilgileri ise 1709 Poltava savaşında esir düşen İsveçli subay Von Strahlenberg'e borçluyuz. İlk defa XIX. yüzyılın sonunda ilmi gayesi olan bir heyet buraya gönderilir. Çeşitli heyetlerin zaman zaman o bölgeye gitmelerinden epeyce malzeme temin edilmiş ve yayımlanmış olduğu halde Danimarkalı Thomsen yazıtların alfabetini gözerek Türkologlar arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır.

1894'te Radloff, ilk çeviri denemesini ortaya koyar. 1896'da Thomsen, ORHUN KİTABELERİ'nin itinalı bir yorumunu gün ışığına çıkarır. 1922'de Danimarkaca tercümesi yapılır.

Finli Ramstedt iki kitabe bulur. Rus Malov ve Kiselev tarafından yeni bulunmuş Yenisey kitabeleri yayımlanır. W. Bang, M. Rasanen ve Vambery Eski Türkçe malzemesinin yorumlanmasına katılırlar.

Kitabelerin üslubu kelime hazinesi bakımından mahdut, şekilce fakirdir. Fakat muhtevaları değişik ve dilleri daha canlı olan Eski Türkçe yazmalar da bulunmuştur.

Yurdunu cengâverliği ile koruyan bu çağ Türk toplumu düşünüşünü, kültürünü dili ile, yazısı ile elde etmek zorunda idi. ORHUN YAZITLARI bunun açık delilidir." ¹

Biz çalışmamıza bu yazıtların zarf-fiil yapılarını ve kullanılışlarını inceelemekle başladık. Aynı devrede yer alan ikinci eser de "Eski Türk Şiiri" dir. Mani ve Budha muhitlerinde kaleme alınan VIII. - XIII. yüzyıl arasında yazılan veya tespit edilen bu parçalar esas itibarı ile bu dinlerin kültür alanını temsil eder. Türklerin daha önce dahil oldukları Şamanlık muhitinden fikir ve şekilce çok güzel edebî numuneler muhafaza edilmiş ise de hakkındaki bilgilerimiz geniş değildir. ²

İncelemimize aldığımız bir başka metin de "Maytrisimit" (Maytri ile buluşma) tir. Açık bir tarih bulunmadığından ne zaman tercüme edildiğini ancak nazariyeler ile tahmin edebildiğimiz bu eser, (VIII. -XI. y.yıl) gelecekteki Burkan Maytriğin insanlar dünyasındaki doğumundan önceki olaylar ile bütün hayatını ve faaliyetlerini anlatır. Burkanğa şahıs olarak tapılır. Müminler, gelecek hayatların birinde Maytri ile buluşmayı isterler.

"Eski Türkçe" döneminde kullanılan zarf-fiil yapılarını

1 M. Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul, 1973, s. 13

2 R. R. Arat, Eski Türk Şiiri, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 2.

ve fonksiyonlarını örneklendirmeye geçmeden önce bu terimin anlamını Gabain'in tanımı ile verelim.

Bir çok çekimli yani cümleyi kapatan fiil şekilleri, isimdirler. Bir de, hiç bir zaman çekimli fiil durumunda olmayan diğer fiil şekilleri vardır; bunlar gerçek isim değildirler, yani ne özne, ne de nesnedirler; ne iyelik, ne de çokluk eki alabilirler. Fonksiyonları, yüklem belirleyicisi, cümle belirleyicisi ve cümle başlatıcılarla aynıdır.¹

Bir cümleyi bağlamayan yani çekimli fiil olarak görev yapmayan ve isim soyundan olmayan, bundan dolayı da özne, nesne veya sıfat olarak kullanılmayan fiil şekillerine "zarf-fiil" (converbia) denilmiştir.

Zarf olarak veya bir cümlenin içinde bir kelime grubunun fiil kesintisi olarak iş görürler. Zarf-fiilin ikinci unsuru bir tasviri fiil veya yardımcı fiil olduğu iki fiil şeklinin alt kısmının birinci unsuru olarak görülüşü onun zarf fonksiyonunun hususi bir halidir.

"Zarf-fiillerin kendilerine has ne zaman, ne de şahıs anlamları vardır. Bir çekimli fiile dayanarak onun ifade ettiği şahıs ve zamanı zimmen ifade ederler."²

Genel mânâda zarf-fiiller, cümle içerisinde zarf vazifesi yaparlar.

Dilimizdeki zarf-fiiller -a/-e, -ı/-i, -u/-ü; -p, -uban/-üben vb. özel ekler ile meydana getirildiği gibi, isim soyundan kelimelere ve isim-fiillere belirli isim çekim ekleri veya ek niteliğindeki edatlar getirilerek de zarf-fiiller yapılır. Gerek isim çekimi ekleri, gerek edatlar ve ekleşmiş olan edatlar, çoğunlukla eklendikleri isimler ile fiiller arasında bağlantı kurdukları için bağlı buldukları fiilin zarfı durumundadır.

Bu bakımdan dilimiz, isim çekimi ekleri ile kısmen veya büsbütün ekleşmiş olan edatlardan zarf-fiil yapımına elverişli olanlardan gerektiğinde yararlanagelmıştır.³

Türkçede zarf-fiil ekleri tespitlerimize göre başlıca şu vazifeleri görürler:

1. Zaman, yer ve tarz zarfları yaparlar.
2. Birleşik fiillerin teşkiline yararlar.
3. Kalıplaşmak suretiyle yer, zaman ve yön isimleri meydana getirirler.
4. Sıfatlar yaparlar.
5. Edatlar teşkil ederler.
6. Çekimli fiil haline gelmeye elverişli değildirler. Zarf-fiilliklerini kaybedip çekimli fiil durumuna da geçerler.

Bu döneme ait incelediğimiz eserlerde zarf-fiil ekleri şu şekillerde tespit edilmiştir:

1 A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, çev. M. Akalın, TDK Yay., Ankara, 1988, s. 84.

2 M. Akalın (çev.), Tarihi Türk Şiveleri, TKAE Yay., Ankara, 1988, s. 52.

3 Z. Korkmaz, "Türkçedeki -arak/-erek Zarf-fiil Ekinin Yapısı Üzerine", T.K.A.E. yay., Ankara, 1966 s. 999.

A. ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ

-a/-e ZARF-FİİL EKİ

-a/-e zarf-fiil eki , Eski Türkçe devresi başta olmak üzere (Gabaın,1988-Akalın,85), Türkçe'nin her sahasında görülmektedir.

-a/-e yapıllı zarf-fiillerin hemen hemen yalnız tek heceli fiillerde görülmekte olduğu incelediğimiz bu dönem metinlerinde yaygın olarak kullanıldığını tespit ettik.

Döneme ait incelediğimiz eserlerde bu zarf-fiil eki, aşağıdaki fonksiyonlarda kullanılmıştır.

a.1. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı

a.1.1 "-arak/-erek,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hal zarfı durumunda fiile bağlanmaktadır.

ötügen yiş olursar beñgü il tut-a olurtaçı sen.(OA.66)
"ötügen ormanında oturursan ebediyyen il tutarak oturacaksın"

ilgerü Kadirğan yişiğ aş-a budunuğ ança kondurtumuz.
(OA.70)

"Doğuda Kadirğan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk".

At üze bintür-e kariğ sökdüm. (OA. 94) "At üzerine bindirip karı söktüm".

Toğuz erig egir-e tokıdı.(OA. 74) "Dokuz eri çevirerek vurdu".

Üç Oğuz süsi bas-a kelti.(OA.70) "Üç Oğuz ordusu basarak geldi".

"Silahlı nereden gelip dağıtarak gönderdi?"

Süñgüg batımı kariğ söküpen Kögmen yişiğ toğ-a yorıp Kırkız budunuğ uda basdımız. (OA. 72) "Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık".

Oz-a kelmiş süsin Kül Tigin ağıtıp Tongra bir oğuş alpağı on erig Toñga Tigin yoğında egirip ölürtünüz. (OA. 74) "ilerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük".

Ol yılka Türgiş tapa Altun yişiğ toğ-a irtiş ögüzüg keç-e yorıdımız (OA. 73) "O yılda Türgiş'e doğru Altın ormanını aşarak irtiş nehrini geçerek yürüdük".

yoğaru at yet-e yadağın ıgaç tutunu ağıturdum (OA. 94)
"yukarıdaki atı yedeğe alarak, ayağını ağaca tutunarak

çıkarttım".

adır-a tuyuğlı biligiğ/anı tayşığı tip küleyür.
(ETŞ.198,20C/69) "ayırt ederek nüfuz eden bilgiyi ise,
tayşığı diye medhederler".

manuçap rıdı küü kelig öze/manglayu kez-e bar kel
kıldağı. (ETŞ. 98, 10/241) "Manuçap idi şekil değiştirmek
suretiyle adımlayarak gezip, git-gel yapan.

a.1.2"-mak için,-mak üzere" anlamlarında gaye ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

kün ay yaruğın tıd-a katiğlanur
edgü kişiler yolun kes-e katiğlanur. (ETŞ. 284, 35/20)
"güneşin ve ayın ışığına mani olmak için uğraşırlar.iyi
insanların yolunu kesmek için uğraşırlar."

-a/-e zarf-fiil yapma eki daha çok durum bildirmekle
beraber yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi sebep fonksiyonunda
da karşımıza çıkmaktadır.

a.2. Zarf-fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkil

a.2.1.Yakın anlamlı kelimelerin tekrarlı şekli,
"sürekli...-arak/-erek,sürekli...-mak suretiyle" anlamlarında
tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Oz-a yañy-a keligme süsin ağıttım. (OA. 83) "ilerleyip
yayarak gelen ordusunu püskürttüm".

muna amtı aç-a yad-a ayığlarımın
munđ key kılu kışantı kılurmen kılınđlarımın.
(ETŞ. 182, 18/29) "işte şimdi bütün bu kötülüklerimi
açıp yayarak bu hareketlerimden nedamet ederek, affını
dilerim".

aç-a adır-a nomlamış. (ETŞ. 186, 19A/10) " açıp ayırarak
izah etmiş".

adasız tudasız tümen yıl
av-a kavşa-y-u küsetzün. (ETŞ. 220, 22/26)
"belasız, kazasız binlerce yıl muhafaza ve himaye ederek
korusun".

munđulayu tür-e bük-e kılmışlarımın (ETŞ. 180, 18/27)
"böylece dürüp bükerek yapmış olduklarımı".

yüğür-ü kaç-a biş yollarta yük yüte yalkıkip
(ETŞ. 142,13D/126)
"koşup kaçarak, beş yollarda yük yüklene yüklene usanıp"

uğ-a bil-ü mini körü yarlıkazunlar (ETŞ. 182, 18/134)
"anlayarak bilerek bana bakmak lutfunda bulunsunlar".

uğ-a bil-ü umamaktın oğatıp kaltımız (ETŞ. 142, 13E/133) "anlayıp bilememekten dolayı şaşırıp kaldık".

a.2.2.Zıt anlamlı kelimelerin tekrarlı şekli, "sürekli...-arak/-erek,sürekli...-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

yüz-e bad-a bu sansarta yüserü talıkıp
(ETŞ.142,13D/125)
"bata çıka bu Samsara'nın üstüne doğru itilip".

a.3. Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı

a.3.1."bir-" yardımcı fiili ile çabukluk ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır

olurupan Türk budununğ ilin törüsin tut-a birmiş, it-i birmiş (OA. 67) "Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş".

usik tek tel-e bilser
teltük mü bolur kişi (ETŞ. 112, 11/127) "harfi gibi delebilirse insan delinmiş mi olur?"

a.3.2."bar-" yardımcı fiili ile devamlılık ifade eden tasvir fiili oluşturmaktadır.

Bilmedük üçün yablağınğın üçün eçim kaçan uç-a bardı .(OA. 71) "Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam Kağan uçup gitti".

uç-a bardığız.(OA. 76) "uçup gittiniz".

Kağım kaçan ança ilig törüg kaçganıp uç-a barmış
(OA. 79)
"Babam kaçan öylece ili, töreyi kazanıp uçup gitmiş".

a.3.3."kör-" yardımcı fiili ile süreklilik,devamlılık ifade eden tasvir fiili oluşturmaktadır.

yümçiksizin titrü bağ-a körüp kaçgusuz (ETŞ. 78, 9/97)
"gözü kırpmadan, ayırmadan bakmakla ona doyulmaz".

a.3.4."tur-" yardımcı fiili ile süreklilik,devamlılık ifade eden tasvir fiili oluşturmaktadır.

yig edler tegşilip bışığ boltı
yıdı yıparı bur-a turur kaçığ boltı. (ETŞ. 302, 35/134)
"çiğ şeyler değışip olgunlaştı; kokusu rayıhası kuvvetle etrafa yayıldı".

buşuş kaçđu belğüsi engir-e turur (ETŞ. 290, 35/58)
"keder ve sıkıntı alametleri ile çevrilidir".

köp ağaç ör-e turur / asırağı mivesi bar
 kamuğ iş iraptın örür / kulnün ne saķınçı bar. (ETŞ. 362,
 32/1) "bir çok ağaçlar dimdik ayakta durur, fakat pek azının
 meyvesi var; bütün işler Allah' tandır, kulun ne düşüncesi
 var!"

a.4.Zarf-fiilin Kalıplaşarak Edat Halinde Kullanılışı

aşa <aş-a "öte,-den öte"

Eski Türkçe, Harezmi ve Batı Türkçesi sahalarında çekim edatı olarak kullanılmıştır.Gabain bu edatı aş- fiilinin zarf-fiil şekli olarak izah etmiştir. ¹

Yalın hâl ile:

ilgerü Kadırkan yışığ aş-a buduniğ ança kondurtamız.
 (OA.,70)

"Doğuda Kadırkan Ormanının ötesine milleti öyle
 kondurduk."

kögmen aş-a Kırkız yiringe tegi süledimiz. (OA. 70)
 "Kögmen'in ötesine (öbür tarafına) Kırgız ülkesine kadar
 at sevkettik."

Altun yığış aş-a ertiş ügüzig keçe yoradı. (T.D.E.,9)

bas-a <bas-a "-den sonra,-den öte"

Eski Türkçe, Karahanlı ve Çağatay sahalarında çekim edatı olarak kullanılmıştır.Fakat hem Gabain hem de Eckmann bas-a'yı çekim edatları arasında göstermemişlerdir.Brockelmann ise kelimeyi fiil menşeli çekim edatları arasına almış, ancak izah etmemiştir.Bas- fiil kökünden -a zarf-fiil eki ile teşkil edilmiştir. ²

Umumiyetle zamirlerin çıkma hâli ile kullanılmıştır.

anta bas-a kut kolunmak küçinte kılılmış. (ETŞ. 134,
 13A/15) "sonra saadet arzulama kudretinde vücut bulmuş".

anta bas-a utlı yangı işlemiş kergek ol. (ETŞ. 144,
 13F/156) "sonra karşılığı faydalı olan şeyleri yapmak
 gerektir".

birle <bir+ile <bir-i-l-e

Eski Türkçe , Karahanlı, Harezmi , Çağatay , Kıpçak ve Batı Türkçesi sahalarında kullanılan çekim ve bağlama edatıdır. Kelimeyi Gabain bir-i-l-e şeklinde zarf-fiil olarak izah etmiştir.Brockelmann da birle'yi fiil menşeli edatlar arasında vererek Gabain'in görüşüne katılmıştır.R.R.

1 N.Hacıeminoğlu,Türk Dilinde Edatlar,İst.,1984.s.9.

2 N.Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.,12.

Arat ise Bang'ın bir+ile izâhına katılmaktadır. Mansuroğlu, Ergin de aynı kanaattadırlar. Hacıeminoğlu da "Edatlar" isimli kitabında kelimeyi mânâ bakımından bir+ile şeklinde izah etmenin daha makul olduğunu belirtir. ¹

a. iyelik ekli sözlerle "birlikte,ile":

küçlük priştiler küç birzün
közi karam bir-i-l-e
külüsügin oluralım (ETŞ. 20, 4/20) "kudretli melekler kuvvet versin, gözü karam ile güle güle oturalım."

bil bağı bir-i-l-e yığaçka bağladı (T.D.E.,23)

yaruğ tenğriler yarlıkazın
yavaşım biril-e
yaşışpan adrılmalım (ETŞ. 20, 4/17) "nurlu tanrılar buyursun; yumuşak huylum ile birleşerek bir daha ayrılmayalım".

b. Yalın hâl ile "birlikte,beraber":

Çerig bir-i-l-e adlap dağlarını dudup giddi (T.D.E.,23)

Kalkın bir-i-l-e kılıç bir-i-l-e adladı (T.D.E.,23)

c. Zamirlerin yükleme ve ilgi hali ile "ile,birlikte":

Sizni bir-i-l-e (E.T.G.,93)

Anuñ bir-i-l-e

d. Yalın sözlerle vasıta hali görevinde:

Kılıç bir-i-l-e başın kesdi (T.D.E.,22)

Kağan sevinç bir-i-l-e küldi (T.D.E.,22)

keçe <keç-e "-nın ötesi"

yinçü ögüzüg keçe , temir kapağka tegi süledimiz
(E.T.G.,94)

Kem keç-e, Çik tapa süledim (O.A.,82)

öze/üze <öz-e/üz-e "üzerine,üst,ile"

Gabain üz- fiilinin zarf-fiil şekli saymaktadır. R. R. Arat ve Bang ise "öze" okumuşlardır. Hacıeminoğlu da "üze" şeklini kabul eder. Eski Türkçe'de çok kullanılmıştır. ²

1 N.Hacıeminoğlu, a.g.e., s., 22.

2 N.Hacıeminoğlu, a.g.e., s., 71.

a. Yalın hal ile:

altı kaçığ öz-e azmışlarka
 ağmak inmek ajunlarığ körkittinğiz. (ETŞ. 44, 7/125)
 "altı hasseden dolayı yollarını şaşırmiş olanlara çıkış
 ve iniş âlemlerini gösterdiniz".

az nızvanıka ağukup / artayu yokadururta
 amvardışnliğ ot öz-e / anğa yürünteg kiltinğiz.
 (ETŞ.40,7/59)

"hırs iptilaları ile zehirlenerek bozulup kendisini
 kaybetmek üzere iken, siz onlara amvardışn otundan bir ilaç
 yaptınız".

b. iyelik ekli sözler ile:

övke nızvanı öz-e kuturup
 ögsüz köngülsüz ertiler (ETŞ. 40, 7/61)
 "onlar öfke ihtirası ile kudurarak, akılsız ve şuarsuz
 bir halde idiler".

Tilinğiz öz-e (T.D.E.,72)
 Biligleri öz-e (T.D.E.,72)

kün teñgri kölünti çeriging öz-e
 ay teñgri battı kutun öz-e (ETŞ. 35/31)"güneş askerini
 üzerine gömüldü, ay saadetin üzerine battı".

c. Çıkma hali ile:

Kişi oğlunda öz-e eçüm apam Bumın kağan istemi olurmiş
 (T.D.E.,72)

tapa < tap-a "-e doğru,-e karşı"

Batı Türkçesi dışındaki sahalarda tapa telaffuzu ile
 kullanılan bu edat , tap- mastarından zarf-fiildir.Hem çekim
 edatı, hem de cihet bildiren zarf olarak kullanılmıştır. ¹

a. Yalın hal ile:

Kem keçe Çik tap-a süledim (OA. 82)
 "Kem'i geçerek Çik'e doğru asker sevkettim".

yeti yegirmi yaşına tanut tap-a süledim. (T.D.E.,86)

ig tap-a körser sen ed öngedmeki alp (ETŞ. 290, 35/58)
 "hastalık için baktırırsan, vücudun iyileşmesi güç".

b. iyelik ekli sözler ile:

Yüzleri tap-a titrū körüp inçe tip tidi (T.D.E.,86)

1 N.Hacıeminoğlu, a.g.e., s.86.

tegre <tegür-e "etrafında,için,uğruna"

Etüzün tegür-e (E.T.G.,95)

Kent tegür-e-ki bodun (E.T.G.,95)

a.5.Zarf-fiil ekinin kalıplaşmış zarf olarak kullanılışı

ne için tip tiser yüz (yıl) yaşadım tünüg adır-a sanasar
tört tümen üç ming iki yüz tünler ertdi. (May II, 9, 5-6-7)
"neden? Yüz yıl yaşadım, geceler dikkatle sayılacak olsa
43200 gece geçti".

inçe terinġ soğançığ / eşitgeli ert-e yaraġlıġ
ıduġ nomlamış nom üni / inçip eşidilür tašlançığ
(ETŞ. 204, 20E/153)

"ince, derin, tatlı, sabahları dinlemeye elverişli, vaaz
eden mübarek töre sesi, öylece hoş işitilir".

ert-e öküş kalp öd üze sergürü tudalım. (ETŞ. 136,
13A/32)

"sayısız çok devir ve zamanlar içinde önümüzde tutalım".

oz-a bu kut kölunçça tükellig bolup (ETŞ. 166, 16/54)
"önce bu saadet arzularına nail olup"

a.6.Zarf-fiilin Kalıplaşarak İsim ve Sıfat Fonksiyonunda Kullanılışı

tamuluġ özütler tegir-e-mizte yorıp üç adrı süngün
sançarlar tartarlar. (May II, 78, 41-42) "cehennemlik ruhlar
çevremizde dolaşıp üç çatallı mızrak ile vururlar".

tut-a yigü aşın üsüp emgekte çonup (ETŞ. 9/76)
"tut-a:eldeki"

yid-e udusu kölüngüler yolınça ildür. (ETŞ. 9/64)
"yid-e "yedik"
"yedeğinde, yanında nakil vasıtaları yolundan götürür".

Nadir olarak kullanılan isim şekilleri sıfat göreviyle
de karşımıza çıkmaktadır.

seç-e tašlançığ idigler (ETŞ. 196, 20B/40) "seçkin,
nadir süsler;".

seç-e tašlançığ et'üzün. (ETŞ. 208, 20F/224) "seçkin,
fevkalade vücudunu".

ötrü külçir-e yüzün tözün maytrı inçe tip tidi.

(May.II,15,14-15)

"sonra gülümseyen yüzü ile asil Maytrı şöyle dedi".

a.7. Zarf-Fiilin Edatla Kullanılışı

ol ulušta men barıp tođ-a birle ök (ETŞ. 166, 16/53)
"o diyara gidip ben doğar-doğmaz"

-ğalı/-geli;-kalı/-keli ZARF-FİİL EKİ

-ğalı/-geli zarf-fiil eki;

1)"-mek için" anlamında, Eski Türkçe (Gabain, 1988-
Akalin, 121)

2)"-mek üzere" anlamında, Eski Türkçe (Gabain, a.g.e, 86)

3)"-den beri" anlamında, Eski Türkçe (Gabain, a.g.e.

121) 4) iktidar ifadesiyle, Eski Türkçe (Gabain, a.g.e., 86)
kullanılmıştır.

-ğalı/-geli zarf-fiilinin anlamı, -u zarf-fiillerine
benzer; ama tamamıyla de aynı değildir. En yaygın anlamı:
"-mek için", nadiren "-den beri" dir.

Birleşik fiillerde kullanılışı bol- fiilinin önünde
"muktedir olmak" anlamında, tasviri yardımcı fiil
fonksiyonunda : uç-kalı bat-ğalı bolurlar "uçabilirler,
batabilirler". Tasviri yardımcı fiilerin önünde; iki fiilin
birbiriyle bağlantısı -u zarf-fiilinde olduğu kadar sıkı
değildir. -kılı/-keli şekli çok az kullanılmıştır.

a.1. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı

a.1.1. "-mek için" anlamında sebeup ifade eden bir hal
zarfı olarak fiile bağlanmaktadır. En yaygın kullanılışı
budur.

kişi oğlı çop öl-geli törümiş. (OA. 75) "kişioğlu daima
ölmek için türemiş".

[sing]ar süsi ebig barkığ yulı-ğalı bardı, singar süsi
süngüş-geli kelti. (OA. 83) "kişi ordusu evini barkını
yağma etmek için gitti, bir kişi ordusu savaşmak için geldi".

Yadağ yabız boldı tip al-ğalı kelti. (OA. 83) "Yaya kötü
oldu deyip yenmek için geldi".

ig toğa egirdi sini emget-geli (ETŞ. 284, 35/14) "eziyet
vermek için, etrafını hastalıklar sardı".

tiliklerin küsüçlerin şanturu bir-geli
tinliğ udu barmağların ötkünü yorılım. (ETŞ. 36, 13A/39)
"gösterip dilek ve arzularını yerine getirmek için takip
edecekleri yolda onlara örnek olalım".

özeliksiz erenler yolın bul-ğalı
üzüksüz ol buyanlarımın evirür men (ETŞ. 166, 16/47)

"en yüksek insanların yolunu bulmak için, ara vermeden o iyiliklerime devam ederim".

Üstünki yig orunta toğ-ğalı / üç tamğalarığ bütürti (ETŞ. 54, 7/367) "üstün ve en iyi yerde doğmak için üç nişaneyi takip ettiler".

Ürlüklüg mengike tegür-geli (ETŞ. 86, 10/53) "ebedi huzura kavuşturmak için".

a.1.2. "-diğından beri" anlamında, hareket başlangıcı ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Türk budun kılın-ğalı Türk kağan olur-ğalı Şantung balıkça taluy ögüzke tegmiş olan yoç ermiş (OA. 93)
"Türk milleti kılınalı, Türk kağanı oturalı Şantung şehrine, denize ulaşmış olan yok imiş".

Yıllar aylar ert-geli ür kiç boltı. (E.T.G.,86) "Aylar yıllar geçeli çok oldu"

kün bad-ğalı bartuқта (ETŞ. 20D/113) "güneş batmak üzere iken".

Adrıl-ğalı yiril-geli erü erü kiç boltı (T.T.Ş.,53)
"Ayrılalı çok oldu"

a.2. Tasviri Yardımcı Fiillerin Önünde Kullanılışı

u- fiili, Göktürk ve Uygur metinlerinde -ğalı/-geli zarf-fiillerinden sonra olumlu ve olumsuz ifadelerde, esas fiile iktidar nüansı veren bir yardımcı fiil olarak da kullanılmaktadır.

öseliksiz çın kirtü nom tözin / ötkürü bil-geli umamak üze (ETŞ. 86, 10/49) "en üstün gerçek törenin köküne nüfuz ederek öğrenmeye muktedir olamadığından".

soka umuğ ınağ bol-ğalı umaqtın
soğançığ edgü ad küü ildinür
suu-parı kirtida noma-tıya siri atlığ
sorıkmış bilginke yükürmen (ETŞ. 96, 10/228)
"tam bir melce ve ümit olabilmekle, güzel, iyi ad ve şöhret olan Suparikirtitana mandheyasrı adlı her vakit aranılan bilge önünde hürmetle eğilirim".

a.3. İsim Olarak Kullanılışı

ögüz ert-geli oğradın işin bütmez
beg bol-ğalı kılıntıng yarlıkıñg yorımaz (ETŞ. 286, 35/28) "Nehir geçmeyi düşündün, işin olmaz; bey olmaya çalıştın, fermanın geçmez".

ög kanğ teg eçim sintar selike bu maytrisimit nom bitit-geli ötüntümüz erti (May.II, 11-12) "ana baba gibi (olan) Sintar Seli'ye bu din kitabını, Maytrisimit'i yazmasını rica ettik".

tözün maytrining tenğri burkan nominta toyın bolğısı üçün bizinge ukıt-ğalı yarlıkar (May.II, 11;30) "asil Maytrı, Tanrı Burkan'ın dininde rahip olduğı için bize haşmetle bildiriyor".

örtlüğ yalınlığ kürin temirliğ kozlarığ ülügle-geli ayurlar (May.II, 84,51-52) "alevli ölçeklerle demire benzeyen kızgın kömürleri taksim etmeyi emrederler".

burkanlar yarlığı ariğ çhşa(ptig) sı-ğalı artat-ğalı saşınmadılar (May.II, 111,17) "Burkanların vaazını, temiz ahlâk kaidelerini yıkıp çişnemeyi tasarlamadılar".

odun sansar emgekintin / oz-ğalı köngül turğurtı (ETŞ. 52, 7/328) "ağır samsara eziyetinden gönüllerinde kurtulmak arzusu belirdi".

küçeyü bedize-geli umunmuşın körgü üçün bitidim (ETŞ.124, 12/63) "zorla süslemeyi umduğunu göstermek için yazdım".

Yuyka erkli tupul-ğalı uçuz ermiş, yinçge erklig üz-geli uçuz (OA. 93) "Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olan kırmak kolay".

a.4.Zarf-fiilin bol- yardımcı fiiline bağlanarak iktidar ifadesinde kullanılışı

balıklı kuşlı uçğuta batğuta tapınça uç-ğalı bat-ğalı bolurlar (E.T.Ş.,86) "Balıklar ve kuşlar uçmakta ve dalmakta isterlerse uçabilirler ve suya dalabilirler."

a.5.Zarf-fiilin Yükleme Görevinde Kullanılışı

anuntumuz sizinçe / asra köngülin yükün-geli (ETŞ. 36, 7/56) "Alçak gönül ile önünde eğilirim".

kergekled-geli bilginin örkin (ETŞ. 108, 11/58) "Bilginin yularına ihtiyaç gösterir".

-ğınça/-ğince, -kınça/-kinçe ZARF-FİİL EKİ

Bu ekin "-ğ/-g" fiilden isim yapma eki, 3. şahıs iyelik eki ve eşitlik ekinin birleştiği (Gabain, 1979- Akalın, 57) olarak kabul edildiği gibi bir başka görüş de -ğın/-ğın fiilden isim yapma eki ile eşitlik ekinden meydana geldiğini

kabul eder. ¹

a. Zaman Fonksiyonunda Kullanılışı

"Bir zamana kadar, bir zamandan önce" anlamında zaman ifadeli zarf olarak fiile bağlanmaktadır.

ağızsız oğuştin atrılıp önmiş/adruk' adruk etüzleri öze anağat kelmedük öd tüke-ginçe (ETŞ. 98, 10/258)

"Değişmez kökten ayrılıp, yükselmiş, başka başka vücutları ile Anagata, gelecek zamanların sonuna kadar".

küseserler tınlığlar/közüg yumup aç-ğınça/közüntügüz... (ETŞ. 56, 7/383) "Mahluklar arzu ederlerse gözlerini yumup açıncaya kadar... göründünüz".

ğara yirke kir-ginçe küç bireli tip kangımız suu-sınğa tili. (ETŞ. 114, 11/165)

"Kara toprağa girinceye kadar güç verelim diye babamızın saadetine dili".

sasımsız yarp kut küsüglüg küçi barıntın / sansar ucu tüpük-ginçe pek menggü turur (ETŞ. 72, 9/32) "Önüne geçilmez, kuvvetli saadet arzusu gücü mevcut olduğundan Samsara'nın ucu sona erinceye kadar sağlam ve ebedi durur".

suyurğayu irinçkeyü yarlıkatingiz
..... kör-kinçe (ETŞ. 50, 7/232) ".....
görünce, merhametle ve şevkatle onları affediniz".

alku tınlıg alkınmasar abamu bol-ğınça/ançulayu ok bizing yime kut kolunçlarımız/anı teg ök alkınmazun ançağa teg-inçe

"Bütün canlılar nasıl ebediyete kadar ortadan kalkmazsa yine onlar gibi bizim saadet arzularımız da o zamana kadar öylece ortadan kalkmasın".

inçip edgü kılınçlıg işlerke ının-ma-ğınça / bu inçsiztin..... (ETŞ. 290, 35/59) "Fakat hayırlı işlere inanıncaya kadar bu huzursuzluktan (kurtulmak yoktur)".(olumsuzluk ekinden sonra kullanılışı)

¹ Ahmet Bican Erçilasun, Kutadgu Bilig Grameri, Ank. 1984, s. 84.

-kan/-ken ZARF-FİİL EKI

-kan eki, zaman bildiren bir cümle belirleyicisini sona erdirir; kaide olarak fiil köklerine değil, isim soyluya benzeyen kelimelere gelir:

aşu-kan "önce, eskiden, nihayet"
 aş-u-n-u-kan (zarf-fiiller bazan kalıplaşmış olarak isim gibi kullanılırlar).
 amtı-kan "şimdilik, hemen, şimdi"
 irte-ken "önce"

Ayrıca -kan "-dan önce" anlamında -maz'lı isim-fiillere gelir. Böylece -mezken şekli tabiidir. Andırma yolu ile bunun olumlusu olan ir-'e de getirilmesi gerekirken bu durum yalnız er- fiilinde görülür.

er-ür-ken

er-mez-ken'e benzetilerek, olumlu bir er-ür-ken de teşkil edilir ki bu da bar-ır "vardır", bar gibi er-ken olmuştur. O halde bu yegâne olayda, -kan açıkça görüldüğü gibi bir fiil tabanına gelmez. ¹

O halde -kan/-ken zarf-fiil eki (ki bütün ekler fiil veya isim-fiillere gelirken) isme de geliyor demektir.

anın amtı türk yigit er-ken kayu erser bir non bitig bititelim. (May.II.1,17)

"bundan dolayı şimdi gücümüz kuvvetimiz yerinde iken hangisi olursa olsun bir din kitabı yazdıralım."

bir öngre yalanğuş ajunınta er-ken iligler begler atlığlar bolup... (May.II.70,57)

"biz vaktiyle hayvanlar aleminde iken hükümdar, bey, meşhurlardan olup..."

öngre kişi etüzinte er-ken üç erdnig aqlağuşı sarsıg salık tevlig kürlüg urunçağ yigüçi erserler... (May.II.70,17)

"vaktiyle insanlar aleminde üç cevheri reddettikleri kötü, fena ve hileli oldukları ve emaneti yedikleri için bunlar şöyle düşünürler."

kişi ajunınta er-ken satığçı yuluğçı uz uzağut erdimiz. (May.II. 61,16-17) "insanlar aleminde iken satıcı ve alıcı, madrabaz idik."

bu sav(ağ) sözleyür er-ken ... elgin yoğaru öntürüp... ağırlayu... (May. II. 10,20-21) "bu sözleri söylediği sırada Brahman Nirdhana ellerini yukarı kaldırıp hürmet ile..."

¹ A.Von Gabain, a.g.e., s.121.

sengrem tağı bütmez-ken ite başladuğa ok altı kat
teğri yirinte sizinge olurgulur teğri dem ordular belgölüg
boltı. (May.II. 52,19)

"Manastır henüz bitmemişti, inşaata başlandığı sırada
altı katlı tanrılar yerinde sizin için oturacak ilahî
saraylar ortaya çıktı."

-matı/-meti, -matın/-metin, -madın/-medin, -mayın/-meyin
ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçe de "-matın/-metin,-matı/-meti,-madı/-medi"
(Gabaın,1988-Akalın,87) "-mayın/-meyin" (a.e.,86.35) ve
"-may/-mey" (a.e.,129.20) ile yanyana kullanılmıştır.Menşei
bakımından birbirine yakın görünen bu eklerin hangi eklerin
birleştiği olduğu henüz kesin delillerle ispatlanmış değildir¹

-p zarf- fiilinin olumsuzu -matı/-meti, -pan zarf-
fiilinin olumsuzu -matın/-metin'dir.Olumlu şeklinin aksine,
+n ile genişlemişin olumsuzu daha çok yaygındır.

incelediğimiz metinlerde bu zarf-fiil eki aşağıda tespit
edilen fonksiyonlarla kullanılmıştır.

a.1. "-meksizin , -meyerek" anlamlarında belirttiği
hareketin gerçekleşmediğini yalnızca başladığı fiil
hareketinin gerçekleştiğini ifade eden bir hâl zarfı olarak
kullanılmaktadır.

bunça işig küçüg birtükgerü saqın-matı Türk budunuğ
ölüreyin, uruğsıratayın tir ermiş.(OA. 78) "Bunça işi gücü
verdiğini düşünmeden Türk milletini öldüreyim, kökünü
kurutayım der imiş".

antağınğın üçün igidmiş kağanınğın sabın al-matın yir
sayu bardığ.(OA. 66) "öyle olduğun için, eğitmiş, beslemiş
kağanın sözünü dinlemeden her yere gittin".

yintsik-metin şımnularğa nişvaniğ utğıl(ETŞ. 120, 12/10)
"şeytanlara kendini ezdirmeden, iptilalara hakim ol".

1 Bu hususta en güçlü izahı W.Bang yapmıştır. Bunu,
S.Çağatay şu şekilde nakletmektedir: "Fiil zarfı yapan
-madın/-matın W.Bang'ın tahmin ettiğine göre -matı < mat-ı
mülkiyet zamiri ve instrumentaldır. -mat şeklini Prof. Bang
-maz < ma-z menfi şekli gibi < -ma-t olarak, yani birisini
-z nomen, diğerini de -t nomen olarak alıyor." (S.Çağatay,
1949, s.106)

örlettür-medin utmuş yavaldurmuş / özi süngüšte yigedmiş
atlıg öseliksiz erke yükünürmen.(ETŞ. 98, 10/253) "taciz
etmelerine imkan vermeden, yenmiş sindirmiş, savaşta üstün
gelmiş diye bilinen en üstün er önünde hürmetle eğilirim".

kod-madın kamıgını kutkartıngız.(ETŞ.44, 7/132)
"Hiçbirini bırakmadan hepsini kurtardınız".

özüg yatıg adırt-madın / özirkentingiz yumkını
(ETŞ. 48, 7/205) "özü ve yabancıyı ayırmadan, hepsini de
benimsediniz".

kirtgün-medin tıldağ töske kiç ödün yığılmış.(ETŞ. 134,
13A/17)"Sebepe köküne inanmadan, uzun zamandan beri toplanmış"

abıpiray yolın asıp angkaru u-matın
arış arıg çın nom tözin ayıgılap irtimiz.(ETŞ. 142,
13E/143) "Abhipraya (?) yolunu yanılıp anlayamadan pak,
temiz, doğru töre kökünü kötöleyip yerdik".

kirtü amrılmış nirvan bulgu oğrağlıg neçe erser,
kinet-metin oğad-matın kin yakın barzumlar.(ETŞ.146,
13G/184) "Hakiki, sakın Nirvana'yı bulmağa ne kadar
niyetli iseler, ayrılmadan, şaşırmadan arkasında yakın takip
etsinler".

alqu ödte taştın singar tilemiş bolup
anuç buznu suv ti-metin arşıkip kalma.(ETŞ.120, 12/16)
"Her vakit yalnız dış görünüşü arayarak, hazır buza, su
değildir diye aldanıp kalma".

kelüdin bil-metin kevsenser / keçürür bilignig
türkin.(ETŞ.108, 11/61) "Gelişini bilmeden gevşek
davranılırsa bilginin gücünü geçirir".

kedgüsi bol-matın keken bolsar / kergeksiz kılur
kürkin.(ETŞ.108, 11/63) "Giyeceği olmadan keken ölursa,
gösterişini lüzumsuz yapar".

adkağlar köngül birle birikser
amrılıp karar-madın yaltırsar
amıru saçıl-madın turulsar
adı bolur munuñg dyan tip (ETŞ.198, 20C/64) "Bağlar
gönül ile birleşirse, sükunet bulup kararmadan ışıldarsa
sakin halde dağılmadan durulursa, bunun adına dhyana derler".

kök kalıkta uçar kuş uç-u u-madın turdı.(ETŞ.284,35/17)
"Gök yüzünde uçan kuşlar, uçmadan durdu".

a.2. "-madan önce" Anlamında Bağlandığı Fiil Hareketini
Kendi (zarf-fiil) Hareketinden Önce Gerçekleştirdiğini(öncelik)
ifade Eden Zaman Zarfı Durumunda Kullanılışı:

Türk budun kanın bul-mayın Tabğaçda adrıldı,
kanlandı.(OA.91) "Türk milleti kağanını bulmadan Çin'den
ayrıldı, kağanlandı".

beg er sıkılır iş bul-madın. (ETŞ.284,35/18)
"Bey ve adamların iş bulamayıp, canları sıkılır".
(Bey ve adamlar iş bulamayınca canları sıkılır).

edgölüg işlerim terk bütüp
ang kininte kiç-metin (ara)
abita burkan kutın bulayın (ETŞ.222, 22/43)
"iyi işlerim derhal tamamlanıp, en sonunda ara vermeden,
Abita burkanın saadetini bulayım".

c.3. Sebep ifadesi ile Fiile Bağlanarak Kullanılışı:

oğuz budun .....d ıd-mayın tiyin süledim.(OA.84)
"Oğuz kavmi ..... göndermedin diye ordu sevkettim".

kün teñgri kirdi yir içinte yarumağı tıdıltı
kök kalıқта uçar kuş uçu u-madın turdı.(ETŞ.284, 35/17)
"Güneş yeraltına girdi aydınlığı kesildi:gökyüzünde uçan
kuşlar, uçamadan durdu".

Daha , Eski Türkçe devrinde bile göze çarpan kimi lehçe
ve ağız ayrılıkları dolayısıyla , Uygur metinleri içerisinde
seyrek olarak -may/-mey ve çoğunlukla -mayın/-meyin eklerinin
kullanıldığı görülmektedir.

birgü bul-may koltğuçlar yığlayu barsar
"ihsan bulamayıp dilenciler ağlayarak gidince"

adırl-may "ayrılmaksızın" / bul-mayın "bulmadan" / bol-
mayın "olmadan"

-n ZARF-FİİLİ YAPMA EKİ

Bu zarf-fiilli, Moğolca'da tamamiyle yerleşmiş olduğu
halde Eski Türkçe'de nadirdir, kaybolmak üzeredir. Çok az
örnekte tespit edilmiş olan bu ekin fonksiyonu -a/-e,-u/-ü
zarf-fiil eklerine benzerdir. Ekin olumsuzu -mayın'dır.
Görevi bakımından, esas fiilin anlamı arasında tarz gösterme
esasinda sıkı bir yakınlık kurar. ¹

1 Bak. Z.Korkmaz, "Türkçe'de -n zarf-fiil eki ile
-pan/-pen eki türemeleri" Türk Dili Üzerine Araştırmalar, cilt
I, Ank.,1995, s.179.

a.1. Zarf-Fiilin Sebep Bildiren Kullanılışı:

incelenen örneklerde istek kipinde kullanılmış fiillerden sonra geldiği dikkat çekicidir.

Türk budun yok bolmazun ti-y-i-n budun bolçun ti-y-i-n kañgım iltiriş kağanıñ ögüm ilbilge katunuğ teñgri töpüsünde tutup yügerü kötürmiş erinç.(OA.68) "Türk milleti yok olmasın diye millet olsun diye babam iltiriş Kağanı annem ilbilge Hatunu tanrı, gökyüzünde tutup yükseltmiş tabii"

"eçümüz apamız tutmuş yir sub idisiz bolmazun ti-y-i-n az budunug itip yaratıp.....(OA.70) "Eçümüz apamız tuttuğu yeri, suyu sahipsiz olmasın diye az olan milleti tanzim ve tertip edip...."

Türk budunuğ atı küsi yok bolmazun ti-y-i-n kañgım kağanıñ ögüm katunuğ kötürmüş teñgri il birigme teñgri Türk budung atı küsi yok bolmazun ti-y-i-n özümün o teñgri kağan olurtdı erinç.(OA.71) "Türk milleti adı, ünü yok olmasın diye babam kağanı annem hatunu yükseltmiş olan tanrı, il veren tanrı Türk milletinin adı, ünü yok olmasın diye kendimi o tanrı, kağan olarak oturttu tabii".

Soğdak budun iteyin ti-y-i-nYinçü ögüzüg keçe Temir kapiğka tegi süledimiz.(OA.73) "Soğdak milletini düzene sokayım diye inci nehrinin ötesine demir kapiya kadar at sevk ettik".

atı küsi yok bolmazun ti-y-i-n Türk bodun uçun tün udımadım, küntüz olurmıdım.(OA.,71) "Adı ünü yok olmasın diye, Türk milleti uğruna, gece uyumadım, gündüz oturmıdım".

Taşra yorıyur ti-y-i-n kü eşidip balıkdaki tağıkmiş.(OA. 69) "Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış".

a.2. Kalıplaşmış Edat Yapımında Kullanılışı:

-n zarf-fiil eki , az sayıdaki zarf-fiil örneklerinin dışında yer yer canlılığını kaybederek kalıplaşmış örnekler de verir.Bunlar artık edat ve zarf haline dönüşmüş kelimelerdir.

Türkçede edat türeten özel ekler bulunmadığından, zarf türetme ekleri de yetersiz olduğu için dil,aralarındaki görev ortaklığı dolayısıyla ve kalıplaşma yoluyla bu zarf-fiil ekinden yararlandığı gibi,isim soyundan kelimelere getirilen +n vasıta hâli ekinin kalıplaşması suretiyle de bazı zarf türleri oluşturmuştur.

İşte, Türk dilindeki çeşitli zaman ve tarz zarfları ile edatların bir yandan böyle vasıta hali +n ekiyle türetilirken,bir yandan da -n zarf-fiil ekiyle türetilmiş olması,daha doğrusu bu eklerin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış

şekillerin bulunması, iki ekin birbiriyle karıştırılmasına sebep olmuştur.

tağ-ın, tig-in, ert-en, tab-an gibi kelimeleri bunların tağ-ı, ert-e, tab-a şekillerinin bulunduğunu dikkate alarak, isimleşme merhalesine geçtikten sonra yeniden +n vasıta halini almış şekiller olarak kabul edilmesi de böyle bir yanlış değerlendirmenin sonucudur. N. Hacıeminoğlu da "Türk Dilinde Edatlar" adlı eserinde teg-in "-e kadar" deg-in/dig-in, iy-in gibi şekilleri, teg+in, iy+in tarzında ayırmış, vasıta haline bağlamıştır.

teg- "erişmek, vasıl olmak"

1) teg-i

2) teg-in gibi birbirine paralel fakat birbirinden farklı iki ayrı zarf-fiil teşkili karıştırılarak teg-in'e teg- fiili esas alınacağı yerde teg-i esas alındığı için böyle bir yanlışlığa düşülmüştür.

iki edatın da aynı anlamda kullanılmış olmasını Z. Korkmaz "Türkçe'de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", (T.D.A.Y., 1960, s. 174-179) adlı makalesinde -n zarf-fiil ekinin varlığını ileri sürerken, Hacıeminoğlu teg+in şeklinde vasıta hâl ekiyle izah edilmesi gerektiğini belirtir. M. Ergin de vasıta hali olarak kabul eder.

Hacıeminoğlu'na göre Türkçede -n zarf-fiil ekinin mevcudiyetini kabul etmek henüz mümkün değildir. Ayrıca bir -n zarf-fiil eki var sayılsa dahi , teg-in, kid-in, ad-ın gibi edatların mutlaka bu zarf-fiil ekiyle yapıldığını söylemek pek uygun değildir. Türk Dilinde kibi/kibin, kimi/kimin, ki/kin, ile/ilen gibi örneklerde görülen -n zarf-fiil eki değildir. Çünkü bu sözlerde -n 'nin bağlandığı gövde fiil değil isimdir.

Diğer yandan, bahis konusu -n kullanılış şekli itibariyle de diğer zarf-fiil eklerine hiç benzememektedir.

Bilindiği gibi Türkçe'de zarf-fiil ekleri;

1) Birleşik fiillerin teşkiline yarar,

2) Zaman, mekan ve tarz zarfları yapar,

3) Kalıplaşarak zaman, mekan ve cihet isimleri teşkil eder,

4) Sıfat yapar,

5) Edatlar teşkil eder.

Bütün bu yapılarda zarf-fiil ekleri, daima ek olarak kullanılır ve bu eklerin hususiyeti de Türkçedeki her fiil köküne eklenebilmeleridir. Halbuki varlığından söz edilen -n zarf fiil ekinde bu hususiyetlerin hiçbirini görmek mümkün değildir. Sadece mahdut sayıdaki fiil köklerine eklenip edatlar teşkil ettiği ileri sürülmektedir. Bu durum Türkçenin umumi yapısına aykırıdır. Ancak belirli kelimelerde kullanım sahasında çıkan bu eke, zarf-fiil eki demek güçtür. Sadece bazı edatların sonunda görülen bu -n ancak bir vasıta hâl eki olabilir. ¹

Z. Korkmaz, Türk dilindeki öteki ek türleri gibi zarf-

1 Bak., N. Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 91.

fiil eklerini de işleklik dereceleri açısından değerlendirirken -n zarf-fiil ekini yalnız belirli yazı dillerini temsil eden, varlıklarını daha az sayıda örneklerle devam ettiren şekiller arasında almış, seyrekliğini Eski Türkçe'den çok daha eski devirlerden intikal eden arkaik bir şekil olarak kabul etmiştir. (Z. Korkmaz, a.g.m.)

Bu farklı görüşleri ortaya koyduktan sonra Gabain'in "Eski Türkçe'nin Grameri" adlı eserinde örneklerine seyrek rastlanan -n zarf-fiil yapıları kalıplaşmış edatları incelediğimiz metinlerde aşağıdaki şekillerde karşımıza çıkmıştır.

iyin < iy-i-n "Dolayısıyla, göre, ile"

yinik ağır aşnu kılmış tıltağı iy-i-n
yide udusu kölungüler yolunça ildür. (ETŞ. 74, 9/63)
"hafif veya ağır önce yapılmış bir amelden dolayı
yedeğinde, yanında nakil vasıtaları yolundan götürür".

köngül iy-i-n "gönüle göre, arzuya göre" (E.T.G., 96)

kuğgarğuluk vaynikiler yarağı iy-i-n (ETŞ. 72, 9/21)
"kurtarılacak vaineyika'lara lüzumlu olduğu için".
iy- : Takip etmek, tâbi kılmak

büdün < büd-ü-n "Düzgün, bütün, tam"

uluğ iş ködüg yime ögrünçlüğ ermez
kiçik iş ködüğler yime büd-ü-n ermez (ETŞ. 290, 35/54)
"Büyük işler sevinilecek bir halde olmadığı gibi küçük işler de tam yolunda değildir".

büd- : Bitmek, meydana gelmek, vücuda getirmek

adin < ad-ı-n "-den başka"

Eski Türkçe'de, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay sahalarına ait metinlerde görülmektedir. Gabain'e göre adın ad- fiilinden -n zarf-fiil eki ile türemiştir. Brockelmann bu edatı, isim menşeli saymakta izah yapmamaktadır. R.R. Arat da adın edatını adır- fiiline bağlamaktadır.

Hacıeminoğlu bu edatın, adruk edatıyla paralel bir seyir takip ettiğini söyleyerek Eski Türkçe'deki adın'ın da "-den başka, -den gayri" mânâsından hareket ederek iki edatında ad-köküne bağlanabileceğini belirtmektedir. ¹

birle yana ad-ı-n alku uluşlar sayu
bir teg yanğlığ burkan bolmış körki kösünür (ETŞ. 74, 9/43)
"Bütün diğer ülkelerin her birinde de aynı tarzda onun burkan olmuş şekli görünür".

1 N. Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 9.

ad-1-n ana-bar tenğrinin kalıķında
ar.....bu kut kolunç yolıķmıřta (ETŞ. 168, 16/73)
"Başka anabhra gökyüzünde ..... bu niyaz ile
karşılaşınca"

ad-1-n kalmış katunlar tiginler yime (ETŞ. 220, 22/32)
"diğer geri kalan hanım ve şehzadeler de".

artamaķsız buzulmaķsız öd tavar buyan edgü kılınçta
ad-1-n yoķ(T.D.E.,3)

a.3. Kalıplaşmış Yön ve Yer İsmi Olarak Kullanılışı:

önğdün kid-i-n yir öz tapınğça
küntün tağtın balıķ uluş kentü könğlünçe (ETŞ. 282,
35/5)"şarkta ve garpta memleket kendi arzusuna göre,
cenupta ve şimalde şehir ve eyaletler kendi gönünçe".

kid-i-n tağdın bulunğda
tenğri kaпіı açıldı (ETŞ. 296, 35/98)
"şimal-garp köşesinden gök kapısı açıldı".

kid- : Gitmek
kid-i-n: Sonra, arka, garp, batı

-1/-i,-u/-ü, ZARF-FİİL EKİ

-1/-i,-u/-ü zarf-fiil eki Eski Türkçe Devresi başta olmak üzere Türkçenin her sahasında görölmektedir.Eski Türkçe (Gabain,1988-Akalın, 85) ,Karahanlı Türkçesi(Mansuroğlu,1979, Akalın,170) Harezmi Türkçesi (Eckmann,1979-Akalın,218) Çağatay Türkçesi (Eckmann,a.e.,251),Kıpçak Türkçesi (Gabain,1979-Akalın,104)

İncelenen metinlerde bu zarf-fiil eki aşağıdaki fonksiyonlarda kullanılmıştır.En çok kullanılan zarf-fiil yapma ekidir.

a.1. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı

a.1.1."-arak/-erek,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

közde yaş kelser tıda könğülte sıgıt kelser yandur-u saķındım (OA.,7 5) "Gözden yaş geldiği zaman engel olarak gönülden sıgıt gelince geri çevirerek düşündüm".

İkin ara idi oķsuz Kök Türk it-i ança olurur ermiş (OA.,77) "ikisi arasında pek teşkilatsız olan Kök Türk'ü düzene sokarak öylece otururmuş".

kızıl kanım tüküt-i kara terim yügürt-i işig küçüg
birtim ök (OA.97) "Kızıl kanımı döktürerek kara terimi
koşturarak işi gücü verdim hep".

Kül Tigin Bayırkununġ aġ adġırıġ binip opla-y-u tegdi.
(OA. 72) "Kül Tigin Bayırkun'un ak aygırına binip atlayarak
hücum etti".

Kök öngüg yoġur-u ötüken yıġgaru uduztum (OA. 93) "Kök
öngüg'ü çığneyerek ötüken ormanına sevkettim".

kirtü törülerte katıġlan-u
kirlig ayıġ kılınçıġ kılmamak
kirtü çaġsapıtıġ küzetdi (ETŞ. 54, 7/350)
"Doġru yolda gayret ederek, kirli günahları işlemek ve
hakiki emirleri yerine getirmeyi gözettiler".

korġınġların emgeklerin korı-y-u giderip
korılmaġsız çın mengike komıd-u ilişelim (ETŞ. 138,
13C/71) "Onların korkularını, eziyetlerini koruyarak giderip
korunması olmayan hakiki saadete coşarak ilişelim".

ayı öküş ad belgüler öze atır-u sözlemiş (ETŞ. 142,
13E/141) "Pek çok ad ve işaretler ile ayırarak söylemiş".

adaġın yorıp sizni ata-y-u / aġızında sizni öge alġa-y-u
ançulayu amrar erti sizni tözüġü / anasın babasın oġları
severçe (ETŞ. 48, 7/197) "Yürürken hep sizin adınızı
anarlar, aġızları sizi öġüp alkışlayarak, evlatlar anne ve
babalarını nasıl severlerse sizi de hep öyle severlerdi".

turup kinki kalplarta irinügsüzün
turġaru ol işlerig tolġur-u işleyin (ETŞ. 166, 16/36)
"Bundan sonraki devirlerde yaşayıp üşenmeksizin, o
işleri her vakit bol bol kendim yapayım".

bu bu edġülerig tol-u aġılık büdzünler. (ETŞ. 146,
13G/188) "Bu ve buna benzer iyilikleri doldurup bir hazine
vücuda getirsinler".

arıdı neġ simeksizin alġutın sınġar
aġsız öküş uluġlarda tol-u köşünür. (ETŞ. 72, 9/16)
"Her tarafta aramaya hiç lüzum kalmadan, sayısız çok
diyarlarda bol bol görünür".

könġültin taş negü nom bar çınġar-u baġın (ETŞ. 120,
12/20) "Gönül dışında ne gibi töre var, dikkatle bakın".

evrilip yana katna-y-u
edġüti ġolulap körgü ol. (ETŞ. 202, 20E/122)
"Tekrar tekrar üzerinde durarak iyice kollayıp
görmelidir".

nēng nēng sabım erser beñggü taşka urtum. Añgar kör-ü
bilinğ. (OA. 89) "Her ne sözüm var işe ebedi taşa vurdum, ona
bakarak bilin".

kiyik yi-y-ü tabışğan yi-y-ü olurur ertimiz (OA. 92)
"Geyik yiyerek tavşan yiyerek otururduk".

yarlık ançuçı köngülleri ökli-y-ü
yazınçsızın ermek çaşşapıtıg küzet-ü
yalınayu turur tamutın oztılar (ETŞ. 54, 7/346)
"Merhametli gönülleri genişleyerek günahsız olmanın iyi
yolundan yürüyerek alev alev yanan cehennemden kurtuldular".

anı buzup adkağ sayu ertür-ü kislemiş (ETŞ. 142,
13E/142) "Onu bozup her bağdan geçirerek gizlemiş".

kaşıçığımın ö-y-ü kadğurar men (ETŞ. 20, 4/4)
"Yavuklumu düşünüp hasret çekiyorum".

utğurak bilge biligin adırt-la-y-u uçar (May. II 95, 41, 50)
"Tamamıyla hikmet ile tefrik ederek anlar".

a.1.2. "-mek için, -mek yüzünden" anlamlarında sebebe ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

talulap yığıp men kki kki...
taşşutka intür-ü tegindim (ETŞ. 186, 19B/14)
"Ben Kki-Kki seçip toplayarak, nazma düşürmeye (düşürmek için) gayret ettim".

yarış-u küç birzün sanga. (ETŞ. 108, 11/56)
"Sana yarışarak güç versin". (yarışmak için güç versin)

utmuşlartın oğatmayu usadı yoluğup
uz nomlamış edgü nomın ula-y-u pek tutup (ETŞ. 138,
13C/85) "Galiplerden şaşırmadan uzun yola çıkıp güzelce
vaaz edilmiş iyi töresini ulaştırmak üzere sıkı tutup (o
yoldan yürüelim)".

a.1.3. Zarf-fiilin bağlama fonksiyonunda kullanılışı:

Türk Bilge Kağan Türk Sir budunuğ Oğuz budunuğ igid-ü
olurur (OA. 98) "Türk Bilge Kağan'ı Türk Sir milletini Oğuz
milletini besleyip oturuyor".

töz tüp tayşing kirtü nomuğ töpüte iltin-ü
törisinge tilte sözlep köngülte tutzunlar (ETŞ. 146,
13G/199) "Kök, temel Tai-sheng hakiki kanunu baş
üstünde taşıyıp usulünce dil ile söyleyip gönülde tutsunlar".

ol yirtinçü yulalarına arıg süzül-ü (ETŞ. 182, 18/37)
"O dünyanın meşalelerine tamamen süzülüp".

köngülündeki kūsūsüng barça kıantı
 atıng ata-y-u kıut kııv özin kelti (ETŞ. 294, 35/83)
 "Gönlündeki bütün arzuların yerine geldi, adını çağırıp
 devlet ve saadetin kendiliğinden geldi".

adakın basın aşlaştur-u kelürgil (ETŞ. 106, 11/3)
 "Ayağını başını iyice bağlayıp getir".

a.1.4."-dığı sırada,-r iken" anlamlarında devamda
 gerçekleşme ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile
 bağlanmaktadır.

Bolçıkça tañg öntür-ü tegdimiz (OA. 95)
 "Bolçu'ya şafak sökerken ulaştık".

a.2. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili

a.2.1."süreklı...-arak,süreklı...-mak suretiyle"
 anlamlarında tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile
 bağlanmaktadır.

Yakın anlamlı fiillerin tekrar grubu teşkilinin yanında
 zıt anlamlı fiillerin de tekrar grubu oluşturduğunu
 görmekteyiz.

ökünü kakınu arı-y-u sili-y-ü [kiderip] tükedip
 (ETŞ.182,18/48) "Onları nedametle pişmanlıkla tamamen
 giderip bitirip".

yaltırıyu kök kalıkta / yapşın-u asıl-u ermişin (ETŞ.
 206, 20E/178) "Gökyüzünde parlayarak yapışıp asılı olduğunu".

suyurka-y-u irinçke-y-ü yarlıkatiñgız (ETŞ. 50, 7/231)
 "Merhamet ederek ve şevkat göstererek onları affediniz".

intki yarağ kılıngı için inil-ü yalvar-u
 iyin ögirmeklig işig inaru kemişip
 istim tutçı edgü yiltız isilgü kıltımız (ETŞ. 142,
 13E/146) "Aşağılık işleri yapmak için alçalıp yalvara-
 rak, gönlüden sevinme işini bir tarafa atıp iyi kökü durmadan
 gittikçe azalttık".

iki erig ud-u aşur-u sançdı (OA. 73)
 "iki askeri takip edip kovalayarak mızrakladı".

inim Kül Tigin birle iki şad birle öl-ü yit-ü
 kazğandım.(OA. 71) "Küçük kardeşim Kül Tigin ve iki şad ile
 ölüp yiterek kazandım".

yağı bolup itin-ü yaratun-u umaduk yana içikmiş (OA. 78)
 "Düşmanı olup tanzim ve tertip edemediğinden yine tâbi
 olmuş".

anda qalmıŖı yir sayu qop tor-u 6l-6 yoriyur ertig (OA.88) "Orada geri kalanınla her yere hep zayıflatarak 6lerek y6r6ydun".

Metinlerimizde zıt anlamlı fiillerin kullanılmasından tekrar grubu yapıldığını da tespit ettik.

arasız oqsuz aqtın-u in-e (ETŖ. 86, 40/42)
"Arasız, desteksiz y6kselip alqalarak".

quduluŖ-u aqılıŖ-u yaruklar 6ner (ETŖ. 72, 9/20)
"Alqalıp y6kselerek ondan ıŖıklar qıkar".

a.3. Zarf-fiilin birleŖik fiil teŖkilinde kullanılıŖı:

a.3.1. tur- Yardımcı fiilleri ile s6rekliplik ifadeli tasvir fiili oluŖturmaktadır:

sarıqar-u turur k6zi. (ETŖ. 108, 11/38) "G6z6 gittikqe sararır".

yazınqsızın ermek qaqsapıtıq k6zet6
yalına-y-u turur tamutın oztılar. (ETŖ. 54, 7/348)
"G6nahsız olmanın iyi yolundan y6r6yerek, alev alev yanan cehennemden kurtuldular".

k6r6 kanınqsız laqsan ayraklıq / k6s6n-6 turur et6z idig. (ETŖ. 94, 10/193) "Bakıp doyulmaz laksana al6metli, g6zle g6r6nen v6cut yapısı".

erklig kannıng yarlıqı arkula-y-u turur eviingde
allig qeviŖlig kiŖiler alda-y-ı turur 6sk6nde (ETŖ.
284, 35/19) "Kudretli h6k6mdarın fermanı qaprazlamasına duruyor evinde; hilek6r insanlar seni aldatıyorlar, 6n6nde".

urı teŖgriler olarta / oyun ediz-6 turmıŖın (ETŖ. 194, 20A/8) "Tanrı oqullarının oralarda oyun ile meŖgul oldukla-rını".

adqas-u turur qat qat taqta (ETŖ. 66, 8/1)
"Birbirine baqlı duran kat kat daqlarda".

a.3.2. bil- Yardımcı fiili ile iktidar ifadeli birleŖik fiillerin yapımında kullanılır:

biz kiq6r6p qŖan uqqa bıŖrun-u bilelim (ETŖ. 140, 13C/100) "Bir anın ucuna sokup olgunlaŖabilelim".

u- "muktedir ol-" fiili G6kt6rk ve Uygur metinlerinde 6nl6ler ile yapılan zarf-fiillerden sonra da fiilin t6rl6 zamanlarını alarak qekime tabi tutulur, olumlu ve olumsuz ifadeler meydana getirir.

üze teñgri basmasar asra yir telinmeser Türk budun
ilingin törügün kim artat-ı udaçı erti. (OA. 80) "Üstte gök
çökmese altta yer delinmese Türk milleti senin ilini, töreni
kim bozabilecekti?"

Fiiller nasıl ki her zaman yüklem olmazlarsa birleşik
fiiller de cümle içinde değişik görev yüklenebilirler.

bil-ü uğusuz intraçal toor-ka uqşadı
birtemledi tıdılışmaz küü kelig kıılır (ETŞ. 74, 9/47)
"Bilinmesi imkânsız olan Indra-jala ağına benzeyerek hiç
bir manıaya uğramadan şekil değiştirir".

köpirdü yaşardı öklid-ü udaçı
kü luular erkligi ilig kan atlıg
kükürt ünlügke yükünürmen (ETŞ. 86, 10/37)
"Kabartıp yeşerterek çoğaltabilen, kuvvetli ejderler
hakimi hükümdar adlı gür sesli önünde hürmetle eğilirim".

uqa bil-ü umamaktın oğatıp kıaltımız (ETŞ. 142, 13E/133)
"Anlayıp bilememekten dolayı şaşırıp kaldık".

Olumsuzluk eki almış "u-" yardımcı fiili ile kaynaşarak
da olumsuz ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır:

barayın tiser baç amraqım
bar-u yime umaz men (ETŞ. 20, 4/11) "Gideyim desem güze
sevgilim, gidemiyorum da".

kir-ü yime umaz men / kin yıpar yıdılıgım (ETŞ. 20, 4/14)
"Giremiyorum da; amber, mis kokulum".

bar-u yime umaz men / bağırsaқım (ETŞ. 20, 4/11)
"Gidemiyorum da; merhametlim".

a.3.3. bir- yardımcı fiilleri ile çabukluk ifadeli
tasvir fiili oluşturmaktadır:

kağanım ben özüm Bilge Tonyukuk ötüntük ötünçümün eşid-ü
birti (OA. 93) "Kağanım ben özüm Bilge Tonyukuk'un arzettiği
maruzatımı işitiverdi".

Tabğaç kağanka ilin törüsin al-ı birmiş (OA.78)
"Tabğaç kağana ilini töresini alıvermiş".

Қuriғарu temir қапиғқа tegi süle-y-ü birmiş (OA. 68)
"Batıda demir kapiya kadar asker sevk etmiş".

ozaqı bu tokuz türlüg işlerig işleyü
onunç buyan evirmekig evir-ü birelim. (ETŞ. 136, 13A/43)
"Evvelki bu dokuz türlü işi işleyerek, onuncu iyilik
çevirmeği iş edinelim".

örmiş toğmiş buyanların evir-ü birzünler (ETS. 146, 13G/196) "Ortada meydanda bulunan iyiliklerini devam ettirsinler".

utrumğda asiğ tusu yiterü keldi
etüzünğ de ayağ çilteg ornan-u birdi (ETS. 294, 35/82)
"Karşına kâfi istifade fırsatı çıktı, vücudunda saygı ve hürmet yerleşti".

altı yigirmi kolulamakığ / aya körkit-ü birelim (ETS. 200, 20D/107) "On altı kollamayı söyleyip gösteriverelim".

"Saygı fiilleri çok mânâlı olarak kullanılabilirler; mantıki bir esas fiil eklenmeden de saygılı olmak, saygıyla bir şey yapmak anlamında ifade edilebilirler." ¹

abita teñgri burkanığ / artukrak mengiliğ uluşup
adırtlığ körkit-ü yarlıkap / açā adıra nomlamış (ETS. 86, 19A/9) "Abita Tanrı burkanı, huzuru daha çok olan diyarı iyice göstermek lütfunda bulunup, açıp ayırarak izah etmiş".

yükünürmen çop köñgülin al-u yarlıkañğ ((ETS. 78, 9/103)
"Bütün kalbim ile önünde eğilirim, kabul buyurun".

Tegin- "saygı ile bir şey yapmak" rahipler burada düşünüyorlar, fakat bunu mukaddes bir kitabı, yani Maytrisimit'in önünde yaptıkları için sadece sakın- fiilini kullanmakla kalmıyor işin hürmetle yapıldığını gösteren tegin- fiilini ekliyorlar.

Her iki fiil de aşağıdakinin kendisinden üstün olana hitap ederken kullandığı saygı fiilleridir. Ancak burada birinin esas fiil, ötekinin de (tegin-) yardımcı fiil olarak kullanılması son derece dikkate değer. ²

anın amtı kamağ bursañğ kuvrağdın iki toyın ötün-ü
teginür men (May.II 25, 14-15-16)*** "Bu yüzden şimdi bütün cemaatten iki rahip istiyorum".

anı üçün inçe sakın-u tegintimiz (May.II 1,4-5)
"Bundan dolayı biz aciz kullar böyle düşündük".

a.3.4. tut- yardımcı fiili ile devamlılık manasında
tasvir fiili oluşturmaktadır .

Küsüslüğ kün çoğın köliğ-ü tutup (ETS. 86, 10/34)
"Arzu güneşinin parıltısını gölgelendirip...".

erte öküş kalp öd öze sergür-ü tudalım (ETS. 136, 13A/32)"Sayısız çok devir ve zamanlar içinde önümüzde turalım".

1 A.Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, s.90.

2 Şinasi Tekin, Maytrisimit, Notlar, s.922.

a.3.5.ıt-/ıd- yardımcı fiili ile tasvir fiili yapılmaktadır.

antağ ödke ökünüp Kül Tiginig az erin irtür-ü ıtımız (OA.73)"Böylece bu zamanda pişman olup Kül Tigin'i az erle yetiştirip gönderdik".

begli budunliğ yonğşurtuğun üçün Türk budun illedük ilin içgin-u ıdmiş, kağanladuğ kağanın yitür-ü ıdmiş (OA. 68) "Beyi olan milleti birbirine düşürdüğü için Türk milleti aldığı illeri elden çıkartmış, kağan yaptığı kağanını kaybetmiş".

a.3.6. kel- yardımcı fiili ile çabukluk ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

irkil-ü kelmiş tsuy irinçülüg (ETS. 86, 10/65) "Toplanmış olan günahkâr zavallıları...".

a.4. Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı

alku <alk-u "Bütün"

kutğarguluğ ol tınlığ alk-u sırvatyan atlığ bilge bilig küçüinte uka yarlıkar erdi. (May.II 4,35) "Kurtarılacak olan o yaratıkları bütün Sarvadhyaana adlı hikmeti sayesinde haşmetle anlar idi".

alk-u asağ tusu kılmaklığ (alpın) erdemın ukmuş kergek (May.II 5, 52) "Bütün hizmet etme kabiliyetini kavramak gerektir".

edgü törü edgü kılınç alk-u kalğay (E.T.G.,93) "iyi töre iyi iş hepsi kalacak".

"alku" edatı isim soylu bir kelime gibi de kullanılır.

alk-u ada tuda (E.T.G.,93) "Bütün tehlikeler".

aşnu <aşun-u "önce"

Gabain ve Brockelmann "aşnu" edatını aşun-u şeklinde zarf-fiil olarak kabul eder ki , doğrudur. ¹

Çıkma hâli ile:

Başda aşun-u işletürler(E.T.G.,93)"Baştan önce işitirler".

Tünür böşük bultukta aşun-u (T.D.E.,10)

¹ N.Hacıeminoğlu, a.g.e., s.10.

yinik ağır aşın-u kılmış tildağı iyin (ETŞ. 9/63) "Hafif veya ağır, önce yapılmış bir amelden dolayı"

azu <az-u "Yahut"

az-u yime kin keligme ödte koluta (ETŞ. 182, 18/56)
"Yahut yine bundan sonraki devir ve zamanlarda...".

az-u bu sabımda igid bar ğu (OA. 66) "Yoksa bu sözümde yanlış var mı?".

başlayu <başla-y-u "ile başlayarak , başta"

kisre tarduş begler , kül çor başla-y-u , ulayu şadapıt begler (E.T.G.,93) "batıda tarduş beyleri, başta Kül Çor,bütün şadapıt beylerinin hepsi."

kağım kağanka başla-y-u Baz kağanıĝ balbal tikmiş (OA.,79) "Babam kağana önce Baz kağanı balbal dikmiş".

berü <ber-ü ? "-den beri , -den itibaren"

Türk dilinin, ilk yazılı metinlerinden zamanımıza kadar bütün sahalarında görülen çekim edatı ve mekân zarfıdır. Menşei bakımından hem ber-ü şeklinde bir zarf-fiili, hem de be-rü şeklinde cihet eki ile yapılmış bir ismi düşündürmektedir. Gabain ve Brockelmann isim menşei göstermişlerdir.¹

a. Yalın sözlerle:

köymen yışıĝ ber-ü keltimis (T.D.E.,14)

b. "-dın" çıkma hâli ile:

yükünür biz sizinge / yüz yüzegütün ber-ü kirtgünçin (ETŞ. 36, 7/10) "On binlerce yıldan beri imanla, hürmetle eğiliyoruz".

yüz kalp üç asanki ödün ber-ü (T.D.E.,14)

bular yine ıraqtın ber-ü mañga teggeli mini körgeli kiltiler (T.D.E.,14)

evirü <evir-ü "ile , ve"

Eski Türkçe'de görülen zarf-fiil yapıllı bir bağlama edatıdır. ²

ögüm kağım katunlarım evir-ü uluğlarım (ETŞ. 242, 27/1)
"Annem, babam, karılarım bir de büyüklerim".

1 N.Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.14.

2 N.Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.147.

kalıtı <kal-ı-t-ı (?)

ançulayı kal-ı-t-ı sumur tağlar kanı teg
ayı uluğ arduğ körkle etüz belgürdür (ETŞ. 72, 9/11)
"Dağların hanı olan Sumeru gibi pek muazzam, fevkalâde
güzel vücut belirtir".

oğrayu <oğra-y-u (?) "bilhassa"

oğra-y-u ol burkannıñ nomluğ toyınta (ETŞ. 168, 16/57)
"Bilhassa o burkanın kanun şehrinde...".

ötürü <öt-ü-r-ü "-den dolayı , sebebiyle"

ötür- "geçirmek" mastarından zarf-fiildir.

Çıkma hali ile:

ayduқта öt-ü-r-ü (E.T.G.,94) "söyledikten sonra"

anta öt-ü-r-ü kağanıma ötüntüm (T.D.E.,70)

anta öt-ü-r-ü oğuz kopın kelti (T.D.E.,70)

öt-ü-r-ü kim kayu tınlıqlar / üzüksüz muntağ sakınsar
(ETŞ.198, 20D/80) "Bundan başka daha hangi canlılar kesin-
tisiz böyle düşünürlerse...".

tegi <teg-i "-e kadar"

Gabain, Brockelmann ve Z. Korkmaz'a göre teg- fiilinin -i
ile yapılmış zarf-fiil şeklidir. Bu görüşe umumiyetle bütün
dilciler katılmaktadır. ¹

Temir Kapiğka teg-i irtimiz (OA.,97) "demir kapıya kadar
savaştık"

On Oğ ağlınğa tatinğa teg-i bunı körü biling (OA.,90)

Bunğa yirke teg-i yarıtım (OA.,87)

ilgerü Şantung yazıka teg-i süledim (OA. 65) "Doğuda
Şantung ovasına kadar asker sevkettim".

tüzü <tüz-ü (?) "tamamiyle"

tenrilerke kamağka tüz-ü öng ülüg bolzun (May.II 1, 55-
56) "ilahlara, hepsine tamamıyla birinci kısım bağışlanmış
olsun".

¹ N.Hacıeminoğlu, a.g.e., s.94.

ulatu <ulat-ı "ve, daha"

ulat- "eklemek,uzatmak,bağlamak" masterından yapılmış bir zarf-fiildir.Eski Türkçe'de en çok kullanılan bağlama edatıdır.¹

ögli kaᅇgli ulat-ı kişi oğıl (E.T.G.95) / "anne baba ve karı ve oğıl"
kop türlüğ tariğ yimiş ulat-ı bişerler itülür
(T.D.E.,199)

ulayu <ula-y-u "ve , dahi"

ula- "eklemek,devam ettirmek" masterından yapılmış bir zarf-fiil yapılı Eski Türkçe'de kullanılmış bir bağlama edatıdır.

ögüm kaᅇtun ula-y-u öğlerim ekelerim keliᅇgünüm
kuᅇuyularım bunça yime tirigi küᅇg boldaçı erti (OA. 75)
"Annem hatun ve analarım, ablalarım cariyem,prenses-
lerim bunca ...".

çor tiğin kelip ula-y-u tört tiğin kelip (T.D.E.,199)

Kalıplaşmış isim olarak kullanıldığında isim çekim eklerini aldığı da görölmektedir.

aşın-u-ķı künte ol oķ iki yigirmi bölük ulaç sapağ nomuğ
kaᅇltı (May.II 46, 1) "önceki gün bizzat on ikili kısmılı il-
letler zinciri nazariyesini...".

a.5. isim Olarak Kullanılışı

tol-u yarım ay sayu belgüni bilip (ETş. 76, 9/77) "Her tolun ayda ve her yarım ayda işareti bilip..".

tol-u tegirmi erdini ot atlığ (ETş. 86, 10/62) "Dolu, değirmi cevher ateş adı ile...".

çınla-y-u udumbar alp tapışguluğ
çığsız ülgüsüz edgü nomlarlığ
çıbiķı budıķı yapa yatılmış (ETş. 10/283) "Hakiki
udumbara gibi, güç elde edilen ölçölmez, tartılmaz iyi
törelerin dalı budağı etrafı kapatıp yayılmış".

muna ertmlig etüzümüğ ertip barsar alķ-u ed tavar barça
tolp kaᅇrilsar alp bulđuluđ kişi etüzün bulmışım yoķsuz bolđay
(May.II 1, 13_14)

1 N.Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.199.

"İşte bu fani vücudumuz göçüp gidince bütün mal mülk hepsi birbirine karışınca bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak".

arıt-ı tıdıgsız teñgriден közin (ETŞ. 88, 10/84) "Hiç bir engel tanımayan ilahi gözü ile".

Kalıplaşmış isim olarak kullanıldığı için isim çekim eklerini aldığı da örneklerimizde görülmektedir.

tağ töpüsinte turup alq-u-dın işitilü altunluğ kövrüglер (May.II 81, 25-26) "Bir dağın tepesinde durup her yerden işitilecek şekilde altın davullar...".

-ü zarf-fiilinin sıfat olarak kullanılışı pek yaygın değildir.

bu savağ işidip titre-y-ü ünin badari braman inçe tip tidi (May.II 11, 8-9) "Bu sözleri işitince titrek bir sesle Badhari brahman şöyle dedi".

hormuzta teñgrike yüleş-i ilig қаn бар. (May.II 13, 50) "Tanrı Ezrua ya benzeyen bir hükümdar vardır".

ança қазғанıp birik-i budunuğ ot sub қılmadıм (OA. 71) "Böylece kazanıp bütün milleti ot ve susuz bırakmadım".

a.6. Zarf-Fiilin Yön ve Yer Zarfı Fonksiyonunda Kullanılışı

Zarflar da sıfatlar gibi isim soyundan sözlerdir. Cümle dışında müstakil bir kelime olarak ele alındığı zaman her hangi bir isim olan bu kelimeler, eğer cümle içinde bir fiilin veya bir sıfatın mânâsını tamamlıyor yahut değişikliğe uğratiyorsa bu isim soylu kelime zarf durumundadır. Buna göre Türkçede her isim ve sıfat zarf olarak kulla-nılabılır. Aşağıda -ı/-i , -u/-ü zarf yapılı şekiller cümle içerisinde yer yön zarfı olarak tespit edilmiş örneklerdir.

koğ-ı öz-ü tegsindürü tolptın sınğar
қum sanınға yırtиңүлер sayu yadılır (ETŞ. 72, 9/23)
"Her tarafta bir aşağı bir yukarı çevirerek kum gibi sayısız dünyaların her birine yayılır".

Üstürti koğ-ı inmeser (ETŞ. 38, 7/42) "Yukarıdan aşağıya inmemiş olsa idiniz".

қалықтun koğ-ı intиңiz (ETŞ. 40, 7/74) "Gökten aşağı inince".

ör-ü koğ-ı atırd saқиңғ оқүрүp kiderip (ETŞ.142,13D/129)
"Altta üstte ayrılık düşüncesini söndürüp giderip...".

iyin ögirmeklig işig ınar-u kemişip
 istim tutçı edgü yiltız isilgü kıltımız (ETŞ. 142, 13E/147)
 "Gönülden sevinme işini bir tarafa atıp iyi kökü durma-
 dan gittikçe azalttık".

Kalıplaşmış isim olarak kullanıldığında isim çekim ekle-
 rini aldığı da görülmektedir.

Üstinki altıncı tapladı / ör-ü-ki kod-ı-kı sevindi
 (ETŞ. 296, 35/89) "Üstteki ve alttakiler beğendi, yukarı ve
 aşağıdakiler sevindi".

on kat kas oyun yanğkusu eşidilür yorisar
 kamağ bayumağ utur-u kelir tarķasar (ETŞ. 292, 35/70)
 "On kat güzel şarkı sadası işitilir, yürürsen; her türlü
 zenginleşmek imkanı karşına çıkar, gidersen".

birüg kimler aňg başla-y-u bodıçıt öritip (ETŞ. 144,
 13F/157) "Fakat bir kimse en başta bodhiçitta vücuda
 getirip...".

Kalıplaşmış olarak zaman zarfında kullanılışına da rast-
 lamaktayız:

turķar-u ödün köngül bilig basudçılığın
 tudçı yisdim ertir keçer idiglig nomlar (ETŞ. 74, 9/33)
 "Daima gönül bilgisinin yardımcılığı ile, durmadan geçer
 gider, hayata bağlı töreler".

tutç-ı üzüksüz munı teg (ETŞ. 38, 7/53) "Her vakit, dur-
 madan böylece".

bolmaktakı bartagcannıň buyanlığı işleriňge
 bularķa iyin ögürmekig bodul-u işlelim (ETŞ. 134, 13A/24)
 "Olmakta olan prthagjana'ların iyi işlerine bundan dola-
 yı sevinç içinde devam edelim".

ançula-y-u amrar erti sizni tözüğü (ETŞ. 48, 7/199)
 "Sizi de hep öyle severlerdi".

ançula-y-u kıaltı sumur tağlar ķanı teg (ETŞ. 72, 9/11)
 "Dağların hanı Sumeru gibi".

-layu eşitlik ekinin isimlere gelerek zarf-fiil
 fonksiyonunda kullanılışını da tespit ettik. Bu ek aslında -la
 isimden fiil yapma eki ile -y- yardımcı ses ve -u zarf-fiil
 ekinin birleşmiş seklidir. "gibi" mânâsı kazanmıştır.

bulıdçı-la-y-u yığılmış toy kıuvrağ ara (ETŞ. 72, 9/4)
 "Bulut gibi toplanmış olan topluluğu, cemaati arasında".

bulıd-la-y-u tapiğ öze tapınur men (ETŞ. 150, 14A/8)
 "Bulut gibi kulluk ile tapınırım".

iki-le-y-ü yana kütadturdağı (ETŞ. 88, 10/69) "Bir defa daha saadete kavuşturan...".

-p, -ıp/-ip, -up/-üp, GENİŞLETİLMİŞ ŞEKİLLERİ OLAN
-ıpan/-ipen, -upan/-üpen, -upanın/-üpenin
ZARF-FİİL YAPMA EKI

Ünlü ile biten fiil tabanlarına -p şekli, ünsüzle bitenlere, genellikle -ıp/-ip, son hecesi yuvarlak ünlü olanlardan sonra -up/-üp gelir.

a.1. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı

a.1.1. Daha çok "-arak, -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

amtığı munı teg saşınçığ / alku ödte kılula-p saşınsar abıta burkan uluşınta / adırtlıg utğurağ toğarlar (ETŞ. 194, 20B/26) "Şimdiki böyle düşünceyi her vakit kollayıp düşünenler, Abita burkanın diyarında açık ve kat'î olarak doğarlar".

utlı yangı kılmiş bolur uluğ er adan-ıp (ETŞ. 144, 13F/164) "Büyük insan adını alıp faydalı karşılığı olan iş yapmış olur".

ögin köngülin azıt-ıp / örletür erti tınlıglarığ (ETŞ. 40, 7/71) "Akıl ve şuurlarını şaşırtarak mahluklara durmadan eziyet çektiriyordu".

birikiş-ıp bir orunta birkerü erelim (ETŞ. 138, 13C/84) "Birleşerek bir yerde hep birlikte bulunalım".

toz toprağka batıl-ıp / turkanu monğul ertiler (ETŞ. 38, 7/55) "Daima toza toprağa batarak şuursuz bir halde bulunuyorlardı".

bulğanyuk köngüllüğü tınlıglar
bu yarlıkıñgızını eşit-ıp
buyanlıg taluy öğüzüğü akıt-ıp
brkanlar uluşınta toğtılar (ETŞ. 56, 7/406) "Bulanık gönüllü mahluklar sizin bu buyruğunuzu duyarak, sevap deniz ve ırmaklarını akıtarak burkanlar diyarında doğdular".

eñgreyük nomluğ yaruğın ıd-ıp (ETŞ. 84, 10/25) "Kötü, şeytan düşmanını mağlup edip...".

soğuşmiş tutuşmiş avantlıglarınığ
suvsuşın kandur-up ögirtgüllüğü
soğançığ edgü çın köni nomluğ
su' tenğrisiñge yükünür men (ETŞ. 92, 10/141)

"Birbirine girmiş, karşılaşmış sebeplilerin susamalarını kandırıp sevindiricisi, tatlı, güzel, doğru ve dürüst töreli su tanrısı önünde hürmetle eğilirim".

töş öze olur-up tültürür tiyür (ETŞ. 24, 5/15)
"Göğsüne oturarak delik desik eder derler".

amrançığ ögenkielertin / ağıl-ıp öner süzül-üp (ETŞ. 202, 20E/139) "Sevimli küçük derelerden kaynayıp süzülerek çıkar".

yavaşım birle / yaqış-ıpan adrımalım (ETŞ. 20, 4/18)
"Yumuşak huylum ile birleşerek, bir daha ayrılmayalım".

sünğüglüg qandın kel-ıpen süre iltidi (OA. 81)
"Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi?".

yoğçı sığıtçı öngre kün toğsıqda Bökli çöllüg il Tabğaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Qurıqan Otuz Tatar Qıtany Tatabı bunça budun kel-ıpen sıqtamış yoğlamış (OA. 78) "Yas tutucu, ağlayıcı, doğuda gündeğusunda Böklü çölü Tabğaç, Tüpüt, Apar, Purum, Kırgız, Otuz Tatar, Hitan Tatabı bunca millet gelip ağlamış yas tutmuş".

olur-upan Türk budunuğ yiçe itdi, yiçe igitti (OA. 79)
"Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi".

sünğüg batımı qarıq sök-üpen Kögmen yışıq toğa yorı-p Kırkız budunuğ uda basdım (OA. 82) "Mızrak batımı karı söküp kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım".

sü süle-pen tört bulunğdaki budunuğ qop almış, qop baz kılmış (OA. 67) "Asker sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış".

a.1.2."-dığı için , -mak yüzünden" anlamlarında sebeb ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

süçig sabınga yımışak ağısınga artur-up öküş Türk budun öltüg (OA. 66) "Tatlı sözüne, yumuşak ipeğine aldanıp Türk milleti öldün".

ötüken yir olur-up arqış tirkış ısar neñg buñuğ yok (OA. 66) "ötüken ormanında oturarak ticaret kervanı gönderirsen hiç sıkıntı yok".

a.1.3."-ınca , -dığı zaman" anlamlarında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Tabğaçğı begler Tabğaç atın tut-upan Tabğaç qağanka körmış (OA. 68) "Tabğaççı beyler Tabğaç adını tutup Tabğaç qağana itaat etmiş".

kağan olur-up yok çığany budunuğ çop kubratdım (OA. 66)
"Kağan olunca aç, fakir milleti toplattım".

ıraq erser yablağ ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür
ti-p ança boşğurur ermiş. (OA. 66) "Uzak ise kötü mal verir,
yakın ise iyi mal verir deyip böylece öğretirmiş".

biriye Karluk budun tapa süle ti-p Tudun Yamtarig ıtım,
bardı. (OA. 85) "Güneyde Karluk milletine doğru ordu
sevket deyip Tudun Yamtari'yi gönderdim gitti".

iki şad ulayu ini yigünüm oğlanım beglerim budunum közi
kaşı yablağ boldağı ti-p sağındım (OA. 75) "iki şad ve küçük
veğenim, oğlanım, beylerim, milletim gözü yaşı kötü olacak
diye düşündüm".

Doğrudan ifade şekli olarak çoğunlukla "inçe" veya
"ançulayu ti-p" ile yürütülür ve ti-p ile bağlanır.

Bu saviğ işid-ip inçe ti-p tidi."Bu sözü işitip şöyle
dedi".

a.2. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili

Tekrar grubu yakın anlamlı fiillerden, eş anlamlı
fiillerden ve zıt anlamlı fiillerden meydana gelen bir
kelime grubudur. Bu zarf-fiil eki ile de tekrar grubu meydana
getirilmektedir.

a.2.1. "sürekli...-arak . sürekli...-mak suretiyle"
anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile
bağlanmaktadır.

yağkı bulut yaşla-p küküre-p / yağmurlar mu ol yağıdır
(ETŞ. 248, 28/9) "Bahar bulutları şimşek çakıp gürleyerek,
yağmurlar mı yağdırır?".

küzki bulut küküre-p örle-p / köp mü yağmur ol yağıdır
(ETŞ. 243, 28/13) "Sonbahar bulutları gürleyip yükselerek çok
mu yağmur yağdırır?".

kaşır-ip tök-üp sözleser bolmış bolmaduğ (ETŞ. 180,
18/23) "Olani olmayanı tekrar tekrar ortaya döküp söylersen".

il-ip tard-ip kie bitimiş boldum asiğ tutunğ (ETŞ. 160,
15/93) "Ancak iliştip çekerek yazmış oldum Asiğ Tutunğ".

kaşuta yime kaçan erser başla-p erksin-ip (ETŞ. 76,
9/86) "Nerede ve ne zaman olursa olsun başa geçip, hakim
olup...".

öske adınka asiğlig iş büdür-üp büdker-ip
ölür toğar bu sansartın öntürür oşğurur. (ETŞ. 142,
130/130)

"Kendisi ve başkaları için faydalı işleri bitirip tamamlayıp ölümler-doğar bu Samsara'dan çıkarır, kurtarır".

aya-p küle-p alku ödte inanurmen (ETŞ. 150, 14A/4)
"Saygı ile methederek, her zaman inanırım".

kılılmışça kılınç küçin kıra alku-ıp arıt-ıp (ETŞ. 140, 13C/109) "Yapıldıkça yapma gücünü kırarak giderip temizleyip ..."

ösi sakınç sakınmadın üşel-ıp adқан-ıp
önüş yolça bargu evriş üstümüz keztimiz (ETŞ. 144, 13E/151) "Geçit hakkında hiç düşünmeden sarılıp saplanı çıkış yolunca tutulan davranışı kopardık, kestik".

alku ödte buyanları asıl-ıp üstel-ıp
adasız uzun yaşamakta ulatı
alku türlüg küşüşleri kan-ıp büt-üp
alkunu bilteçi burkan kutım bulmaqları bolzun (ETŞ. 238, 26/14) "Her vakit iyilikleri artıp çoğalıp belasız kazasız uzun yaşamaktan başka, diğer her türlü arzularını yerine gelip tamamlanıp her şeyi bilen burkan saadetini bulmağa muvaffak olsunlar".

a.3. Bağlama Fonksiyonunda Kullanılışı

ilgerü kırığaru süle-p tirmiş, kubratmış (OA. 79)
"Doğuya, batıya asker sevkedip toplamış, yığmış".

ülgü teng ur-up ayıgla-p tan-ıp olarta (ETŞ. 180, 18/21)
"ölçü denk tutup, kötüleyip inkâr ederek...".

arış arıg çın nom tözin ayıgla-p irtimiz (ETŞ. 142, 13E/144) "Pak, temiz, doğru töre kökünü kötüleyip yerdik".

köz başla-p kaçığların yığın-ıp ... (ETŞ. 66, 8/29)
"Başta göz olmak üzere bütün hasselerden sıyrılıp...".

öz başşıka üç erdini kutınğa inan-ıp
ögdü sözle-p tapıg tut-up öz boşuğ kolunu
öngilernin bu yanınğa töz iyin ögirü
örgüt nomla-p ür turzun ti-p ödügçi bolzunlar (ETŞ. 146, 13G/189) "Öz hocaya ve üç cevher saadetine inanıp met-hiye söyleyerek kulluk edip, asıl boşu niyaz ile başkalarının iyiliklerine içten sevinerek daima vaaz edip uzun yaşamak için niyazcı olsunlar".

tıdmatin ol özlüklerig taşırdı irinçke-p
tiliklerin küşüşlerin kanturu birgeli
tinliğ udu barmaqların ötkünü yorılım (ETŞ. 136, 13A/38)
"Mani olmadan o canlılara dışardan merhamet gösterip dilek ve arzularını yerine getirmek için takip edecekleri yolda onlara örnek olalım".

bilig bilmez kişi ol sabıg al-ıp yağuru bar-ıp öküş kişi
öltüg (OA. 66) "Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakınına
gidip çok insan öldün".

küzetmişçe .....ıçan-ıp / köngülteki edgüleri
kün küniñge önti / kün tenğri teg yaruttı (ETŞ. 52,
7/341) "Gözettikçe .....gönüllerindeki iyilikler günden
güne arttı ve güneş, tanrı gibi ışık saçtı".

aķıp kelir soğık suv ağtarıl-ıp yanturu yorıtı (ETŞ.
292, 35/74) "Akıp gelen soğuk su dönüp geri gitti".

rathasiki burķantın alķış al-ıp
alğay men sansartın sini (ETŞ. 112, 11/117)
"Rathas'ikhin burkanın du'asını alıp seni Samsara'dan
çekip alacağım".

añg ilki Tadıgıñg Çoruñg boz atıg bin-ıp tegdi (OA. 72)
"En önce Tadıgıñg Çorung boz atına binip hücum etti".

Türk budun tir-ıp il tutsıķıñgın bunda ürtum (OA.66)
"Türk milletini toplayıp il tutacağını burda yazdım".

Kül Tigin Az yağızın bin-ıp oplayu teg-ıp bir erig
sañdı (OA.74)"Kül Tigin az yağızına binip atılarak hücum
edip bir eri mızrakladı".

ürlüksüzin bil-ıp alķu nomlarnıñg
üslüncüte burķan ķutın bulzunlar (ETŞ. 234, 25/9)
"Bütün törelerin devamlı olmadığını bilip göçerken
burkan saadetini bulsunlar".

ozđu ķutrulđu yol yingakıg / ol nomta eşid-ıp uķarbiz
(ETŞ. 44, 7/136) "Geçiş ve kurtuluş yol ve yönlerini biz bu
kanundan işitip öğreniyoruz".

bodııcıtıñg alđu yangın boşğur-up bilgü erür (ETŞ. 142,
13D/123) "Bodhicitta'yı alma usulünü öğrenip bilmek gerek".

ilig tut-up törüg itmiş (OA. 77) "ili tutup töreyi
düzenlemiş".

tuta yigü aşın üs-üp emgekteçon-up (ETŞ. 76, 9/76)
"Elindeki yiyecek yemeğini kesip, eziyet içine
dalıp...".

küşüşleri ķan-ıp büt-üp burķan bolzunlar (ETŞ. 218,
21A/9)"Arzuları yerine gelip, muvaffak olup burkan olsunlar".

özni ög-üp yadnı ir-ıp ölmigü azlanu
öñgi öñgi tsuy irinçü yasuklar yastımız (ETŞ. 142,
13E/137) "Kendisinininkileri övüp yabancıları yerip ölmeyi
azımsayarak, başka başka fenalık, kötülük ve günahlara sap-
tık".

Eski Türkçe'nin -pan/-pen , -upan/-üpen eki ile bunun genişle-tilmiş şekilleri olan -panın/-penin , -upanın/-üpenin zarf-fiil eklerindeki "-n" nin vasıta hali eki olan "+n" mi yoksa , zarf-fiil eki olan "-n" mi olduğu konusu henüz aydınlığa kavuşmuş değildir.

Eski Türkçe'de Köktürk kolu olan "n" lehçesinde yaygın "y" lehçesinde seyrek rastlanan -pan/-pen eki, -p zarf-fiil ekinin -an/-en eki ile genişletilmiş bir türüdür.¹ Bang ve Brockelmann, Eski Türkçe'deki -pan/-pen ekinin -p zarf-fiil eki ile +an/+en vasıta hali ekine bağlamışlardır . Gabain, M. Mansuroğlu , M. Ergin bu ekin -p zarf-fiil ekinin genişletilmiş bir türü olduğunu bildirmişler ancak ekin yapısı hakkında bir görüş ileri sürmemişlerdir.

T. Banguoğlu -ubanı , -ubanın şekli dolayısıyla ekin yapısına işaret etmiştir. Banguoğlu'na göre -ubanın şekli esastır. Bu şekil, eski -uban ekinin +n vasıta hali eki ile genişletilmesinden oluştuğunu belirtir. Ek sonundaki -n 'nin düşmesiyle -ubanı ve 2. şahıs iyelik eki veya ilgi hali ile karıştırılarak -ubanın şeklinin türediğini söyler. Nuri Yüce Almanca hazırladığı doktora tezinde bu konudaki denemelere işaret ettikten sonra , ekin yapısı bakımından , doyurucu bir çözüme kavuşturulamamış olduğunu belirtir. S. Çağatay -pan/-pen içindeki -an/ -en unsurunda -p 'ye oranla vasıta hali görevini veren bir anlam farkı sezilmediği için , -an/ -en unsurunun vasıta hali oluşunu bir soru işareti ile karşılar. Sonuçta bu ekin sağlam bir açıklamadan uzak olduğu görüşüne varır.

Şinasi Tekin'e göre kel-ipen-in , tut-upan-in ve benzeri şekillerdeki -ın/-in eki vasıta hali ekidir. Dayandığı gerekçe in-ipen-in "inmesi ile" kel-ipen-in şeklinin "gelmesi ile" anlamı vermesi ve vasıta hali ekinin çoklukla zarf tümleci yapmış olması dolayısıyla zarf-fiiller ile kurmuş olduğu fonksiyon birliğidir.

Sonunda bu anlam ve kullanılış ortaklığı vasıta hali ekin zarf-fiillere yaklaştırmış ve -pan-ın , -matın şekilleri ortaya çıkmıştır.

-pan/-pen eki, -p zarf-fiil eki ile "+n" vasıta hali ekinin kaynaşmasından mı yoksa "-n" zarf-fiil ekinin kaynaşmasından mı oluşmuştur?

Türkçe'nin temel prensiplerine uygun olarak değerlendirildiğimizde -p ekinin genişletilmiş türü olan -pan/-pen ekindeki -an/-en kısmının vasıta hali eki olabilmesi için fiil soylu değil, isim soylu kelimeye eklenmesi gerekirdi. Oysa -p bir fiil şeklidir.

Konuyu anlam bilimi açısından değerlendirdiğimizde -pan/-pen ekinde bir vasıta hali ekinin değil, -p zarf-fiil ekinin fonksiyonu tekrarlayan anlam pekiştirme olayının varlığını görmekteyiz.

1 Z. Korkmaz, "Türkçe'de -n Zarf-fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeleri". T. D. E. A. , c. I, Ank. , 1995, s. 179-187.

2 Ş. Tekin, "Eski Türkçe", Türk Dünyası El Kitabı, TKAÉ., yay. Ank. , 1976, s. 169.

-pan/-pen eki kuvvetlendirilmiş bir zarf-fiil ekidir. Hatta ekin -panı/-peni , -panın/-penin şekillerindeki genişletilmiş türlerinde pekiştirme daha yoğundur.

Z. Korkmaz'a göre bu pekiştirme Türkçe'nin ek yığılması olayından kaynaklanmaktadır. (Geniş bilgi için bak. Z.Korkmaz, Türkçe'de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine, T.D.Ü.A., Ank., 1995, 85-90)

Türkçe herhangi bir ekin mevcut anlamına güç kazandırmak veya aşınmaya yüz tutmuş olan anlamını tazelemek için pekiştirme vasıtası olan ikiz kelimeler dışında , ek tekrarlarına da yer vermiş olan bir dildir. -p bütün araştırmacıların belirttikleri gibi hem bağlama hem de iki işi arka arkaya tekrarlama görevi üstlendiği halde -pan/-pen ekinde tekrarlama ve pekiştirme daha ağır basmaktadır. Konuyu tamamlamak için bir de -n zarf-fiil ekinin neden -pan/-pen içinde -an/-en , -uban-ın/-üben-in ekinde ise -ın/-in şeklinde olduğunu belirtmek gerekir. Bu da Türkçe'de ister kök ünlülerinde ister ek ve bağlantı ünlülerinde olsun bu ayrılıkların olduğunu belirtmekle mümkündür.¹

min... k.. bergen ur-upan birgeseşür tiyür (ETŞ. 28, 6/17) "Kamçı ile vurup kamçulamak ister, derler".

üzüt anta körür tiyür / ölüm kut kol-upan bolmaz (tiyür) (ETŞ. 28, 6/20) "Ruh orada görür derler, ölümü niyaz eder fakat bulamaz derler".

köni buyruk közüngüçe közün-üpen
tanmış üzütüg tut-upan
taruzuk içinte olğurtur tiyur. (ETŞ. 28, 6/6)
"Adil buyruk akis gibi ortaya çıkıp, inkarcı ruhu yakalayıp terazi içine oturtur derler".

tetrü saçlıg kırtğa yek kel-ipenin
tanmış üzütlerig tut-upanın
tünerig tamuğa tartar tiyür (ETŞ. 28, 6/11) "Ters, kıllı, ihtiyar şeytan gelip, inkarcı ruhları yakalayıp karanlık cehenneme doğru götürür derler".

a.4. Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı

Aşağıdaki örneklerde birleşik fiil havası varsa da bunlara tam bir birleşik fiil gözüyle bakmak dikkat ister. Bu yapılarda -p zarf-fiil eki daha çok bağlama fonksiyonu ile vazife görmektedir.

ağastaki ay tengrini atқанmış bolup
ayataki erdinini içgin-ıp salma (ETŞ. 120, 12/14)
"Gök yüzündeki ay tanrıya kendini kaptırarak avucundaki cevheri bırakiverme".

1 Z. Korkmaz, "Türkçe'de -n Zarf-fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeleri", T.D.Ü.A., Ank., 1995, s. 179-187.

a.4.1. "gel-" yardımcı fiili ile bu zarf-fiil eki çabukluk ifadeli bir tasvir fiili oluşturmaktadır.

çarıdsız savlığlar çap-ıp kelser / çark oğ yüziñge sudğu ol (ETŞ. 112, 11/105) "Carita'sız sözler koşup gelirse, çark diye yüzüme tükürmek gerek".

a.4.2. "bar-" yardımcı fiili ile bu zarf-fiil eki devamlılık ifadeli bir tasvir fiili oluşturmaktadır.

uluğ irkin azkınyā erin tez-ıp bardı (OA. 72)
"Ulu irkin azıcık erle kaçıp gitti".

a.5. Kalıplaşmış Zarf Olarak Kullanımı

-p ile yapılan zarf-fiil yapılı edatlar arkaik ve seyrekler. Kalıplaşarak zarf ve sıfat olarak da kullanılabilirler ve bu durumlarıyla da artık son çekim edati sayılmazlar.

bunça budun ço-p itdim (OA: 65)
"Böylece milleti tamamıyla düzenledim".

sü sülepen dört bulundağı budunuğ ço-p almış, ço-p baz kılmış (OA. 77) "Asker sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep hakim olmuş"

adruk küşüşleri to-p kanıp alķunu bilteçi belgürzün (ETŞ. 220, 22/27) " Her türlü arzuları yerine gelip, her şeyi bilen belirsin".

tol-p-ı tüzün yoriğın yime tolgurup tuşğurup (ETŞ. 140, 13C/119) "Tolpı Tüzün'ün yolunu da tamamlatıp, yerine getirip".

B. İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİYLE ZARF-FİİL FONKSİYONUNDA KULLANILAN ŞEKİLLER

a.1. -duğ/-dük, -tuk/-tük isim-fiil eki eşitlik eki olarak durum bildiren zarf-fiil fonksiyonunda kullanılır.

kağğur-duğ-ça kaşı körtlem / kavışığısayur men (ETŞ. 20, 4/5) "Hasret çektikçe kaşı güzelim, kavuşmak istiyorum".

a.2 -duk/-dük, -tuk/-tük isim-fiil eki bulunma hal eki olarak zaman bildiren, "-diğı zaman, -ınca" anlamına gelen zarf-fiil fonksiyonunda kullanılır. Olumsuz fiillerin üzerine de gelebilir.

yañıl-duğ-ta çın burķanı köñgöl tiyürler (ETŞ.120, 12/28) "Yanılınca asıl burkana gönül derler".

yanğıl-ma-duk-ta köngülni ök burkan tiyürler (ETŞ. 120, 12/27) "Yanılmadıkları vakit de bizzat gönüle burkan derler".

tuyun-ma-duk-ta ol kıdığ bolur bu kıdık
tuyunmışka bu kıtığ oğ bolır ol kıtığ (ETŞ. 122, 12/29)
"Nüfuz etmedikçe o kıyı bu kıyı olur, nüfuz edene bu
kıyı da o kıyı olur".

amtıkı kişiler öl-tük-de / adırtlıg utğurak siziksiz
abitâ burkan üksinte / altunluğ linhuata toğarlar (ETŞ.
220, 20D/84) "Şimdiki insanlar ölünce kat'i ve şüphesiz
olarak, Abita burkanın huzurunda, altın lotus içinde doğar-
lar".

kün badğalı bar-tuğ-ta (ETŞ. 200, 20D/113) "Gün batmak
üzere iken".

kağım kağan uç-duk-da özüm sekiz yaşda kağım. (OA. 79)
"Babam kağan öldüğü zaman ben sekiz yaşında kaldım".

üze kök teğri asra yağız yir kılın-duk-da ikin ara
kişi oğlı kılınmış. (OA. 77) "Üstte gök tanrı, altta yağız
yer yaratıldığında ikisi arasına insan oğlu yaratılmış".

ol teg-dük-de Bayurğununğ aq adğırığ udluğın sıyu urtı.
(OA. 73) "O hücum ettiğinde Bayırkun'un ak aygırının uyluğ-
nu kırarak vurdu".

a.3. Aşağıdaki örneğimizde ise isim fiil ekinden sonra
iyelik eki de alarak bulunma hâl eki ile yine zaman bildiren
zarf-fiil fonksiyonuyla kullanılmıştır.

eçim kağan ili kamsağ bol-tuğ-ı-n-da budun ilig ikeğü
bol-tuğ-ı-n-da izgil budun birle süngüşdümüz (OA.73) "Amcam
kağanın ili sarsıldığı zaman, milletin ili ikiye ayrıldığında
izgil milleti ile savaştık".

b.1. -mış/-miş isim-fiil eki, isim çekim eklerinden
eşitlik ekini alarak "-dıkça/-dikçe" anlamında zaman ifadeli
zarf-fiil fonksiyonunda kullanılır.

kılıl-mış-ça kılınç küçin kıra alqıp arıtıp (ETŞ. 140,
13C/109) "Yapıldıkça yapma gücünü kırarak giderip, temizle-
yip...".

küzet-miş-çe ..... ıçanıp / köngülteki edğüleri
kün küninge önti (ETŞ. 52, 7/341) "Gözettikçe gönülle-
rindeki iyilikler günden güne daha da arttı".

Aşağıdaki örnekte ise "-dığı kadar" anlamında miktar
ifade eden bir hâl zarfı görevi bulunmaktadır.

una bu tört tapiğ işin u-mış-ça iderip (ETŞ. 144,
13F/161) "İşte bu dört kulluk işini gücü yettiği kadar takip

edip".

b.2. -miş/-miş isim-fiil eki, bulunma hâl eki ile birlikte "-ınca , -dığı zaman" anlamlarında zaman bildiren zarf-fiil görevinde kullanılır.

şaşmaşsız burkan bol-miş-ta / saşınğıl mini maytri (ETŞ. 174, 17/7) "Şaşmaz burkan olunca beni de düşün Maitreya!".

olar barça kamağın / ol körküngüznî kör-miş-te
odun sansar emgekintin / özğalı köngül turğırtı (ETŞ. 52, 7/326) "Onlar hep birlikte sizin o cemalinizi görünce, ağır Samsara eziyetinden gönüllerinde kurtulmak arzusu belirdi".

teñgrim sizni kör-miş-te ök / telim öküş tınlığlar
(ETŞ. 54, 7/369) "Tanrım, sayısız çok mahluklar sizi görünce".

C. İSİM-FİİLLERİN EDATLARA BAĞLANMASIYLA ZARF-FİİL FONKSİYONUNDA KULLANILAN ŞEKİLLER

a.1. "-duk/-dük" ve "-miş/-miş" isim fiil ekleri bulunma hal eki ile "kisre" ve "kin" edatlarına bağlanarak "-tıktan sonra" anlamında zaman ifadeli bir zarf-fiil oluşturmaktadır.

yağuru kon-duk-da kisre anyığ bilig anda öğür ermiş
(OA. 66)

kılmağı kılıklarnı aşnuça sanmış kerek
sanmadın kıl-mış-ta kin
netegin tanımış kerek (ETŞ. 266, 33/3) "Yapılmayacak hareketleri önceden düşünmek gerek: düşünmeden yaptıktan sonra nasıl inkar etmek gerek".

a.2 "-ır/-ir , -ar/-er" ve "-maz/-mez" isim fiil ekleri "teg" edatına bağlanarak durum ifade eden zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmaktadır.

kamğak bar-ır teg eding kitti / kas tıngı teg edgüñ
bastı (ETŞ.292, 35/71) "Tüylü tohum (şeytan arabası) gider gibi malın gitti, güzel şarkı sadası gibi iyiliğin etrafı serdi".

körür közüm kör-mez teg bilir biligim bil-mez teg boldı
(OA. 75) "Gören gözüm görmez gibi, bilen bilgim bilmez gibi oldu".

a.3 "-duk/-dük" isim fiiline "sayu" edatının getirilmesiyle "-dikta , -dığı zaman" anlamlarında, bağlandığı fiil hareketinin kendi hareketiyle aynı zamanda gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı fonksiyonunda kullanılmaktadır.

tepre-dük sayu iş kötgünġ tapġıngça / olur-tuk sayu orın yurt ögünġçe uluġ erk kelti (ETŞ. 294, 35/85) "Hareket ettikçe işin, gücün arzusuna göre, oturdukça yerin yurdundan düşündüğünce büyük kuvvet geldi".

yükün-miş sayu arızun (ETŞ . 36, 7/11) "Hürmetle eğildikçe".

a.4. "-ur/-ür" isim fiil eki "erкли" edatının getirilmesiyle "-dıġı zaman" anlamında zaman ifade eden zarf-fiil fonksiyonuyla kullanılmaktadır.

ança olur-ur erкли oġuzdındın körüg kelti (OA. 92)
"Böylece otururken Oġuz'dan casus geldi".
erкли: iken, olan, ihtimal bildiren edat

a.5.1. "-duk/-dük" isim fiil eki "үчүн" edatının getirilmesiyle "-dıġı için" anlamında sebep ifade eden bir hâl zarfı fonksiyonuyla kullanılmaktadır.

tenġri küç bir-tük üçün kaçınm kaçan süsi böri teg ermiş, yağısı koyın teg ermiş (OA. 69) "Tanrı güç verdiği için babam kaçanın askeri kurt gibi, düşmanı ise koyun gibi imiş".

anda kisre tenġri yarlıka-duk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi budunuġ tırgürü igittim (OA. 81) "Ondan sonra tanrı buyurduğu için ..... ölecek milleti diriltip besledim".

tenġri yarlıka-duk üçün men kazğan-duk üçün Türk budun kazğanmış erinç. (OA. 84) "Tanrı bahşettiği için ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır".

a.5.2. -duk/-dük, -tuk/-tük isim-fiiline isim çekim eklerinden iyelik ekleri getirilerek "үчүн" edatıyla "-dıġı için" anlamında sebep ifade eden hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

kazğan-tuġ-ı-n üçün udu özüm kazğan-tuġ-u-m üçün il yime il boldı, budun yime budun boldı (OA. 98) "Kazandığın için ve ben kazandığım için il yine il, millet yine millet oldu".

bil-me-dük-i-n üçün bizimde yangıl-duk-ı-n yazın-duk-ı-n üçün kağanı ölti (OA. 80) "Bilmediği için bize karşı yanıldığı, ihanet ettiği için kağanı öldü".

ölü yitü işig küçüg bir-tük üçün Türk Bilge kaçan ayuķıka inim Kül Tiginig küzedü olurtum (OA. 76) "Öle yite işi gücü verdiği için Türk Bilge kaçan nezaret etmeye kardeşim Kül Tigin'i gözeterek oturdum".

tenġri yarlıka-duk üçün illigig ilsiretmış kaçanlığıġ kaçan-sıratmış, yağıġ baz kılmış, tizligig sökürmüş (OA. 69) "Tanrı lüt-fettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanı olanı kağansızlaştırmış, düşmanı yenmiş, dizliye diz çöktürmüş".

a.6. "-duk/-dük" isim fiiline "yana" edatı getirilerek "-madığı için" anlamında sebep ifade eden hâl zarfı fonksiyonunda kullanılır.

yağı bolup itinü yaratunu u-ma-duğ yana içigmiş (OA. 68)
"Düşman olup kendisini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuş".

a.7. -ğu/-gü isim-fiilinin Edatla Kullanılışı

kadır yavlağ tınlıqlarığ yavaldur-ğu üçün (ETS. 76, 9/81) "Zorba ve kötü canlıları yola getirmek için .....".

qantur-ğu üçün tınlıqlarının kop küşüşlerin
kamağ türlüğ erişlerig tükel körkidür (ETS. 76, 9/87)
"Canlıların sayısız arzularına yerine getirmek için her türlü davranışı tam olarak gösterir".

-sar/-sar şart ZARF-FİİLİ

-sar/-sar şart eki ile "-ınca , -ince" mânâsına gelen zaman ifadeli zarf-fiiller meydana getirilmektedir. Zira -sar/-sar şart eki tam bir hüküm ifade etmediği için temel cümleyi zaman bakımından tamamlayan yardımcı cümle görünümündedir. Fonksiyon bakımından zarf-fiillere benzer. A. Caferoğlu Eski Türkçe'deki zarf-fiil eklerine -sar/-sar şart ekini de ilave etmiştir. ¹

Türk kağan ötüken yış olur-sar ilte buñg yok (OA.16)
"Türk kağanı ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur."

Ol yirgerü bar-sar Türk budun ölteci sen (OA.66) "O yere gidersen, Türk milleti öleceksin!"

ötügen yış olur-sar beñggü yir olur il tuta olurtacı sen (OA.66) "ötügen ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın."

ötügen yir olurup arqış titriş ı-sar neñg buñgug yok (OA.16) "ötügen yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur."

Orhun Abideleri'nde -sar/-sar örneği de çok fazla kullanılmamış. er-ken örneği hiç yok, iki ayrı yerde erki "iken,olan" kullanılmıştır.

Orhun Abideleri'nde isim köklerine gelen zarf fonksiyonu üstlenen -dı/-di, -tı/-ti ekine rastlanmıştır.

1 A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, c. I, s. 144.

A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi (I. cilt) isimli eserinde Eski Türkçenin zarf-fiil eklerini verirken bu eki de Konson Gerundium başlığı altında göstermiştir. Verdiği örneklerden biri de "tüke-ti"dir. Oysa bizim düşüncemize göre buradaki ek tüketi & tüke-t-i şeklinde -i yapıllı bir gerundiumdur. Aşağıdaki örnekler ise isimlere getirilmiştir. Konumuz dahilinde olmayıp, isme getirilen zarf yapıllı bir ektir.

Onđ tutuğ yurđın yarağlığ eligin tutdı, yarağlığ-dı kağanka anđuladı. (OA.72) "On valinin kayın biraderini, silahlı, elle tuttu, silahlı olarak kağana takdim etti."

Tođuz Ođuz begleri budunı bu sabımın edđü-ti ešid kağığ-dı tınđla (OA.65) "Dokuz Ođuz beyleri, halkı bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle."

II. KARAHANLI TÜRKÇESİ

Kaşgar'dan çıkarak Doğu ve Batı Türkistan'da "Eski Türkçe" yazı dilinden gelişen ilk İslamî edebiyat diline "Karahanlı Türkçesi" denilir. Bu edebî şive "Orta Türkçe" ve "Hakaniye" adlarıyla da anılır. 11. ve 12. yüzyılların İslamî Türk Edebiyatı ürünlerini kapsar. Bu araştırmamızda aşağıdaki eserler değerlendirilmiştir:

1- Mahmud'e'l Kaşgari'nin Divanü Lügati't-Türk'ü 1073 yılında tamamlanmış, Arap diliyle yazılmış bir sözlüktür. Bu eser sadece Karahanlıca kelimeler üzerine bir sözlük değil, aynı zamanda bu dönemin Türk Dünyası üzerine tarihi ve folklorik notlarla karışık, edebiyat ve atasözlerinden alınmış bir çok örnekleri de ihtiva eder. Bu haliyle o zamanki Türk Dili ve folklorü için çok zengin bir kaynaktır.

2- 1069 yılında Kaşgar'da Karahanlı Hükümdarı Tabgaç Buğra Han için yazılan Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'idir. Öğretici ve geniş çaplı (6645 beyit) bir eserdir.

3- Edip Ahmed Yükneci'nin kaleme alınış yeri ve tarihi henüz aydınlatılmamış olan Atabet'ül Hakayık (Hakikatlerin Eşiği) 1.121 dörtlükten oluşan, İslami ve öğretici bir eserdir.

Fiillerin şahıs ve zamana bağlanmayan hareket halindeki zarf şekilleri olan zarf-fiiller, Türkçe'de eski devirlerden beri zaman, bölge ve yazı dilleri ayrılığı temelinde birbiri ile ortaklaşa veya birbirinden ayrılan bir takım şekiller olarak kullanılmaktadır.

İncelediğimiz metinlerde aşağıdaki zarf-fiil şekilleri tespit edilmiştir.

A. ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ

-a/-e ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçe devresi başta olmak üzere (Gabain, 1988- Akalın, 85) Türkçe'nin her sahasında görülen zarf-fiil ekidir.

a.1. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı

Yalnız ünsüz ile biten fiillerden sonra kullanılan bu zarf-fiil, çoğunlukla tek heceli fiillerde görülür. Hangi fiillerden sonra -u/-ü; hangi fiillerden sonra -a/-e zarf-fiilinin kullanılacağı belli bir kaideye bağlı değildir.

-a/-e zarf-fiilinin tek heceli ve ünsüz ile biten

fiillere daha çok gelmesi: -u/-ü'nün ise birden fazla heceli fiillerle ünlüler ve l, r, d gibi ünsüzlerle biten fiilleri ekseriyetle tercih etmesi bu iki zarf-fiil ekiyle -ur/-ür ve -ar/-er geniş zaman ekleri arasında bir paralellik olduğu intibainı uyandırmaktadır. ¹ Fonksiyon ve kullanılış bakımından -u/-ü zarf-fiili ile -a/-e zarf-fiili arasında fark yoktur. Genellikle cümlede hâl zarfı olarak kullanılırlar. Esas itibarıyla asli fonksiyonuyla kullanılan -a/-e zarf-fiil eki, nadiren ulama (bağlama) zarf-fiili olarak da rastlanmaktadır.

a.1.1. "-arak, -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

atam kıldı erdi kör edgü dü'a / dü'a birle tegdim bu yirke ağ-a (KB,1803) "Babam bana hayır dua etmiş idi: o dua ile yükselerek bu mevkiye ulaştım."

sözüg kim tüketür neçe sözlese / ağ-a tınmaz erter bulağlar ara. (KB,6626) "Ne kadar söylense bile, sözü kim tüketir, o pınarlar arasından akarak gider."

kül-e bağsa begler kimi eğlese / a'va yığlur arzu kerek ol yise. (KB,1806) "Beyler kime güler bakarak ve kimi değerlendirelirse, istediği şeyler ona doğru koşar ve etrafına üşüşür. Yeter ki o bundan faydalanmasını bilsin."

iligke kirü hem çık-a türçidi / ilig edgü közün bağ-a türçidi. (KB,609) "Hükümdarın yanına girip çıkarak ve hükümdar da ona karşı teveccüh göstererek itimat etmeye devam etti."

mini evr-e sürdi sözüm tutmadı / sözün kaçra kördüm küçüm yetmedi (KB,6244) "Bana itiraz ederek sözümü dinlemedi: sözüne karşı koymayı denedim, fakat gücüm yetmedi."

bu ma üç kutu ol munı adır-a tut / küçeme küçese bolur ilke yut (KB,5560) "Bunlarda üç zümedir, bunları birbirinden ayrı tut; onları zorlama, zorlarsan bu memleket için hayırlı olur."

negü kılmışınđnı sen adra seçe / yora birdinđ uğtum kamuğnı ağ-a (KB,797) "Niçin yaptığına sen birer birer izah ettin; ben de her şeyini açık olarak anladım."

ödi boldı hacib iligke sözün / ağ-a aydı ay toldı kılkı tözin (KB,568) "Zaman geldi, hacib hükümdara meseleyi ağarak, Ay Toldı'nın halini, tavrını ve asaletini arzetti."

sen emdi kayu sen mańga ay ađ-a / ikide biri bol üçünçte kaç-a (KB,3219) "Şimdi sen hangisisin, bana açıkça söyle; ikisinden biri ol üçüncüsünden kaçın."

sini men küdezgü kerek men kiçe / mini ol küdezür söz aydın aç-a (KB,3765) "Geceleri seni benim korumam lâzımdır; beni koruyan ise odur; sözümü açıkça söyledim."

kışka etin kelse kalı kutluğ yay / tünkün keç-e alkınur ödhlük bile ay (Div.I,82.14) "Kutlu yaz geldiğinde kış için hazırlan: gece gündüz geçerek ay ile zaman tükenir."

Eren bayub müngiledi / Anıñ alpın kır-a boğdı (Div.III,406.6) "Adamlar zenginleşip nimet buldular. onun yiğitlerini kırarak boğdu."

verde kop-a adhrışur. (Div.I,234.1) "Yerden biterek ayrışır."

kelse kişi atma angar örter kül baqqıl angar edhgülügün ağzın kül-e (Div.I,129.5) "Sana bir kimse gelse yüzüne yakar kül atma, ağzın gülerek iyilikle bak."

kelse sañğa yolqır-a / udhun anı udğura (Div.II,193.3) "Sana yolda rastlayarak gelirse onu uykusundan uyandır."

Teklik ikinci şahıs emirle, bir başka ilgili husus da eksiz emirden sonra bazan (nadiren -gıl/-gil'den sonra da) "a.e" ünleme edatlarının kullanılması Kutadgu Bilig'de çok geçmektedir. Anlamı kuvvetlendirmek için emir kipinin teklik şeklinin sonuna eklenirdi.

uluğ tındı ötrü oğulka bağa / ayur sen munı uq könike yaq-a (KB,1499) "Uzun bir müddet sustu, sonra oğluna bakarak dedi:"-Sen bunu anla doğruluktan ayrılma."

bağırsağ bolın barça yalñuq öze / kişi yası qolma yorıma az-a (KB,5262) "Bütün insanlara karşı merhametli ol: başkalarının zararını isteme, yolunu şaşırma."

bilig birle sa'adet yolu / bilig bil sa'adet yolını bul-a (AH,84) "Saadet yolu bilgi ile bulunur, bilgi edin ve saadet yolunu bul."

tili yalğan erdin yırak tur tez-e (AH,153) "Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç."

ay bilge kişeldinğ bilgisiz yorır / biligsiz kişelse kişinin bur-a (KB,6615) "Ey âlim, senin ayağında köstek var; bilgisiz ise, yürür; bilgisiz bir kösteklenirse, sen onun kösteğini sıkılaştır."

sen emdi yapuştunğ bu dünyaka berk / katıqlan köngül mundın üzgil bur-a (KB,6630) "Sen şimdi bu dünyaya kuvvetle yapıştın; onunla alâkanı kesmeğe, gönlünü ondan çevirmeye gayret et."

yana aydı söznüñg öküşi neçe / azı ma neçe ol mañga ay aç-a (KB,1004) "Hükümdar yine dedi: -Söz ne zaman çok ve ne zaman az addedilir; bunu bana izah et."

a.2. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili

a.2.1. Tekrarlı şeklin "sürekli...-arak,sürekli...-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

aç-a adır-a tutdı kamuğ işlerin / sakışlığ bitip çoğtı barça barın (KB,1722) "Bütün işlerini açık olarak ve yerli yerinde yaptı; her birinin hesabını ayrı ayrı kaydetti."

asığlığ kayu ol asığsız kayu / sen adır-a seç-e tut ay bilge büğü. (KB,5229) "Kim faydalıdır, kim faydasızdır, ey âlim hakim,sen bunları iyice seç."

negü ol tüşünğni mañga ay aç-a / anı men yöreyin kör adır-a seç-e (KB,6031) "Şimdi sen nasıl bir rüya gördün, bana bunu iyice anlat, ben de onu düşünüp taşınarak tâbir edeyim."

ulus kend içindeki edğü neçe / sañga sözledim emdi adır-a seç-e (KB,3500) "Kasaba ve şehir içindeki çeşitli iyilikleri şimdi sana teker teker ve açık olarak söyledim."

a.2.2. Aynen tekrarlı "sürekli...-arak,sürekli...-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

birin birin miñg bolur /tam-a tam-a köl bolur. (Div.III, 360-10) "Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur."

a.2.3. Tekrar grubu bazen -a/-e , -u/-ü zarf-fiil ekleriyle birlikte meydana getirilmektedir.

severin bulup körse sevn-ü kül-e (KB.,6201)

av-a yığl-u tirlür er at sü bolur / er at süs bile er tilekin bulur. (KB,2051) "Etrafına üşüşerek, asker toplanır ve ordu olur; asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur."

ajun budnı işdip anı arzulap / av-a yığl-u keldi añar öz ulap. (KB,460) "Dünya halkı bunu duyunca onu arzuladı ve ona yakınlık göstererek etrafına üşüştü ve toplandı."

a.3. Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı

Çok çeşitli ve zengin bir kullanılışa sahip olan birleşik fiiller, KB'de daha çok bir tarafı isim. bir tarafı fiil olan birleşik fiil çeşitleridir.

iki tarafı da fiil olanlar sık ve çeşitli değildir.

Bunun sebebi; Ünlü zarf-fiil eklerini almış fiillerle yardımcı fiillerin müstakil hüviyetlerini henüz korumalarıdır. Ünlü gerundium şekilleri bu dönem metinlerinde cümlede genellikle zarf görevindedir.

En çok kullanılan yardımcı fiiller (fiil ile birleşik fiil teşkil eden) şunlardır:

a.3.1. "bil-" yardımcı fiili ile iktidar ifadeli, olumsuzluk eki almış şekli ile de olumsuz iktidar ifadeli tasvir fiil meydana getirmektedir.

"bil-", ünlü zarf-fiil eklerinden sonra her zaman iktidar şeklini meydana getirmez. Hatta bazan kendi anlamında mı, yoksa "muktedir olmak" anlamında mı kullanıldığı belirgin değildir. Öyle ki bu devrede "bil-" henüz yardımcı fiilliğe geçmiş gibidir. Bu geçişi KB'de sezmeğe mümkündür. Olumlu iktidar şekli için "u-" fiili süratle kaybolmakta ve yerini "bil-" fiiline bırakmaktadır. Ancak "bil-" fiili bu görevi yüklenirken henüz asli hüviyetinden de sıyrılamamıştır.

Olumsuz iktidar şekli, büyük bir çoğunlukla "u-" fiili ile bazan da "bilme-" fiili ile yapılır. "u-" fiilinin görevi, "bil-" fiili gibi tereddütlü değil, kesindir. Çünkü "u-", hem eskiden beri olumsuz iktidar şeklini meydana getirmekte, hem de zaten "muktedir olmak" mânâsına geldiği için bir tereddüde yer bırakmamaktadır. Öte yandan müstakil fiil olarak kullanılışı bu devirde son derece azalmıştır.¹

begig kulda bilür ağr-a bilür mü özünġ (KB,4836) "Beyi kuldān ayırabilir misin."

adırsa ödürse seç-e bilse öz (KB,1285)
Aydın eder, eler, seçebilirse."

halal hem haram adra erse açā
yarađlıġ yarağsıznı bilse seç-e (KB,2752)
"Helal ve haramı iyice ayırt etmeli, yarayan ve yaramayanı iyice seçebilmelidir."

kelir kut tut-a bilmese sen barır. (KB,724)
"Saadet gelir; tutmasını bilmezsen, gider."

yör-e bilmese tüşnünġ aşġı kalır (KB.,6001)
"tabir etmesini bilmezsen rüyanın faydası yoktur".

kamuġ kazġanıġlı aġun malını
yi(y)-ü-me-di bardı körünġ halini (AH,274)
"Dünya malını kazananların hepsi yiyemeden gitti,hallerini görün."

begin kulda ağr-a bilümez özüm
çıġayıġ bayında seçümez közüm (KB,4724)

1 A.B.Ercilasun,Kutadgu Bilig Grameri-Fiil,s.83.

"Ben orada beyi kuldan seçemiyorum; gözüm fakiri zenginden ayırt edemiyor."

KB'de gördüğümüz ve iktidar ifade etmek için, yardımcı fiil yerine kullanılan u- fiilinin birleşmiş ve ekleşmiş şekli (ayugay < ay-u-u-gay, yiyümedi < yi-y-ü-u-madı) bugün daha çok cenup şivesinin bir hususiyeti olarak bilinmektedir. u- yardımcı fiilinin bu şekline yalnız olumsuz fiillerin ifadesinde rastlanır; olumlu fiillerde ise ayrı fiil şeklini muhafaza eden bil- yardımcı fiili kullanılmaktadır.

Yukarıdaki örnekte geçen -u-, -ü- zarf fiil eki yerine, önceleri -ı-, -i- ve sonraları -a-, -e- şekillerinin yer alması, bir taraftan, bu zarf fiil ekinin son zamanlarda almış olduğu şekli ile ilgili olduğu gibi, diğer taraftan orta hecedeki vurgusuz ünlüler ile -u-, -ü- seslerinin söz sonlarında ve eklerin geçirmiş oldukları inkışaftan ileri gelmiş olmalıdır.

Eskiden ayrı bir fiil şeklinde, olumlu ve olumsuz fiillerin her ikisini ifade etmek için kullanılmış olan bu yardımcı fiilin Atabet'ül Hakayık'taki durumu, örneklerin azlığı dolayısıyla açıkça tespit edilememekle birlikte, yukarıdaki örnekte bunun bu devirde henüz, cenup şivesinde olduğu gibi yalnız olumsuz ifadelerle ait olmadığı görülmektedir. Sonradan u- yerine geçmiş olan bil- yardımcı fiili metinde her iki ifade tarzında da kullanılabilmektedir.

aķı er biligni yet-e bildi kōr / anın sattı malın sena^ç aldı kōr (AH,237) "Cömert adam bilgiyi yedebildi bak, malını onunla sattı ve sena aldı."

bil-e bilmegendin ular özini (AH,506) "Anlayamadıkları için kendilerini üzerler."

Aynı mefhumu ifade etmek için, bil- ile yanyana kullanılan al-yardımcı fiili bulunmaktadır. bil- hem olumlu hem olumsuz, al- ise yalnız olumsuz ifadelerde kullanılmaktadır.

AH'da yardımcı fiiller genellikle çok az kullanılmıştır. u-ve bil-'den başka iki fiil daha geçmektedir: bir-ve tur-.¹

a.3.2. "bir-" yardımcı fiili ile çabukluk ve kolaylık ifadeli tasvir fiil meydana getirmektedir.

itigli bayatım it-e birdi öz / it-e birdi tüzdi yaraşturdı tüz (KB,146) "Her şeyi yoluna koyan Tanrı bunları da yola getirdi; tanzim etti, düzelitti ve birbirleriyle barıştırdı."

taķı bir bar erse sini teg adın / uğ-a birgey erdi kōr öngdün kidin (KB,3132) "Senin gibi daha başka biri bulunmuş olsa idi, senden önce veya senden sonra aynı yolu takip etmiş olurdu."

1 Reşit Rahmeti Arat, Atabetü'l Hakayık, Notlar, s.105.

negü kılmışınġnı sen adra seçe / yor-a birdinġ uktum
kamuġnı aça (KB,797) "Niçin yaptığını sen birer birer izah
ettin; ben de her şeyini açıkça anladım."

boş azad kişi barça edgü kılı / bularka aç-a birgü edgü
yolu. (KB,2990) "Hür ve serbest insanlar hep iyiliğin kulu-
durlar;bunlara her vakit iyilik yolunu açık bulundurmalıdır."

könġül birdi köz hem ukuş ög bilig / aç-a birdi sözüm
yorıttı tilig (KB,387) "Gönül, göz, akıl, zeka ve bilgi
verdi; dilimi açtı ve bana ifade kudreti ihsan etti."

mini me bayıttı kolu bir turup / aç-a birsü könġlüm
bayat odġurup (KB,4880) "Benim için de Tanrı'ya dua et, Tanrı
beni uyandırsın ve gönül gözümü açsın."

maġgaköz kulak sen işimni kamuġ / seniġdin tiler men
aç-a bir kapuġ (KB,6349) "Sen benim gözüm ve kulağımsın; her
işle senin meşgul olmanı istiyorum, bütün işleri sen hallet."

a.3.3. "tur-" yardımcı fiili ile devamlılık ifadeli
tasvir fiil meydana getirmektedir.

saġga men kerekinġ bak-a turġa men / kamuġ işleriġni
seve kılġa men (KB,541) "Senin için gerekli olan şeyleri ben
takip edeceğim; bütün işlerini severek yapacağım."

ayur tünle kündüz maġga tur baġ-a (KB,760) "Gece gündüz
benim hizmetimde bulun."

etil suvı ak-a turur / kaya tübi kaġ-a turur
balık telim baġ-a turur / kölünġ taġı küşerür. (Div.I,
73-9) "İdil suyu akar durur, kayaların dibini döġer
durur, bol balıklar bakar durur, gölcük dahi taşar."

ufut bolup bük-e turdı / udhu kama tiben tiġdi.
(Div.III,231-1) "Utanarak büküldü, beni kovalama diye baş
eġdi."

eren ıdhip sök-e turdı / başı boynın sök-e turdı.
(Div.III,230-20) "Adamlar gönderip diz üstü oturdu, başına
boynuna sövmekte devam ederdi."

baġ-a tursa artuġ anın kırkıtur / kalı kırkmasa sen
küçün kırkıtur. (KB,656) "Sana fazla bakarsa onun bakışından
kork, eġer korkmazsan o seni korkmaya mecbur eder."

yaġ-a tursu yaġmur yazılsu çiçek. (KB.118) "Yaġmur
yaġmakta devam etsin, çiçekler açılsın."

baġ-a tur negü tir şaġınuġ kişi / şaġınuġ sözün tutsa
itlür işi (KB,5274) "Dikkat et, takva sahibi insan ne der,
takva sahibinin sözünü tutanların işi yoluna girer."

yime yarlıg eştip kit-e turmasu. (KB,3179) "Fermanı da duysun ve arzuya muhalefet etmesin."

a.3.4. "kel-" yardımcı fiili ile eskiden beri süre gelen bir devamlılık ifadeli tasvir fiil meydana getirmektedir.

Yardımcı fiili, eskiden beri süre gelen bir devamlılığı anlatır.

ağ-a kelsü arzu kurıamaz bolup. (KB,943) "Arzum kurumayan bir ırmak gibi akıp gelsin."

yana turdı ança bu oldurdiya / sarıg tañg at-a keldi öngürdiya. (KB,5971) "Tekrar kakıp bir parça oturdu,sarı tan atmaya başladı ve yayını kurdu."

uvutsuz kulunğ men yazıkum telim / tüzünlük seniñdin kelür belgür-e. (KB,6638) "Ben utanmaz bir kulunum, günahım çoktur; sen rahimsin, şefkat senden gelir."

a.3.5. "bak-" ve "kör-" fiillerinin kullanıldığı ve KB'de sık geçen aşağıdaki örneklerde bulunan birleşik fiiller, kalıplaşmış olarak "dikkat etmek" mânâsına gelmektedir.

isizke söküş edgü ögdi bulur / özünğke bağ-a kör kayusun qolır. (KB,239) "Kötü söğülür, iyi öğülür; iyice dikkat et, canın hangisini ister."

bağ-a kör keçürmiş kününğni bu kün / tükel boldı tüş teg sakıñıl ögün. (KB,5146) "Geçmiş günlerine bugün dikkatle bak hepsi bir rüya oldu; aklını kullan ve iyi düşün."

bağ-a körse begler küyer ot sanı / basınsa üzer baş sorar öz qanı. (KB,655) "Dikkat edersen, beyler gerçekten yanar ateş gibidir; kafa tutanın başını koparır, kanını emer."

ölüm bir teñgiz ol ucu yok tüpi / bağ-a körse yetrü tüpi yoğ batıg. (KB,1040) "ölüm uçsuz bucaksız bir denizdir; iyice dikkat edersen, dipsiz bir çukurdur."

sever sevmezın öz bileğın tise /köñgölke bağ-a körgü bilgey basa. (KB,1898) "Sevip sevmediğini anlamak isterse insan gönüle bakmalı, bu gönülden anlaşılır."

a.3.6. "bar-" yardımcı fiili ile hareketin yavaş yavaş gelişmesini anlatan bir devamlılık ifadeli tasvir fiil meydana getirmektedir.

туру itlü barğay qamuğ işleriñg / iliñg art-a barğay kiñgügey yiriñg. (KB,5915) "Böylece bütün işlerin yavaş yavaş düzene girer; ülken günden güne genişler ve toprakların artar."

közi tok kerek hem kılinçı bütün /barı art-a barsa küniñge kutun. (KB,2750) "Servetin günden güne ve saadet içinde artmakta devam edebilmesi için hazinedarın gözü tok olmalı, tavır ve hareketi de güven telkin etmeli."

bağ-a barsa ters iş bu begler işi / tapınsa telim terk yaranmaz kişi. (KB,4753) "Dikkat edersen, bu beylerin işi ters iştir; insan çok çalışmakla onlara kendisini kolay kolay beğendiremez."

bağ-a barsa yetrü ajun halini / eñgip kalğu tañglap kör uksa anı. (KB,6390) "Dünyanın haline iyice dikkat eder ve onun mahiyetini anlarsa, insan hayretler içinde kalır."

a.4. -a/-e Zarf-fiil Ekinin Yer,Yön ve Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

Burada örnek olarak vermeye çalıştığımız kelimeler yalın veya kalıplaşmış kelimelerdir.Türkçe'de -ça/-çe eşitlik eki, -n , -la/-le vasıta hali , -layu/-leyü zarf-fiil eki ile genişletilmiş kelimeler de kalıplaşmış zarf olarak kullanılmaktadır. Ancak bizim ele aldığımız yapı, zarf-fiil eklerini alarak kalıplaşmış zarflardır.

Zarflar da sıfatlar gibi isim soylu sözlerdir.Cümle dışında tek başlarına isim olan bu kelimeler,cümle içerisinde bir fiilin veya sıfatın anlamını tamamlıyor ya da niteliyor ise zarf adını alır.Bu bakımdan Türk dilinde hemen hemen her isim ve sıfat zarf olarak kullanılabilir.

a. Yer (mekân) Zarfları:

tegre/tigre <teg-i-r-e "etraf,çevre"

anıñ teg-i-r-e kişi awaladı (Div.,I,310-6) "onun etrafında halk çepeçevre toplandı."

Teg-i-r-e alıp egrelim (Div,I,13-11) "Çepeçevre çevirelim"

Teg-i-r-e yür-e kuş uçar (Div.,I,45-28) "yöresinde kuşlar uçar"

ajun teg-i-r-e yügrü özümni kürettim (KB.,6541)

tapa <tap-a "-a doğru"

hacip kirdi ilig tap-a yüz urup (KB.,578)

alıp kirdi hacip tap-a+ru oqıp (KB.,521)

b. Zaman Zarfı :

oza <oz-a "önce, evvel"

telim dünya yigli seniñde oz-a (KB.,1236)

ölümüg ölürde oz-a uķmış er (KB.,1475)

erte/irte <ert-e "sabah, erken"

bu mal kelse ert-e barur baz kiç-e (AH.,184)
"bu mal sabah gelirse akşam yine gider"

kiç-e yattı ert-e yana atlanıp (KB.,5940)

ara <ar-a? , a+ra? "bazan"

ar-a körse yügrür bezenip udu (KB.,402)

ar-a ögdilür tilara miñg söküş (KB.,177)

bas-a <bas-a "sonra"

kozi yazkı yulduz bas-a ud kelir (KB.,139)
"Hamel bahar yıldızdır. sonra Sevr gelir"

men aña bas-a keldim (Div.,III,224-4)
"ben ondan sonra geldim"

c. Durum Zarfı :

öte <öt-e "iyice"

tefavütleri yok öt-e irtese (AH.,292)
"iyice araştırılırsa , aralarında fark yoktur."

Bütün kılkı fi'lin öt-e irtegil (AH.,321)
"Bütün tavır ve hareketlerini iyice incele"

yana <yan-a "tekrar,yine"

bulnap yan-a ol kaçır (Div.,I,60-7)
"Beni tutsak ettikten sonra tekrar kaçır"

yazlıp yan-a yörgüşür (Div.,II,285-18)
"açılarak yine birbirine dolaşır"

kata <kat-a "defa,kere"

kaç kat-a aydım (Div.,III,218-15)

a.5. -a/-e Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı:

ara < ar-a? , a+ra? "arasında"

Hem çekim edatı olan , hem de isim hâl eklerini alarak isim gibi kullanılan bu söz , şekil bakımından "+ra" yön eki ile yapılmış bir yer zarfını hatırlattığı gibi , bir zarf-fiilini de düşündürmektedir. Edat olarak kullanıldığı zaman cümlede yer zarfı görevini üstlenir. ¹

a. Yalın Hâl ile :

Bili kişi ar-a ülüglüg ol (Div.,I,511-26)

Beğüg boldı begler ar-a bu külüg (KB.,1694) "Bu şöhreti ile beyler arasında da büyüklerden oldu"

b. Çıkma Hâli ile :

ağızdın ar-a ot ar-a suv çıkar (KB.,2686) "ağızdan bazan ateş bazan su çıkar "

bas-a < bas-a "-den sonra , -den öte"

isim ve Zamirlerin Çıkma Hâli ile :

yağur baş bolur bu beğinde bas-a (KB.,1630)

men anda bas-a keldim (Div.,III,224-4)

usanma ölürsen meniñde bas-a (KB.,1093)

bile < bil-e "ile,beraber"

Türkçe'nin çeşitli devirlerinde hem kuvvetlendirme hem çekim hem de bağlama edatı olarak kullanılmış olan "bile" Eski Türkçe devrinden itibaren hiçbir ses değişikliğine uğramadan yaşamaktadır. Gabaın bu edata yer vermemiş ve teşekkül tarzı hakkında birşey söylememiştir. Brockelmann "ile" edatı ile beraber incelemiş ve fiil menşei olarak göstermiştir.

1 N. Hacıemioğlu, Türk Dilinde Edatlar, s.8.

a. Yalın Hâl ile : "ile" mânâsında

ol yinçüni çeş bil-e saçurdı (Div.,II,79-4)

yıpar toldı kâfur ajun yid bil-e (KB.,70)
"Dünya misk ve kâfur kokusu ile doldu"

sini kıoldı tün kün bu emgek bil-e (KB.,39)

"bunca zahmet ile gece gündüz hep seni istedi"

b. Yalın Hal ile : "Beraber" mânâsında

kör arslan bil-e koşnı buğday başı (KB.,140)

siyaset kıılır erdi himmet bil-e (KB.,413)

c. -le Vasıta Hâli ile : "Beraber" mânâsında

tünle bil-e köçelim (Div.,II,5-28) "geceyle beraber göçelim"

d. Bağlama Edatı Görevinde :

tün kün keçe alķınur ödhlek bil-e ay (Div.,I,82-14)
"gece gündüz geçerek ay ile zaman tükenir"

birle < bir-i-l-e? , bir+le "ile , beraber"

a. Yalın Hâl ile : "ile , -den sebebiyle"

tapuğ bir-i-l-e arzu tilek bulmuş er (KB.,946)

bilig bir-i-l-e bilnür törütgen idi (AH.,121)

uķuş birle tuttu ajun tutğuçı (KB.,218)

kiçik uluğ bir-i-l-e turuşdı (Div.,II,95-3)

hüner bir-i-l-e devlet birikmekliki (AH.,443)

b. Yalın Hâl ile : "birlikte" mânâsında

sevüg savçı bir-i-l-e kopurğıl mini (KB.,30)
"sevgili peygamber ile birlikte beni haşret"

c. Zamirlerin ilgi hali ile : "ile,birlikte" mânâsında

ol meniñ bir-i-l-e ok atışğan (Div.,I,157-4)

ol anıñ bir-i-l-e at yarışdı (Div.,III,72-12)

oza < oz-a "önce , -den önce , -den beri"

oz- "geçmek" fiilinin zarf-fiil şeklidir. Daha çok zaman ve mekân zarfı olarak kullanılır.

İsim ve Zamirlerin Çıkma Hâli ile :

'atıķ erdi aşnu kamuğda oz-a (KB.,51)

telim dünya yigli seninğde oz-a (KB.,1236)

ajun begleri öldi bizde oz-a (KB.,1885)

üze/öze < öz-e "üzerine , üzerine"

a. Yalın Hâl ile :

bu yir ne kök öz-e ol (Div.,III,131-5)

adaşlık öz-e turmadı (Div.I,149-3)

köni yol öz-e tuttı köñglüm amul (KB.,382)

sartnıñ azuķı arıģ bolsa yol üz-e yer (Div.,I,44-1)

b. İyelik Ekli Sözlerele :

Tapuğ beg tapısı öz-e bolmasa (KB.,840)

bayat rahmeti erdi halkı öz-e (KB.,42)

tapa < tap-a "-e doğru"

Karahanlı sahasında az kullanılmıştır.

a. Yalın Hâl ile :

yaylağ tap-a emitdi (Div.,I,214-18) "yaylaya doğru akıştı"

avcı yaşıp tuzak tap-a meñgge bakar (Div.,I,425-19)
"avcı saklandığında karga tuzaktaki yeme bakar"

aya hükmin ajun tap-a üggüçi (AH.,449)
"ey hükümünü dünya üzerinde yürüten"

b. Zamirlerin Yükleme Hali ile :

Bizni tap-a ne elük (Div.,I,94-2)

"tapa" edatının -ru/-rũ yön eki ile genişletilmiş şekli de tespit edilmiştir. Anlamca kuvvetlendirilmiştir.

uluğluğ tap-a+ru elig sunduğunğ (AH.,286) "ululuğa doğru el uzatman"

ol meniñg tap-a+ru keldi (Div.,I,445-11)

yana < yan-a "da/de , hatta , bile , ayrıca"

Eski Türkçe devrinden beri cümle başı, tekerrür ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Kuvvetlendirme Edatı Olarak :

yan-a ma ayıttı tilekiñg ne ol (KB.,525)

yan-a ma sañga aydım uş bu sözüm (KB.,1080)

yana < yan-a "yine , tekrar"

yan-a keldim (Div.,170-13)

bir ança yorudı yan-a öldi kör (KB.,234)
"bir müddet sürdükten sonra yine göçüp gittiler"

yok erdim yarıtıñg yan-a yok kılıp (AH.,9)

bulnap yan-a ol kaçar (Div.,I,60-7) "beni tutsak ettikten sonra tekrar kaçar"

a.6. -a/-e Zarf-fiil Ekinin isim Fonksiyonunda Kullanılışı :

-a/-e zarf-fiil eklerinin eklendiği fiiller ile bir isim meydana getirecek şekilde kaynaştığı görülmektedir. Seyrek hallerde görülmüş olmakla beraber bu kelimelerin dilin devamlı akışı içinde , isim haline geldiğini söyleyebiliriz. isim olarak kalıplaşmış yada zamanla isimleşmiş olan bu örneklerle tarihî devir metinlerinde yer yer de olsa rastlanmaktadır. ¹

toğ-a bilge toğmaz kişi öğrenir
toğ-a sözlemez til turu sözlenir (KB.,4021) "insan doğuştan âlim doğmaz , sonradan öğrenir; dil doğuştan sözlemez, zamanla konuşmaya başlar."

1 Z.Korkmaz, "Türkçe'de Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları", Ank., 1969, s. 70-71.

toğ-a edgütin tutçı edgü kelir (KB.,878)
"doğuştan iyi olandan daima iyilik gelir"

toğ-a isiz erse anğar yok otı (KB.,879)
"doğuştan kötü olanın ıslahına çare yoktur."

tavar uçun teñgri odhlamadhip / uy-a kadaş oğlını çınla boğar (Div.,I,86-3) "mal için tanrıyı aklına getirmeyip kardeş oğlunu gerçekten boğar"

uluşıp eren börleyü / yırtın yağ-a urlayu (Div.,I,189-2)
"herkes kurt gibi uluşuyor,yakasını yırtarak bağılıyor"

anıñ teg-i-r-e kişi awaladı (Div.,I,310-6)
"Onun etrafında halk çepeçevre toplandı"

kuğhuğ teg-i-r-e-si : Kuyunun çevresi (Div.,I,421-4)

erdi uz-a erenler / erdem begi bilig tağ (Div.,I,89-1)
"geçmişte fazilet beyi,bilgi dağı gibi adamlar vardı"

Aşağıdaki tespit edilen örnek uz-a "geçmiş" -kı aitlik ekini almak suretiyle kalıplaşmış isim olduğunu kesinleştirmiştir.

uz-a-kı bilge ança aymış (Div.,88-22) / "geçmiş zaman bilgini böyle söylemiş"

ağar közüm uş teñgiz / tegre yür-e kuş uçar (Div.,I,45-28)"gözüm deniz gibi akar , yöresinde kuşlar uçar"

koş-a : çift
anası tevlük yuvka yapar / oğlu tetik koş-a
kapar(Div.,III,33-27)"Anası kurnazdır yufkayı ince yapar, oğlu tetiktir onu çift kapar."

kölike < kölik-e "gölge" (KB.,3536)

-ğalı/-geli ZARF-FİİL EKİ

-ğalı/-geli eki,

1) "-mek için" anlamında ,Eski Türkçe (Gabain, 1988-Akalın, 121),Karahanlı Türkçesi (Mansuroğlu,1979-Akalın,171) ve Harezmi Türkçesi'nde (Eckmann,1979-Akalın,210);

2)"-mek üzere" anlamında
Eski Türkçe (Gabain,a.g.e.,86) ve Karahanlı Türkçesi'nde (Mansuroğlu, a.g.e.,171);

3)"-den beri" anlamında Eski Türkçe (Gabain,a.g.e.,121) , Karahanlı Türkçesi (Mansuroğlu,a.g.e.,171) , Harezmi

Türkçesi (Eckmann,a.g.e.,252), Çağatay Türkçesi (Eckmann,a.g.e.,86) sahalarında kullanılmıştır. Örnekleri çok fazla değildir.

a.1."-mak için , -mek için" anlamlarında sebeup ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

incelediğimiz bu dönem metinlerinde en çok bu anlamda kullanılmıştır.

küsep keldim erdi sini kör-geli / nelüg kizledinğ yüz manğa kelgeli (KB.,6301) "Buraya seni görmek için gelmişim, benden yüzünü niçin gizledin"

özüm arzuladı anıñg tapıñda / tapın-ğalı keldim anıñg kapıñga (KB.,528) "ona hizmet etmeyi arzuladım , kapısında hizmet için buraya geldim"

sini al-ğalı keldim andın turup (KB.,3498) "oradan kalkıp seni buraya götürmek için gedin"

usanıp yoriğlı ay arzu kılı / ölümke basıqman kelir al-ğalı (KB.,5145) "gafletle yürüyen ey arzuların esiri,ölüm sana baskı yapmasın,bir gün seni almak için gelecektir."

çalı bardıñg erse tapuğ kıl-ğalı / tapuğ kendte kılğıl bu ol din yolu (KB.,3214) "eğer ibadet etmek için oraya gittinse , ibadeti şehirde kıl , din yolu budur."

er kılın ur-ğalı sesindi (Div.,II,152-8) "adam kölesini döğmek için hazırlandı."

Aşağıda tespit ettiğimiz iki örnekte -ğalı/-geli zarf-fiil ekleri -mat/-met şekli ile genişletilmiş yine "-mak için" anlamında kullanılmıştır.Bu şekile sadece Divan 'da rastladık.

tutuş-çalı yağıştı / ut-ğalı-mat oğraşur (Div.,I,170-19) "tutuşmak için yaklaştı , birbirini yenmeye uğraşır"

süsin yana kadırdı / kel-geli-met irkeşür (Div.,I,144-10)"askerini yine döndürdü , gelmek için toplaşıyorlar"

a.2."-mak üzere,-ken" anlamlarında bağlandığı fiil hareketinin kendi hareketini (zarf-fiil) sürdürdüğü sırada gerçekleştiğini ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

emgek meniñg bilinğ / uğrar tüngür bar-ğalı (Div.,III,372-6)"benim emeğimi bilin , dünür gitmek üzeredir"

yağadağı yalğa-ğalı eligdeki içginur (Div.,III,307-2) "insan yakasındaki bulaşığı yalarken elinden çanak"

düſer"

yazıdağı süwlin edher-geli evdeki takağu içginma
(Div.,I,447-6)"kırdaki sülünü ararken evdeki tavuğu kaçırma".

el bol-ğalı igendi (Div.,I,200-19) "barış olacağı zaman
çekindi".

a.3."-den beri" anlamında hareketin başlangıcını ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

saňga tuş-ğalı men takı keçmez ay (KB.,5685)
"seninle buluşalı henüz bir ay bile geçmedi".

a.4.Benzerlik ifade eden bir hal zarfı olarak da fiile bağlanmaktadır.

oқта-ğalı örtüşür (Div.,II,97-16) "ok atarak birbirine
geçire yazdılar" (Ok atar gibi oldular).

Karahanlı Türkçesi'nde"-ğalı/-gelir" şeklinde bir yapıya da rastlanılmıştır.Bu ek Kutadgu Bilig 'de kullanılan "yakın gelecek zaman" ekidir."Yapılmak üzere olan bir hareketi"anlatır. 3.teklik şahsa ait kullanımlar vardır.

sevinç arzu ni'met turu kal-ğalı-r
saķınç kadđu mihnet maňga kel-geli-r (KB.,1074)

ayur ay kadaşım yolum kön-geli-r
ölüm tutğaķı tuttı öz bar-ğalı-r (KB.,5976)

sızğur-ğalı-r üdhikler essiz yüzi burķurar
(Div.,II,188-12)

Ahmet Bican Ercilasun Kutadgu Bilig Grameri'nde yakın gelecek zaman bahsini açıklarken (a.g.e.,133) Brockelmann'ın -ğalı/-gelir ekini -ğalı/-geli gerundium içinde ele aldığı belirtir. Bang'a dayanarak hareket ettiğini , Bang'a göre bu ek, -ğalı/-geli zarf-fiili ile kel- fiilinin geniş zamanının haploloji yoluyla birleşmesinden oluşmuştur. Gabain da aynı görüşe uymuş fakat o,ekin menşeindeki zarf-fiile değil fiile dayanarak konuyu tasviri fiiller içinde ele almıştır. Ahmet Bican Ercilasun , Şinasi Tekin'in ekle ilgili olarak şu görüşü ileri sürdüğünü belirtir: "-ğalı eki belki de kal-veya kel-yardımcı fiilinden türemiştir. Sonuna geldiği fiilin gösterdiği işi çabuklaştırır. at-ğalı "hemen atar".Bu anlamdan sondaki -ır 'ın geniş zaman eki olduğu görülüyor.Ancak esas fiil ile hangi zarf-fiil vasıtasıyla birleşmiş olduğu kesin olarak tespit edilemiyor.Büyük ihtimal -a veya -u olmalıdır; -p 'nin aşınması güçtür."

Ekin türeyiş hakkında Bang'ın görüşü veya Şinasi Tekin 'in ifadesi doğru olabilir. Fakat Karahanlı Türkçesi'nde artık kullanılış bakımından ekin , menşei ile bir ilgisi

kalmamıştır.-yor ekini Türkiye Türkçesi'nde çekimli fiil olarak ele alıyorsak -ğalır/-gelir ekini de çekimli fiiller içinde ele almalıyız. ¹

-ğınca/-ğince ZARF-FİİL EKİ :

Bu zarf-fiil eki, -ğın/-ğın fiilden isim yapma eki ile -ça/-çe eşitlik ekinin birleşmesinden doğan bir yapıdır. Bu ekin örnekleri incelediğimiz metinlerde diğer zarf-fiillere oranla daha azdır. Daha çok olumsuz fiil gövdelerine geldiği tespit edilmiştir.

a.1. "-dıkça/-dikçe , -dığı sürece" anlamlarında bağlandığı fiil hareketinin , kendi (zarf-fiil) hareketi sürdükçe arttığını ifade eden zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır. Zamanla birlikte şart ifadesi de hissedilmektedir.

kiçik oğlanıg kör ukuşka ulam / yaşı yet-me-ğince yorımaz kılam (KB.,293) "küçük çocuğa bak ,ona akıl ulaşacaktı; fakat yaşı gelmedikçe kalemler yürümez"

hava arzu boynı sı-ma-ğınca öz / könilik yoluŋga kirümez et öz (KB.,4807) "kendi nefis ve hevesinin başını ezmedikçe vücut doğruluk yoluna giremez"

tütüş-me-ğince tüzülmes tüpir-me-ğince açılmas (Div.,II,71-13) "kavga etmeyince düzen olmaz , tipi olmayınca hava açılmaz"

suw kör-me-kinçe etük tærtma (Div.,III,426-15) "su görmedikçe pabuç bırakma"

tik-me-ğince önmez tile-me-ğince bulmaz (Div.,II,21-1) "ağaç dikilmedikçe bitmez dilek aranmadıkça bulunmaz"

"-dıkça , -dığı zaman" anlamlarında zaman zarfı olarak kullanılan -ğınca/-ğince olumsuz şeklinin "-madıkça , -madığı taktirde , -maz ise" anlamlarında şart ifadesi ile fiile bağlanmaktadır.

a.2. "-ınca , -dığı zaman" anlamlarında bağlandığı fiil hareketinin kendi (zarf-fiil) hareketiyle aynı zamanda gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

ayıklıg turur bu ölüm belgülg / ödi kel-me-ğince er ölmez külg (KB.,2286) "ölüm için hiç şüphesiz ecelin gelmesi lazımdır;eceli gelmeyince hiçbir yiğit ölmez"

Bu ek ,"-ınca.-dığı zaman" anlamında zarflar teşkil etme özelliği gelişince çok muhtemeldir ki .bu özelliği geliştirmiş olan sahalarda. ekin bundan önceki vazifesini karşılamak için,ek ve edat birleşmesinden meydana gelmiş "-gınça+ka tegi/-gınçe+ke tegi" birleşik şekli ortaya çıkmıştır. ¹

a.3."bir zamana kadar,bir zamandan önce" anlamlarında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Köktürk , Uygur , Karahanlı , Harezmi ve Çağatay metinlerinde fiil kök ve tabanlarından sonra gelen -gınça/-gınçe ekinin bu anlamda zarflar yapması çok yaygındır.

bu er öl-me-gınçe arumaz kiri (KB.,1495)
"bu insanın lekesi ölünceye kadar temizlenmez"

kiçiglikte bilse oğul kız neni / qarıp öl-me-gınçe unıtmaz anı (KB.,1495) "oğul kız küçüklükte ne öğrenirse , yaşlanıp ölünceye kadar onu unutmaz"

ödi bol-ma-gınça özi kirmese / ayıtmazda aşnu ötüg birmese (KB.,2520) "vakti gelmeden içeri girmemeli, kendilerine sorulmadan da maruzatta bulunmamalıdır"

özünğ tod-ma-gınça mañga tegmez aş (KB.,3766) "sen doymayınca bana yemek gelmez"

kiçikde beğü-gınçe ol bolğu tenğ (KB.,1650) "küçüklükten itibaren büyüdünceye kadar belirti hep kendisini gösterir"

tapuğka körün-gınçe körse anı / aşı boğzı orni atı hem tonı (KB.,2563)

a.4. "-acağına/-eceğine" anlamında iki hükmü nitelik yönünden karşılaştırmak üzere de kullanılmaktadır.

öküz adhakı bol-gınça buzağı başı bolsa yeğ (Div.,I,59-18) "öküz ayağı olacağına buzağı başı olmak daha iyidir.

elig tut-gınça od tut (Div.,II,292-7) "el tutacağına ot tut"

miñg edğüg adakını tut-gınça sen / yağanını bir ök yolu tutğıl esen (KB.,3806) "sen bin iyinin ayağına tutunacağına kadar bir defacık olsa sağlamca kendi yakana yapış"

a.5. "-dığı kadar" anlamında bağlandığı fiil hareketinin derecesini ifade eden miktar zarfı durumunda bulunmaktadır.

1 Z. Korkmaz, "Türkçe'de Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine", T.D.A.Y..Ank., 1960, s. 179-180.

u-ğınça kamuğka özünğ edğü kı / sañga edğü bolğay sizik tutmağıl (KB.,4256) " gücün yettiği kadar herkese iyilik et , hiç şüphe etme, sana benden ancak iyilik gelir."

-ken Zarf-fiil Eki

er- fiili; -ken ekini alarak çekimli fiillerden "zaman" ifade eden bir zarf-fiil meydana getirmektedir.incelediğimiz metinlerde yalnız geniş zamanlı fiillerden sonra "erken" (bugün:iken) zarf-fiiline rastladık.

a.1.1 -ken zarf-fiil eki, olumlu geniş zamanlı fiillerden sonra geldiğinde bağlandığı fiil hareketinin kendi (zarf-fiil) hareketi sürdüğü sırada gerçekleştiğini "olduğu sırada" anlamında bir zaman zarfı durumundadır.

Kılıç teprer er-ken yağı tepremez (KB.,2144)
"Kılıç kimildadığı müddetçe düşman kimildayamaz."

Yigen yıl bûke teg yir er-ken açar.(KB.,1202)

a.1.2. Olumsuz fiillerden sonra ise,"olmadığı sırada" anlamında bağlandığı fiil hareketinin henüz kendi hareketi gerçekleşmemiş iken olduğunu ifade eder.

Ölüm tutmaz er-ken odun ay ilig. (KB.,1366)
"Ey hükümdar ölüm henüz yaklaşmadan,uyan."

Ölüm tutmaz er-ken barıñ barça bir.(KB.,5299)
"Henüz ölüm yakalamadan,heyin varsa hepsini ver."

Bu dünya begi sen aña bolma kul / Sini kodmaz er-ken anı kodğu tul (KB.,1376) "Sen bu dünyanın beyisin,ona kul olma;o seni bırakmadan sen onu dul bırak."

a.1.3.-ken zarf-fiil eki,olumlu ve olumsuz geniş zamanlı çekimli fiillerden sonra kullanıldığı gibi isim soylu kelimelerden sonra da kullanılmıştır.

Biligsiz tirig er-ken atı ölüğ (AH.,96) "Bilgisiz diri iken (sağ iken) adı ölüdür."

seniñde bar er-ken yigitlik küçi / yava kıлма ta'at tapuğ kı / tuçı (KB.,362) "sende henüz gençlik kuvveti varken bunu boşuna geçirme,daima ta'at ve ibadet ile meşgul ol."

Kılıç baldu oğ ya çavi küç yürek / Bar er-ken ked er neñge korkmaz kerek (KB.,2055) "Kılıç,balta,ok,yay ile kuvvet ve cesaret varken,yigit adam mal için endişe etmemelidir."

a.2."-diği halde,masına rağmen" anlamlarında zıtlık ifade eden bir hâl zarfı olarak fiille bağlantı kurmaktadır."

Yılan yumşak er-ken ya'vuz fi'l iter / Yırac turğu yumşak tip azılmağı (AH.,215) "Yılan yumşak olduğu halde kötülük yapar;uzak durmalı ve yumşak diye yanılıp tutmamalı."

-madın/-medin;-madı/-medi zarf fiil eki

"-madın/-medin,-madı/-medi" zarf fiil eki, Eski Türkçede "-matın/-metin,-matı/-meti,-madı/-medi" (Gabain,1988 -Akalin, 87),"-mayın/-meyin (a.e,86.35) ve "-ma-y/-me-y" (a.e.,129.20) ile yanyana kullanılmıştır.Menşei bakımından birbirine yakın görünen bu eklerin, hangi eklerin birleştiği olduğu henüz kesin delillerle ispatlanmış değildir. ¹

İncelediğimiz eserlerde bu zarf-fiil eki,şu fonksiyonlarla kullanılmıştır.

a.1. "-madan (önce)" anlamında bağlandığı fiil hareketinin kendi (zarf-fiil) hareketinden önce gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

ötügçi kereksiz mu'ğaçsa özüm
tilim tepre-medin eşitür sözüm (KB.,3767) "Başım darda kalırsa aracıya lüzum yoktur:dilim daha hareket etmeden sözümü işitiyor."

dilekim bu ol sen mini yir-medin
tapuğka yakın tut manğa ir-medin (KB.,592)"Dileğim şudur;sen beni yermeden ve benden usanmadan daima hizmetinde bulundur."

a.2."-meksizin,-meyerek" anlamlarında belirttiği hareketin gerçekleşmediğini,yalnızca bağlandığı fiil hareketinin gerçekleştiğini ifade eden hâl zarfı durumunda bulunmaktadır.

bukünki işiñg koçma kılma yarın
yarın bolsa işiñg kalur kıl-madın (KB.,5503) "Bugünkü işini yarına bırakma ,yarın işin olursa ,bu yapılmadan kalır"

işengü bolur iş kalur kıl-madın (KB.,5533)
"Onlar birbirlerine yüklerler ve iş yapılmadan kalır."

1 Ekin varyantları ve etimolojisi hakkında çeşitli görüşler için bak.Z.Korkmaz , "Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden <-madın/-medin zarf fiil ekinin yapısı üzerine", Türkoloji Dergisi ,c.II ,sayı1,ANK. 1965,s.258-269.

Bu hususta en güçlü izahı W.Bang yapmıştır. Bunu S.çağatay şu şekilde naklediyor:"Fiil zarfı yapan -madın,-matın Bang'ın tahmin ettiğine göre -matı < mat-ı mülkiyet zamiri ve instrumentaldır.-mat şeklini Prof.Bang -maz < ma-z menfi şekli gibi <-ma-t olarak,yani birisini -z nomen, diğerinide -t nomen olarak alıyor..." (çağatay,1948,106)

tapın bir bayatka tusı tın-madın (KB.,3754) "Durup dinlenmeden bir Tanrı'ya tapın."

iveklik bu erdi sini bil-medin / yakın tuttum özke tapındur-madın (KB.,634) "Acelecilik şurada oldu ki, seni tanımadan ve kâfi derecede denemeden kendime yakın tuttum."

kanı ol tirigli ta'var kod-madın / iki böz iletti tilemez adın (KB.,6443) "Hani o mal mülk ne varsa kendisinin olması-ni isteyen insan, o beraberinde ancak iki bez götürebildi."

a'kar suv yoriğ til bu kut tur-madı
ajun tezgünürler yoriğ tın-madı (KB.,669)

yağı kıılma özke kişig bil-medi
yağlığ kişiler sevinç bulmadı (KB.,4187)

tegürsün selâmım idim kes-medin (KB.,1349)
"Diğer bütün ashabına da Rabbim sonsuz selamlarımı ulaştırırsın."

-n Zarf-fiil Eki

Bu zarf fiil eki, Moğolca'da tamamıyla yerleşmiş olduğu halde Eski Türkçe'de çok nadir görülen, kaybolmak üzere olan bir ektir. Çok az örnekte tesbit edilen bu zarf fiil eki, Eski Türkçe'den sonra kalıplaşmış edatlarda daha çok karşımıza çıkmaktadır.¹ -n zarf-fiil eki ile +n vasıta hal eki bazı edatların oluşumunda tartışma konusu olmuştur.

a.1. Zarf-fiilin kalıplaşmış edat olarak kullanılışı

kidin <kid+in ? <kid-i-n "-den sonra, -den öte "

Göktürk ve Uygur metinlerinden itibaren görülen kidin, aslında bir mekân zarfıdır. Sonraları kidin ve kiyin şekillerini almıştır. Kelimenin teşekkül tarzı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla beraber, kid "geri, arka" ; kin "arka sonra" ; kiru "geri, arka" ; kisre "geri, arka sonra" gibi Eski Türkçe devresinden beri mevcut olan mekân zarfları ile aynı kökten geldiği de şüphesizdir.

Hepsinde ortak olan bir ki- kökü vardır. ki- bir isim mi yoksa bir fiil kökü mü olduğu kesin bilinmemekle beraber kuvvetli ihtimal, bu kökün fiil olmasıdır. Hacıeminoğlu "Türk Dilinde Edatlar" adlı kitabında kidin edatını kid "son, arka" isminden -n vasıta hali ile yapılmış olduğunu ifade ederken (a.g.e,57) Gabain kin "-den sonra" edatını -n ile yapılmış zarf fiil saymaktadır. Aynı edatı Hacıeminoğlu ki-fiilinden -n ile yapılmış bir isim olarak kabul etmektedir. (a.g.e,58)

1 A.V.Gabain, Eski Türk Gram., TDK Yay., Ank. 1988, s.86.

a. Çıkma hâli ile

seniñgde kid-i-n men tirig turmayın (KB.,1230)

ķamuğ aşnuda sen sen öñgdün kid-i-n (KB.,8)

kid-i-n keldeçike özüm sözlegü (KB.,192)

ķalur munda kid-i-n seped sanduķuñg (AH.,288)

adın <ad-ı-n "-den başka"

Eski Türkçe'de, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay sahalarına ait metinlerde görülmektedir. Gabain'e göre adın *ad- fiil kökünden -n zarf fiil eki ile türemiştir. Brockelmann ise bu edatı isim menşeli saymakta izah yapmamaktadır. R.R.Arat'da adır- fiiline bağlamaktadır. Hacıeminoğlu da *ad- fiil köküne bağlar. "adın" edatı ile "adruk" edatının birbirine paralel seyir takip ettiğini, adır- fiilinden türediği kesin olan "adruk" ile "adın"ın aynı kökten *ad- fiilinden türediğini belirtir. (a.g.e.3)

a. isimlerin çıkma hâli ile

idim raķmetinde ad-ı-n yok umuñç (KB.,1364)

keyigniñg közinde ad-ı-n başı yok (Div.III,151-19)

b. Zamirlerin çıkma hâli ile

seniñgde ad-ı-n men idi bilmedim (KB.,1151)

anıñgda ad-ı-n yok sañga küç bile (KB.,1280)

meniñg yok saķıñçın munuñgda ad-ı-n (KB.,1217)

c. isim ve zamirlerin -dın/-din çıkma hâli ile

kiçiklikte taştın ad-ı-n yok (KB.,1628)

seniñgdin ad-ı-n yok sañga tuş teñg (KB.,7)

burun <buru-n <bur-u-n ? "-den önce, ilk"

Zaman zarfı olan bur-u-n edatı, daima çıkma hâli ile kullanılmaktadır.

ol mendin bur-u-n bardı (Div.I,398-22)

ķayu öte erse bu künde bur-u-n (KB.,220)

Cümle dışında tek başlarına isim olan zarflar, eğer bir fiilin, fiilimsinin veya sıfatın anlamını tamamlıyor ya da niteliyor ise zarf adını alır. Aşağıdaki örneklerde -n eki

ile yapılan kelimelerin zaman zarfı olarak kullanıldığını görmekteyiz.

kamuğ edgölük kı1 sen edgü bur-u-n (KB.,236)

işitgü biligsizke aysa kid-i-n (KB.,1012)

negü teg bolur sen meniñde kid-i-n (KB.,1217)

kelir men barır men yorır men bur-u-n (KB.,747)
"Gelirim, giderim;ileri doğru yürürüm."

Aşağıdaki örneklerde yer zarfı olarak kullanılmaktadır.

yağ-ı-n yağuk körmedhip neñni ködhür.(Div.III,23-1)
"Yakınını yavuğunu görmeyip malını görür."

yağ-ı-n tuttum özke tapındurmadın (KB.,634)

yağ-ı-n bolsa begke küdezgü ked öz (KB.,650)

yavuz yunçığ işke yağ-ı-n turmasa (KB.,704)

Türkçe'de fiilden isim yapan oldukça işlek olan -n eki, fiilin yapılmasından sonra ortaya çıkan ürünü gösteren bir ektir. Bu ekle yapılan isimler, edat olarak, sıfat olarak, zarf olarak kullanıldığı gibi, bağımsız kelimeler olarak da kullanılmaktadır.

adın < ad-ı-n "ayrılmış, başka"

akın < ak-ı-n "akın"

burun < bur-u-n "burun"

bütün < büt-ü-n "doğru, tamam"

yakın < yak-ı-n "yakın"

yalın < yal-ı-n "parlak alev"

-u/-ü Zarf-fiil Eki

"-u/-ü zarf fiil eki, Eski Türkçe devresinden itibaren Türkçenin her sahasında görülmektedir.

Birden fazla heceli fiillerle ünlüler ve l,r,d gibi ünsüzlerle biten fiilleri çoğunlukla tercih ettiğini görüyoruz.Ünlü ile biten fiillerden sonra araya -y yardımcı ünsüzü girer.

İncelediğimiz metinlerde -u,-ü zarf fiil eki müstakil olarak çok sık kullanılmakta ve fonksiyon bakımından da aşağıdaki şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

a.1.Zarf-fiil olarak kullanılışı

a.1.1 "-arak,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.Fonksiyon itibariyle en çok bu görevde kullanılmıştır.

bar-u arttı suçluk çoradı sevinç (KB.,6486) "Hırs ve tamah giderek arttı, huzur azaldı."

toğuglı kişi öldi mundağ ay-u (KB.,1137) "Her doğan insan böyle söyleyerek ölür."

kişi körse öğse sini alka-y-u (KB.,5786) "İnsanlar gördükçe seni alkışlayarak ösünler."

bayat 'adliñge tutçı kırk-u yorı (KB.,3668) "Tanrının adından daima korkarak yaşa."

bastı ölüm ağtar-u (Div.II,74-14) "ölüm onu basarak yendi."

çolan keyik avlat-u / bedhrem kıllıp avnalım (Div.I,263-10) "Kolan ve geyik avlatarak bayram yapıp avunalım."

öğren anıñ biligin künde anğar bar-u (Div.II,140-8) "Her gün yanına giderek onun bilgisini öğren."

ördi bulıt inğraş-u / aqtı aqın münğreşü. (Div.III,398-24) "inleyerek bulut koptu, gürültü ile seller aktı."

tün kün tapun teñgrige boynamağıl / kırküp anğar eymen-ü oynamağıl. (Div.III,377-14) "Gece gündüz Tanrı'ya tapın,mağ-rur olma; ondan korkup çekinerek oynama."

bir bir kir-ü yürkeşip / yalnıguk anı tañglaşur. (Div.I,395-5) "Bir biri üzerine girerek sarılır.insan bunlara şaşar."

Aşağıdaki örneklerde ünlü ile biten fiil kök ve gövdele-rinden sonra araya -y- yardımcı ünsüzü girerek zarf-fiil eki getirilmiştir.

neñgin tutar bekle-y-ü özi yemez / saranlığın yığla-y-u altun yığar. (Div.I,504-10) "Malını elinde tutarak bekler, kendisi yemez; pintiliği yüzünden ağayarak atın yığar."

kirdi budun kaçna-y-u / kara bulıt kökreşür.(Div.II,223-11) "Halk titreşerek girdi, kara bulut kükredi."

saşınç kudhı kızle-y-ü / tün kün bile sevnelim. (Div.I,100-8) "Sıkıntıyı kuyuya gizleyerek gece gündüz sevi-nelim."

çaldım köñgöl tumlı-y-u. (Div.III,295-7) "Gönlüm donarak kaldı."

ögür sürüg koy tevi yundı bile / yamurla-y-u erkenin sütün sağar. (Div.I,389-17) "Bir kimsenin koyun deve at

sürüleri bulunursa, onları erkence toplıyarak sütünü sağlar.”

a.1.2.“-mak için” anlamında gaye ifade eden hâl zarfı olarak fiille bağlanmaktadır.

topık yirde urdum bu söz berkit-ü
özüm yanğzağını sanğa körkit-ü. (KB,661) “Söylediğimi onaylamak ve neye benzediğimi sana göstermek için yere bir top koydum.”

ilig ayt-u keldi bu ay toldını. (KB,1068)
“Halini sormak için, hükümdar Aytoldı’ya geldi.”

a.2. Zarf fiil olarak kuanian tekrar grubu teşkili

a.2.1.“sürekli ... -arak, sürekli ...-mak sureti ile” anlamlarında tarz ifade eden hal zarfı olarak kullanılmaktadır.

Zıt anlamlı tekrarlar halinde:

evindin turup çıktı keldi berü / bir ança yorı-y-u bir ança tur-u. (KB,486) “Kalkıp evinden çıktı; kâh yürüyüp kâh konaklıyarak yoluna devam etti.”

bu tüş körse yörme bil-ü bilme-y-ü. (KB,6021) “Rüya görünce onu bilir bilmez yormamalı.”

tirildim hem ud teg bil-ü bilme-y-ü. (KB,5635)“Bilerek bilmeyerek bir öküz gibi yaşadım.”

Yakın anlamlı tekrarlar halinde:

katığlan ay ilig bu bir kaç kişig / talula-y-u ödr-ü tutuzğıl işig.(KB,2932) “Ey hükümdar gayret et, bu birkaç iyi insanı iyi seç, sonra işleri onların ellerine bırak.”

bağa körgil emdi uç-a şına-y-u. (AH,99) “Şimdi anlayarak ve sınyark etrafa bakıver.”

maŋga ayğıl emdi törüni neçe / toğularını say-u ata-y-u biçe. (KB,4026) “Bana şimdi kaç türlü töre ve usul olduğunu, isimlerini bir bir sayarak kesin olarak anlat.”

küvezlenme elgiŋg sala kirmegil / elig al-ı-ş-u tut-u-ş-u u yime turmağıl. (KB,4111) “Kibirli olma, elini kolunu sallayarak girme, orada selam verirken de lâubali hareketlerde bulunma.”

a.3.-u/-ü zarf-fiil eki -la-/-le- fiil yapma eki ile birleşerek “gibi , kadar” anlamında kullanılmıştır.

toŋguz teg titimlig böri teg küçü / adığ-la-y-u azğır kutuz teg öçi (KB.,2311) “o domuz gibi inatçı kurt gibi

kuvvetli ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır.”

uluğ tutsa hamyet kör arslan-la-y-u (KB.,2314) "arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı"

ulşıp eren bör-le-y-ü
yırtın yağa urlayu (Div.,I,189-2) "her kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağılıyor."

özüm haydar erse yaşın teg kılıçlığı / ya rüstem-le-y-ü
men ajunda çavıktım (KB.,6549) "yıldırım kılıçlı Haydar veya Rüstem gibi dünyada meşhur oldum"

a.4. Zarf-fiilin birleşik fiil teşkilinde kullanılışı :

incelediğimiz metinlerde iki tarafı da fiil olan, yani yardımcı fiillerle tasviri durum ifade eden birleşik fiil örneklerinin Kutadgu Bilig'de sık ve çeşitli olmadığını görmekteyiz. Bunun sebebini ünlü zarf-fiil eklerini almış olan fiillerle , yardımcı fiillerin kendi hüviyetlerini henüz muhafaza etmelerine bağlayabiliriz. Çünkü bu yapıdaki zarf-fiil şekilleri cümlede genellikle zarf görevindedir. Bunun içindir ki -u/-ü zarf-fiil eki müstakil olarak çok sık kullanılmaktadır.¹

Fiillerle birleşik fiil teşkil eden yardımcı fiiller şunlardır:

a.4.1."bir-" yardımcı fiili ile kolaylık ve çabukluk ifadesi taşıyan tasviri fiil oluşturulmaktadır.

Bayat artur-u birsü ilig saŋga / bu edgü kılıklar bu edgü yaŋga (KB.,5082) "ey hükümdar,Tanrı senin bu iyi hareketlerin ile bu iyi ahlakını daim etsin,arttırsın. "

yanılmaz kişi kim ay-u bir maŋga / azıp yügrür erdim ay-u birdi yol (KB.,384) "yolumu şaşırmaş koşuyordum, bana yol gösterdi, o korumasa idi ateşte yanardım"

uğımış bu köŋlüm özüm gafleti / mini odğur-u birdi ödlek öti (KB.,5690) "gaflet yüzünden bu gönlüm uyumuş idi;bu zamane nasihatı beni uyandırırverdi "

ay-u birdi kılkın kılınçı yaŋgın / say-u birdi bilgin ukušı teŋgin (KB.,569) "O'nun hal ve tavrını tabiatını birer birer anlattı; akılı ile mütenasip olan bilgisini bir bir saydı. "

1 A.B. Ercilasun,Kutadgu Bilig Grameri, s.88.

yañgılmaz kişi kim ay-u bir mañga
yañgılmış tümen miñg ayayın sañga (KB.,198)

"sen bana yanılmayan bir kimse söyleyebilir misin; ben sana yanılan binlerce insan göstereyim."

a.4.2. "tur-" yardımcı fiili ile tam bir devamlılık ifadesi taşıyan tasviri fiili oluşturmaktadır.

satıĝçı küdezsü emanetlerin / kıl-u tursu uzlar
nasihatların. (KB.,5589) "satıcı emanetlerini gözetsin ,
sanat ustaları başkalarını yetiştirmekte devam etsinler ."

bilig işke tutĝıl taķı kil köni / taķı öğren-ü tur
usanma bu kün (KB.,3169) "bilgi ile iş gör , sözün doğru
olsun , öğrenmekte devam et, bu günü boş geçirme."

ölümüg unıtma öy-ü tur odul (KB.,1273)
"ölümü unutma, onu daima düşün "

a.4.3. "bar-" yardımcı fiili ile hareketin günden güne derece derece gelişmesini anlatan bir devamlılık ifadesi taşıyan tasviri fiil meydana getirilmektedir.

turu itil-ü barĝayķamuĝ işlerinĝ (KB.,5915) "Böylece
bütün işlerin yavaş yavaş düzene girer"

ur-u bardı ögdülmüş edĝü törü (KB.,1770) "ögdilmiş iyi
kanunlar vaz'etmekte devam etti "

a.4.4. "kel-" yardımcı fiili ile hareketin eskiden beri süre gelen bir devamlılık ifadesi taşıyan tasvir fiili oluşturmaktadır.

olardın ĝal-u keldi edĝü törü (KB.,269) "iyi nizam
onlardan kalageldi "

muñgar meñgzet-ü keldi emdi bu söz (KB.,6462) "şimdi bu
söz buna benzeye geldi."

a.4.5. "bak-" ve "kör-" fiillerinin kullanıldığı
aşağıdaki örneklerde bulunan birleşik fiiller, kalıplaşmış
olarak "dikkat etmek" anlamına gelmektedir.

kör-ü barsa emdi bu Türk begleri / ajun beglerinde bular
yigleri (KB.,276) "Eğer dikkat edersen görürsün ki,dünya
beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir."

kör-ü barĝu begler tapuĝçı neçe / tusulur neçe ol
tusulmaz neçe (KB.,2973) "beyler hizmetkarın nasıl olduğuna
ve işe yarayıp yaramadığına her vakit dikkat etmelidirler."

kör-ü tursa bizde oza barguçu / çara tut ya begler ajun tutğuçu (KB.,250) "bizden önce göçenlere dikkat edersen,ister halktan ister dünyayı elinde tutan beylerden olsun"

-u/-ü zarf-fiil eki almış olan fiil şekillerinin seyrek olarak da olsa isim fonksiyonunda kullanıldığına dair örnekler tespit edilmiştir.

sañga tegdi emgek kel-ü hem bar-u / yanutı bayat bir sü kün teg yaru (KB.,4872) "gelip gitmekten sana yorgunluk geldi,tanrı sana bunun ecrini versin,güneş gibi parla."

kıln-u bilse kıızıl kedher yarun-u bilse yaşıl kedher (Div.,I,394-19) "Kendini sevdirmeyi bilse kırmızı giyer, yaranmayı bilse yeşil giyer"

ıdh-u berüp boşuttum (Div.,I,210-21) "serbestlik verip bıraktım"

munda çalıp oltur-u (Div.,I,219-25) "burada oturmaya kaldı."

tumluğ kadar kışlağa / kodhtı erig umdur-u (Div., II,54-4) "katı kışlarda kalkı umutta bıraktı"

orunçağ alıp yermedi / alımlıg kör-ü armadı (Div.,I, 149-2) "emaneti alıp yermedi,alacaklıyı görmekten usanmadı"

anıñ yüziñge titin-ü baksa bolmaz (Div.,II,144-19) "onun yüzüne dik baksa olmaz"

a.5. Zarf-fiil ekinin kalıplaşarak edat olarak kullanılışı :

-u/-ü zarf-fiil eki kalıplaşarak edatlar meydana getirmeye son derece müsait bir ektir.incelediğimiz metinlerde örneklerine çok sık rastlanılmıştır.

azu < az-u "yoksa , yahut"

az- "yoldan çıkmak" fiilinin zarf-fiil şeklidir.Eski Türkçe'de ve Karahanlı Türkçesi'nde görülmektedir.Umumiyetle cümleleri birbirine bağlar.

anadınmu bilge toğar bu kişi
az-u öğrenürmü yetilse yaşı (KB.,1678)
"insan anadan mı âlim doğar yoksa yaşı ilerledikçe mi öğrenir"

tilig şükmü tutğu az-u sözlese
sözüg açsamu yig az-u kızlese (KB.,1018)
"dili susturmali mı yoksa söyletmeli mi;sözü açmak mı"

daha iyi yoksa saklamak mı”

üzüm yegil az-u kağun yegil (Div.,I,88-15) “üzüm veyahut kavun ye”

aşnu < aşın-u “-den önce”

Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi sahalarında görülmektedir. Gabain ve Brockelmann bu edatı bir zarf-fiil olarak kabul etmişlerdir ki genel kanaat odur.¹

a. Çıkma hâli ile :

ayıtmazda aşın-u sözüñg sözleme (KB.,960)
“sana sorulmadan önce söz söyleme”

katılmazda aşın-u sınağıl kişig (KB.,1304)

törütmezde aşın-u bayat bu âlem (KB.,2227)

b. Zamirlerin çıkma hâli ile :

men andın aşın-u kildim (Div.,I,130-16)

kalı < kal-ı “artık , nihayet , eğer”

Gabain tarafından edat olarak zikredilmeyen kalı'nın bağlama edatı olarak kullanılışı Karahanlı sahası metinlerinden itibaren. kal- mastarından zarf-fiildir.²

a. Bağlama edatı olarak “eğer , şayet” anlamında kullanılışı :

kal-ı korkmaya sen küçün korkıtur (KB.,656)

karğa , kal-ı kilse muñın ol suğar (Div.,I,425-18)

kıska etin kelse kal-ı kutluğ yay (Div.,I,82-13)
“kutlu yaz geldiğinde kış için hazırlan”

kal-ı basnu tegse buğar baş keser (KB.,4099)
“eğer ona saygısızca yaklaşırsan hiddetlenir,baş keser”

b. “nasıl” anlamında :

kaçsa kal-ı kurtulur (Div.,II,234-5) “Kaçsa nasıl kurtulur”

1 N.Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, s.10.

2 N.Hacıeminoğlu, a.g.e., s.165.

kal-ı sevmeyin kör bu edgü kişig / kal-ı ögmeyin men bu edgü işig (KB.,933)

sen bu işi kal-ı kıldıñg (Div.,III,234-1)

c. Cümle başı edatı olarak "artık" anlamında kullanılışı
bu iki bile işke yaqma i ve / kal-ı yaqsa qadıñg tiriglig
ya va (K.B.,323)

sen kal-ı barsa sen (Div.,III,234-4)

karşu < kar-ı-ş-u "-e doğru , -e karşı"

Yalın ve verme hâli ile :

kaza kar-ı-ş-u bolmaz qatıg ya qurup (AH.,462)
"kuvvətli yay kurmakla kadere karşı olunmaz"

oğrap kalı kelse sañga kar-ı-ş-u süle (Div.,III,272-2)
"ne zaman sana uğrayacak olursa ona karşı asker çek"

karu < kar-u "-e karşı"

karu , karşu edatının ilk şekli gibi görülmektedir. Kar-
ve karış-fiillerinden yapılmış birer zarf-fiil şekilleridir.
Uygur metinlerinde daha çok görülen utru edatı ile aynı göre-
vi üstlenmektedir.¹

yağı kar-u kiriş qurdum (Div.,II,83-22)
"düşmana karşı yay kurdum"

ötrü < ötür-ü "-den sonra , -den dolayı , sebebiyle"

ötür- "geçirmek" fiilinin zarf-fiil şeklidir.²

a. Yalın hâl ile :

añgar ötür-ü birgil bu iki işig (KB.,2732)

b. Çıkma hâli ile :

oğul kızda ötür-ü ata yir etin (KB.,1166)

yalavaçtın ötür-ü kelür körklüg iş (KB.,2599)

c. Vasıta hâli ile :

anın ötür-ü bilge qılur er özüg (KB.,2609)

1 N. Hacıeminoğlu , a. g. e. , s. 52; Z. Korkmaz, E. K. , s. 65.

2 N. Hacıeminoğlu , a. g. e. , s. 70.

d. ilgi hâli ile :

itilse anıñg ötür-ü tüzmiş işi (KB.,2601)

taķı < taķ-ı "ve , ile , dahi"

Türkçe'nin bütün devrelerinde bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır. Cümleleri bağlar , kelimeler arasında sıralama yapar.

a. Kuvvetlendirme edatı :

külünĝ taķ-ı küşerür (Div.,I,73-11) "gölcük dahi taşar"

yaylır anıñg artuĝı burnı taķ-ı kıwal (Div.,I,412-22)
"iki yana ardıç gibi salınır burnu da düzgündür"

anı bilip taķ-ı bardım (Div.,I,456-3)

idi eĝü beglig taķ-ı eĝürek (KB.,454)

b. Bağlama edatı :

yigü içĝü mingü taķ-ı keĝgülük (KB.,2430)

koĝsup taķ-ı kavuştum (Div.,III,188-20)

tegi < teg-i "-e kadar , -e dek"

Gabain, Brockelmann ve Z. Korkmaz'a göre teg- fiilinin -i/-ü ile yapılmış zarf-fiil şeklidir. Hacıeminoĝlu da aynı kanaati paylaşmaktadır.¹

Verme hâli ile :

kanı ol toĝardın batarga teg-i (KB.,4714) "doĝudan batıya kadar"

törütti igitti bu ödke teg-i (KB.,3744) "beni o yarattı bu güne kadar besledi"

bu aršta kođı kör seraķa teg-i (KB.,3354)

utru < utur-u "karşı , -e karşı , ön , ara , orta"

Yalın hâl ile :

kirip turdı ay Aytoldı utur-u örü (KB.,621) "Aytoldı girip karşısında ayakta durdu"

1 N. Hacıeminoĝlu, a.g.e., s.94.

anıg utur-u tutsa yoqqa sanmaz (Div.,I,68-11) "hazır olan öne konsa yok sayılmaz"

yüz utur-u bolur tutçı Hacib özi (KB.,2464)

Zamirlerin verme hâli ile :

ol mañga utur-u keldi (Div.,I,126-11) "o benim karşımdan geldi."

koqma añgar utur-u turup tegre yerge (Div.,III,422-9)

a.6. Zarf-fiil ekinin kalıplaşarak zarf görevinde kullanılışı :

qodı < qod-ı "aşağı"

Aslında bir mekân zarfıdır. Qod- fiilinin zarf-fiil şeklidir. Bu görüş dilciler arasında yaygındır.

tekebbür tutar erni kemsür qod-ı (AH.,282) "kibirli olanı aşağı atar."

tavar yığıp suv aqın indı saqın / qorum kibi idhişin qod-ı yuvar (Div.,III,61-20) "yığılmış malı sel geldi zannet : sahibini kaya yuvarlar gibi aşağı yuvarlar."

qod-ı bolsu düşman başı qavrılı (KB.,119) "Düşmanın başı hep aşağı eğik olsun"

üs es körüp yüksek qalık qod-ı qaçar (Div.,III,46-7)

kir-ü körüp qaymadın (Div.,III,245-16) "geri bakıp kayırmadın"

Aşağıdaki örneklerimiz durum zarfı olarak kullanılan yalın veya kalıplaşmış kelimelerdir.

ağırladı aşır-u tükel boldı qut (KB.,1766) "çok itibar gösterdi , o ikbalin son derecesine ulaştı"

ağırladı aşır-u bağırsaqlığın (KB.,5038) "ona aşırı iltifat ve hürmet gösterdi"

baqa körse yetr-ü tüpi yoq batıq (KB.,1140) "iyice dikkat edersen dipsiz bir çukurdur."

körüp işni yetr-ü ol aqrı tegür (KB.,1867) "işe iyice bakar ve sükun ile ele alır."

iligke baqa kördi yaşur-u közin (KB.,770) "göz ucu ile gizlice hükümdara baktı"

ol yaşur-u keldi (Div.,III,31-6) "o gizli geldi."

özünĝ emgetip kelme yandur-u berü (KB.,3827) "kendini zahmete sokup tekrar buraya gelme"

bu çıkmış söz ök yandur-u örter özüg (KB.,2656) "bu çıkma söz de tekrar kendisini yakar"

körü barsa yaqş-ı ayur bu sözüĝ (KB.,298)

ķamuĝ yaqş-ı kördi tili uz sözi (KB.,53)

kön-i sözlese söz aşĝi öküş (KB.,1025)

Zaman zarfı olarak da kalıplaşmış kelimeler vardır:

ulaşu <ulaş-u "daima"

tilek arzu nimet ulaş-u / ķadaşlık yaķınlık ulaş-ı bolır (KB.,6281)

tutşı/tutaşı <tutaş-ı "her zaman , devamlı"

ökünçlüĝ bolur tutş-ı övke işi (KB.,324)

berü <ber-ü "beri"

tümen yılda ber-ü tul erdim tulas (KB.,84)

ber-ü kel tapuĝ ķıl köngül bir ısın (KB.,106)

a.7. Zarf-fiilin kalıplaşarak isim ve sıfat fonksiyonunda kullanılışı

yılan kendü egir-i-sin bilmes tevi boynın egr-i ter(Div.,I,127-6)"yılan kendi eğrisini bilmez deve boynuna eğri der."

neçe minduz erse eş eĝü,neçe egir-i erse yol eĝü(Div.,I,458-13)"ne kadar ahmak olsa arkadaş,eş iyidir.Ne kadar eğri olsa yol iyidir"

tuman türüp tol-ı yaĝdı (Div.,I,139-19)"duman türedi, dolu yaĝdı"

künüg kör irilmez tol-u oķ turur (KB.,825) "güneşe bak küçülmez, bütünlüğünü muhafaza eder"

atım erdi ay toldı ķılķım tol-u / irildi tol-u-luķ tüker öz ölü (KB.,351) "adım Aytoldı,tavır ve hareketim dolunay şeklinde idi,bu dolunluk eksildi,varlığım ölümlle bitiyor."

sağrak tol-u közleyü (Div.,I,100-7)
"sürâhi dolu göz gibi"

-ı/-i , -u/-ü yapıllı zarf-fiillerin örneklerimizde kalıplaşarak isim fonksiyonunda kullanıldığını,zaman zaman aynı ismin cümlede sıfat veya zarf olarak yer aldığını görmekteyiz.

tol-u idhiş "dolu kap" (Div.,III,232-27)

kapuğda kalın bod tirildi tol-u (KB.,1614) "hizmetimde bir çok insanlar var"

akıtsa aq-ı er budunqa tavar (KB.,6107) "cömert insan halka malını akıtırsa"

aq-ı erni ögdil öger erse sen (AH.,227) "öğersen cömert adamı öğ"

aq-ı bol sañga söz sökünç kelmesün (AH.,231) "cömert ol sana söz,söğme gelmesin"

unarça ayayın yar-ı bir mañga (AH.,4) "olanca kudretimle söyleyeyim , bana yardım et"

Aşağıda tespit ettiğimiz örneklerde ise -u/-ü zarf-fiil eki almış olan şekillerin çekimli fiil görevinde kullanıldığını görmekteyiz.

bağırsızka köñglüm ne gü teg ula-y-ı (KB.,6576) "vefasız kimselere nasıl gönül bağlayayım "

yelkin bolup barduğı köñglüm anğar bağla-y-u
kaldım erinç qağuğa işim udhu yığla-y-u
(Div.,III,309-10) "misafir olup sevgilim gitti, gönlümü ona bağladım;kaygıda kaldım işim arkasından ağlamaktır."

-p (-ıp/-ip;-up/-üp) Zarf-fiil Eki

Türk dilinin her sahasında çok kullanılan bu zarf-fiil eki, incelediğimiz metinlerde de çok sık kullanılmıştır.Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine doğrudan doğruya gelirken ünsüz ile biten tabanlar ise araya bir yardımcı ses alır.

Türkçede -p zarf-fiil eki, genellikle fiili fiile bağlayan bir görevdedir.Hem hâl zarfı hem de bağlama fonksiyonunda kullanılan bu yapıları birbirinden ayırmak çok zor görünmekle beraber daha çok zarf fonksiyonunun hissedildiğini söyleyebiliriz.¹

1 A.B.Ercilasun,Kutadgu Bilig Grameri,s.177.

a.1. Zarf-fiil olarak kullanılışı

a.1.1. "-arak,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Bu saha metinlerinde -p zarf-fiil eki en çok bu fonksiyonda kullanılmaktadır.

kalı ölmüş erse ağırla-p kötür (KB,2403)"eğer ölen olursa hürmet ederek kaldır."

közünġ toğtı könlünġ yime amrul-p / yorır sen ilig birle eđġ bolup (KB,5760) "gözün tok ve gönlün de huzurlu olarak iyi yolda yürüyorsun."

kinġeş birle kılġu kerek iş bil-ip (KB,5650) "her işi bilerek ve danışarak yapmalıdır."

könġül közi birle bak-ip tenġledim / özüm yolda azmış tur-up taġgladım (KB,691) "gönül gözü ile bakarak şöyle bir denedim ve doğru yoldan ayrılmış olduğumu hayret ederek gördüm."

bil-ip sözlese söz biligke sanur / biligsiz sözi öz başını yiyür (KB,170) "söz bilerek söylenirse bilgi sayılır,bilgisizin sözü kendi başını yer."

biliglig kişi kör bilür iş öğin / bil-ip iter işni ökünmez kidin (AH,114) "bilgili adam her işin zamanını bilir,işini bilerek yapar ve sonra pişman olmaz."

uġ-up sözle sözni iv-ip sözleşme (AH,B 357) "sözü düşünerek söyle, acele ederek söyleme."

bu taġ taġgsuġ işler maġga körkit-ip buşurdunġ mini sen işinġ berkit-ip (KB,794) "o acayip işleri bana göstermek suretiyle beni hiddetlendirdin,fakat kendini iyi müdafaa ettin."

açur-up özünġ öşer-ip adhnaġunu todhurma (Div.III,68-2) "gözün kararacak kadar kendini aç bırakarak başkasını doyurma."

eşit-ip ata ananġnınġ savlarınıġ kağırmı neġ kut bul-up köwezlig kılın-ip yana kuturma (Div.I,508-2) "ananın babanın sözünü işiterek öğütlerin reddetme,mala ve talihe eriştiğinde şımarıklık yaparak kudurma."

tün kün keġ-üp irtelür (Div.I,245-15) "gece gündüz geçerek aranır."

kemiş-ip atıġ tegdimiz / alda-p yana kaġtıımız (Div.I,472-12) "gemi çekerek atı özengiledik, aldatarak yine kaġtık."

kuğhı kıķır-ıp oğuş terdim (Div.II,83-21)
"aşağıya bağırarak oymağı topladım."

könđli köy-üp kanı kıurı-p ağzı ağ-ıp kıatđurar
(Div.III,188-11)"kalbi yanıp kanı kuruyarak ağzını ağarak
katılır."

yükün-üp mańđa imledi / közüm yaşın yamladı (Div.III,84-
23) "boyun eğerek bana işaret etti,gözümün yaşını sildi."

öküş yat-ıp üzeldi / yerde kıopa adhrışur (Div.I,233-28)
"çok yatarak sıkıldı,yerden biterek ayrışır."

et yin üçü-p emrişür (Div.I,463-12) "vücut üşüyerek
titriyor."

tegre aw-ıp egrelim / attın tüş-üp yügrelim (Div.II,137-
18)"etrafına evirip çevirelim,attan inerek koşuşalım."

iç-ıp kıarşıķa kıirme özni tutun / yarağsız bolur ol
içikli otun (KB.4118) " sarhoş olarak saraya kıirme,nefsine
hakim ol,sarhoş insan küstah ve münasebetsiz olur."

neçe mintiriđ öldi tul-up batur / bizińđ kelgümüzni
küdez-ıp yatur (KB.4835) "yaşayan kaç bin insan öldü yerin
altına kıirerek gizlendi:orada bizim gelmemizi bekliyorlar."

yalaıağ id-ıp sen bar illeş yorı (KB.2362) "elçi
göndererek sulh yapmaya çalış."

elkin taşu-p bermiş aşığ başra kıakar (Div.I,102-4)
"misafiri kovarak vermiş olduğu yemeği başına kakar."

abańđ kıolsa udhu bar-ıp / tutar erdim süsin tar-ıp
(Div.I,399-23) "eğer isteseydim ardı sıra varıp askerini
dağıtarak onu tutardım."

severig sevindür kör ağığ bir-ıp
sini sevmegüçini sürgil ser-ıp (KB.5496)
"dostlarını ihsanlarda bulunarak sevindir,düşmanlarını
acımadan sürgün et."

a.1.2. "-dığı zaman,-dığında,-dıkta,-ınca" anlamlarında
zamandaşlık ifade eden zaman zarfı olarak fiile bağlanmak-
tadır.

bardı eren konuķ kör-üp kıutđa saķar
kıaldı yawuz oyuk kör-üp evni yıķar (Div.I,85-6)
"konuk gördüğünde uğur sayanlar kıitti,bir karartı gördü-
đünde evini yıkan kötüler kıaldı."

ta'var kör-üp uslayu eske çuçar (Div.II,17-17)
"mal gördüklerinde kartal gibi lesin üzerine inerler."

kurvı çuvaç kuruldu / tuğum tik-ip uruldu (Div.I,195-2)
"hanın yuvarlak çadırı kuruldu,tuğ dikildiğinde nöbet davulu vuruldu."

ödhik otı tutun-up / öpke yürek kağrurur (Div.II,144-6)
"sevgi ateşi tutuştuğu zaman ciğer,yürek kavrulur."

bulun kıl-ip başı yar-ip / buluğ barça maŋga yığdı
(Div.I,399-24) "tutsak edip başını yardığında ,nesi varsa kurtulmak için önüme yığdı."

yalnğuk ürülmüş kap ol,ağzı yazl-ip alkınur (Div.I,195-27)
"adam oğlu şişirilmiş bir tulum gibidir,ağzı açıldığında sener."

tüpi yıl keçer teg tiriglik keç-ip
odundum men emdi küyer men aç-ip (KB.3796)
"tipi geçer gibi hayat geçince ,ben artık uyandım ve şimdi ona içim yanıyor."

avcı yaş-ip tuzak taba mence bakar (Div.I,425-19)
"avcı saklandığında,karga tuzaktaki yeme bakar."

a.1.3. "-diktan sonra" anlamında sonralık ifade eden zaman zarfı halinde fiille bağlanmaktadır.

ne körklüg sevinç ol kişi ağrıl-ip
selâmet kavuşsa dileyü kelip (KB.3295)
"insanın ayrıldıktan sonra tekrar araması ve gelip sağ salım kavuşması ne büyük saadettir."

bol-up kağıu erse nerek bu ajun
sini koğıu erse anı koğ özün (KB.4739)
"böyle olduktan sonra ,bu dünyanın ne lüzumu var,onun seni terk etmesini beklemektense sen onu bırak."

tokum yüz-üp kudrukta biçek sıma (Div.I,472-269)
"deriyi yüzdükten sonra bıçağı kuyrukta kırma."

a.1.4. "-dığı için" anlamında sebep ifade eden hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

tokış-ip anın keçtimiz (Div.III,183-9) "savaş yaptığımız için geciktik."

közüm yaşı sawruk-up kudhı aķar
biln-ip ajun emgegin tükkel uķar (Div.II,228-19)
"bütün akla gelen dünya zahmetleri bilindiğı için gözümün yaşı savrularak aşığı akar."

ikinci cefacı bu dünyağ bil-ip
 cefa kıldım aşnu cefa kılgā ti-p (KB.3740)
 "bu cefacı dünyanın bana da cefa edeceğini bildiğim için
 ben ondan evvel davranıp ona cefa ettim."

bu ajun rıbat ol tüş-üp köçgölüg (AH.177)
 "bu dünya konup göçmek için bir kervansaraydır."

haris tir-ip armaz usanmaz bolur (AH.309)
 "haris mal topladığı için yorulmakla usanmak bilmez."

a.1.5. "-dığı halde" anlamında zıtlık ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

cahil yu-p arımar arıgsız erür (AH.112)
 "cahil yıkandığı halde temizlenmeyen kirdir."

kaza kelse yügrük yügürmez ur-up
 kaza kaytarılmaz katıg ya kur-up (AH.461)
 "koşanın koşmaması mukadderse vurduğun halde
 koşmaz,kuvvetli yay kurduğun halde kader geri çevrilmez."

a.1.6. "-diği takdirde,-di mi,-r ise" anlamlarında şart ifadesi ile fiile bağlanmaktadır.

tewey mün-üp koy ara yaşmaz (Div.III,60-8) "deveye binip
 koyun arasında gizlenilmez."

tünle yor-up kündüz sevnür.kiçigde eflen-ip ulğad hu
 sevnür (Div.III,87-25) "geceleyin yürüyüp gündüz
 sevinir,küçüklüğünde evlendi mi yaşlandığına sevinir."

a.1.7. Bağlama fonksiyonu ile hâl zarfı fonksiyonlarını
 birbirinden ayırmak zor olmakla beraber aşağıdaki örnekler
 bağlama fonksiyonunun daha ağır bastığı "eklendiği fiil,zaman
 bakımından çekimli fiile nazaran öncelik ifade eden "
 şekillerdir.

begler atın arğur-up / kadhğu anı turğur-up
 meñgzi yüzü sarğar-up / kürküm anğar türütülür
 (Div.I,486-15) "beyler atlarını yordular ,kaygı onları
 durdurdu ,yüzleri benizleri sarardı ,sanki safran
 sürülmüştü."

kiçe yattı erte yana atlan-ip / tur-up karşığa kirdi
 attın in-ip (KB.5940) "gece yattı,sabah tekrar atına binip
 saraya geldi ve inip içeri girdi."

başınğa ağ-ip men ol atçı kel-ip / mañga birdükü suwnı
 içtim al-ip (KB.6054) "başına kadar yükselip,o atlının
 gelerek bana verdiği suyu alıp içtim."

tiriglig küçi bardı mindin kit-ip / tayağ tuttı elgim bu
tirgin at-ip (KB.5633) "yaşama kudreti beni terk etti,
uzaklaştı ,ben bu zindeliği bırakıp elime değnek aldım

boşuğ kör bu tapnur özin kul kıl-ip / muniñg emgekin
yulğu tapgın bil-ip (KB.2989) "hür insana bak,o kendisini kul
edip hizmet eder onun hizmetini takdir etmek emeğini
karşılamağ gerekir."

tapuğka kel-ip kut kapuğda turur (KB.100)

yağıları eşt-ip boyun egdiler (KB.450)

namaz kıldı yattı döşekke kir-ip (KB.5671)

bu ödte ajun öz öziñge bağ-ip / küven-ip sevin-ip ediñge
bağ-ip
iletü mañga açtı dünya sözün / ayur körmediñgmü bu hakan
yüzün (KB.81-82)

a.2. Zarf-fiil olarak kullanılan tekrar gurubu şekli
"sürekli ... -arak,sürekli...-mak suretiyle" anlamlarında
tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

orın kıldı törde ağırla-p öp-üp (KB,3959) "ona hürmet
ederek baş köşede yer gösterdi."

satula-y-u sayraş-ip tatlığ ünün kuş öter (Div.III,194-
15) "kuşlar gevezelik yapıp tatlı sesle ötüşerek
şakşırlar."

a.3. zarf-fiilin birleşik fiil teşkilinde kullanılışı
"tur-" yardımcı fiili ile süreklilik ifade eden birleşik
fiiller meydana getirmektedir.

belâ kelse sabr it ferahka küdüp
küd-üp tur ferahka belâ reñç yodup (AH,350)
"bela gelirse ferahı bekleyerek sabret;bela ve zahmedi
yok etmeye çalışarak ferahı bekle."

başı anıñg alıqtı / kanı yoz-up turuqtı (Div.I,192-4)
"onun yarası azdı,kanı çok akıp durdu."

kel-ip al,tile-p bul-,yor-ip kir-,tur-up bar- gibi
şekillerde birleşik fiil özelliği görünse bile bunlara tam
bir birleşik fiil gözüyle bakmak doğru değildir."-p,-ip/-ip,-
up/-üp" zarf-fiil eki daha çok bağlama fonksiyonu ile görev
yapmaktadır.¹

1 A.B.Ercilasun, a.g.e., s.179.

te-p/ti-p "deyip" zarf-fiili ile direkt yahut düşünülen bir ifadeyi bildiren cümlelerin kullanılmasına da bu dönem metinlerinde oldukça sık rastlanılmaktadır.

tarıgılık ti-p aymış ajunu resul / tarıgılıkta katlan tarı edgülük (AH.191) "resul,dünya için tarladır demiş ;tarlada çalış çabala ve iyilik et."

umera ti-p aydılar iranlıgılar şahname-i Türki atamışlar (KB,A 21)"zinet'ül umera dediler,iranlılar Şahname-i Türki diye ad koymuşlar."

ķutı bar yakın ti-p tapuğ kılğuka / kimini yağutup yırağ kovğuka (KB,B 48) "o kimleri uğurlu diye hizmetine almalı ve yakın tutmalı,kimleri uğursuz ve kötü diye kendisinden uzaklaştırmalı."

işim ti-p inanıp sır ayma sağın / neçe me inançlığ iş erse yakın (AH.173) "en yakın ve inanılır arkadaşına bile,sakin arkadaşım diye inanıp sırrını söyleme."

bezedim kitabnı nevadir sözün / bağıgılı oğıgılı asıg alsu ti-p (AH,78) "gören okuyan istifade etsin diye kitabı nadir sözlerle süsledim."

Yusuf uluğ has hacip ti-p atı çavı ajunda yayılmış turur (KB,A 28)"Yusuf ulu has hacip olarak, onun adı ve şöhreti dünyaya yayılmıştır."

b. Fonksiyonlarını yüklenerek önünde yer aldığı isim-fiil, sıfat-fiil ile sıralama ifadesi ile bağlama gurubu oluşturmaktadır.

al-ıp birmegen ol elig ķutsuzı (AH,252) "alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur."

ķör-üp yolda alğan ķöz ol bu kişig (KB,4514)"sokakta gören göz onların gönlünü çeker."

teñgiz yarlı-ıp ötürü yorı-p keçgüçi (KB,4715)"deniz yarılarak oradan yürüyüp geçen."

sevinçlerke avn-ıp öķüş külğüçi (KB,1145)"daima sevinç içinde avunup gülen."

Divan u. Lugat it Türk'te rastladığımız aşağıdaki örnekler -p ve -n ile türetilen zarf-fiillerdeki -y-'nin asli ses olup olmadığı konusunu aydınlığa çıkaracak niteliktedir. Ünlü ile biten fiil kök ve tabanlarını -p'yi getiren kimi lehçe ve ağızlar araya bir koruyucu ünsüz eklerler,kimi ağızlar da bu koruyucu ünsüzü kullanmadan,ünlü ile biten köke -p'yi eklerler. Bunun dışında -p'yi yalnız olumlu şekiller

için kullanmayıp,olumsuz şekiller için kullanan ağız ve lehçelerde bulunmaktadır.

İşte olumlu ve olumsuz -p'li zarf-fiil şekillerinde,-y- yerine -d- sesi kullanılmıştır.

Sonuçta iç sesteki kelime köküne ait -d- sesinin uğradığı değişim koruyucu ünsüz içinde olabilmektedir.Buna göre koruyucu -y- ünsüzünün Türkçenin eski Türkçe devrinden daha önceki bir döneminde bir -d-sesine dayandığını söylemek yanlış değildir.¹

-madh-ıp/-medh-ıp şekillerinde "-madan/-meden;-meyerek/-mayarak" anlamlarında kullanılan aşağıdaki örnekler, bir ek yığılmasının varlığını ortaya koyan yapılardır.

bor bol-madh-ıp sirke bolma (Div.III,121-17) "Şarap olmadan sirke olma."

kör-medh-ıp oğrı tuzak /igledim andın uzak (Div.I,380-15) "Gizli tuzağı görmeyerek bundan uzun hastalık çektim."

emeksizin turğu yok munda tamu /edgölügüg kör-medh-ıp ajun çıkar (Div.I,420-6) "Emek çekmeksizin dünyada durmak yoktur,bir iyilik görmeden dünya biter gider."

bir bir üze alkaşur /edhger-medh-ıp ok atar (Div.I,237-26) "Birbirlerini övüyorlar, düşünmeden ok atıyorlar."

edhger-medh-ıp kıdsa anı elni kınar (Div.II,29-13) "Sakınmayarak onu bırakırsa o,vilayetini çalar."

taşar uçun teñgri odhla-madh-ıp / uya kadaş oğlını çınla boğar (Div.I,86-2) "Mal için Tanrı'yı aklına getirmeyerek kardeş oğlunu gerçekten boğar."

c. Zarf-fiil ekinin kalıplaşmış edat halinde kullanılışı

ķop/köp :ķo-p(?) "çok, hep, pek, büsbütün"

Edatlar,bir ismin veya bir fiil şeklinin uzun müddet aynı görevde kullanılması sonucunda kalıplaşmış yahut anlamca açılmış olan sözlerdir.

"ķop/köp" Kaşgarlı'da zikredilen bir kuvvetlendirme edatıdır.

ķo-p edgü neñg (Div.I,319-12)

önmiş uluğ terngeg üze kö-p kaşakı (Div.II,328-17)

1 Z.Korkmaz,"Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden <-madın/-medin Zarf-fiil Ekinin Yapısı Üzerine",T.D.Ü.A., c.1,Ank.1995,s.151-159.

çok/köp edatı,cümle içerisinde zarf ve sıfat görevinde de kullanılmaktadır.

oğul ço-p beğüdü (Div.I,319-10) "çocuk çok büyüdü."

kö-p söğütge kuş konar,körklüg kişiğe söz kelir (Div.I,319-17) "gür söğüde kuş konar,güzele söz gelir."

d. Zarf-fiilin kalıplaşarak isim halinde kullanılışı

Birkaç fiil kök veya gövdesine gelerek isim yaptığı görülmektedir.

tü-ten

ti-ten

tü-p "kök,esas"

ti-p "kök"

i- "bağlamak" anlamındadır.

yip < y'ip < y'i-p "ip,bağ" (Abuşka lugatı)

incelediğimiz metinlerde seyrek de olsa rastladığımız -pan/-pen zarf-fiil eki,anlam bakımından "eklendiği fiil kendisinden sonra gelen çekimli fiilin eylemine göre öncelik" ifade eder.

"-p" den geliştiği kabul edilmekle birlikte,nasıl olduğuna dair henüz kesin izahlar yapılmış değildir.

S.Çağatay,Bang ve Brockelmann'ın "-p-an" ın "enstrumetal" olmasını muhtemel gördüklerini ve ayrıca Brockelmann'ın,bunu doğu Türkçesindeki "-gan/-kan" sıfat fiillerinde bulunan "-n" son sesi ile mukayese ettiğini belirtiyor.(S.Çağatay,1948,s.30-31)

Bununla ilgili iki ihtimal daha düşünülebilir:

1. "-pan/-pen" "-p" li bir tasvir fiilinin çekimli şeklinden gelişmiş olabilir.

(-p turur ben>-p ben>-pen -pan/-pen)

2. "-pan/-pen","-ı/-i" li bir tasvir fiilinin çekimli şeklinden gelişmiş olabilir.

(-i turur ben>-iben>-pen -pan/-pen) şeklinde

Bu vesile ile "-p" nin, "-pan/-pen" li bir tasvir fiilinin çekimli şeklinden geliştiği ihtimali bulunduğunu da belirtelim.

Z.Korkmaz ise "-madan/-meden <-madın/-medin Gerundium Ekinin Yapısı Üzerine" isimli makalesinde -n zarf-fiil ekinin Türkçede ek yığılması şartlarına uygun olarak,başka zarf-fiiller,özellikle -p ile yapılan olumlu şekillere de getirildiğini belirtir.¹

1 Z.Korkmaz,a.g.e.,Türk.Derg.c.II,Ank.1965,s.259-269.

"-pan/-pen" eki bu devir metinlerinde, ünlü ile biten fiillere doğrudan; ünsüz ile bitenlere ise ünlü bir yardımcı ses alarak gelmektedir.-ban/-ben şekillerine de rastlanır.

"-mak suretiyle,-arak/-erek" anlamlarında tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

bu toğmuş ilindin çıkıp barğanı
kitabını hoş-upan tükkel kılğanı (KB,B 58)
"o bir kitabını nazma çekerek tamamlamış ve doğduğu memleketten ayrılmıştır."

ne teg kim biligsiz bilümez munı
uğuşluğ uq-upan tükkel kılğanı (KB,B 22)
"çünkü biligsiz bunu takdir edemez.anlayışlı anlayarak onu muhafaza eder."

"-dığı zaman,-dığında,-ınca" anlamlarında zamandaşlık ifade eden zaman zarfı olarak da fiile bağlanmaktadır.

bilge erig edgü tutup sözün işit
erdemini öğren-iben işka sura (Div.I,428-10)
"bilgin kimseyi hoş tutup sözünü dinle,faziletini öğren, öğrendiğini işte kullan."

kaolsa kalı oğra-ban bergil tağı azuqluğ (Div.I,274-17)
"konuğun sana uğrayarak ,isterse ona azıklık ver."

sen kel-iben tebreşür (Div.II,204-16) "sen gelince tebreşir."

erdem tile öğren-üben bolma küvez (Div.I,252-18)
"fazilet iste öğrenirken gururlanma."

B.ISİM-FIILLERE ISİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİ İLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER

a.1. -duğ/-dük,-tuğ/-tük isim-fiil eki, bulunma hâl ekini alarak "-dığı zaman,-ken" anlamında zaman bildiren zarf-fiil görevinde kullanılmaktadır.

yağıda kör arslan yüreki kerek
karış-tuğ-ta esri bileki kerek (KB,2310)
"onun yüreği harpte arslan yüreği gibi,dövüşürken bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır."

unıtmasun ol duada mini
bayatka ula-duğ-ta sırrın köni (KB,5666)
"o sırrını doğruca tanrıya ulaştırdığı vakit,duada beni unutmasın."

ayıt-tuğ-ta sözle oқи-duğ-ta kir
 şelâmet tirilgil tuğı bol ağır (KB,4101)
 "sorduğı vakit cevap ver,çağırıldığı vakit yanına gir;sağ
 ve selamet yaşı,daima ikbalde ol."

tîle-dük-te tutçı kapuğda turur (KB,2727)
 "her istenildiğı zaman kapıda hazır bulunur."

sevindi ti-dük-te sastur söker
 yazıldı ti-dük-te buşup kaç tüger (KB,4756)
 "o memnun oldu derken ortalığı berbat eder,söğör;yüzü
 güldü derken hiddetlenir,kaşlarını çatar."

çalı bolsa sen söz yoriğ bolğusın
 ayıt-tuğ-ta sözle köni bolsu çın (KB,4300)
 "eğer sözünün daima müessir olmasını istiyorsan
 sordukları vakit söyle ,sözün doğru olsun."

a.2. -duk/-dük,-tuk/-tük isim-fiil eki, enstrumental
 (vasıta eki) ekini alarak sebep ve zaman ifade eden zarf-fiil
 fonksiyonunda kullanılmaktadır.

ilig aydı aytığlı munğluğ bolur
 özi bilme-dük-i-n anıñdın қолur (KB,1909)
 "hükümdar:-soran muhtaçtır;kendisi bilmediğı için bunu
 karşısındakine sorar,dedi."

Vasıta hâl ekinden sonra bulunma hâl eki geldiğinde
 zaman ifade eden zarf-fiil görevinde bulunmaktadır.

sağışta usansa қайу işçiler
 sağış bir-dük-i-n-de alır baş çalar (KB,2781)
 "hangi hizmetkar hesapta ihmalkar davranırsa hesap
 verirken inler ve başını yerden yere vurur."

a.3. -duğ/-dük,-tuğ/-tük isim-fiil eki,teg "gibi"
 edatına yalın hâlde ve iyelik ekleri ile bağlanarak
 "benzerlik" ifade eden zarf-fiiller meydana getirir.

a.3.1. Yalın hâlde kullanılışı

çalı bulmasa ol evürgey yüzin
 toğup kör-me-dük teg yıratğay özin (KB,4216)
 "eğer bulamazsa senden yüz çevirir,seni hiç görmemiş
 gibi davranır ve senden uzaklaşır."

bolup toğ-ma-duğ teg yitip bardı can
 ajunda atı қaldı belgü nişan (KB,1522)
 "ruh,hiç doğmamış gibi kayboldu,gitti;dünyada alâmet ve
 nişan olarak yalnız adı kaldı."

a.3.2. ikinci teklik şahıs iyelik eki ile kullanılışı

sini er-dük-ü-nîg teg ögümez özüm
sin senmet öggil kesildi sözüm (KB,33)
"seni olduğun gibi medhedemiyorum;seni sen medh et!
sözüm kesildi."

b. -ğü/-gü isim-fiil ekinin isim hal ekleri ile birleşmesinden doğan zarf-fiil görevinde kullanılışları

b.1. -ğü/-gü isim-fiil eki,yönelme hâl eki ile kullanıldığında "-mak için" anlamında sebep ifade eden zarf-fiil olarak fiile bağlanmaktadır.

bu il itgü tutğu buğun tüz-gü-ke
bu begler tikildi ajun söz-gü-ke (KB,4009)
"bu beyler memleketi tanzim ve idare etmek,halkı düzene sokmak ve dünyayı temizlemek için nasib edilmiştir."

tilek bil-gü-ke bu tilin yörse tap (KB,3963)
"arzusunu anlamak için onun birkaç sözü kâfidir."

kalı bas-ğü-ka bulmasa sen yori
yalavaç ıdıp sen bar illeş yori (KB,2362)
"eğer sen galebe çalmak için imkân bulamazsan,elçi göndererek sulh yapmaya çalış."

topıg yastadıñg emdi oldur-ğü-ka
ne oldruk yiri bu ma köñglüm uka (KB,647)
"oturmak için altına bir top koyup oturdu,böyle bir şeyin üzerine oturulur mu,düşün."

b.2. -ğü/-gü isim-fiil eki eşitlik eki ile kullanıldığında "-a kadar" anlamında miktar ifade eden zarf-fiil görevinde bulunmaktadır.

туру ölme-gü-çe yigil ay kadaş (KB,4770)
"ey kardeş ,sen ölmeyecek kadar bir şey ye."

c. -ar/-er,-ur/-ür,-r isim-fiil eklerinin çeşitli isim hal eklerinin birleşmesinden doğan zarf-fiil fonksiyonları

c.1. -ar/-er,-ur/-ür,-r isim-fiil eki,bulunma hal eki ile "-ken,-dığı zaman" anlamlarında zaman ifadeli zarf-fiil teşkil eder.

ive-r-de amul bol buş-ar-da tüzün (KB,6090)
"acele ederken sakın,hiddetlenirken de halim ol."

oķı-r-da unıtma duā kııl mańga (KB,B 75) '
"ey okuyucu okurken unıtma,bana dua et."

yańgı neńg bol-ur-da bu eski nerek
talı neńg bol-ur-da yaıuz ne kerek (KB,688)
"yeni Şey varken eskiye ne lüzum var,güzel Şey varken
kötüye ne lüzum var."

bu halıg bil-ır-de uķuŐluđ kişi (KB,5418)
"akıllı insan bu hali bilirken nasıl rahat uyur."

bu halıg kör-ür-de meninig bu közüm (KB,3789)
"ben gözüm ile bu hali görürken."

kiçiglig tatıgı yigitlig ereji
yıtürdüm men emdi tut-ar-da kürettim (KB,6526)
"ben Őimd,gençlik zevkini ve yiğitlik huzurunu
kaybettim,elimde tutarken kaķırıverdim."

c.2. isim-fiil eki, yönelme hal ekini alarak "-dığı
için,-mek için" anlamına gelen sebep ifade eden zarf-fiil
görevinde kullanılmaktadır.

oķuđçı kel-ür-ke anuńgı kerek
uzun yol yoriķa itingü kerek (KB,1473)
"davetçinin gelmesine hazırlanmak (için) ve uzun yol
yürümek için hazırlık yapmak gerekir."

ķalı bu niımet ķal-ır-ķa yime
özüńg yıđlar erse yori yıđlama (KB,1235)
"eğer sen bu nimetler arkada kaldığı için ağlıyorsan,
bırak; bunlar ağlamaya değmez."

c.3. isim-fiil eki,eşitlik hal ekini alarak "-dıkça,-
dığı kadar" anlamlarında zarf-fiil fonksiyonu ile
kullanılmaktadır.

tiriglik bol-ur-ķa yigümni bulur men
kerek bolsa birgey mańga bir idim tap (KB,3801)
"hayat devam ettikçe yiyeceğimi bulurum,lazım olunca
Rabbim yetecek kadar verecektir."

un-ar-ķa ayayın yarı bir mańga (AH,4)
"gücümün yettiği kadar söyleyeyim bana yardım et."

c.4.isim-fiil eki teg "gibi" edatı ile benzerlik ifade
eden zarf gurubu teşkil eder.

laçın kuş kov-ar teg töker ķanları (KB,2381)
"Őahinin kuŐlara saldırması gibi hücum eder ve kanlar
döker."

unamadı aydı kadaşınġ ġalı
 yavuzrak ay bilgem k n-er teg yolu (KB,5965)
 "haberci bunu kabul etmedi ve;-kardeşinin hali çok
 aġırdır ey bilgim,yolcu gibi görünüyor."

c.4. isim-fiile iyelik eklerinin getirilmesi ile uçun
 "için" edatının baġlanarak sebep ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılışı.

 z nġni yavuzrak bil-ir-i-nġ uçun
 budunda sen edgü bolur sen k un (KB,5127)
 "kendini daha kötü olarak bildiġin için ister istemez
 halkın en sekini oluyorsun."

kalı dünya devlet al-ır-ı uçun
 řiġit ılsa ılma bu bolmaz k un (KB,1234)
 "eġer dünya ve devlet arkada kaldıġı için
 aġlıyorsan,aġlama, zorla bunun önüne geçilmez."

ık-ar-ı uçun terk yatarın yıkar (KB,745)
 "abuk çıkabilmek için yattıġı yeri yıkar."

d. -maz/-mez isim-fiili,bulunma hal eki ile aşnu " nce"
 edatını alarak "-madan/-meden önce" anlamlarında zaman
 ifadeli edat gurubu teşkil eder.

t r t-mez-de aşnu bayat bu  alem
 törütti yoritti bu levġ u alem (KB,2227)
 "tanrı bu alemi yaratmadan önce bu levha ve kalemi
 yarattı."

yatiġ evke ıdma çıkarma tişig
 atıl-maz-da aşnu sınaġıl kişig (KB,1304)
 "yabancıyı eve sokma,kadını çıkarma,içli dışlı olmadan
  nce insanı tecrübe et."

bu g -mez-de aşnu k  ıdşa oza (KB,4825)
 "kendisi daha g  etmeden ,göçünü önceden gönderirse."

ayıt-maz-da aşnu sözüg sözlese
 k ni sözledi kim ay yılķı tişe (KB,962)
 "kendisine bir şey sorulmadan söze başlayana biri
 "hayvan" derse doġru söylemiş olur."

ayıt-maz-da aşnu s z nġ sözleme (KB,960)
 "sana sorulmadan söz söyleme."

d.1. -maz/-mez isim-fiili iyelik ekli şekli ile uçun
 "için" edatına baġlanarak sebep bildiren zarf-fiil
 fonksiyonunda kullanılmaktadır.

bu kün burcu arslan bu burc teplemez
 e'vi tepre-mez-i için artamaz (KB,834)
 "güneşin burcu arslandır, bu burç yerinden
 kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için evi bozulmaz."

d.2. -maz/-mez isim-fiil eki, enstrumental ekini alarak
 sebep bildiren zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmaktadır.

sever sev-mez-i-n öz bileyin tise/könğülke bağa körgü
 bilgey basa (KB,1898)
 "sevip sevmediğini anlamak için, insan gönüle bakmalı, bu
 gönülden anlaşılır."

e. -miş/-miş isim-fiil ekine hâl ekleri getirilerek
 (yönelme hali) sebep fonksiyonu üstlenmiş olan zarf-fiiller
 teşkil edilir.

sözüm sözle-miş-ke saḡga eymenü
 özüm üzri koldı saḡga uş munu (KB,204)
 "sözümü sana söylemiş olduğum için, çekinerek işte böyle
 senden özür diledim."

usup suḡsa-miş-ka körüp kaḡsusuz (KB,2924)
 "susamış insan için o bakıp kanılmaz bir içkidir."

bayatka şükür kıldı artuḡ öküş
 bayat bir-miş-i-nḡ-e oḡulka uḡuş (KB,1250)
 "oḡluna akıl verdiği için tanrıya çok şükretti."

e.1. -miş/-miş isim-fiil ekine iyelik ekleri ile eşitlik
 eki getirilerek benzerlik ifadeli zarf-fiil teşkili oluşur.

sunup tut-miş-ı-m-çe eḡerdim sözüḡ
 kelü birdi ötrü yıparı bura (KB,6619)
 "ele geçirdiğim gibi sözü takip ettim, onun miski güzel
 kokular saçmaya başladı."

tünle bulıt örtense eḡlük urı keldür-miş-çe bolur
 taḡda bulıt örtense eḡge yaḡı kir-miş-çe bolur
 (Div.I,251-9) "akşamlayın bulut kızarırsa kadın, erkek
 çocuk doğurmuş gibi olur, sabahleyin bulut kızarırsa eve
 düşman girmiş gibi olur."

e.2. isim-fiille iyelik ekli veya eksiz edatların
 bağlanmasıyla zarf-fiil fonksiyonlu edat gurupları teşkil
 etmektedir.

e.2.1. "berü" edatının getirilmesi ile "-dığından beri" anlamında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonu:

mañga kel-miş-i-nġ-de berü men bu kün (KB,3364)
"işte bana geldiğinden beri ben bu gün."

ajunğa apa in-miş-i-n-de berü (KB,219)
"Âdem'in dünyaya erdiğinden beri."

e.2.2. teg "gibi" edatının getirilmesi ile "-dığı gibi" anlamında benzerlik ifadeli zarf-fiil fonksiyonu:

mini bir bayatım küdeş-miş-i teg
küdeşümegey sen aya aşlı beg (KB,3764)
"beni tanrımın koruduğu gibi sen koruyamazsın."

e.2.3. üçün edatının getirilmesi ile "-dığı için" anlamında sebep ifadeli zarf-fiil fonksiyonu:

tümen miñg tü erdem öküş ögdiler
ukuš birle kılmış üçün ögdiler (KB,304)
"binlerce fazilet ve bir çok alkışlanan işler,akıl ile yapılmış olduğu için övülmüştür."

f. -ş,ış/-iş,-uş/-üş hareket ismine teg "gibi" edatının bağlanmasıyla benzetme ifadeli zarf-fiil teşkil edilmektedir.

bu edgü aġ-ış teg ağır aġguka
yavuz neñ in-iş teg ol ucuz bulġuka (KB,903)
"iyi yokuş tırmanmak gibidir,güçtür;kötü,iniş gibidir kolayca elde edilir."

-sa/-se ŞART EKİ

Er-fiilli,-se şart eki ile görülen geçmiş zamanlı fiillerden sonra zaman ifade eden zarf-fiiller meydana getirir.Bu birleşik şekil (-di erse) "-ınca,-ince" mânâsına gelmektedir.

közünġ yumduñg erse özüm tañgladım (KB,648)

seve baġtıñg erse yüzüm kızledim (KB,665)

baġa kördüm erse özünġ övkeliġ
munı kördüm erse yitürdüm bilig (KB,790)

mini kördünġ erse seġlâm kılmadıñg (KB,5053)

atañg öldi erse kalı ne ödün
sañga ayduğı ol oğul kör odun (KB,1556)

Şart eki,gereklilik ifade eden bir cümleden sonra geliyorsa "ması için" anlamında bir edat gurubu teşkil eder.

ajunçığa erdem gerek miñg tümen
anın tutsa il kün kiterse tuman
kılıç ursa bıçsa yağı boynunu
törü birle tüzse ili budnını (KB,285-286)

"halkı tutmak ve sisleri dağıtmak,kılıç sallayıp düşman boynunu biçmek,memleketi ve milleti kanunla düzenlemek için cihangirin binlerce fazilete sahip olması gerekir."

-sa/-se eki aşağıdaki örneklerde âdeta zarf-fiil gibi kullanılmıştır:

uğuşluk kerek ked ödürse kişig
biliglik kerek ked bütürse işig (KB,327)

ayutğu kerek söz kişi sözlese (KB,978)

itilse ili hem bayusa budun
atı edgü bolsa ol erter ödün (KB,1925)

hazine urunsa kümüş hem ağı
yağı boynu yençse kiterse çağı (KB,1926)

yumutsa er at bolsa küçlüg elig
yorutsa törü tüz yetürse bilig (KB,1927)

III. HAREZM TÜRKÇESİ

XIII. yüzyıldan itibaren Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı kesimlerinde Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağızlarının etkisi ile Karahanlı Türkçesinden teşekkül eden, Orta Asya Türkçesi edebiyat dilinin bir merhalesidir. Aynı coğrafi sahada XV. yüzyıldan itibaren Çağatay Türkçesinin hâkim olduğunu görmekteyiz.

Ayrıca Harezmi Türkçesi, sadece bu sahada değil Altınordu'nun merkezi Saray'da ve diğer kültür merkezlerinde kullanılmıştır. Bu yüzden de bu Türkçeye "Altınordu Türkçesi" de denmiştir.

Çalışmamızdaki bu safha, bu devrenin ve sahanın Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine "geçiş dili" hüviyetini taşımaktadır. Bunun yanında Harezmi Türkçesi, Oğuz-Kaşgar, Kıpçak-Kanlı gibi Türk şivelerinin karışımı olması hasebiyle önemli bir yer teşkil etmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde Kutb'un "Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri" adlı çalışma esas alınmış, saha eserlerinden olan "Mukaddemet'ül Edep, Nehc'ül Feradis" ten alınan örneklerle zenginleştirilmiştir. Bu eserler, Harezmi Türkçesinin dil değerlendirmesi bakımından uygun oldukları için seçilmiştir.

Orta Türkçe devresinin ikinci kısmı olarak nitelendirdiğimiz devirde artık hem bu çağın, hem de bütün Türk yazı dili tarihinin en önemli hadiselerinden biri diyebileceğimiz yeni Türk yazı dili şiveleri teşekkül etmiştir. Bu şivelerin teşekkülünde, Divan ü Lugati't Türk'ten o zamanki yazı dili (Karahanlı Türkçesi) ile farklı şivelere sahip olduğunu bildiğimiz Oğuz ve Kıpçak gibi Türk boylarının batıya doğru göçleri ve Türk Milletinin farklı coğrafyalara yayılması etkili olmuştur.

Kıpçak, Kanlı, Oğuz ve öteki Türk boylarının devamlı Harezmi'ye gelip yerleşik hayata geçmelerinin bir sonucu olarak Türk dilinin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi, güneybatı kolunu teşkil eden Oğuz Türkçesi, kuzeybatı Türkçesini teşkil eden Kıpçak Türkçesi Harezmi bölgesinde iyice karışıp kaynaşmışlar ve böylece Harezmi Türkçesini oluşturmuşlardır. ¹

Eski Uygurcanın devamı sayılan ve İslamî devirdeki gelişmiş müşterek Orta Asya Türkçesinin esasını teşkil eden Karahanlı Türkçesi, yeni oluşan Türk şivesi üzerinde gerek imlâ gerekse kelime kadrosu bakımından tesirini sürdürmüştür.

A. ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ

-a/-e ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçe devresi başta olmak üzere Türkçenin bütün tarihi devirlerinde bu zarf-fiil eki yalnız tek heceli, ünsüz

¹ Bilgi için bak. A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, c. II, 1st. 1974, s. 104-134.

ile biten fiillere gelmektedir.-u/-ü ile yapılan zarf-fiilline göre daha seyrek kullanılmaktadır.¹

a.1.Zarf-fiil olarak kullanılışı:

"-arak,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

kül-e aytur yime iy şâh kaçdı(HŞ.,3964)

ol uluğ aq-a yuyundu yaş iki közindin(ME.,170-4)

bu yanğlıg işret it-e oturup şâh(HŞ.,3823)

öz sözün boz-a söz sözledi(ME.,50-1)

ıyar-a kildim hem anıñ qatınğa(HŞ.,4683)

edük keydi çal-a bişürdi etni(ME.,236-5)

qarardı yaş özüm közdin aq-a yaş(HŞ.,2202)

yadağ yörüdi qurtuldi andın, kaç-a yörüdi(ME.,191-8)

baq-a yüzünğke köñglümni açayın(HŞ.,1604)

qatqur-a küldi bitimek tiledi(ME.,208-4)

atasını sever oğlundan ayr-a (HŞ.,1185)

tübine qır-a kesti bıyıqnı(ME.,58-7)

tişini ög-e şi'r aytdı(ME.,91-4)

qıysru kesti qalem-ni qıy-a kesti(ME.,81-6)

küvendi yörümeki içinde, sab-a yörüdi(ME.,192-2)

körklüg oqıdı Qur'ânı seç-e oqıdı Qur'ân kelimelerini(ME.,86-2)

yan-a fermanladı bir kızğa kim tur (HŞ.,593)

sor-a tüketdi içgünni içgen(ME.,201-7)

1 Eski Türkçe (Gökalın,1988-Akalın,85);Karahanlı (Mansuroğlu,1979-Akalın,169);Harezmi (Eckmann,1979-Akalın,208) Çağatay (Eckmann,1979,Akalın,251);Kıpçak (Pritsak,1979-Akalın,128) ve Batı Türkçesi sahalarında kullanılmıştır.

a.2.Zarf-fiil olarak kullanılışın tekrar gurubu teşkili:

ur-a yırt-a ħarāb kıldı yüzini(HŞ.,4508)

aç-a ayr-a maŋga di(HŞ.,4279)

erte uykusı evr-e çevr-e baqdı nemege(ME.,168-4)

koş-a koş-a kıldı sözni(ME.,46-3)

sız-a sız-a çıqdı suv,suv közenekdin çıqdı(ME.,156-6)

kül-e oyna-y-u hoş ħurrem yürirler(HŞ.,770)

a.3.Zarf-fiilin birleşik fiil teşkilinde kullanılışı

Birleşik fiillerde anlam değişikliğine uğrayan unsur birinci kelime, değişikliği temin eden de ikinci kelimedir. Türkçe'de iki ayrı fiil bir zarf-fiil eki vasıtasıyla birleşerek teşekkül etmiş olan birleşik fiillerin fiil kökleri, çeşitli devir ve bölgelere göre değişmekle beraber aşağı yukarı mahdut ve muayyendir.

a.3.1."bil-" yardımcı fiili ile yapılan iktidar ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.Olumsuzluk eki almış "u-" yardımcı fiili ile kaynaşarak olumsuz iktidar ifadeli şekli az kullanılmıştır.Genellikle "bil-" yardımcı fiili olumsuzluk ekini taşımaktadır.

köŋgöl birip atın hem sür-e-bilmez (HŞ.,3654)

öz ilgin sanç-a bilmez köŋgli korqar(HŞ.,347)

kör-e bilmez kişi bağrın tilingiz(HŞ.,202)

yaraşturdu divitni tut-a bilmez yarmaqını. (ME,53-7)

urur başqa at-a bilmez sapan taş(HŞ.,3549)

canım işqđın ferih taptı ay-a bildim (HŞ.,270)

menim ol suratımnı körsenĝ, takat tut-a bilmegeysen
(NF,305-30)

Ünlü ile biten fiil köklerinden sonra geldiği zaman araya bağlayıcı -y- ünsüzü girmektedir.

ti-y-e bilmedi ol dem öz özini (HŞ.,645)

ko-y-a bilmesem ilginĝe eger su(HŞ.,3842)

anı bilmeklik u-maz bizke düşvār(HŞ.,32)

a.3.2."bir-" yardımcı fiili ile cabukluk,kolaylık ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

qoy-a birsem bolur isim perişân(HŞ.,2497)

idi yarlığını tirip qodğan ol
bu islâm dîniñge aç-a birdi yol(HŞ.,157)

ilâhi tevfiqıñg kapğın aç-a bir
kõngülge rañmetiñg urğın saç-a bir (HŞ.,1)

ıd-a birdi kim ol Husrev bile hoş(HŞ.,1351)

ol zamananıñg peygâbarınga vañy ıd-a berdi .(NF,259-8)

şeyh ol gıybat kılğanga bir tabaq hurma ıd-a berdi .
(NF,271-23)

qatında qoy-a berdi (ME.,12-8)

a.3.3."otur-" yardımcı fiili ile süreklilik, devamlılık
ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

muhâlefet kılıştı anıñg birle baq-a oturdı anga
(ME.,116-4)

bir kişi ölüp yatur taqı Barsisa esrüp bul'avret bile
ıç-e olturur .(NF,257-19)

kõzdemci boldı anıñg üze, baq-a oturdı (ME.,62-8)

a.3.4."tur-" yardımcı fiili ile süreklilik , devamlılık
ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

serv tiy ör-e turdum hıdmetiñgde(HŞ.,3671)

ileginde kişiler qol qavşurup hıdmatda ör-e turmış
bolğay.(NF,259-19)

baq-a tursam zihî körklüg yaraştı(HŞ.,1545)

eger sen anı körmeseñg, ol bari seni şeksiz kör-e turur
(NF,298-6)

çiçek 'ışkında kõnglek yırt-a turmış (HŞ.,1425)

baq-a aylan-u turdı ekin yeringe (ME.,169-7)

soñgınga baq-a turdı köre mü men teyü iglendi(ME.,174-5)

a.3.5."kör-" yardımcı fiili ile qabukluk , kolaylık ve
anilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

sürüp şebdiz angar yil tig yit-e kör (HŞ.,734)

tap-a kör bir yaman ısıg havayı(HŞ.,985)

sal-a kōrdi yıraḡdın baḡtı nâḡāh(HŞ.,325)

bu şüretten ni ayturler baḡ-a kōr (HŞ.,633)

a.3.6."kal-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

baḡ-a ḡalur kōrüp endām aḡın(HŞ.,4048)

bu kimerse anlar artınga baḡ-a ḡalur . (NF,306-17)

titremek ör-e ḡaldı . (ME.,134-3)

a.3.7."kil-" yardımcı fiili ile çabukluk , kolaylık ve anilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

ḡıḡ-a kildi bulutdın kūn meḡiz ṡāh(HŞ.,3218)

niyet kâ'be tap-a ḡıldı bu özüm
eger bâdiyede ölse me rûzum(HŞ.,103)

a.3.8."yaz-" yardımcı fiili ile yaklaşma ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

a.3.9."kop-" yardımcı fiili ile çabukluk,kolaylık ve anilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

oturmuş irdi şavur ör-e ḡoptı . (HŞ.,1079)

a.4.Kalıplaşmış edat olarak kullanılışı

tapa < tap-a "-e doğru"

Batı Türkçesi dışındaki sahalarda kullanılan bu edat, tap- fiilinden yapılmış bir zarf-fiildir. Hem çekim edatı, hem de yön bildiren zarf olarak kullanılmıştır.Harezmi sahasında çok kullanılmıştır.

ə) isimlerin yalın hâli ile:

ingen ḡıkardı anı ol orun tap-a (ME.,7-2)

ölümlügler tap-a ḡullar baḡıp ḡın (HŞ.,2915)

atın şîrîn tap-a sürmekke oḡrap (HŞ.,2978)

emendi yer tap-a turmaḡ uçun (ME.,9-2)

tutup ol taḡ tap-a yol (?K.,2567)

kâ'be tap-a ḡıldı özüm (HŞ.,103)

revân boldı tutup ol tağ tap-a yol (HŞ.,2562)

Aslında yön bildiren bir kelime olan tapa edatına -ru yön eki eklenmiş ve mânâyı daha da kuvvetlendirmiştir.

yüz tap-a-ru yattılar (RB.,264-12)

çıkıp arslan tap-a-ru yürüdi tiz (HŞ.,1461)

şîrîn karşı tap-a-ru ıddı tizgin (HŞ.,3209)

yazıp Husrev tap-a-ru kanatım (HŞ.,810)

b) Zamirlerin ilgi hâli ile:

~~yönderdi sünğünü anıñg tap-a (ME.,20-6)~~

ötkürdi oğrı ıydım anıñg tap-a nerseni (ME.,12-1)

otruk bükürçü kıyşdı anıñg tap-a yazdı (ME.,11-4)

üze/öze <üz-e/ öz-e "üzerine , üzerinde , üst , ile"

A. Von Gabain bunu üze şeklinde okumakta ve üz- fiilinin Zarf-fiili sayarken R.R. Arat ve Bang ise öze okumuşlardır. N. Hacıeminoğlu "üze" şeklini daha doğru kabul etmektedir.

a) Yalın hal ile :

qurup çimgen öz-e, şâhâne hoş taht (HŞ.,1025)

qayu çimgen öz-e işret kılurlar (HŞ.,543)

teñglik üz-e harç çıkarıştılar , teñgleştiler(ME.,196-2)

bu kitabını dört bâb öz-e kılduq (NF.,1-11)

ol taht öz-e cebrâil olturmuş (NF.,8-7)

Bir örneğimizde "üze" edatı, iyelik eki ve ismin bulunma hâl ekini alarak kalıplaşmış isim olarak karşımıza çıkmıştır.

ol ölügnüñg rühı ol cināza üz-e-si-n-de uça yöriyür
(NF.,308-25)

Aşağıdaki örneklerimiz ise "öze" edatının kalıplaşarak yer zarfı fonksiyonuyla kullanılmıştır.

alıp tacı öz-e ornattı anı (HŞ.,139)

öz-e içrüp süsün esrük kılıp hoş (HŞ.,1739)

öz-e kim naqş birle aldanıldım (HŞ.,2185)

b) iyelik ekli sözlerle :

yađısı űz-e açdı (ME.,14-4)

öñgini űz-e yalğa berdi añğa evni (ME.,12-3)
alıp tacı öz-e ornattı anı (HŞ.,1539)

Abdülmuttalip dini öz-e keçrüp (NF.,5-5)

c) Zamirlerin ilgi hâli ile :

meniñ öz-e yalğan sözlep (NF.,1-8)

anıñ öz-e on rahmet ığğay (NF.,3-10)

anıñ űz-e niñmetni berdi (ME.,21-7)

anıñ űz-e tonrı keydürdi (ME.,23-8)

birle <bir-i-l-e/ bir+le "ile , birlikte , beraber"

Eski Türkçe,Karahanlı,Harezmi,Çağatay,Kıpçak ve Batı Türkçesinin Eski Anadolu devresinde çok kullanılan çekim ve bağlama edatıdır.Gabain, bir-i-l-e şeklinde bir zarf-fiil olarak izah etmiştir.Brockelmann da fiil menşeli edatlar arasında "ile" edatı ile birlikte vermektedir.R.R. Arat ise Bang'ın izahına katılmaktadır. bir-le (ile) şeklindeki izah, M. Ergin ve N. Hacıeminoğlu tarafından da anlamdan hareketle daha makul görölmektedir.

a) Yalın hâl ile :

koyğaşdı tişi bir-i-l-e ,yatışdı tişi bir-i-l-e .
(ME.,115-6)

altun bir-i-l-e bezedi mushāfnı (ME.,4-2)

ādem ođlanlarıñğa hağnı kalem bir-i-l-e öğretti (NF.,7-)

ol kāfirni hoş söz bir-i-l-e açuğ yüz bir-i-l-e hağ yolunğa üneyü başladı (NF.,10-12)

āşıqlarıñ sözün 'ışk bir-i-l-e tıñgla (H.Ş.,262)

b) Zamirlerin ilgi hâli ile :

anıñ bir-i-l-e bile ün etti (ME.,117-8)

meniñzeřti anıñ bir-i-l-e bağa endişe kılu turdı(ME.,115-6)

menim bir-i-l-e şeherke bargıl (NF.,257-7)

ol 'avretke meyli boldı taķı anıñg bir-i-l-e zinā kıldı
(NF.,257-14)

c) iyelik ekli sözlerle :

padşāh taķı vezirleri bir-i-l-e keldiler (NF.,257-18)

siniñg yıdǵıñg bir-i-l-e hoş bu dimağım (HŞ.,3889)

cemāli bir-i-l-e leyli kaim oynar (HŞ.,447)

cemāliñg bir-i-l-e hürrem köñglüm iy cān (HŞ.,1402)

özge <öz-i-k-e "başka , -den başka"

Bu edat, Harezmi sahası metinlerinden itibaren görülmektedir. Özellikle Çağatay, Eski Anadolu ve Osmanlı metinlerinde çok kullanılmıştır.

a) Zamirlerin çıkma hâli ile :

bilürsen sindin öz-i-k-e yoķ yârım (HŞ.,2615)

yoķ andın öz-i-k-e âlemde tilekim (HŞ.,849)

b) isimlerin çıkma hâli ile :

sabırdın öz-i-k-e yoķ bu igke dermān (HŞ.,800)

bize kulluğdın öz-i-k-e tigmez fuzūlluķ (HŞ.,92)

başka <baş-ı-k-a "-den gayrı"

Özge edatının karşılığı olan başka, nadir olarak Harezmi sahasında daha sonra da Batı Türkçesinde kullanılmıştır. Menşei bakımından baş+ka veya baş-ı-k-a şekillerinde izah etmek mümkün olmakla beraber, kesin bir hüküm vermek doğru değildir.

Çıkma hâli ile :

alardın baş-ı-k-a bolmaķnı körüp hoş (HŞ.,1170)

soñg asra kılmışındın baş-ı-k-a kaldı (HŞ.,4665)

oza <oz-a "önce,-den önce,-den beri"

Karahanlı ve Harezmi metinlerinde görülmektedir . Oz- "geçmek" fiilinin zarf-fiil şeklidir. Daha çok zaman ve mekân zarfı olarak kullanılır.

İsim ve zamirlerin çıkma hâli ile :

ol kıyâmat küni kelmesdin oz-a kim anıñ içinde altun taķı yok (NF.,271-15)

‘Arasat halkı birle hisab kılmazdın oz-a begler, zâlimler tamuğka bargâylar.

peygâmbler aleyhi‘s-selâmdın oz-a vefât boldı (NF.,4-4)

peygâmberdin kırk yıl oz-a erdi. (NF.,40-4)

ķata < ķat-a "defa,boyunca"

kat- fiilinden "-a" zarf-fiil eki ile yapılmış , genellikle defa mânâsında kullanılan bir edattır.

atıñgdın miñg ķat-a şirinrek özünġ (HŞ.,3376)

arıġ itikâd birle bir ķat-a aysa (NF.,3-9)

Ādem uçmaķı Haķ te‘âlâ fermâni birle üç ķat-a bu ayatnı okıdı. (NF.,280-28)

yana eking ķat-a nazar kıldı (NF.,299-4)

kim yalġan sözlegey halâyıķnı küldürmek üçün, tip üç ķat-a aydı (NF.,267-8)

Tün,kün gibi zaman isimleri ile birarada olduġu taktirde "boyunca" mânâsını taşımakta ve çekim edatı vazifesini görmektedir.Diġerlerinde tekrar edatı olarak kullanılır. Miktar veya tarz zarfı olarak kabul edilirler.

ķılıp işret bu yañlıġ tün ķat-a hoş (HŞ.,1059)

aķutur közlerindin tün ķat-a yaş (HŞ.,2652)

yana < yan-a "yine,tekrar"

Yan- fiilinin -a ile yapılmış zarf-fiil şeklidir. Fiillerden önce gelerek hareketin miktar ve tekerrür sayısını tayin eden bir edattır. Tarz veya miktar zarfı olarak da kabul edilirler.

zamandın soñg yan-a ilġimke kildi (HŞ.,795)

yan-a mini karañġguluķķa salma (HŞ.,110)

ķavuřturdı nerseni yan-a bir nersege yanadı (ME.,53-5)

könġlümke yan-a ķorķuġ kirdi (NF.,8-8)

köre <kör-e "nazaran,nispetle"

Batı Türkçesinde çok yaygın kullanış olan bu edat, kör-fiiline -e zarf-fiil eki getirilerek meydana gelmiştir.İsim ve zamirlerin yönelme hali ile kullanılır.

kilümünġke kör-e kösül ayaġnı (HŞ.,2044)

keçe/kiçe <keç-e "geçe"

Eski Türkçede bir çekim edatı olarak kullanılan bu yapı, keç-<kiç- fiilinin zarf-fiil şeklidir.Daha sonra"taraf , yan" mânâsında bir mekân zarfı olarak kullanılmıştır.Harezmsahasında bir örnek bulunmuştur.

öküş ġaddın kiç-e taġşır ġıldım (HŞ.,98)

Aşağıda tespit ettiğimiz iki örnekte de zaman zarfı olan "gece" anlamındadır.

kiç-e yürime yaşrun yüri kündüz (HŞ.,3597)

ġayâlinġnı kiç-e tüşinde körmüş (HŞ.,712)

öte <öt-e "-den ileri,-den öte"

Aslında bir mekân zarfı olan bu kelime . öt- fiilinin zarf-fiil şeklidir.Harezmsahasında çok az kullanılmıştır.

nâzüklükdin öt-e körnür tamâġı (HŞ.,4170)

ensesindin öt-e çıġtı (Rb.,133 v-1)

tigre <tig-i-r-e "çevre,etraf,-e kadar"

Aslında bir mekân zarfı olan bu kelime , Gabain'e göre tegür- fiilinin zarf-fiil şeklidir.Ancak içre,taşra örneklerinde olduğu gibi yön eki ile yapılmış da olabilir. Fakat kelimenin tegrî şeklinin olması da zarf-fiil olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

'anası birle oynar tigr-e yügrüp (HŞ.,1429)

Bu örnekte bir mekân zarfı olarak kullanılmıştır.

Cümlelerin dışında ayrı olarak ele alındığında bir isim olarak karşımıza çıkan zarflar,cümle içinde fiilin veya sıfatın anlamını tamamlıyor yahut değişikliğe uğratiyorsa zarf durumundadır.Esasta Türkçede hemen hemen her isim ve sıfat zarf olarak kullanılabilir.

tolun ay alalar tigr-e-de pervîn (HŞ.,564)

Bu örnekte ise kalıplaşarak yön ismi olmuştur.

aşa <aş-a "öte,-den öte"

Eski Türkçe, Harezmi ve Batı Türkçesi sahalarında çekim edatı olarak kullanılmış, Gabaî bu edatı aş- fiilinin zarf-fiil şekli olarak izah etmiştir.

kılurlar irdi hōşluk haddin aş-a (HŞ.,4058)

tüze <tüz-e "hep, tamam"

Tüz- "tanzim etmek" fiilinden zarf-fiil eki ile yapılmış bir edattır.

bularnı түz-e kut iqbāl түз-e budındın түз-e
(Ost.Gr.,185)

a.5.Kalıplaşmış isim ve sıfat olarak kullanılışı :

otsuz suvsuz boldı kişilerniñg yör-e-si, tegir-e-si
(ME.,3-5)
tezgindi nerseniñg tegir-e-si-n-de üstündin baqtı
(ME.,49-4)

* yör-e: çevre
(y)ör-: geçmek, yükselmek ?
tegir-e: çevre, yöre

fal , yor-a artuqluq davā kıldı anıñg üze (ME.,178-6)

yaıuz fal kıldı anıñg birle, qutsuz yor-a etdi anıñg
birle (ME.,180-2)

yok saray içinde hiç kim erse qutsuz yor-a tutandı andın
(ME.,189-3)

* yor-a: fal

añga berne otsuz boldı (ME.,10-4)
berne: hediye, armağan ber- : ver-

temür çekekliq kapuğ yaq-a-sı-n tutdı anın (ME.,91-5)
yak-a: yaka yak-: yanıştır-
yak-a: kıyı, kenar
yak-a: yakın, bitişik

yaq-a koñğısı boldı anıñg birle (ME.,113-1)

er-t-e uykusu evre çevre baqdı (ME.,168-4)

er-t-e aşın berdi aña (ME.,104-8)

yağılaşmak, düşmanlık er-t-e er keldi aña (ME.,125-4)

er-t-e: sabah

a.6.Çekimli fiil olarak kullanılışı :

a.6.1. Harezmi Türkçesi'nde dilek-istek kipi , fiilin ifade ettiği oluş,hareket veya durumun meydana gelişini fâilde isteyen bir şekildir.İstek eki -a/-e'dir.Ancak istek mefhumunu bu ekten başka -ğay/-gey ; -ğa/-ge ve -ay/-ey ekleri de ifade etmektedir. -a/-e şekli az kullanılmıştır.¹

kör-emen birikip barçası bir yol (HŞ.,1168)

tigürgil ruhunı ga miningdin öl-em (HŞ.,4680)

felekdin kün toğup nurın saç-a hoş (HŞ.,1543)

gehi ay üstüne ol hırka ört-e (HŞ.,4588)

a.6.2. Bu saha eserlerinde de şimdiki zaman kavramı çoğunlukla geniş zaman ekleriyle karşılanmıştır.Ancak seyrek de olsa bazı değişik şekiller karşımıza çıkmaktadır.Kıpçak sahasında da karşılaşılan bu şekiller,şimdiki zaman kavramını geniş zamandan ayırma ihtiyacının ortaya çıktığını gösterir.

Harezmi Türkçesi'nin asıl şimdiki zamanı:

Asıl fiil+zarf-fiil (-a/-e,-ı/-i,-u/-ü,-yu/-yü)
+turur+şahıs zamiri'dir.

Yardımcı fiil olarak tur- yanında seyrek de olsa yat-fiili de kullanılır.

Harezmi Türkçesi'nin şimdiki zaman çekimi şu şekildedir:²

kel-e tur-ur men kel-e tur-ur biz/miz

kel-e tur-ur sen kel-e tur-ur siz

kel-e tur-ur kel-e tur-ur-lar

kimning kim rağbatı bolsa heç kılmağka uş men bar-a
turur men (NF.,27/26)

"Haç etmeye kimin rağbeti varsa işte ben gidiyorum."

ğanda kaçıp bar-a turur sen (Rab.12v.13)

1 N.Hacıeminoğlu,Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri,i.U.Yay.,İst.,1968,s.147.

2 Tarihi Türk Şiveleri, çev. M.Akalın,"Harezmi Türkçesi, Janos Eckmann",TKAE.Yay.,No 79,Ank.1988,s.205.

sizler ağır çerig birle bar-a turur siz (NF.,35/31)
"Sizler çok asker ile gidiyorsunuz."

-ğaç/-geç ZARF-FİİL EKİ

Çok fazla kullanımı olmayan -ğaç/-geç zarf-fiil eki "-dıkça/-dikçe" fonksiyonuna benzer şekilde kullanılmaktadır. "-ınca,-dığı zaman" anlamlarında bağlandığı fiil hareketinin kendi hareketi (zarf-fiil) ile aynı zamanda gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı durumundadır.¹

közüm yit-geç sañğa andın bakayın (HŞ.,3537)

kitil-geç ıgsilür nurı ikinç kün (HŞ.,4252)

sorarsız men işit-geç yahşi bildim (HŞ.,3781)

haraç al-ğaç kilür her demde ilçü (HŞ.,869)

kopup oltur-ğaç aydı kanı sāki (HŞ.,3207)

kiçe bol-ğaç konağka tarğadılar (HŞ.,1029)

-ğaç/-geç zarf-fiil eki, bir fiilin bir diğerini takip ettiğini gösterir şeklinde de gene zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

yir öp-geç aydı "yeri öptükten sonra dedi".(HŞ.15)

-ğalı/-geli ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçe,Karahanlı Türkçesi,Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi'nde kullanılmış olan -ğalı/-geli zarf-fiil eki , sayılan tarihi Türk şivelerinde değişik fonksiyonlarda karşımıza çıkmaktadır.²

1 Tarihi Türk Şiveleri, Çev. M.Akalın,"Harezmi Türkçesi, Janos Eckmann",s.205; N.Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.161.

2 -ğalı/-geli eki 1)"-mek için" anlamında Eski Türkçe (Gabain,1988-Akalın,121), Karahanlı Türkçesi(Mansuroğlu,1979-Akalın,171)ve Harezmi Türkçesi'nde (Eckmann,1979-Akalın,210); 2)"-mek üzere" anlamında, Eski Türkçe (Gabain,a.g.e,86) ve Karahanlı Türkçesi'nde (Mansuroğlu,a.g.e,171); 3)"-den beri" anlamında, Eski Türkçe (Gabain,a.g.e,121), Karahanlı Türkçesi (Mansuroğlu,a.g.e.,171), Harezmi Türkçesi (Eckmann,a.g.e,210), Kıpçak Türkçesi (Pritsak,1979-Akalın,128) ve Çağatay Türkçesi (Eckmann,a.g.e.,252) sahalarında; 4)"iktidar" ifadesi ile de Eski Türkçe'de (Gabain,a.g.e.86) kullanılmıştır.

Çok seyrek kullanılan -ğalı/-geli zarf-fiili "-mek için" anlamında gaye ifade eden bir zarf-fiil olarak bir örnekle tespit edilmiştir. (HŞ. 'de)

şâh aytu başladı kim tur yat-alı (HŞ.,3004)

Kâ'beke ziyâret kıl-ğalı bardım erdi (NF.,188-3)

Bir fiilin çıkış yeri mânâsında zaman ifadeli zarf-fiil olarak da kullanılmaktadır.

siz öl-geli "öldüğünüzden beri"

-ğınca/-ğınçe ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçe'den itibaren görülen "-ğınca/-ğınçe" Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay sahalarında görülmektedir.¹ Harezmi Türkçesi'nde bu ekin "-ğumça/-gümçe" şekli de bulunmaktadır.²

a.1. "-dığı zaman" anlamlarında bağlandığı fiil hareketinin kendi hareketi ile aynı zamanda gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

Açuk bolsun tidi kil-ğınçe dergâh (HŞ.,2080)

fulan katındağını bil-ğınçe yolsuz yörüdi (ME.,175-7)

işit-ğınçe yavûkın ya ırâkın (HŞ.,801)

konakmen tidi şâh kil-ğınçe sizke (HŞ.,960)

yeti yüz hadis Peygâmbâr as hadîsleridin yüksek isnâd birle rivâyat kıl-ğınça , tedi (NF.,281-11)

yana men kecâbağa kel-ğınçe çerik köçmişler (NF.,288-32)

bu ekin tamam bol-ğınça seniñ ömrünğ vefâ kılğay mu (NF.,303-9)

ya İbni Abbâs , men ne bilür men kim suvğa bar-ğınca ecel vefâ kılur mu (NF.,301-33)

a.2. "-ıncaya kadar" anlamında bağlandığı fiil hareketinin kendi hareketi (zarf-fiil) gerçekleşinceye kadar devam ettiğini ifade eden zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

1 A.V.Gabain, "Eski Türkçe", a.g.e., Çev.M.Akalin, s.87.

2 J.Eckmann, "Harezmi Türkçesi" a.g.e., Çev.M.Akalin, s.198.

heç tarfata'1 ayn köz açıp yum-ğınça Hağ teâlâdın hâli ermez. (NF.,298-31)

yügürdüm can bile tap-ğınça sini (HŞ.,1688)

şarâb-ı arguvânı nûş kıldı
tañ at-ğınça qopuzçı çeng çaldı (HŞ.,333)

tan at-ğınça kılu bir biriñge nûş (HŞ.,333)

ata ana haqqı ol turur kim , atağa öl-ğınçe terbiyet kılsañ tağı heç azarlatmasağ (NF.,283-10)

a.3. olumsuz şekli "-madıkça,-madığı takdirde,-maz ise" anlamlarında şart ifadesi ile fiile bağlanmaktadır.

ayıt kim tut-ma-ğınça oynamasun (HŞ.,2310)

bu ot söndür-me-ğınçe yatmağaymen (HŞ.,507)

yir urluğ ol-ma-yınça bilmez aşlık (HŞ.,4073)

sini tındır-ma-ğınça tınmağaymen (HŞ.,507)

helâllik öze id-ma-ğınça dellâl (HŞ.,1349)

-ı/-i , -u/-ü ZARF-FİİL EKLERİ

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Batı Türkçesi'nin her döneminde görülmekte olan bu zarf-fiil eki, Harezmi Türkçesi'nde de hem tek başına hem de tekrarlı olarak kullanılmıştır. Tasvir fiili bünyesinde de bulunan şekil kalıplaşarak edat, isim, sıfat ve zarf olarak bol örneklerle karşımıza çıkmıştır.

Bu ek ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra geldiği zaman araya bir bağlayıcı -y- ünsüzü girmektedir.

İncelediğimiz metinlerde -ı/-i şekli daha az kullanılmıştır.

a. Zarf-fiil olarak kullanılışı :

a.1. "-arak,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

içip yürürler irdi hoş yanaş-u (HŞ.,1977)

karşandı anun birle arıt-u çıkardı anı (ME.,125-6)

niçe özr ayt-u söz tüzgeysen ahır (HŞ.,1631)

yiñünü öñgin moncuk birle seçe düzdi, ayırtla-y-u tüzdi
(ME.,86-8)

anı izde-y-ü âkılm kezdi eflâk (HŞ.,29)

ot aylan-u uçdı kuş (ME.,83-1)

sen andın yügür-ü kildîng uşbu yirge (HŞ.,28)

bağış tiledi andın, bağış-la-y-u qoldı (ME.,218-2)

kemendindin qutulmaz irdi düşmen
yarar irdi öt-i yitse tüşmen (HŞ.,300)

beze-y-ü bitidi bitigni kesdi (ME.,84-8)

yana başladı arzûsın tile-y-i (HŞ.,1625)

bilgü-y-ü çıqdı suv çeşmedin (ME.,156-3)

niçe kün uşbu saqınc içre qaldı
kuruğ söz tîng-la-y-u ol meñgi soldı (HŞ.,487)

anıñ yanığa çevrül-ü yörüdi (ME.,115-2)

munüp oğlanlar oyna-y-ı sürigeş (HŞ.,3620)

tağğa bağladı başını dolğastur-u sözledi sözni ötti
kögercin (ME.,71-2)

bu törtke avin-u kiqrür irdi pervîz (HŞ.,1631)

ma'nîsin saqın-u oqudı Qur'ânı (ME.,170-6)

içip yürürler irdi hoş yanaş-u (HŞ.,1977)

sözni dür-ü-l-ü yundurdı (ME.,94-4)

bekledi sözni ağızından eşit-ü öğrendi sözni (ME.,176-2)

anıñ ehl-i beyti saqlarını yaysalar taqı çağıruş-ı
yığlasalar (NF.,308-13)

a.2.Zarf-fiil olarak kullanılan tekrar grubu teşkili

"sürekli..arak,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

öpüş-ü oynaş-u olturdılar hoş (HŞ.,4055)

iç-e oyna-y-u hoş ol iki âşık (HŞ.,1607)

renklig kıldı anı, renk berdi anğa, tür-ü-l-ü tür-ü-l-ü
kıldı anı (ME.,101-4)

sevîn-ü kuvan-u yir öpti (HŞ.,1140)

ol bar-u kel-ü turu fulançka, ol barur kelür fulan tapa sordı (ME.,137-2)

sekriş-ü , sevnüş-ü dünya öziñge tüşer erdiler
(NF.,273-21)

kilür her hefte tiz yügr-ü yügr-ü (HŞ.,2482)

ol Lût kavminin elleri ya tegme yandın esgen bulğanuq yeller ilindi yop-a yolğaş-u bağlandı (ME.,139-1)

a.3.Birleşik fiil teşkilinde kullanılışı

a.3.1."bir-/ber-" yardımcı fiili ile çabukluk,kolaylık ifâdeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

bu köñglüm közgüsün saykal kıl-u bir
kamuğ müskillerimni hâl kıl-u bir (HŞ.,6)

yarat-ı birdi bu tenlerke cannı (HŞ.,2839)
savur şirin hikâyetin husrevka ayt-u birgeni (HŞ.,XIII)

anlarnıñ divânında taqı ol savablarnı bitı-y-ü berdi.
(NF.,284-39)
yazuq eltdi anı, elt-ü berdi (ME.,4-2)

sañga örtülüg sözüm bar, ayt-u bereyin (NF.,293-10)

muñgaltğan iş seç-i berdi aña ülüşini duralıqđın
(ME.,16-4)

ey şeyh, mañga ayt-u bergil (NF.,286-13)

bu köñglin gençasayışka kıl-u bir (HŞ.,150)

anıñ sevuğlüki anıñ köñglinge qoldaş kıl-u berdi aña
herseni (ME.,4-6)

aç-ı berdi aña kayğusın, muñglandı aña (ME.,35-6)

sebil kıldı saraynı sicil bitidi aña qadı, hukûm-nâme
bitı-y-ü berdi (ME.,86-3)

a.3.2."tur-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

ir ol kim şem yañgılgı yaql-u tursa (HŞ.,2927)

korqtı Tañrıdın, saqn-u turdı Tañrıdın (ME.,153-4)

baqarmen, Peyğambar 'as yıgla-y-u turur (NF.,280-37)

köñgülde uşbu iş ni sevn-ü turdu (HŞ.,1271)

ey hoca, bu hatun sizni öltürmekke fırsat iste-y-ü turur
(NF.,266-28)

bular ol kılmasun tip saĥn-u turdı (HŞ.,1271)

munuñg tig zâr kılın-u turur irdi (HŞ.,3657)

bu zârı kılĥanımnı işt-ü tursañg (HŞ.,2624)

özin ikrâmda ĥarĥa bol-u tursa (HŞ.,4336)

alarka sözleşü ol avn-u tursun (HŞ.,2113)

çıķıp türlüĥ reyâhin ör-ü turmuş (HŞ.,1426)

niteĥ kim husrav ol ĥorluĥnı kördi
öz işinde bir anĥa saĥn-u turdı (HŞ.,354)

oturmak yahşı irmez ti-y-ü turdı (HŞ.,356)

a.3.3."koy-" yardımcı fiili ile çabukluk , kolaylık ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

biri biringe daya-y-u koydı yığaĥlarını ürküd-ü kodı anga
(ME.,70-8)

a.3.4."bil-" yardımcı fiili ile iktidar ifadeli;olumsuzluk eki almış "u-" yardımcı fiili ile kaynaşarak da olumsuz ifadeli tasvir fiili de oluşturmaktadır.

aceb yok şîrîn öldi ti-y-ü bilse (HŞ.,2704)

ta'âmılarını vaĥtında müheyyâ kıl-u bil-me-di (NF.267-34)

sañgı ol kurtĥar-u bil-me-se özür (HŞ.,4337)

özin tut-ı bil-me-din attı fulan nerseni, tutun-ı
bil-me-din aytdı (ME.,199-1)

uyĥu ĥalaba kıldı, ta'âmĥa meşĥül bol-u bil-me-dim
(NF.,267-37)

yamanı edĥüdin közle-y-ü bilgey (HŞ.3476)

vallâh,men cevâb ber-ü bil-mez-men (NF.,290-12)

tümendin birin ayt-u bil-me-gey-men (HŞ.,3166)

heĥ aĥru sözley-ü bil-mez-men (NF.,258-12)

heĥ anıñg birle yavûĥ kişi sözley-ü bil-mez sasıĥıdın,
tep aytur (NF.,292-38)

-u-ma- "-a-ma" , zarf-fiil ekiyle karışmış olarak olumsuz iktidar şekli pek yaygın deĥildir.

kılumas men "kılaman"

körümes bis "göremeyiz"

san-a u-ma-dı nemeni. (ME.,58-6)

a.3.5."yaz-" yardımcı fiili ile yaklaşma ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

usu entikti yıql-u yazdı töndi (HŞ.,3269)

a.3.6."kal-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

cümle halâyık olturdılar, meger bir kimerse olturmadı, ör-ü kaldı (NF.,278-17)

a.3.7."kop-" yardımcı fiili ile çabukluk,kolaylık ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Peyğambar as önginde sahabalar ör-ü kopup turmaz erdiler (NF.,259-21)

a.3.8."yöri-/yörü-" yardımcı fiili ile süreklilik, devamlılık ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Muhlib atlıg halifanı kördi kim küven-ü yöriyür (NF.,259-33)

munung teg küven-ü yörü-me-gil (NF.,259-34)

anıng yanında çevrül-ü yördü (NF.,15-2)

anıng birle el tutuşu söz kesişmek uzad-u yöridi (ME.,124-3)

tağı neme yavuz kul turur ol kim yörimşte küven-ü yöriğey tağı könglünde uluğ bolğay (NF.,261,34)

a.3.9."başla-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

kaçan kim melik bu şahsnı kördi erse, katıg korqtı, titre-y-ü başladı (NF.,307-28)

melekü'l mevtğa yalbar-u başladı (NF.,307-35)

Peyğambar 'as 'ka vaşy kelmekiniñg eseri zâhir bol-u başladı (NF.,290-32)

kaçan kim ol anası yüz çevürse, ol oğlan yığla-y-u başlar (NF.,282-18)

elinge türü aldı tağı yerni ahtar-u başladı ekmek için (NF.,302-36)

bu 'abid anıñg sözinge iltifât kılmadı bar-u başladı (NF.,285-34)

ey abuşka, bu sâât işley-ü başladınğız erdi (NF.,303-3)
dañsuk iş işle-y-ü başladı (ME.,212-8)

a.3.10."bar-" yardımcı fiili ile çabukluk,kolaylık ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

'Amir bin Abdüllaḥ'ka raḡhu ziyârat kıl-u bardım
(NF.,303-34)
Şaḡik-i Belhi rahmhi Şeyh Abū Haşim'ka ziyârat kıl-u
bardı (NF.,302-18)

kuyl-u bardı ol orun tapa yüzün tüşdi (ME.,159-7)

a.3.11."kör-" yardımcı fiili ile çabukluk,kolaylık ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

kıl-u kör tidiler uşbu cefânı (HŞ.,2707)

a.4.Kalıplaşmış edat olarak kullanılışı:

aşnu <aş-ı-n-u "-den önce"

Eski Türkçe,Karahanlı ve Harezmi sahalarında görülmektedir. Gabain,Brockelmann ve N. Hacıeminoğlu (Türk Dilinde Edatlar,10) aşın-u şeklinde zarf-fiil olarak kabul ederler ki biz de o kanaatteyiz.

Çıkma hâli ile :

Muhammet toğmazdın aşın-u örümçük bu evin tokumış bolğay
(NF.,20-15)

sini tipmezdin aşın-u sen anı tip (HŞ.,1802)

kişi ölmezdin aşın-u bu ömürdin (HŞ.,2296)

titretgen bezek, ol bezekdin aşın-u tutğan titrek
ussuradı er (ME.,1-1)

neme tapa ayındın aşın-u saldı (M.E.,7-2)

ayru <ay-ı-r-u "-den başka"

Harezmi,Çağatay ve Batı Türkçesi sahalarında çekim edatı olarak kullanılmıştır. ayır- <adır- fiilinin zarf-fiil şeklidir.

Çıkma hâli ile :

sindin ayır-u

mârifetinden ayır-u

beri/birü "beri,-den beri,-den itibaren"

Hem zaman zarfı hem de yer zarfı olarak kullanılmıştır. Çıkma hâl eki almış sözlerden sonra geldiği zaman, hareket başlangıcı ifade eden zaman zarfı olmaktadır.

İsim ve zamirlerin çıkma hâli ile :

ol vefâtı bolğandın ber-ü körermen (NF.,12-11)

andın ber-ü birer vaqtlarda birer zahmet birür erdi
(NF.,33-12)

Şirînni körmüşündin bir-ü (HŞ.,2696)

uşol kündin bir-ü 'aqlın yitürmüş (HŞ.,712)

uş işkıng bolmuşındin bir-ü işim (HŞ.,2592)

karşu < kar-ı-ş-u "-e doğru,-e karşı"

karış- fiilinden yapılmış bir zarf-fiil olma ihtimali kuvvetlidir.

İsimlerin verme hâli ile :

tağka karış-u keldük erse ol âvâz keldi (NF.,25-9)

bir tayifeni düşmanka karış-u kodğül (NF.,29-9)

beli kıoptum, baray düşmanka karış-u (HŞ.,1741)

yana yaban tutup yüzinge karış-u (HŞ.,2470)

kebâbı kılgamen hem otka karış-u (HŞ.,3842)

kirü < kir-ü "-den sonra"

Daha çok yer zarfı olarak kullanılmıştır. M. Ergin'e göre kir-ü zarf-fiilinin kalıplaşmasıdır.¹ Mansuroğlu ise daha eski şekli olan "kerü"yü "-ru/-rü" yön ekli kelime sayarak isim menşelli görmektedir.²

yürirsen kir-ü ürğen içğüçi tig (HŞ.,3558)

kolın tuttı ve az kir-ü kayıttı (HŞ.,3754)

oğul edgü yaman ni kılsa andın
kir-ü öz oğlı yandurğay cezâsın (HŞ.,374)

1 M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, İ.Ü.E.F. Yay. İst. 1972, s. 972.

2 M. Mansuroğlu, "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", TDAY-Belleten, Ank. 1955, s. 59-71.

ötür- ö-t-ü-r-ü "-den sonra,-den dolayı"

ötür- "geçirmek" mastarından zarf-fiildir.

Çıkma hâl ekli isim unsurunun sebep ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlar.

isim ve zamirlerin çıkma hâli ile :

bu sebebdin ötür-ü Hâk ta'ālā ümm-i cemilke hammaletü'l-hatâb tidi (NF.,16-17)

ol ma'nidin ötür-ü peygamberimiz aleyhi's selâmka haber birür (NF.,2-15)

ol ma'nidin ötür-ü kim ol ekegü saḡga cān ve ten birle mahabbat birle hıdmat kıhır erdiler (NF.,284-1)

kim ol sevdâdın ötür-ü tuttı şaḡra (HŞ.,2477)

uş andın ötür-ü kim cān-ı cihānsen (HŞ.,176)

turur ḡol kavşurup ḡarşıka ötür-ü (HŞ.,2482)

saru/sarı < sar-u (?) "-e doğru"

sar- fiilinin zarf-fiil şekli olabileceği gibi singarudan bir ses grubu düşmesi neticesinde intişaf ettiği de ileri sürülmektedir.Harezmi sahasında çok kullanılmıştır.¹

"-e doğru" anlamında yalın hâldeki isim unsurunu yer ve yön zarfı olarak fiile bağlamaktadır.

a. isimlerin yalın hâli ile :

turup şāh yürüdi şīrīn sar-ı (HŞ.,4011)

ḡayıttılar yana ol şehri sar-ı (HŞ.,1602)

b. Zamirlerin ilgi hâli ile :

köp il köḡḡlin siniḡ sar-ı evürgey (HŞ.,1724)

taḡı < taḡ-ı "dahı,bile,ve,yine,da,de"

taḡ- fiilinin zarf-fiil şeklidir.

hem andın özge bir teḡri taḡ-ı yok (HŞ.,4610)

1 N. Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, ist., 1984, s. 78.

barur bolsam taq-ı ertar bu miñnet (HŞ.,2226)
 uğımadı taq-ı tappında otrur (HŞ.,3778)
 eger yapsañ taq-ı hiç fayda kılmaz (HŞ.,2246)
 men taq-ı oqıdum (NF.,7-3)
 özi taq-ı kâfir birle uruštı (NF.,5-13)

tigrü/tegrü <tig-i-r-ü "çevre,etraf,-e kadar"

tegür- fiilinin zarf-fiil şekli olması kuvvetli bir ihtimaldir.Bu sahada çok kullanılmıştır.

İsimlerin verme hâli ile :

balıqdın ayğa tigür-ü (HŞ.,2852)
 uzun tün tañğa tigür-ü nevha kıldı (HŞ.,790)
 topardın kün batargā tigür-ü kizdim (HŞ.,660)
 uşol yirdin bu yirke tigür-ü kazgıl (HŞ.,2383)
 burundın soñğa tigür-ü körgeñin ol (HŞ.,1083)
 aniñg aşrındın ädemğa tigür-ü (HŞ.,1117)
 yoqatdı anı tizinge tegür-ü sekül at (M.E.,91-2)
 Aşağıdaki örnekte yalın hâl ile kullanılmıştır:
 özin emgetse asayış tigür-ü tursa (HŞ.,2927)
 niçege tigür-ü tirig bolsa özüm
 du'â bolğay hemişe tilde sözüm (HŞ.,234)
 kerek kün üç künge tegür-ü men sañğa konuq bolsam
 (NF.,287-33)

tigi/tegi <teg-i "-e kadar"

Gabain , Brockelmann ve Z. Korkmaz'a göre teg- fiilinin -i ile yapılmış zarf-fiil şeklidir.Bu görüşe umumiyetle bütün dilciler katılmaktadır.¹

Verme hâli ile :

kıyâmetğa tig-i arâm kılgay (HŞ.,984)

1 N. Hacıeminoğlu, a.g.e., s.94.

ķılıu bir biringe taŋķa tig-i nūş (HŞ.,4055)

bir yılķa teg-i ikişer rekât namaz ķıldı (NF.,9-13)

uş aŋķa tig-i kim yir bozulsa (HŞ.,201)

tiyü < ti-y-ü "diye"

Türkçe'de her zarf-fiil şekli edat gibi, özellikle bağlama edatı gibi kullanılabilir. Ancak bunlardan bazıları kalıplaşarak tamamen edatlaşmışlardır. "tiyü" bunlardan biridir.

idi kim bizni balaķdın yupurdı
maŋķa ķulluķ ķılıŋģ ti-y-ü buyurdı (HŞ.,83)

yaman ķıldım ti-y-ü ol barķa işni
fikir birle tutup turdı bu başmı (HŞ.,355)

muhammed kim yalavaķ irdi haķdın
aŋķa fermānladı aķ ti-y-ü haķ dīn (HŞ.,120)

yüzin körģen bu Yūsuf ti-y-ü saķnur (HŞ.,289)

oturmaķ yahşi irmez ti-y-ü turdı (HŞ.,358)

şâha uş oğradum ti-y-ü yir öpti (HŞ.,513)

tutşu/tutşı < tut-u-ş-u "daima"

taķı toymadı tutuş-u tıŋģmadın yir (HŞ.,2742)

yaratģan yarlıģasun tutuş-u anı (HŞ.,4560)

yana bu resūlniŋ sevr işleri
ķılır irdiler tutuş-ı ģayr işleri (HŞ.,152)

ulaşu/ulaşı < ula-ş-u "daima"

ni laçınmen ulaş-u baģda tursam (HŞ.,2282)

ulaş-u aķturur közyaşın ol big (HŞ.,2429)

ulaş-ı. İşķ ilindin ķıldı zârı
kōŋģülde ķalmadı zerre ķararı (HŞ.,2419)

nazük kōŋģlün ulaş-u şād bolsun (HŞ.,3274)

utru <ut-u-r-u "karşı,-e doğru"

utur- mastarından yapılmış zarf-fiildir.

isimleri verme hâli ile :

alıp baş yüzke utur-u yok mu kitgü (HŞ.,3731)

oğ attı kökke utur-u (HŞ.,4615)

turup biri biringe utur-u yirke (HŞ.,1774)

Aşağıdaki örneklerde ise yer-yön zarfı olarak kullanılmıştır.

çerig atlandurup ol utur-u kildi (HŞ.,1762)

açıp tişin ni-teg utur-u turuşur (HŞ.,3636)

a.5.Zarf-fiilin çekimli fiil olarak kullanılışı:

Harezmi sahasında şimdiki zaman çekimi -ı/-i,-u/-ü+turur+ şahıs zamiri şeklinde de teşkil edilmektedir.¹

yana bakar men, ehlim tağı oğlanlarım cümlesi yığla-y-u turur (NF.,74/41) "Yine bakıyorum,hanımım ve çocuklarım hepsi ağlıyorlar."

yā resūlallahī,bu evnünġ yıkuklarını anam birle ıslāh kııl-u turur miz (NF.,304/3) "ya resullullah,bu evin yıkıklarını anam ile tamir ediyoruz."

öküş zahmet tegr-ü tururlar (NF.,20/14) "çok zahmet veriyorlar."

a.6.Kalıplaşmış isim ve sıfat olarak kullanılışı :

toldurdu sağrağnı dol-u sağraq tegürdi (ME.,24-7)

dürül-ü biliglerni bildi yundu namazğa (ME.,184-3)

cem' boldılar ol yığın, otralık kōnūldi, kōn-i yol tuttı (ME.,150-1)

yağa koñğs-ı boldı anıñġ birle (ME.,113-1)

ihtiyār berdi aña iki nerse arasında,üyürt-ü koyı berdi aña iki nerse arasında (ME.,102-5)

tür-ü-l-ü tür-ü-l-ü sözler kııldı bitigni (ME.,97-3)

yaşr-u sözni aşkârâ kııldı (ME.,53-3)

1 M.Akalin,Tarihi Türk Şiveleri,s.205.

sörçek-le-y-ü sörçek, ol belgüsüz söz avundurdı

(ME.,16-6)

doğ-u-r-u sezig eltdi hayırnı (ME.,172-1)

yüz ağız egir-i etgen iglü boldı (ME.,1-4)

a.7. Kalıplaşmış zarf olarak kullanılıştta -layu/-leyü eşitlik ekini, -la/-le isimden fiil yapma eki, -y- koruyucu ünsüzü, -u/-ü zarf-fiil yapma eki olarak kabul etmenin daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatini taşımaktayız. Bu şekiller durum zarfı olarak karşımıza çıkmaktadır.

yaraşu yumşak-la-y-u dirlişdi anıñg birle (ME.,119-6)

orbañg-la-y-u sözledi anğa (ME.,89-7)

taze-le-y-ü ögdi anğa (ME.,56-8)

sızañg-la-y-u aqđı suv (ME.,171-7)

sızgun-la-y-u çıkardı yerdin suvını (ME.,19-3)

ol hıbar istegüci, bu savını yaşrun sora-la-y-u yöriyen er
(ME.,182-8)

oğur-la-y-u baqđı anğa, yaşrun baqđı anğa (ME.,116-8)

kulaç-la-y-u yügürdi at, kengrü yördü at (ME.,25-8)

Zarflar da sıfatlar gibi, isim soyundan sözlerdir. Cümle dışında müstakil olarak ele alındığı zaman herhangi bir isim olan bu kelimeler, eğer cümle içinde bir fiilin veya bir sıfatın mânâsını tamamlıyor yahut değişikliğe uğratiyorsa zarf durumundadır. Buna göre Türkçede her isim ve sıfat zarf olarak kullanılabilir.

Aşağıdaki zarf-fiil yapıları şekiller de , cümle içerisinde kalıplaşarak durum zarfı halinde tesbit edilmiş örneklerdir.

arķur-u çıkđı yabanda (ME.,137-4)

kil igir-i oturup tüz sözlegeyin (HŞ.,2211)

sen adın yügür-ü kildiñg(HŞ.,28)

soyurķasañg mini toğ-u-r-u ayayın (HŞ.,689)

ayayın uş kulaķ tut yah-ı-ş-ı tıñgla (HŞ.,664)

köyülmüş üzüm dömdör-ü doğurdı tişi oğlanlı (ME.,44-4)

yar-u kılişdı anıñg birle malnı (ME.,116-5)

Aşağıdaki örneklerimiz ise yer zarfı kullanımındadır.

ameldarlar kamuğı karış-u bardı (HŞ.,1005)

az kir-ü kayıttı (HŞ.,3754)

kim ol mutribda birin bir-ü kiltür (HŞ.,3825)

çerigi atlandurup ol utur-u kildi (HŞ.,1762)

Kalıplaşarak zaman zarfı durumunda kullanılan zarf-fiil yapılı şekiller:

uşol kündin bir-ü 'aqlın yitürmüş (HŞ.,712)

bilişür irdim anıñg birle aşın-u (HŞ.,2345)

taķı toymadı tutış-u tıñgmadın yir (HŞ.,2742)

nı laçın men ulaş-u bağda tursam (HŞ.,2282)

-ıcak/-icek ZARF-FIİL EKI

Çok az kullanılmış olan bu yapı, birleşik bir ektir. Ancak hangi eklerin birleştiği olduğu kesin olarak belirlenmiş değildir. Eki, J. Deny "-(y)ecek lâhikasının eski şekli ve "-güçe"nin tıpatıp muadili saymaktadır.¹ "-guça/-güçe" eki ise "-gu/-gü" sıfat-fiilinin eşitlik şeklidir.² V. Hatiboğlu, "-ı-cak/-i-cek" şeklinde ayırıp "-ı/-i" kısmının zarf-fiil eki olduğunu ileri sürmektedir.³ S. Çağatay ile Z. Korkmaz'a göre ise "ök" pekiştirme edatını bünyesinde taşıyan bir ektir.⁴

"-ınca,-dığı zaman anlamlarında zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak kullanılan bu zarf-fiil şeklinin Harezmi Türkçesi'nde örneği azdır.

hi-teg kim boldı kirteke bar-uçaķ (HŞ.,4130)

-ken ZARF-FIİL EKI

er- "imek" in zarf-fiil şekli erken "iken" anlamına gelir; çok kere -r ile fiilden isimle beraber kullanılır.

Zaman fonksiyonlu olan bu zarf-fiil olumlu ve olumsuz şekillerde karşımıza çıkar.

'avrat qarında oğlan bar er-ken süt emdürdi (ME.,54-1)

1 J. Deny, Türk Dili Grameri, çev. A. U. Elöve, ist, 1941, s. 959

2 J. Eckmann, 1979-Akalın, a. g. e., s. 259.

3 V. Hatiboğlu, 1954-TD, III/99, s. 516.

4 S. Çağatay, 1948, s. 41; Z. Korkmaz, "Türkçede -ok/ök kuvvetlendirme Edatı Üzerine, TDAY, Ankara, 1962, s. 19-29.

canı bar er-ken kötürüldi (ME.,143-3)

munça uluğ tağlar bar er-ken Nuh Peyğāambar kemisi mende
ne teg iḳāmat kılğay (NF.,263-21)

kız er-ken orta yaşlıg boldı (ME.,77-3)

savuç ir-ken timürni tögmegeyim (HŞ.,496)

çiçek ir-ken tikendin serv-i āzād (HŞ.,696)

bu işret içre ir-ken kildi āvāz (HŞ.,336)

Bu dönem metinlerinde ekleşmiş hâli ile isimlere de getirildiği tesbit edilmiştir.

anıñg birle erdemlü-ken bahtsız boldu er (ME.,116-2)

kısğa-ken köp manilü söz yalhatdı otnı, yandurdu
(ME.,67-6)

vâcib devül-ken berdi berneni (ME.,73-7)

Zaman eklerinden (-mış/-miş,-ur/-ür,-r) sonra gelerek
birleşik zarf-fiil şeklini meydana getirir.

ilimke kirmiş ir-ken bardıñg ildin (HŞ.,1884)

av izder ir-ken gözüm boldı naḳcir (HŞ.,1563)

uyur ir-ken közi ḫaḳ birle cānı (HŞ.,144)

men aymamış ḫadisni bilür er-ken peyğāambar aydı
(NF.,265-16)

bir kün men sizniñg ḫıdmatıñgızda oturur er-ken bu Rebi
aydı (NF.,262-11)

Mi'rac tüninde uçmaḫda teferrüc kılur er-ken uçmaḫ
makāmlarında bir yüksek makām bar (NF.,283-4)

bir kün İsa Peyğāambar 'as sahrada yöriyür er-ken yağmur
yağa başladı. (NF.,273-38)

Olumsuz şekillerine de rastladık:

çayan ininke sıçğan sığmaz ir-ken (HŞ.,1852)

-madın/-medin ZARF-FİİL EKİ

Menşei bakımından hangi eklerin birleştiği olduğu konusu henüz kesin delillerle ispatlanmamış olan -madın/-medin zarf-fiili "-madan/-meden,-madığından/-mediğinden" anlamlarına gelir.¹

-p,-pan ve -a,-u gibi zarf-fiillerin olumsuzlarını yapmaya yarar.Nadiren -mayın/-meyin şekli de kullanılır.

1 M.Akalın, Tarihi Türk Şiveleri,Ank.,1988,s.198.

Eski Türkçe devresinde -matın/-metin -madın/-medin -mayın/-meyin şeklinde inkişâfını ortaya koymaktadır ki Çağatay sahasında ek, -mayın/-meyin şeklinde çok sık olarak kullanılmıştır.¹

a. "-meksizin, -meyerek" anlamlarında belirttiği hareketin gerçekleşmediğini, yalnızca bağlandığı fiil hareketinin gerçekleştiğini ifade eden bir hâl zarfı olarak bulunmaktadır.

özin kizle-medin aşkârâ kıldı (HŞ., 676)

cihândın köç-medin kiçti cihândın (HŞ., 4366)

yolğa bak-madın yörüdi yabanda (ME., 175-8)

mal berdi anga tile-medin , erklerdür di anı malğa
(ME., 100-5)

özin tut-ı bil-medin attı fulan nerseni, tutunı
bil-medin aytdı (ME., 199-1)

erki yet-medin yığlınğı eyelendi teri (ME., 157-7)

yaz-madın atıp urdı anı, tüşürü urdı anı (ME., 11-2)

henüz ölümünğ acıglığı köñglümdin ket-medin turur
(NF., 305-12)

sen nişe boğuzla-madın tirig kültürdi erse, şeyh aydı
(NF., 298-21)

küçlendürdi anı tapla-madın başını ırğadılar (ME., 107-7)

ol aybını ay-madın anı bilmezler (NF., 269-20)

b. "-madan önce" anlamında bağlandığı fiil hareketinin kendi (zarf-fiil) hareketinden önce gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

ol kavmininğ uluğı turur def' kılın-madın aninğ yanınğa
çevrül-ü yüridi (ME., 115-1)

hakikatta kör-medin yalğan tüşler çatsa aninğ vebâli
uğubâti uluğ turur (NF., 265-10)

tevbe kıl-madın öler bolsa, tamuğğa kirgenlerninğ avvalı
ol bolğay, tep aydı (NF., 268-29)

eger kimerse Hâk te'âlâninğ rahmatını talab kılrsa
keltür-medin, ol kimerse ahmak bolğay (NF., 297-22)

mendin destür bol-madın eftâr kılmasunlar (NF., 270-17)

1 Bak. geniş bilgi için Z. Korkmaz, "Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden -madın/-medin zarf-fiil ekinin yapısı üzerine", Türkoloji Der., Ankara, 1969, s. 297-307.

ne erse kim Hak te'âlâ vâ'dâ kılıp turur, ol kel-medin çara yok (NF.,302-10)

andağ sezermen kim ekki kirpüküm biri biringe kavuş-madın Hak te'âlâ canımni kabz kılğay (NF.,302-3)

Hâl zarfında kullanılışı zaman zarfı kullanılışına oranla daha fazladır. Aşağıdaki -mayın/-meyin'li şekillerde de hâl zarfı durumu vardır.

volğa baq-mayın yörüdi yabanda (ME.,137-4)

kişi emget-meyin tınsa tapuğda (HŞ.,3023)

siniñ qanıñğa kir-meyin iy yâr (HŞ.,3418)

közinke uyku kir-meyin köre qın (HŞ.,3661)

Padşâhlarka kirsem, destür tile-meyin kirürmen
(NF.,307-30)

Harezmi sahasında -mayın/-meyin şekli fiil çekimlerinde de kullanılmaktadır. Emir kipinin birinci teklik şahıs çekimi şekilce aynıdır. Bu bakımdan dikkat edilmesi gerekir.

köngülsüz bol-mayın tip uşbu işdin (HŞ.,974)

ahır men saqsa-mayın sözlemez men (HŞ.,3478)

tegür-meyin (NF.,15-36)

-p , -ıp/-ip/-up/-üp ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçe'deki şekli "-p"dir. Bu şekil Harezmi Türkçesi'nde de çok kullanılmaktadır. Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine doğrudan doğruya gelmektedir.

Ünsüz ile biten fiil kök ve gövdelerine eklenirken fiilin son hecesi yuvarlak ünlü ile bitiyorsa -u- veya -ü- , düz ünlü ile bitiyorsa araya -ı- / -i- girmektedir. Fiil kökü ünlü ile bittiği halde -üp eki gelmiş ve araya -y- koruyucu ünsüzü girmiştir.

a. Zarf-fiil fonksiyonunda kullanılışı :

a.1. "-arak/-erek, -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hâl zarfı durumunda bulunmaktadır.

aşın ahurda bağla-p birdiler ot (HŞ.,961)

ağız bağla-p çiçek tig taze yüzler (HŞ.,51)

ajun meydanında top oyna-p uttuñ (HŞ.,177)

hikâyet ayğucını ünde-p ol şâh (HŞ.,489)

nazar butğa sal-ıp bağlanma zünnâr (HŞ.,58)
 saķınmañg kim kişi fikr it-ıp añlar (HŞ.,24)
 oturdular kiç-ıp şâh hığmetinde (HŞ.,4101)
 min-ıp atķa uş ol fil tig oturdı (HŞ.,4407)
 bol-up hoşnud şâh ol hığmatından
 ajun toldı anıñ edgü atından (HŞ.,378)
 bol-up sevdâ közindin uyķu kitti (HŞ.,485)
 ķon-up kök çimgen özre güller ara (HŞ.,1036)
 sun-up Ferhât anı ilgindin aldı (HŞ.,2414)
 bulut birle uruş-up kayra tüşti (HŞ.,1373)
 kör-üp ol hâlin özdin il köterdi (HŞ.,31)

kör-üp añla köñgülde raķmi barmu (HŞ.,494)

Kök ünlüsü yuvarlak olduğu halde bağlayıcı ünlüsü düz olan bir örneği tesbit ettik.

kim ol di v kaçğay irdi körse ķork-ıp (HŞ.,4137)

Aşağıdaki örneğimizde ise fiil kökündeki "v"nin tesiri ile ekteki bağlayıcı ünlünün yuvarlak olduğunu görmekteyiz.

i v-üp kildi uşol çimgeñe şirîn (HŞ.,817)

Olumsuz şekli "-maksızın,-madan,-mayarak" anlamlarında hâl zarfı halinde fiile bağlanmaktadır.

a.2.Bağlama fonksiyonuyla kullanılışı :

bil-ıp tâlim al-ıp köñglin yaruttı (HŞ.,308)

söz kemiş-ıp soruşdı anıñ birle (ME.,109-7)

mün-üp at bağlat-ıp kiş billeringe (HŞ.,747)

anıñ tig kılmağıl ti-p ahd kıldı (HŞ.,377)

bas-ıp açdı andın örtüñdi (ME.,192-1)

e vđin barķdın keşil-ıp parsalık kıldı (ME.,166-1)

ķısn-ıp endi a v kuşı havadın aşak boldı (ME.,160-3)

dilindi sın-ıp tüşdi (ME.,160-1)

tartı anı, tart-ıp çıkardı anı (ME.,136-5)

ni bolsa ti-p sakış ayıttı (HŞ.,3733)

taķı sen munı yaķşı k r- p munġa yüzün t ş- p erte keġe
kaġġunġ taķı hasratınġ munı cem kılmak iġinde turur
(NF.,289-23)

Y  Res llal hi,bizler bu isigde munġa emgek tart-ıp oġul
kızdın aġrıl-ıp candın keġ-ıp tenimizni k firlarınġ
k lincinġa karŗu k d- p turur miz (NF.,282-24)

Peyġambar as keġer nde kördi kim ġal yık bir yerde
yıġlıŗıp otur- p k l ş r erdiler (NF.,304-22)

Eski Türkçe'deki "-pan/-pen"den geniŗlemiŗ šekil olarak
kabul edilmekte olan "-iben/-iban" šekillerinin nasıl oldu-
ġuna dair izahlar henüz kesinleŗmiŗ deġildir.¹

Hüsrev   širin'de bir  rneġini tesbit ettik. "-arak/
-erek" anlamında tarz ifade eden bir hal zarfı olarak
kullanılmaktadır.

hem birge kil-iben bolup yoldaŗım (HŞ.,4692)

b.Birleŗik fiil teŗkilinde kullanılıŗı :

b.1."bar-" yardımcı fiili ile ġabukluk,kolaylık ifadeli
tasvir fiili oluŗturmaktadır.

ŗ ir al-ıp bardı anı , ġaptı anı (ME.,63-6)

al-ıp barġıl tidi Hüsrev ilinge (HŞ.,728)

aķa t kildi suv boŗan-ıp bardı (ME.,158-2)

sıyrık-ıp bardı teveler (ME.,161-4)

b.2."git-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir
fiili oluŗturmaktadır.

ġıkardı anlarını evlerindin kendü yurtın k y-up gittiler
(ME.,60-3)

b.3."koy-" yardımcı fiili ile ġabukluk,kolaylık ifadeli
tasvir fiili oluŗturmaktadır.

Ölüm kilġ sinġe  nġdin  l- p koy (HŞ.,1201)

b.4."tur-" yardımcı fiili ile sürerlilik ifadeli
tasvir fiili oluŗturmaktadır.

1 Bak.Karahanlı Türkçesi B l., s.85; Z.Korkmaz,Türkçede
-n Zarf-fiil Ekiyle -pan/-pen Eki ve Türemeleri,T.D. .A.,c.I,
s.179-187.

fikir birle tut-up turdı bu başnı (HŞ.,355)

taķı rızķınġ hem tūken-ip turur (NF.,307-39)

yigitlerdin biri bir zaifaka ⁶āşık bol-up turur erdi
(NF.,300-11)

mubârek cemâlinġızķa baķ-ip turur-men (NF.,299-17)

ol şeherninġ ġalġı cūmlesi öl-üp tururlar (NF.,274-21)

bu yigitlerdin yıraķraķ bir dervīş oltur-up turur
(NF.,300-38)

c.Kalıplaşmış zarf olarak kullanılışı :

Aşaġıda örneklerini tespit ettiġimiz köp "çok", azlık çokluk yani miktar zarfı olarak kullanılmaktadır.

üküş oġlanlıġ boldı er , kö-p besilü boldı er (ME.,53-8)

ķışġaken kö-p mânilü söz yalnatdı otnı (ME.,67-6)

kö-p edġülük ķıldı anġa (ME.,42-6)

kö-p ķıldı sözni , öküş sözledi sözni kö-p sözlege er
(ME.,15-5)

bulutdin kö-p edizrek ilgi cudı (HŞ.,705)

az külüp kö-p yıġlaġay (HŞ.,4441)

B. İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİYLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER

a."-ġan/-ġen" isim-fiil eki, isim çekim eklerinden bulunma hâl ekini alarak "-ınca,-ken" anlamında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

ni âlet bar idi kıl-ġan-da ni hilet (HŞ.,80)

tañġat-ġan-ġa yıġılġaymız tidiler (HŞ.,1394)

b."-ar/-er,-ur/-ür,-r" isim-fiil eki, isim çekim eklerinden ayrılma ve bulunma hâl eklerini alarak "-ıncaya kadar,-ken" anlamlarında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

toġ-ar-dın kün bat-ar-ġa tigrü kizdim (HŞ.,660)

isâ peygâmbar as havârileri birle keçip bar-ur-da bir it ölüġsesi kördi(NF.,271-4)

av avla-r-da ün iştip utru baķtı (HŞ.,1280)

kil-ür-de kün hisârı tüşti yirke (HŞ.,328)

Süleymân Peygâmbar⁴as bir kün tahtı birle havâ üzre uçup
bar-ur-da Benü İsrâil⁴âbidleridin bir⁴âbid kördi (NF.,272-34)

iç-er-de ol şārāb-ı erğuvânı(HŞ.,327)

Aşağıdaki örneklerde isim-fiil ekinden sonra iyelik,
zamir n⁴si ve isim çekim ekleri getirilmiştir.

bir kün fasik keç-er-i-n-de bu⁴âbidni kördi(NF.,258-39)

tükendi taķati una-r-ı-n-ca katlandı (ME.,209-5)

c.1."-miş/-miş" isim-fiil eki, isim çekim eklerinden
bulunma hâl ekini alarak "-dıktan sonra,-dığı zaman"
anlamlarında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda
kullanılmıştır.

eğdin kel-miş-te heç kimerse birle satğastın mu?
(NF.,300-32)

biz iki bir köngül bol-mış-da kiğın (HŞ.,4519)

haķ te⁴âlâ hığmatında tur-mış-ta könglini hazır tutmak
kerek ermiş kim öl hığmatı mu⁴teber bolmaz ermiş(NF.,298-35)

bu söz ay-mış-da soñg kiçti bir ança (HŞ.,291)

üçinçi i⁴âdât kıl-mış-ta peygâmbar as aydı(NF.,270-25)

şesdi hubvesin tenür kop-mış-da (ME.,149-5)

ölüm kil-miş-de soñg hoş añgla iy yâr (HŞ.,2869)

ni hoş kim kadrini öl-miş-de bildiñg (HŞ.,2997)

mâlûm bolur kim müminlarğa edğülük teg-miş-de kaçğurmak
taķı yamanlık tegmişte sevünmek münâfıklar sıfatı boldı erse
(NF.,287-17)

ün kıldı oğlan tog-mış-da (ME.,217-4)

tenür kop-mış-da umañç tutdı andın (ME.,149-5)

uğra-mış-da keğın yıglındı andın (ME.,30-7)

c.2."-miş/miş" isim-fiil eki, isim çekim eklerinden
eşitlik ekini alarak "-dıkça/-dikçe" anlamında zaman ifadeli
zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

bulut ağ-mış-ça bağçı bağğa saķunur (HŞ.,1635)

küçüm yit-miş-çe men hem medğ ayayım (HŞ.,233)

tirig bol-mış-ça iy Kutb aňglağıl kim (HŞ.,4663)

yıl ay kil-mış-çe devlet birle bolğıl (HŞ.,409)

çiçek kör-mış-çe bülbül kendü sayrar (HŞ.,2487)

anıň birmişinge şükr it yüzüň sil
küçüňg yit-mış-çe tenğri kulluğın kıl(HŞ.,197)

c.3."-mış/miş" isim-fiil eki, isim çekim eklerinden çeşitli şahıslara ait iyelik eklerini ve bulunma hâl ekini alarak "-dığı zaman,-dıktan sonra" anlamlarında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

ilâhi başka ol kün kil-mış-i-n-de (HŞ.,1970)

ķayu bir mümin ve muvahhid yalğan söz sözlemekke ķasd
kıl-mış-dın soňg Haķ te'âlâdan ķorkup (NF.,266-40)

endi ķalı-mış-dın soňg böyügdin aŗaķa endi (ME.,160-4)

namaz yetür-mış-dın soňg ayrıldı (ME.,158-7)

sünğük aŗlan-mış-dın soňg sürüldü (ME.,161-4)

d."-gu/-gü" isim-fiil eki, isim çekim eklerinden bulunma hâl ekini alarak "-acak iken" anlamında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

küçey boldı işim bol-gu-da âsân (HŞ.,968)

e."-duķ/-dük,-tuķ/-tük" isim-fiil eki, isim çekim eklerinden çeşitli şahıslara ait iyelik eklerini ve bulunma hâl eki ve ayrılma hâl ekini alarak "-dığı zaman" anlamında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

at boynıģa çap-tuķ-da raģbatlıģ ķıldı (ME.,79-8)

f."-maz/-mez" (geniş zaman) olumsuz isim-fiil eki, isim çekim eklerinden ayrılma hâl ekini alarak "-madın/-medin" anlamında tarz ifade eden hâl zarfı fonksiyonunda kullanılır.

kendü yeringe oturtdı anı kale ber-mez-din burun aldı
(ME.,212-6)

cuħūdlar peyğāmbar 'ās dūnyāke kel-mez-din oza çerikke
basa erdiler (NF.,292-9)

ol ķıyāmat kūni kel-mez-din oza kim anın içinde altun
taķı yok (NF.,271-15)

kim uŗbu ķulnı ķol sormazdın aŗnu (HŞ.,146)

tileği kim özi ay-maz-dın aŗnu (HŞ.,2893)

kişi ölmezdiñ aşnu bu  m rdin (Hş.,2296)

g.1."-mak/-mek" hareket ismi ekine isim çekim eklerinden ayrılma hâl ekini alarak "-mek için" anlamında sebep ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

bil-mek-din yan ağurdı anı (ME.,48-8)

e -mek-din ol e mek  ze turur (ME.,218-4)

eyeg si şabardı suç iç-mek-din arzuluğ boldı (ME.,174-4)

g.2."-mak/-mek" hareket ismi ekine " ç n" edatının getirilmesiyle "-mek için" anlamında sebep ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

semen birle sat-mak içün tep bitigil (NF.,282-21)

oķ atıştılar oz-maķ uçun (ME.,200-2)

k r-mek uçun işledi, körgüzdi kişilerge işini(ME.,124-7)

IV. KIPÇAK TÜRKÇESİ

Müslüman müellifler tarafından Kıpçak, Avrupalı yazarlarca da genellikle Kuman adı ile anılan kavim veya kavimler birliği, aslında sonradan birleşen iki ayrı Türk kavmidir. Adlarını solgag ve sarımtırak renklerinden aldıkları tahmin edilen ve eski tarihleri karanlık olan Kumanlar, 1017 yılında Karahıtayların baskısı ile batıya göç ederek 1050'de Doğu Avrupa'ya yerleşmişlerdir. Zamanla buradaki Peçenek ve Oğuz-Türk kabilelerinin kalıntıları ile de birleşmişlerdir. Kumanlar yerlerini doğudan gelen bir Türk kavmine, Kıpçaklara bırakmışlardır. Kıpçak adı altında birleşen bu kavimler Avrupalı yazarlarca bundan sonra da Kuman adı ile anılmıştır. XII. yüzyıldan beri Kuman ve Kıpçak adları aynı halkı göstermektedir.

Tarihte bir Kıpçak devleti görülmemektedir. Bunun sebebi çok yayılmalarındandır. Orta Asyadan Tuna bölgelerine kadar yayılan Kıpçakların yayıldıkları ve hakim oldukları bölgelerdeki hükümlerlikleri Moğol akınları ile son bulmuştur. XIII. yüzyılın ortalarında bu akınlar artarak Kıpçakların daha da dağılmalarına sebep olmuş, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Gürcistan ve Rusya'da, Hıristiyanlığa girerek zamanla erimişler, kaybolmuşlardır.

Kıpçakların, Mısır'daki Memlük sultanlığında da önemli rolleri olmuştur. Çok yayılan bir kavim olduğu halde Mısır'a kadar gitmelerinin sebebi ise pek çok Kıpçak çocuğunun köle olarak satılmasıdır. XIII ve XIV. yüzyıllarda bütün Ön-Asya ve Mısır'da yükselip kumandanlık, hattâ sultanlık makâmına kadar gelenler olmuştur.

Kıpçak Türkçesi, orta dönem Türkçesi'nin batı gurubuna giren tarihî bir şivedir.

Tam bir siyasî birlik kuramamış olan Kıpçaklardan elimizde yalnızca "Codex Cumanicus" adlı dil malzemesi kalabilmiştir.

Kıpçakça asıl gelişmesini güney gurubunun yayıldığı sahada, Mısır'da ve bugün Orta-Doğu denilen ülkelerde meydana getirmiştir. Zamanla kuzeyde sürdüremedikleri devlet ve medeniyeti yabancı diyar ve çevrelerde meydana getirebilmişlerdir.

Memlük devletinde, hakimiyetin Türklerin elinde olması, Türkçeye karşı ilginin artmasına ve Araplara Türkçeyi öğretmek için kitaplar yazılmasına sebep olmuş, Arapça ve Farsçada değişik konularda eserler tercüme ettirilmiştir.

Memlük-Kıpçak eserlerinin dili, Türk Dili tarihinde ayrı bir yer tutmaktadır. Göç şeklinde gelip yerleşen Türklerin değişik boylardan olması meydana getirilen eserlerin dilinde de değişik olmasına sebep olmuştur.¹

¹ Daha geniş bilgi için bakınız: Kıpçak Türkçesi, Recep Toparlı, Erzurum, 1989, TDK kitaplığı, At-Univ. Fen-Ed-Fak.; Kıpçak Türkçesi Grameri, Ali Fehmi Karamanlioğlu, TDK yay., 579, Ankara, 1994; "Kıpçakça", Omeljan Pritsak; Tarihi Türk Şiveleri, Ter. Mehmet Akalın, TKAÉ yay., 79, Ankara, 1988

Ünlü Türkolog Janos Eckmann bu eserlerde kullanılan dili üç gurupta toplamaktadır:

- 1)Asıl Memlûk-Kıpçakçası
- 2)Asıl Oğuzca
- 3)Oğuz-Kıpçak karışımı bir dil

Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserler:

- 1)Codex Cumenicus
- 2)Lugatlar ve gramerler
  - a.Kitâbü'l-idrak Li Lisani'l-etrâk
  - b.Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye
  - c.Kitâb ü Bulgatü'l-Müştak Fi Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak
  - d.El-Kavâninü'l-külliyè Li-Zabtı'l-Lugati't-Türkiyye
- 3)Fıkıh kitapları
  - a.İrşadü'l-Mülûk ve's-Selâtîn
- 4)Edebî eserler
  - a.Gülîstan tercümesi

Bu sahada incelediğimiz metinlerde tespit ettiğimiz zarf-fiiller, şu fonksiyonlarla karşımıza çıkmaktadır.

A.ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ

-a/-e ZARF-FİİL EKİ

-a/-e zarf-fiil eki, Eski Türkçe devresi başta olmak üzere Türkçenin her sahasında görülen bir ektir. Ünsüz ile biten fiil kök ve gövdeleri -a/-e, ünlü ile bitenler ise -y şeklini alır.¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun "Kıpçak Türkçesi Grameri" inde, Recep Toparlı'nın "Kıpçak Türkçesi" adlı eserinde -y zarf-fiil eki gösterilmemiştir. Bu yapının ünlü ile biten fiillere gelen zarf-fiil ekinin düşerek -y-koruyucu ünsüzünün zarf-fiil ekinin yerine geçmesiyle oluştuğunu söyleyebiliriz. Aynı durum Çağatay Türkçesinde de görülmektedir.²

a.1.Zarf-fiil olarak kullanılışı

a.1.1."-arak,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

‘aziz ömr tükendi oş-ol ümid bilen köngül tileki ışıkden kaçan kir-e kilgey (GT.,37/5)

tüni kün saqlan ol irden kim ol kork-a yürür senden
(GT.,36/2)

1 Tarihi Türk Şiveleri, M. Akalın, s.96;119.

2 Günay Karaadağ, Çağatayca El Kitabı, İstanbul, 1988, s.107.

bu miskinni du'â birle aᅇg-a hayr öze tut (GT.,356/2)

yaqarlar ol kişini otqa yarın koyup mihnet içinde kit-e yârin (GT.,263/2)

ol maᅇga men aᅇga tutup çekişip yügürür artımızça halk kül-e (GT.,314/6)

bir kiçi kül-e keldi (TZ.,76b)

bir bi min-e ketti (TZ.,76b-8)"Bir bey binerek gitt."

urgan kül-e keldi (TZ.,77a-2)"Vuran gülerək geldi."

a.2.Zarf-Fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Gurubu Teşkil

a.2.1.Yakın anlamlı tekrarlı şekli "sürekli...-arak,sürekli....-mak suretiyle" anlamlarında hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

otur-a tur-a kıtmek yaᅇsıraᅇ andan kim terk yürüp kaᅇgaysen (GT.,273/1)

ol pehlevân yigit bilen oyna-y kül-e kilür (GT.,297/2)

bu seniᅇg ᅇaliᅇg ol tülki hikâyetine oᅇsar kim kördiler yıᅇil-a tur-a kiter idi (GT.,51/5)

yıla-y yıla-y ketti (TZ.,75b-12)

a.2.2.Aynen tekrarlı şekli "sürekli...-mak suretiyle, sürekli...-arak" anlamlarında hâl zarfı olarak fiile bağlanmıştır.

kim kim uluᅇ körse öz nefsini salın-a salın-a yürise yoluᅇᅇay teᅇgrige (İM.,85b/5)

taᅇi ᅇaytar-a ᅇaytar-a ikrâr keltür sünnet turur (İM.,488b/3)

kül-e kül-e keldiler (TZ.,75b)

a.3.Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı

a.3.1."bil-" yardımcı fiili ile iktidar ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır. İmkânsızlığı işaret etmek için ise olumsuz şekli ile kullanılmaktadır.

"al-" yardımcı fiilinin iktidar ifadesinde yalnız olumsuz ifadelerde kullanılmasına karşılık "bil-" yardımcı fiili ise hem olumlu hem olumsuz şekillerde geçer.

ol ikisi tapsalar kiçeden ol kadar kim aning içinde
yüvün-e bilür (İM.,279b/2)

işlerini ayt-a bilding (Kıp.Gr.,149)

tañgların ayt-a bilip sen (Kıp.Gr.,149)

oğlan def'it-e bilmedi (GT.,77/12)

ol kim Kur'ân kökçek oku-y-a bilmes meğer kim bir ayat
okur (İM.,167b/1)

hikmet irdem-sizler irdem iyesin kör-e bilmes
(İM.,336/3)

eger öre turup namaz kılsa Kur'ân oku-y-a bilmes
(İM.,221a/5)

taħammül it-e bilmedi (GT.,33/13)

tâli'siz şayyâd teñgizde balık tut-a bilmes dağı ecelsiz
balık kurı yirde ölmes (GT.,345/5,6)

ol oğrı 'aczinden kal'ege çün kemend at-a bilmes
(GT,260/6)

a.3.2."al-" yardımcı fiili ile de iktidar ve olabilirlik
ifadeli tasvir fiili meydana getirilmektedir. Sadece olumsuz
şekilde kullanılır.

bir esīrni ħalāş it-e almas (GT.,305/4)

özinden müdde'i ħayrın kör-e almas (GT.,106/3)

da'vī ħuşun tut-a almas ħurup bahâne aġın (GT.,126/4)

a.3.3."bir-" yardımcı fiili ile çabukluk ifadeli tasvir
fiili oluşturmaktadır.

bir ħoy iy-e birgil boġuzlansun (İM,362a/6)

işik özeki altun Reşid oġlı Muhammed iy-e berdi
(İM.,291a/7)

meni munda ashab mu'âlecesi üçün iy-a birdiler
(GT.,165/7)

iy-a bermediñg (GT.,237/7)

ol teñgri ħaħķı üçün kim meni Nebī id-e birdi
(İM.,38B/5)

it-e ber (TZ.,16a-2)

a.3.4."bar-" yardımcı fiili ile yaklaşma ifadeli tasvir fiili meydana getirmektedir.

tağı kayırmas sor-a barmak zımmi kâfirni. (iM.,448a/5)

a.3.5."tur-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

âbdâstdan artıp kalğan suvni ör-e turup kıblağa karşı yüzlenip (iM.,91b/6)

a.3.6."kal-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili meydana getirmektedir.

ol hatunniñg karı anası i vde mütemekkin otur-a kaldı
(GT.,241/13)

bağ-a kal- "şaşa kalmak" (TZ., 8a-7)

a.4.Zarf-fiilin kalıplaşmış edat olarak kullanılışı

başka baş-ı-ğ-a "başka,diğer"

Menşe bakımından baş-ka yahut baş-ı-ğ-a şekillerinde izâh etmek mümkün olmakla beraber kesin bir hüküm vermekte henüz imkânsızdır.Kıpçak Türkçesinde az kullanılmıştır.

Çıkma hâli ile:

ol hatunğa kim hec kılgay ol ikisinden baş-ı-ğ-a
(iM.,285b/9)

Bile < birle "ile,birlikte,beraber"

Türkçenin çeşitli devrelerinde kuvvetlendirme, çekim ve bağlama edatı olarak kullanılan "bile" Eski Türkçeden itibaren hiçbir ses değişikliğine uğramamıştır. Gabain, bu edata yer vermemiş, Brockelmann,"ile" edatı ile birlikte fiil menşeli göstermiştir.

Gabain,"bile" ile ilgisi olan "bilen"i<bir-le-n şeklinde izâh ederken "birle"yi < bir-i-l-e şeklinde zarf-fiil saymıştır. R.R.Arat, bile birle şeklinde verir. Mansuroğlu ve Ergin de bu görüştedir. N.Hacıeminoğlu da makûl olanın bu şekil olduğunu söyleyerek hece sonundaki -r sesinin düşmesinin Türkçe de sık görülen ses hadisesi olduğunu belirtir.(T.D.E.,s.18)

a.Yalın ve iyelik ekli sözlerle "ile" mânâsında

anıñg sütü bil-e dağı ulğaydıñg (GT.,28/5)

tañg bil-e sultan kırnağnı izdedi (GT.,95/2)

könğlüñg alur anıñg bu lütf bil-e (GT.,215/9)

ğaflet bil-e ni'et yimegey sen (GT.,6/129
b.yalın hâl ile "ve" mânâsında (bağlama edatı)

halâl bil-e haramdan mahfûz durur (GT.,306/9)

ferâğat bil-e fakırlık bir yerde tapulmas (GT.,303/9)

c.Yalın ve iyelik ekli sözlerle "beraber" mânâsında

kadir ve kıymatıñg bil-e bol (GT.,48/4)

tiken ü ve gül ham u ve şâdi bil-edür (GT.,315/9)

d.Zamirlerin ilgi hâli ile

anıñg bil-e gâlib boldı (GT.,78/6)

bizim bil-e (GT.,247/9)

Bilen <bir+le+n "ile,beraber"

a.yalın hâl ile "ile" mânâsında vasıta hâli görevinde:

menim öze kuvvet bil-e-n gâlib bolmadı (GT.,78/5)

arslan bil-e-n pençe tutğayman (GT.,198/4)

b.Zamirlerin ilgi hâli ile

anıñg bil-e-n (GT.,67/10)

biziñg bil-en (GT.,118/11)

Aşağıdaki örnekte bilen "bakımından" mânâsında kullanılmıştır.

leşker bil-e-n artuksen amma tirlikde biz senden
yahşıraq biz (GT.,158/13)

Birle <bir-i-l-e ? bir+le "ile,beraber"

a.yalın hâl ile "vasıta" mânâsında

qavi biril-e pençe tutuşkan (GT.,336/2)

az suf biril-e taqı ābdast almağay (İM.,91b/8)

ammâ teyemmüm almak bişi kerpiç biril-e Ebû Hanîfe
katında revâ bolur (İM.,123b/4)

altun biril-e naqqaş yazmağa öygülik kıl(GT.,353/10)

b.Yalın hâl ile:

Bağlama edatı olarak "ile,ve" mânâsında

halâl biril-e harâm arasında (IM.,12b/2)

şâh sırrı biril-e baş hikâyet (GT.,228/5)

c.iyelik ekli sözlerle: "ile,beraber" mânâsında

rahmetine fazlı biril-e tağı keremi biril-e (IM.,2b/8)

yaman ir biril-e kıılma 'ömr (GT.,267/2).

d.Zamirlerin ilgi hâli ile:

Kâfir bolmas anıng biril-e (IM.,3b/8)

köre < kör-e "göre,nazaran,nispetle"

Kıpçak sahasında çok az kullanılmış zarf-fiil yapıları bir çekim edatıdır.

Verme hâli ile:

bu hüsn ve cemâline kör-e tili uzun dağı edepsiz bolmasa idi(GT.,224/13)

hikâyet müstemi'lerge kör-e ayt (GT.,347/5)

üze/öze < üz-e "üzerine,üzerinde"

yalın ve iyelik ekli sözlerle:

namaz kıılmak ölüg öz-e (IM.,243a/3)

tağı du'â tağı salâmatlık Muhammed öz-e bolsun
(IM.,1b/3)

suretiñg naqşın kaçan dıvar öz-e (GT.,239/9)

eger kıoysa başını iki tizi öz-e tağı uyusa âb-dest bozulmaz(IM.,96a/1)

haml kıılınmas zâhir mâ'nâsı öz-e (IM.,66b/4)

b.zamirlerin ilgi hâli ile:

anıñg öz-e kim tenğrini birlegey ortak kıatmaqdan
(IM.,3a/5)

seniñg öz-e kıutluğ mübârek kığgey

özge < öz-i-k-e "başka,-den başka"

a. Zamirlerin çıkma hâli ile:

menden öz-i-k-e kimse turmadı (Kıp.Gr.,113)

andan öz-i-k-e (GT.,159/3), mundan öz-i-k-e (GT.,269/4)

b. isimlerin çıkma hâli ile:

kişiler turdılar Sançar'dan öz-i-k-e (Kıp.Gr.,113)

tapa < tap-a "-e doğru"

Bu sahada çok az kullanılan zarf-fiil yapıtlı "tapa" edatı hem çekim edatı, hem de yön bildiren zarf olarak kullanılmıştır.

Yalın hâl ile:

barmaklarını yüzleldurgey kıbla tap-a (İM.,177a/2)

düşman tap-a yürüye

ķayra < ķay-ı-r-a "tekrar"

ķayır- fiilinden -a zarf-fiil eki ile yapılmış bir tekrarlama edatıdır. Kıpçak sahasında pek kullanılmaz.

anıñ öze hecni ķayır-a ķaytarmak birle taķı bolur
(İM.,17a/2)

yana < yan-a "tarafında, tarafından"

Hem yer hem de yön zarfı olarak kullanılan "yana" çekim edatı Kıpçak sahasında çok az kullanılan bir yapıdır.

Aşağıdaki örnekler isim tekrarlama edatı olarak kullanılan "yine, tekrar" anlamındadır.

taķı iki ilini bir kez yan-a silkkey (İM.,118a/6)

tertib yan-a ķayıtur tip (İM.,204a/3)

a.5.-a/-e zarf-fiilinin çekimli fiil olarak kullanılışı

Kıpçakça'da fiil çekiminde görülen önemli bir husus da şimdiki zaman kiplerinde -a/-e zarf-fiil şekillerinin -tır (<tur-ur) ile, çekilerek zaman ifadesi için kullanılmasıdır.

Bu sahada da geniş zaman ekleri, şimdiki zamanı ifade etmekte de kullanılmış, ancak Harezmi sahasında görülmeye başlanan değişiklik, Kıpçak sahasında daha da çeşitlenmiştir.

Harezmi sahasında "-a turur" ile yapılan şekiller bu

sahada "-a durur" ve "adur" a dönüşmüştür. Turur şekli seyrek olarak bu sahada görülmektedir. İkinci fiilde ses değişikliği ile birlikte ekleşme de başlamıştır.¹

Aşağıdaki örnekler şimdiki zaman çekiminin üçüncü teklik şahıs çekimidir.

kullarınġ köp türlü hatasın körüp kündeġi vazife
'atâsın kesmeyin bir-e turur (GT.,5/7)"kulların çok çeşitli hatalarını görüp her günkü vazifelerinin karşılığını kesmeden veriyor."

ayıttı teveni suhraġa tut-a dururlar (GT.,51/7)
"deveyi zorla işe koşuyorlar dedi."

aşı bişkince iyġü âdeminiġi ivüġġ rahtın tirip otġa
yaġ-a dur (GT.,86/7) "iyi insanın yemeġi pişince evin eşyasını toplayıp ateşe yakar."

ikip zulm urlıkın hayr istegenler cehennem otına özin
yaġ-a dur (GT.,38/13) "zulüm tohumunu ekip hayır isteyenler, cehennem ateşine kendisini yakıyor."

bir sa'ât tevaġkuf kılġıl kim ivde yahni biş-e durur
(GT.,147/9)

kim dâyim suvı taşıp kil-e durur (GT.,278/9)

öçüġġni çün hased andan al-a dur (GT.,345/11)

ra'ıyyet hâline yaġşı baġ-a dur (GT.,39/2)

yamanlık kılġan irge iyġülik kıl kaġar it aġzına luġma
at-a dur (GT.,86/9)

Kıpçak sahasında şimdiki zaman çekimi bütün şahıslarda aşağıda belirtilen şekillerde görülmektedir.²

Olumlu çekim

1.ş.t.:	al-a-dır-men	1.ş.ç.:	al-a-dır-biz
2.ş.t.:	al-a-dır-seġġ	2.ş.ç.:	al-a-dır-siz
3.ş.t.:	al-a-dır	3.ş.ç.:	al-a-dır-lar

Olumsuz çekim

1.ş.t.:	al-maydır-men	1.ş.ç.:	al-maydır-biz
2.ş.t.:	al-maydır-seġġ	2.ş.ç.:	al-maydır-siz
3.ş.t.:	al-maydır	3.ş.ç.:	al-maydır-lar (s)

Kıpçakçada şimdiki zaman kipinde bir de -yor veya -yür şekline raslanmaktadır. Bu yapı "yori-" veya "yor-" fiilinin

1 A. Fehmi Karamanlioġlu, Kıpçak Türkçesi Grameri, Ank, 1994, s. 128.

2 A. Fehmi Karamanlioġlu, a.g.e., s. 128.

3 Ettuhfet-üz-Zekıyye Fil-Lugat-it-Türkiyye, çev. B. Atalay TDK Yay., ist., 1945, s. 44b-2

ekleşmiş şeklidir. Seyrek olarak şimdiki zaman ifadesi için kullanılmaktadır. Şimdiye kadar genellikle Batı Türkçesi dışında "-yor" (<yorur) şimdiki zaman şeklinin bulunmadığı kabul edildiği için, ilk bakışta bunun -ur/-ür geniş zaman eki ile -y-yardımcı sesinin beraber olarak kullanılmış olması ihtimalini hatıra getirmektedir. Ancak TZ'de "aşırılık istenildiği zaman" -yorur şeklinde kullanıldığına belirtilmesi ise -yor şeklinde kullanıldığı zaman da fiilin zarf-fiil şeklinde bulunması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.¹

Ünlü ile biten fiillerde:

başlıyor	başla-may-yor
başla-y-yorur	başla-may-yorur

Ünsüz ile biten fiillerde:

kel-e-yor	kel-mey-yor
kel-e-yorur	kel-mey-yorur

Asıl fiil + -a/-e zarf-fiil eki + yorı- fiili + -r geniş zaman eki şeklinde karşımıza çıkmakta olan bu yapı ile şimdiki zaman teşkil edilmektedir.

tüni kün şaklan ol irden kim ol kork-a yürür sende (GT., 36/2) "gece gündüz kendini koru o kişidin ki.o sende korkuyor."

Codex Cumanicus 'da da yorı- fiilinin şimdiki zaman için kullanıldığını gösteren örnekler vardır.²

Bu fiilin -e yor- şeklinde kullanıldığını da görüyoruz.

kıstalışıp kel-i-yorlar (CC., 160/1.18) "sıkışıp geliyorlar."

Bu örnek fiilin bu eserde oldukça erken ekleşme yoluna girdiğini göstermektedir. Oysa bu eserden sonra yazılan eserlerde bu ekleşmenin henüz gerçekleşmediğini görmekteyiz. Ekleşmenin eserin yazıldığı bölgenin bir özelliği olduğunu söyleyebiliriz.

Aynı eserde ek -a yür- şeklinde de karşımıza çıkar.

bar-a yürler (CC., 128/23) "gidiyorlar."

Bu örnek ise daha ileri bir sayfayı göstermektedir. Bugün dahi incelmemiş olan -yor ekinin ünlüsü bu eserde incelmüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ermeni Kıpçakçası'nda ise yorı- fiilinin tamamen ekleştiği ve -yır, -iir, -ıyır şekilleriyle kullanıldığı görülmektedir.³

1 A. Fehmi Karamanlioğlu, Kıp. Gr., s. 129-130.

2 A. V. Gabain, "Codex Cumanicus'un Dili", Tarihi Türk Şiveleri, çev. Mehmet Akalın, Ankara 1979, s. 103.

3 O. Pritsak, "Ermeni Kıpçakçası", Tarihi Türk Şiveleri, çev. Mehmet Akalın, Ank. 1979, s. 127.

Olumsuz şekilde ise tur- fiilinin kullanıldığı görülmektedir.

horhmen turmen "korkmuyorum"

Buraya kadar olan örneklerde, günümüz Türk şivelerinde şimdiki zaman için kullanılan hemen bütün şekillerin Harezmi ve Kıpçak sahalarında ortaya çıktığını görüyoruz.

a.2.Kıpçak sahasında -a/-e zarf-fiil şekli,olumlu ve olumsuz istek kipinin çekiminde de karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örneklerimiz üçüncü teklik şahıs çekimi ile ilgilidir.

kasd kılmakdan kim mahsūs ol-a bir mahsus yirge
(İM.,285a/1)

taşı kıyas ol turur kim revā bol-ma-y-a (İM.,321b/5)

eyle kerek kim kâzî işit-me-y-e oşbu tanuqluqñı
(İM.,32b/6)

istek kipinin çekimi: Kel-em, kel-esin, kel-e, kel-e
biz, kel-e siz, kel-e ler.¹

a.6.Zarf-fiilin kalıplaşarak isim ve sıfat olarak
kullanılışı:

ol benim yaq-a-m yırttı (GT.,314/4)

bir kün bir kiçe su içinde canı burnına yitip yaq-a-ğa
çıktı (GT.,202/5)

ol kişiler öze kim şahrññ tigr-e-si-n-de-ki
töpelere taşkuru bolsalar (İM.,230b/3)

men halâl çevir-e-si-n-de tise kâfir bolmas (İM.,16b/6)

bolmas tip meger kim oy-a-sı birle (İM.,480a/5)

her bir ölç-e-si bir aqçağa revā bolur bir ölç-e-de
özgesinden revā bolmas(İM.,475a/4)

zevāldan soñra bayram namâzını kılgay irt-e-si
(İM.,232b/8)

kaçan kim bolsa anıñ çevir-e-si yara bolsa (İM.,257b/8)

öfke bile ol kıy-a baqışın körüñgüz (GT.,253/11)

1 Recep Toparlı, Kıpçak Grameri, Erzurum, 1989, s. 76.

kıy-a : hırçın, sert anlamındadır. Bu sebeple yukarıdaki örnekte sıfat olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekte ise, zarf durumundadır:

kıy-a baş- "yan bakmak" (TZ., 21a-9)

uç-a-sı-nıñ ortasına tigrü tip (İM., 450b/7)

uç-a : oturak yeri mânâsında

Hem bir çekim edatı hem de isim hâl eklerini alarak isim gibi kullanılan ara <ar-a ? sözü -ra cihed eki ile yapılmış bir yer zarfını hatırlattığı gibi bir zarf-fiili de düşündürmektedir. Daha çok mekân zarfı görevindedir.

ni fark, bar sening ar-a-nıñ-da taqı melâyikiler
ar-a-sı-n-de 'imân keltürmek içinde (İM., 60a/4)

âbdast endamlarınıñ azraqı yar-a-lı bolsa (İM., 121a/7)

yar-a öze mamuk bolsa (İM., 129b/7)

kes-e "ekmek dilimi"¹ ayr-ı "çatal"²

a.7. Zarf-fiilin kalıplaşarak zarf görevinde kullanılışı:

a.7.1. Zaman zarfı olarak

irt-e kitip akşam kilip kis bilen altunni öpüp sultan
ileyinde koyup aytur (GT., 143/3)

iki kün irt-e melik tabuğuna bir ir kilse (GT., 73/12)

irt-e-si arabni kördiler (GT., 205/1)

ol kişi kim işense kiç-e kılğaymen tip (İM., 148b/7)

kiç-e namazı (İM., 152b/1)

ümit yok ki kiçip ömr bir yan-a kilgey (GT., 37/7)

ol sahip-vaqt ir yan-a kiçer idi (GT., 75/7)

kün aş-a kilgil kim mahabbet ziyâde bolğay
(GT., 133/ 2)

bir keçe kârvân tün kat-a yürü-p (GT., 126/8)

a.7.2. Yer zarfı olarak

namaz kılmak ölüğ öz-e (İM., 243a/3)

1,2 Tarihi Türk Şiveleri, M. Akalın, Ankara, 1988, s. 84.

tağı barmaklarını yüzleñdürgey kıbla tap-a (İM.,177a/2)

ikki ʿakıl ar-a uruş bolmas (GT.,215/8)

işitip tutmasa her kim nasihat bolur ol halk ar-a dâyim fazîhat (GT.,351/12)

oturmas câhil ir köñglünde hikmet niçük kim taş öz-e ursa timür miñ (GT.,118/2)

a.7.3.Kalıplaşmış hâl zarfı olarak

imâm tonını çevir-e keygey tağı kavm tonlarını çevir-e keymegey (İM.,236a/3)

yalğan kılmak inanmaknıñ zıddı turur tağı iki zid ikisi bir-i-g-e cem bolmaz (İM.,4b/6)

iy Teñgri yiter biz baş baş-ı-k-a tise kâfir bolur
(İM.,18a/4)

oğ kaçan ya-dan çıkar bol-sa yan-a kitmes (GT.,338/8)

ağaçka tiril-e aşkay (İM.,423a/6)

-gaç/-geç ZARF-FİİL EKİ

TZ'de -ş'li yazılış şekli (-gaş/-geş) eserin imlasına ait bir özelliktir. Ek, sedasız ünsüzlerden sonra, -kaş/keş, sedalı ünsüzlerden sonra -gaş/geş olarak kullanılmaktadır.

bi kel-geş "Beyin geldiği zaman" (TZ.,86a-10)

kul ket-keş "Kulun gittiği zaman" (TZ.,86a-10)

kel-geş (Kıp.Gr.,145)

"-ınca,-dığı zaman" anlamlarında bağlandığı fiilin hareketi ile aynı zamanda gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı olarak kullanılmaktadır. Kullanılışı pek yaygın değildir.

bir niçe bay hōcalar bilen kemide otur-up kiter i-geç kime soñunda bir zevrāk ğarķ boldı (GT.,88/5)

nañganlar al-ğaç ...yana kaytğay (Kıp.Gr.145)

bi yetiş-keş yetiştim (Kıp.Gr.146)

güneş bat-ğaş mindü (Kıp.Gr.146)

-ğalı/-geli,-çalı/-keli ZARF-FİİL EKİ

Kıpçak Türkçesinde az kullanılan bir zarf-fiili olan -ğalı/-geli, sedasız ünsüzlerden sonra, -çalı/-keli şeklinde gelmektedir.¹ Asıl hareketin başlama noktasını belirtmek için kullanılan zaman zarfı durumundadır. "beri" edatı ile birlikte de kullanılmaktadır.

yolunda baş oynap can terkin urupmen kör-geli dildār
körkin (GT.,225/13)

kel-geli beri körmedüm (Kıp.Gr.146)

sultan kel-geli beri bir ay bardur (Kıp.Gr.146)

yat-çalı beri turmadı (Kıp.Gr.146)

-ğınça/-ğınçe,-ğınca/-ğınçe ZARF-FİİL EKİ

-ğın/-ğın fiilden isim yapma eki ile (<-g-ı-n ?)
-ça/-çe eşitlik ekinin birleşmesinden doğan bu zarf-fiil
eki, Kıpçak Türkçesinde sedasız ünsüzlerden sonra -ğınça
şeklinde de görülmektedir.

"-ınca,-ıncaya kadar" anlamında asıl hareketle aynı
zamanda veya asıl hareketin sonunda olan bir olayın zamanını
belirtmede kullanılır.

a.Zarf-fiil olarak kullanılışı

a.1."-ınca,-dığı zaman" anlamında zaman zarfı olarak
fiile bağlanmaktadır.

fecr çıkğandan soğra küneş çık-ğınça kerâhiyyet vakt
turur (İM.,333a/2)

ay oğlum sen dağı yatıp uyusağ yaşırağ andan kim halk
terisine tüş-künçe (GT.,106/2)

tağır ol nerse kim zevâlden soğra küneş bat-ğınça mubâh
turur (İM.,333a/3)

sen iygü ol yaman disin halâyık yaman bolup sanga yaşı
di-ğınçe (GT.,124/13)

revā bolur anlarğa zuhr vaktı kir-ğınçe (İM.,132b/3)

yatlar birle bol-ğınça gülistan meni bu hâlette körüp
rahmet itti (GT.,135/11)

1 Ekin yapısı hakkında bak.A.Öican Ercilasun,,Kutadgu
Bilig Grameri,Ankara,1984,s.133-134.

oş bu kün içinde küneş uyaq-kınça ol nerse kim āsān
turur aṅgar du‘ālardan (İM.,320b/5)

anıṅ suhbetin terk it-kinçe daḡı hukemā aytıp turur
(GT.,233/10)

yigit ibçi yanında qarı ir kilip otur-ḡunça ḡattı yadan
çıḡkan oḡ yaḡsıraḡ turur (GT.,267/10)

yazuḡsuz ḡan tōkül-ḡünçe başından közünden öpüp ḡuḡup
kōp mal nimet birip āzād kıldı (GT.,66/13)

a.2."-ıncaya kadar" anlamında zaman zarfı olarak fiile
baḡlanmaktadır.

kiçe ‘iḡret kılip taṅ at-kınça şükr sahrāsında bu
beyitni oḡur idi (GT.,40/8)

taḡı ḡavun ḡıyar içinde urluḡı iriḡ-kinçe (İM.,474a/5)

kimniṅ ḡayḡusı bar benim halāsımdan ya teftiḡ-i
hālinden irāḡdan kiryak kil-ḡünçe yılan zahmlı ir öler
(GT.,51/11)

aşı biḡ-kinçe iyḡü ademiniṅ ivüṅ rahtın tirip otḡa
yaḡa-dur (GT.,86/67)

her kim özine su‘al iḡikin açtı öl-ḡünçe ol ir niyāz
içinde bolusar (GT.,211/3)

bir kiḡini miṅ arslan öltürmes kil-me-y-inçe aṅga
ḡazā-yı ecel hikmet (GT.,345/4)

iḡtihāları ḡālib bol-ma-y-inça ta‘ām yimegeyler
(GT.,165/12)

aṅçaḡa tigrü kāfir bol-ma-y-inça teṅgrige oşbu ‘akl
cihetinden turur (İM.,29a/8)

taḡı barḡa tā‘atlarını çıḡmas kāfirlikden aṅçaḡa tigrü
kim imān keltür-me-y-inçe (İM.,29a/7)

ant içse yimegey men bu buḡdaydan antda tutulmas aṅçaḡa
tigrü kim anı bütünle yi-me-y-inçe (İM.,388a/3)

-ı/-i/-u/-ü ZARF-FİİL EKİ

Kıpçak Türkçesinde de görülmekte olan bu zarf-fiil tek
başına da, tekrarlı olarak da karşımıza çıkmaktadır. İncele-
diğimiz metinlerde şu fonksiyonlarla kullanılmıştır:

a.Zarf-fiil olarak kullanılışı

a.1."-arak,-mak suretiyle" anlamında,tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

ün bilen öz boğazın yırtıp halk mağzın kitermege yırla-y-ı başladı (GT.,119/4)

tağı üleştür-ü sa'y kılmak sevüglü turur (iM.,313a/5)

tizlegey di-y-ü ibrahîm öze korqtı (iM.,234b/1)

körünmesün di-y-ü bu mendegi çayb işikni bağla-p olturmak ni hâcet (GT.,125/10)

a.2.Tekrar gurubu teşkilinde kullanılışı

mescid-i harâmdan çıkğay yığla-y-u yığla-y-u
(iM.,335b/2)

yıla-y yıla-y (<yıla-y-ı) ketti (Kıp.Gr.145)

kel-ü kel-ü (Kıp.Gr.145)

a.3.Zarf-fiilin birleşik fiillerin teşkilinde kullanılışı

kim ol atası irmiş ya oğlı irmiş anıñ öze kaytar-u birmek yok turur (iM.,260b/2)

iy Teñgri, yarlıka-y-u tiler mis senden,tağı sañga inanur biz (iM.,197b/2)

tağı yarlıka-y-u tilemek kereklisi turur hâcetlerniñ (iM.,306b/8)

ör-ü turup kıblağa karşı yüzlenip (iM.,91b/6)

tağı kirür vaqtda telbiye kı-l-u kirgey (iM.,306a/8)

sal-ı ver- yor-ı bar- (Kıp.Gr.145)

a.4.Zarf-fiilin kalıplaşarak edat olarak kullanılışı

beri/biri "-den beri,-den itibaren"

Türk Dilinin eneski metinlerinden itibaren bütün sahalarında görülen bir çekim edatı ve mekân zarfıdır.Menşey bakımından hem ber-ü şeklinde bir zarf-fiili,hem de be-rü şeklinde yön eki ile yapılmış bir ismi düşündürmektedir.

a.çıkma hâli ile:

niçün munça künden bir-i aytmadıñız (GT.,246/1)

ol tarihden bir-i terk-i suhbet kılip 'uzlet ihtiyār
ittim (GT.,103/2)

ol vaqtdan bir-i kim kilip turur men (GT.,165/8)

tigindim anğar bir aydan bir-ü ya benim öze borç bar
(İM.,252a/4)

b.-ğalı,-geli zarf-fiil eki ile :

kelgeli ber-i yatğalı ber-i (Kıp.Gr.146)

karşu/karşı "-e doğru,-e karşı"

c. Verme hâli ile:

ol kişi kıblağa karış-u turmagay (İM.,92a/4)

kulğa karış-u tabğay (İM.,32a/5)

eger imâm yüzine karış-u bolsa (İM.,178a/4)

taķı olturğa kıblağa karış-u (İM.,89a/8)

ol ilden kim kögüste bigge karış-ı böyle şarf itti
(GT.,90/8)

cemâline karış-ı oturup uzun kiçeler uyumayın
(GT.,265/9)

keri ker-i "-den sonra"

Kıpçak sahasında çok az kullanılmıştır.

imdidem ker-i hevâ ve heves ferşin türüp (GT.,250/1)

taķı/dağı tak-ı "ve,ile"

Türkçenin bütün devrelerinde bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmış zarf-fiil yapılı (taķ-ı) bir şekildir. Cümleleri bağlar, kelimeler arasında sıralama yapar.

bu laṭife sultānğa hoş keldi dağ-ı küldi (GT.,20/8)

vaqtda közini kötürmegey kâ'be'ning töpesine uluğlab
taķ-ı ta'zımlab taķ-ı bilgil (İM.,290a/8)

bir kişini incitseng dağ-ı sonğra yüz rahatıng tigse
(GT.,201/6)

taķ-ı il kesmek yok hıyānat kılgan kişiğe taķ-ı hıyānat
hatun öze taķ-ı talağan kişi öze taķ-ı kapup kaçğan kişi öze
(İM.,417b/3)

kim kim kıyâmet künine inkâr kılsa tağ-ı uçmakka tağ-ı
tamuğka inkâr kılsa tağ-ı mizânka tağ-ı sırâtka tağ-ı
sahâyıflarğa inkâr kılsa (İM.,22a/7)

ol nefesniñ çıkmadı tenge ferâh dağ-ı ruhge rahat
kitürür (GT.,4/7)

dağ-ı anıñ şükriniñ zikriniñ fikri ni'met arturur
(GT.,4/3)

men dağ-ı bu beyitlerni aytıp anğa iltür (GT.,241/4)

tegi/tigi < teg-i "-e kadar,-e dek "

teg- fiilinin -i- ile yapılmış zarf-fiil şeklidir.

Verme hâli ile:

vahhar eyle anı tanğğa tig-i tise bargıl gülân kişiğe
kim ol 'âlim turur (İM.,10a/1)

andan soñgra kötergey başını tekbîr kılıp ançağa tig-i
tamam olturğay (İM.,176b/3)

çıkmadı yiti künge tig-i meger kim biş namazğa çıktı
(İM.,51b/2)

tigin "-e kadar" şekli de vardır. Kullanılışı tigi
gibidir. Az rastlanmaktadır. Gabain ve Z.Korkmaz (EK.68)
buradaki -n'yi ayrı bir zarf-fiil eki olarak kabul
etmektedirler. Oysa N.Hacıeminoğlu (Edatlar,95) kelimenin
teşekkülünde -n'yi vasıta hâlinin eklenmesi ile izah
etmektedir.

kıyâmet künine tig-i-n Ceberriyeler ayıttılar
(İM.,75a/1)

tegrü/tigrü < teg-i-r-ü "-e kadar"

Aslında bir mekân zarfı olan bu kelime Gabain'a göre
teğür- fiilinin zarf-fiil şeklidir. Zarf-fiil olma ihtimali
kuvvetlidir.¹

Verme hâli ile:

kıyâmatka tigür-ü seniñ boynuñda kalur (GT.,82/2)

cümle kâfir kaçıp çin ü hatâğa tigür-ü kitkey
(GT.,148/11)

ol vaqtka tigür-i kim frenç esiri boldum (GT.,134/12)

1 N.Hacıeminoğlu, a.g.e.s., 96.

on yılğa tigür-ü (İM.,64a/4)

yimege sabr anğğa tigür-i (GT.,166/4)

dağı seherge tigür-ü namazğa turur idi (GT.,123/4)

yimekten burunga tigür-ü tolusen (GT.,123/10)

ançağa tigür-ü kilgey Beni Şeybe işigine (İM.,306a/8)

ağaç öze ançağa tigür-ü (İM.,423a/8)

saqla tilingi anlardan ançağa tigür-ü tüşmegey
(İM.,44a/8)

utru < ut-u-r-u "karşı,-e doğru"

Verme hâli ile:

ave kimge utr-u turdı:ol düşmanlarına utr-u bardı
(KIP.Gr.113)

Çıkma hâli ile: "-den dolayı"

Kirmes men tise düşmanlıktan utr-u ol ikisi arasında
kâfir bolur.(Kıp.Gr.113)

a.5.Zarf-fiilin kalıplaşarak isim ve sıfat olarak
kullanılışı

Kıpçakça eserlerde -ı/i,-u/ü ekleriyle yapılmış gibi
görünen sözlerin birçoğu birden fazla heceli sözlerin so-
nundaki -ğ/g ların düşmesiyle meydana gelen şekillerdir.
Zarf-fiil kalıplaşmasıyla az sayıda isim vardır.

ol seniñ yanınğda çoñğs-ı bolğan ev (GT.,218/12)

yârânlar suhbetinden melûl bolup Kudüs yaz-ı-larına yüz
tutup gittim (GT.,134/10)

bir sâlih irniñ ivine oğır-ı kirdi (GT.,99/13)

tört kişi dört kimersedən qorkar harâmi sultândan oğır-ı
harisden fasıq gammadan qahbe muhtesibden (GT.,50/12)

kaçan qorq-u qatıq bolsa imam qılğay kişilerni iki bölek
(İM.,236a/7)

ol qarş-ı-ğı vâdi içinde bir mübârek hurma ağacı bar
(GT.,269/4)

bükir-i "kambur" (TZ.4a-10)

bük- "bükme" bükül- "kamburlaşmak"

isimlerin cümle içerisinde sıfat olarak kullanılışı

kurı ig-i-r-i ağaç otsuz tüzemez (GT.,281/2)

ig-i-r-i sözni köni dip ant içme (GT.,334/12)

toğ-u-r-ı sözlerine i'timād kalmadı (GT.,348/5)

tüz yolğa taķı toğ-u-r-u yolğa kim ol saķlağan turur
(iM.,1b/2)

anlarnıñ ğaysına uysağız könderür sizni kön-i yolğa
(iM.,44a/6)

yağ-ı-ş-ı kılıç bolur mu hergiz yaman timürden
(GT.,29/6)

bir yağ-ı-ş-ı ir tatar uruşunda yaman cirahatli boldı
(GT.,170/7)

a.6.Zarf-fiilin kalıplaşarak yer-yön,zaman ve hâl zarfı
olarak kullanılışı

közüñg aç oķına ğarış-u oturduñg (GT.,69/5)

bir semis eblehe kilip ğarış-ı (GT.,20/6)

arķur-u yayulur kök ğağında (iM.,147b/8)

küçü yitse kim ker-i tutğay (iM.,286b/4)

ğarınları yağış-ı toymayın ta'âmdan illerin çekkeyler
(GT.,165/13)

buruñıdan yağış-ı bolurlar (GT.,293/6)

bu cehānıñ rahatın terk itken ir ol durur hazretke
toğır-ı kitkenir (GT.,9/7)

oşbu iki arasında toğur-u kitdiler (iM.,31a/2)

eger azraķ ğussa ağzı tol-u bolmasa ğayıtsa oruķı
açılmas (iM.,272a/2)

taķı birisi cünüplikden yevünmek turur yaşur-u
(iM.,78b/6)

ķat-ı oķuğay bismillāhni ol namaz içinde (iM.,172a/1)

ıcağ/-ıcek ZARF-FİİL EKİ

Birleşik bir ek görünümünde olan bu zarf-fiil ekindeki yapının hangi eklerin birleştiği olduğu kesin olarak belirlenebilmiş değildir.

V.Hatiboğlu "-ı-cağ/-ı-cek" şeklinde ayırıp "-ı/-i" kısmının zarf-fiil olduğunu ileri sürerken, S.Çağatay ve Z.Korkmaz'a göre ise "ök" pekiştirme edatını bünyesinde taşıyan bir ektir.¹

"-ınca,-dığı zaman" anlamlarında,zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

tañg at-ıcağ ta'âlâ emri birle sökel ir sağ boldı
(GT.,116/4)

memleketinden tüş-ıcek bir melik miñnet içinde bolur
(GT.,196/9)

öz vañanından çıķ-ıcağ pişe-kâr hâşıl iter kanda irişse
direm (GT.,196/7)

çün kör-ücek sâdmân bolur köñgöl (GT.,12/8)

beş altı kün kiç-ıcek ol bolur sükker bigin şırın
(GT.,254/7)

siz tur-ıcağ turduķ (Kıp.Gr.146)

anlar tur-ıcağ turduķ (Kıp.Gr.146)

-ken ZARF-FİİL EKİ

i- yardımcı fiilinin zarf-fiil şekli olan ve cevher fiilinin düşmesi ile ekleşerek bir birleşik zarf-fiil eki halini alan "-ken" eki hem isimlere hem de fiillere gelmektedir.

incelediğimiz metinlerde genellikle geniş zaman çekimine tâbi fiillerle birleşik halde kullanılmaktadır."ir-" yardımcı fiilini taşıyarak görüldüğü gibi "i-" şekline de getirilmektedir.

"olduğu sırada" anlamında,bağlandığı fiil hareketinin kendi hareketi sürdüğü sırada gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır.

kim kim kiçse arefeden uyur ir-ken ya ussı kitip ya
bilme kim ol arefe irdüğün revâ bolur (İM.,339a/1)

anıñ öze kim kur'ân okumağay yürür ir-ken (İM.,310b/4)

1 S.Çağatay,a.g.m.,s.41;Z.Korkmaz,a.g.m.,s.28.

kim kim ölse Mekke yolında barur ir-ken yâ kelür ir-ken
tenğri te'âlâ yarlıqar anı elbette (İM.,288a/1)

hatun kişi had urulur olturur ir-ken (İM.,365b/2)

"-ken" zarf-fiil eki "ir-" yardımcı fiili ile isimlerden sonra da gelerek kullanılmaktadır.

eger sa'y kılsa Safâ Merve arasında cünüb ir-ken yâ
âbdastsız ir-ken anıñg üze nerse vâcib bolmas (İM.,330b/7)

fâzıl degül kişiniñg sultânlığı andan fâzıl kişi bar
ir-ken (İM.,77a/1)

irşadü'l Mülük'te "ir-" yardımcı fiili kullanılırken
Gülistan tercümesinde ise "i-" şeklinde karşımıza çıkmak-
tadır.

ol kişi öğrenip kiter i-ken kördi bir yirde qurı
süñgükler yatur (GT.,190/2)

ol meni kiçer i-ken körüp tanıdı (GT.,135/2)

TZ.'de -yor şimdiki zaman ekinden sonra gelen örneklerle
de rastlanılmıştır. gel-e yor-ken, başla-y-yor-ken(TZ.75a-5)

-mayın/-meyin ZARF-FİİL EKİ

Batı Türkçesinde bulunan -madan/-meden zarf-fiil ekinin
eski şekli olan -madın/-medin zarf-fiilinin Kıpçakçadaki kar-
şılığıdır. -a/-e/-y ve -p zarf-fiil şekillerinin olumsuzudur.
-medin şekli ile -meyin şekli aynı örneklerde gösterilmiş-
tir.¹

eyerle-medin,eyerle-meyin (Kıp.Gr.147)

kül-medin,kül-meyin (Kıp.Gr.147)

Gülistan Tercümesi ve irşadü'l Mülük adlı eserlerde
-medin şekli kullanılmamıştır.

eger çıkısa dünyâdan tevbe kııl-mayın ol kişi tenğriniñg
tileği içinde bolur (İM.,33a/2)

çare yok ol ikisin bil-meyin (İM.,117b/5)

yiler dünyeniñg artınca haris ir ölümün añg-mayın altun
ğamın yir (GT.,345/7)

aşık-mayın atıñnı sürgül arqun (GT.,273/3)

1 A.F.Karamanlioğlu, Kıp. Türk. Gr., Ankara, 1994, s. 147.

bir kiçe atam hıdmatında tañg at-kiñğa közüm yum-mayın
kelâmu'llah ileyimde qoyup oqur idim (GT.,105/8)

kiçeler uyu-mayın züht ve taqvâğa köñgöl bağlap turu
idim (GT.,105/8)

melik dağı halimniñg hakikatın bil-meyin meni zindanga
buyurdı (GT.,54/10)

ol ir anıñg çirkin müşâhededesinden qutula bil-meyin
mücâhedesin çekip oturur idi (GT.,242/1)

râzi bol-mayın pes manga anıñg küfrin işitmek ni kirek
(GT.,214/13)

niçün sen şehr içinde tur-mayın tağ içinde olturur sen
(GT.,246/10)

oğlan ilgeri kilip qork-mayın sökti dağı (GT.,253/9)

anı daim anğa dur çün bilürsen unut-mayın birür rizqıñg
tün ü kün (GT.,288/4)

kim kim yigirse bir âlimge sebepsiz ol sebep zâhir
bol-mayın qorqıñg dur (İM.,20b/7)

yürigil çek-meyin qassâb cevrin (GT.,170/6)

Aşağıda tespit edilmiş olan örneklerde -mayın/-meyin
zarf-fiil eki çekimli şekil olarak karşımıza çıkmakta ve
yüklem görevinde bulunmaktadır.

bu çark bolmağniñg mihnetim tat-mayın kime râhetiniñg
qadrin bil-meyin idi (GT.,35/1)

kim kim ayıtısa râstı Teñgri Te'âlâ ol ikisini
yarat-mayın turur henüz tise ol kişi kâfir turur Teñgri'ge
(İM.,41b/7)

-n ZARF-FIİL EKİ

incelediğimiz Kıpçakça gramer kitaplarında -n zarf-fiil
eki, yer almamasına rağmen, Z.Korkmaz'ın "Türkçe'de -n zarf-
fiil eki ile -pan/pen eki ve türemeleri" adlı makalesine da-
yanarak -n zarf-fiil yapılı kullanışları belirtmeyi uygun
gördük. Z.Korkmaz, Gabain'in görüşüne katılarak -n zarf-fiil
ekini kabul eder.

Kıpçak sahası eseri olan Tuhfet-üz-Zekiyye'de at min-e-
y-ip "ata binerek" şeklinin yanında at min-e-y-in de aynı
anlamda yer aldığını (TZ.76b-7) ve -n ekinin -p'ye denk bir
hâl zarfı olduğunu belirtir. Yine Codex Cumanikus'tan
"ermey-in saa bardım; ferışteler saa yetmey-in tanlarlar"

(Melekler sana vasıl olamadan hayretlerini ifade ederler.) örneği ile düşüncesini pekiştirir. Aynı ekin bugün Kırım Türkçesinde işlek olarak devam ettiğini belirtirken Türkü sevley-in "Türkü söyleyerek" örneğindeki -in ekinin -a/e, -p eklerine paralellliğini gösterir. Tartışılan bir konu olmakla birlikte Türkçede edat türeten ekler bulunmadığı ve zarf türetme ekleri de yetersiz olduğundan "kalıplaşma" yolu ile bu zarf-fiil ekinden yararlanıldığı Eski Türkçe'de tespit edilen örneklerle göstermiş, Kıpçak sahasında da bu tespitlere devam edilmiştir.

-n zarf-fiil ekinin kalıplaşmış edat olarak kullanılışı:

burun < bur-u-n ? "ilk, -den önce"

Bir zaman zarfı olan "burun". Kıpçak sahasında çekim edatı olarak karşımıza çıkmakta, zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

İsim ve zamirlerin çıkma hâli ile:

men kirek ölgey idim iy gül beden senden burun(GT,249-5)

hayr kııl ay ni'meti köp hōca sen andan burun(GT.,19-8)

andan burun turdum / bi senden burun bindi(TZ.,73-13)

degin/digin < degi+n ? <teg-i "-a doğru, -e kadar"

Asli şekli tegi olan tegin/degin, Ergin'e göre -n vasıta hâl ekini almıştır. Hacıeminoğlu da aynı kanaattedir. Ancak düştüğü dipnot ile Z.Korkmaz'ın Gabain'in görüşüne katılarak kidin, tiyin, adın edatlarında olduğu gibi degin edatının da -n zarf-fiil ekiyle yapıldığını belirtir. Üzerinde tartışılan bir konudur.¹

Verme hâli ile: "-e kadar" anlamında miktar ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

bu ucdan bu uçğa dağ-ı-n yir seniñdür(Kıp.Gr.142)

Mekkeke dağ-ı-n yorıdum(Kıp.Gr.142)

-n zarf-fiil ekinin kalıplaşmış isim olarak kullanılışı:

-a/e, -u/ü, -ı/i ünlüleri ve -p ünsüz zarf-fiil ekleri, fiille kalıplaşarak müstakil bir kelime haline geliyorsa, (fiillden isim yapma eki) -n zarf-fiil eki için de aynı durum söz konusudur. Örnekleri çoktur. TZ.'den örnekler:

yığın < yığ-ı-n "küme"	ağın < ağ-ı-n "dalga"
çıkın < çık-ı-n "çıkın"	tütün < tüt-ü-n "duman"
ekin < ek-i-n "ekin"	bütün < büt-ü-n "doğru"
tığın < tığ-ı-n "lokma"	yağın < yağ-ı-n "yakın"

1 Geniş bilgi için bakınız: N.Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, İstanbul, 1984, s.31.

-p, -ıp/-ip, -up/-üp ZARF-FİİL EKİ

Bu ek ünlü ile biten fiil tabanlarına doğrudan -p; ünsüzle bitenlere ise "-ıp/-ip, -up/-üp" şeklinde yani yardımcı ses olarak gelir.¹

a. Zarf-fiil olarak kullanılışı

a.1. "-arak/-erek" anlamlarında hâl zarfı halinde kullanılmaktadır.

agla-y-ıp olturdı (Kıp.Gr.147)

atnı eyerle-y-ıp mindüm (Kıp.Gr.147)

āvāz birle uzat-ıp maṅ bigey (İM.,149b/8)

korķııl Tenğriden ol ḥatun ayıttı cevap bir-ıp ol birge
(İM.,22b/3)

kiyāmet kününde ikisi tizin çök-üp Tenğri te'ālā'nın
ileyinde (İM.,80a/2)

lūṭf bilen alda-p sözlediler (GT.,34/2)

her kim oķ at-ıp ol yüzükden kiçürür bolsa yüzük aṅga
bolsun (GT.,209/13)

öz kereminden yazuķın bağışla-p azād kılsa ni bolğay idi
(GT.,25/4)

ķop ni'met bağışla-p 'özrin tiledi (GT.,72/5)

niçün kittiṅg buz-up 'ahd ü vefānı (GT.,241/7)

faķīr ilgeri kil-ıp iflās kışşasın oķıdı (GT.,41/11)

kāmil ir 'ayb istemez kōzler hüner müdde'i kōzle-p hüner
'aybın kizer (GT.,355/13)

a.2. "-ınca,-dığı zaman" anlamında zamandaşlık ifade
eden bir zaman zarfı olarak fiille bağlanmaktadır.

ol pehlevān yigitni ilinden oķını yasını biraķ-ıp
titremeye başladı (GT.,298/3)

dostlaru kil-ıp halāş kılmak üçün sa'y ittiler
(GT.,85/11)

sultān bu sözni işit-ıp kōṅgli ağrı-p kōzinden yaş kildi
(GT.,66/11)

1 Kıp. Türkçesi. Pritsak, TİŞ, çev. Akalın, 1979, s. 107.

a.3.Tekrar gurubu teşkilinde kullanılışı

"Sürekli...-arak,sürekli...-mak" suretiyle anlamında tarz ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

aç-ıp susa-p tâkatsız bol-up yürür idi (GT.,202/8)

anıñg köñgli ağrı-p yığla-p yattı (GT.,273/6)

b.Bağlama fonksiyonunda kullanılışı

māl ve ni'met al-ıp ol tağ başındağı harāmiler mağarasına kir-ıp atası yerine oturdu (GT.,29/2)

bezen-ıp bir qarı hatun tişi az
boya-p saçın karağa köp kıllur naz (GT.,271/8)

bir mescit işikinde otur-up kerīh ün bilen kattı
çağır-ıp Kur'ān okur idi (GT.,223/9)

ol irenler bu sözni işit-ıp gayretlen-ıp oğlanğa uydılar
(GT.,22/6)

men dağı bar-ıp uzun kiçelerni kışka kıll-ıp ol ağaç
ayakında baş aç-ıp du'ca kıll-ıp hācet tiledim (GT.,269/6)

düşmeniñni kör-üp faķır haķır lāf ur-up burmağıl bıyık
zinhār (GT.,325/11)

her kün kil-ıp taķāzā kıll-ıp kattı sözle-p köñgillerin
ağrutur idi (GT.,169/129)

ol şāirni inde-p ayttı (GT.,219/11)

seniñg gazabuñgdan kork-up taķı seniñ hoşnudluķıñni
izle-p taķı farzıñni öte-p seniñ rasūluñg sūnnetine uy-up
(İM.,295a/2)

aç-ıp oқиğıl kitebiñni(İM.,40a/1)

al-ıp ketti(TZ.81a/4)"Aldı ve gitti."

c.Zarf-fiilin birleşik fiillerde kullanılışı

bi ol kün bir uzun boylu kamer yüzli kiyik közli kırnak
bir-ıp ıydı (GT.,139/5)

sultān bir niçe bahadur irenlerni bir-ıp ıydı (GT.,24/3)

mühmel sözün oturup işitme dinine ziyān iter koy-up kit
(GT.,215/3)

kerekse olturmak için kirsün kerekse kiç-ip kitmek için
kirsün (İM.,104b/2)

hōcalar bu sözni kabūl kııl-ıp köç-üp kittiler
(GT.,205/2)

ol melūllik hatırımdan kitmegey kim aç-ıp bahtım ise
inçü durur (GT.,178/7)

menim öze vacip bolsun yürü-p barmağ haremge timekde
lāzım bolur (İM.,394a/2)

taķı kısas yok boğ-up öltürmek içinde (İM.,459a/7)

oltur-up tur- (Kıp.Gr.147)

d.Zaman ifadeli fiil şekillerinde kullanılması

-p zarf-fiil şeklinin tur- yardımcı fiilinin geniş zaman
şekli turur ve benzer hecenin düşmesi ile meydana gelen -tur
bildirme eki ile kullanılmasından teşkil edilen geçmiş zaman
şeklinin hem "...p turur" hem de "...-p-tur" şeklinde hem
de "-tur" da düşmüş olarak çekimli şekline rastlanmaktadır.
"Görülen değil işitilen şeyi haber vermek için" kullanılan
bir şekildir.¹

d.1.Belirli geçmiş zaman çekimi:

başlaptır men	başlap turur men
başlaptır sen	başlap turur sen
başlaptır	başlap turur
başlaptır biz	başlap turur biz
başlaptır siz	başlap turur siz
başlaptırlar	başlap tururlar

seniñ için bir tüş kör-üp men hayr bolğay (GT.,221/6)

havāş ve 'avām tiline in'ām zikrin birağ-ıp turur men
(GT.,284/12)

kim bu iv ni'meti bilen beslen-ıp turur men (GT.,71/12)

sen anıyüz aqçağa al-ıp sen (GT.,60/13)

ķudret bile hod yarat-ma-y-ıp sen (GT.,295/7)

hata sözni işitip düşmeniñden kirekli dost ahdini
buz-up sen (GT.,343/4)

atam ķarıp mun-up turur (GT.,269/13)

meger kim ol ābdastlık kim anıñ birle müptelâ bol-up
turur (İM.,132b/5)

1 A.F.Karamanlioğlu, a.g.e., s.124.

hak ta'âlâ anın seniñg hükmünge esîr kı-l-ı-p durur
(GT.,295/1)

ğarib u hasta hâlin ol bilir kim bu ğurbet miñnetin
yıllar çek-ı-ptur (GT.,206/6)

bu işke 'âkil ir hayran kal-ı-ptır (GT.,93/9)

közünĝ aç uyğudan kim tañĝ at-ı-ptur (GT.,271/7)

d.2.Birleşik çekimlerde birleşik geçmiş zamanın hikâyesi
de bu zarf-fiil ekinin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir.

uş bu kişi tağı anıñĝ hâtonu hecge bar-ı-p turur irdi
(İM.,486b/7)

atları yazıl-ı-p turur irdi anlarnıñĝ levh-i mahfûz da
(İM.,70b/4)

hüsni güli yañĝla açıl-ı-p turur idi (GT.,25/1)

ol bustağca kin bar-ı-p turur idin (GT.,14/8)

d.3.Genellikle anlatılan geçmiş zaman için kullanılan -p
turur'un şimdiki zaman anlamını vermekte de kullanıldığını
görüyoruz.Bu yapının teşkili şu şekildedir.

Asıl fiil + -p zarf-fiil eki + oturmak fiili + -ur geniş
zaman eki

Kıpçak sahasındaki bu şeklin şimdiki zaman ifadesi ola-
rak kabul edilmesine itiraz olabilir.Ancak günümüz şivelerinin-
de bülhassa Kıpçak kaynaklı şivelerde (Kazak Türkçesi) bu
şekil, şimdiki zaman için yaygın olarak kullanılmaktadır.Bu
da gösteriyor ki,otur- fiilinin bu anlamda kullanılmasının
kaynağı Kıpçak Türkçesidir.

ba'zı bilâd ol faķır sultân tasarrufundan çıktı anıñĝ
açıĝından içi yan-ı-p oturur idi (GT.,130/7) "Bazı beldeler o
fakir sultanın elinden çıktı, onun üzüntüsünden içi yanıyor-
du"

bir sâlih ir kördi miñĝ batman taş kötürgen pehlevänni
ğâzabı kilip aĝzı köpüklen-ı-p oturur (GT.,154/7) "bin batman
taş kaldıran pehlivanı bir salih er gördü,öfkelenmiş aĝzı
köpükleniyor."

bir ulu su yaķasına yitti kördi kim bir kimi içinde
cemâ'at-i halk safar yaraĝın kı-l-ı-p oturur idi (GT.,199/1)
"bir büyük su kıyısına ulaştı gördü ki,bir gemi içinde
halk sefer hazırlığı yapıyordu."

bu issi zahmeti minden bir içim su bilen kim def'itkey
dip baķ-ı-p oturur idim (GT.,243/2)

"Bu sıcak zahmeti benden bir yudum su ile kim def edecek diye bakıyordum."

ol mahbûb bu hikâyetni işitip melûl bol-up oturur idi (GT.,253/7) "O sevgili bu hikayeyi işitip melûl oluyordu."

e.Zarf-fiilin kalıplaşarak edat halinde kullanılışı:

de-p /di-p "çünkü, deyip" bağlama edatı olarak karşımıza çıkmaktadır.

mañga kasd itmesünler di-p hükema kavli bilen amel kıldım (GT.,35/13)

yadğarıñg cehānda kalsun di-p ol azizniñg mübārek nefesin kabul itip ayttın (GT.,11/1)

ol iki tanuğ dan niçük oğurladı tı-p tağı oğurlamak niçük turur ti-p (İM.,416a/5)

bu kitepge irşadü'l Mülük ve'sselâtin ti-p at birdim (İM.,2b/1)

f.Zarf-fiilin kalıplaşarak miktar zarfı olarak kullanılışı:

dağı azdur menim kullarumdan kö-p şükr kılğıçı (GT.,5/1)

niçe kim bağgan kişi kö-p sunmasa (İM.,113b/2)

kerekse ol suf az bolsun kerekse kö-p bolsun (İM.,64b/7)

g.-p zarf-fiilinin kalıplaşarak isim olarak kullanılışı:

yip: ip(TZ.,13a-3) "i-" bağlamak mânâsında

-ıban/-iben,-uban/-üben ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçedeki "-pan/-pen" den gelişmiş şekillerdir. -pan/-pen eklerinin de "-p" den geliştiği kabul edilmekte, fakat bunun nasıl olduğuna dair yapılan izahlar kesinleşmiş değildir.

İncelemiş olduğumuz metinlerde ünsüz ile biten fiillere -ıban/-iben,-uban/-üben şekli ile gelirken, ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine ise -ban/-ben şekli ile gelmektedir.

Gülistan Tercümesi ve irşadü'l Mülük'te -pan/-pen şekline rastlanmamıştır.

a.1."-arak/-erek,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

ganīler kork-uban iflās ilinden niçün zahmet çekerler
böyle her dem (GT.,284/7)

gâfil yürü-ben usal bolmuş düşmenni kör-üp hakir ü
miskîn (GT.,27/7)

kizle-ben koltuğında ‘ayb tümen (GT.,105/3)

kül-üben keldi(TZ.,76a/6)“gülerek geldi”

a.2.”-ınca,-dığı zaman” anlamlarında zaman zarfı olarak
fiile bağlanmaktadır.

ol ir oğ at-ıban kıl yar-a nişân urğay (GT.,298/5)

kiçer yıllar atañg türbesine bir kil-ıben okımışınğ yok
tekbir (GT.,270/1,2)

arслан kör-üben tutup terisin yırtar (GT.,209/7)

niçe kim tiri-sen bular boynunğa hamayıl bol-uban seni
yıldürür (GT.,145/12)

düşmen seni kör-üben iygü ‘amel (GT.,209/6,7)

kerem bilen aç-ıban küç bilen anı yapma (GT.,43/8)

avçı çık-ıban kiyikler avlar vaqtın (GT.,209/6)

a.3.”-dıktan sonra,-mesinden sonra” anlamlarında
sonralık ifade eden zaman zarfı halinde fiile bağlanmaktadır.

bir kün mâlin al-ıban anıñğ harāmī yortar (GT.,209/5)

kildi kit-ıben yana meni öltürgen öltürgenine özi küyüp
kildi meger (GT.,228/12)

B. İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİ İLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER

a.1.-gan/gen isim fiil ekinin, isim çekim eklerinden
bulunma hâli eki getirilerek “-ınca,-dığı zaman,-dığında”
anlamında zaman zarfı fonksiyonunda kullanılmaktadır.

eger ayıtırsa ramazan ayı kil-gen-de ağır konak kildi tise
kâfir bolur (İM.,19b/3)

tağı her bir taş at-gan-da iki rek‘et namaz kılğay
(İM.,158b/4)

ol zikrler meşrû'turur bir farzdan bir farzğa naql
kıl-ğan-da (İM.,190a/3)

ilin yüv-gen-de ey teŋgri birmegil maŋga betigimni
(İM.,90b/7)

ananiŋ anaları ata ana bol-ma-ğan-da ata ana yirinde
turur (İM.,338a/8)

teyemmüm kılğay suf tapul-ma-ğan-da taqı vācib bolmaz
(İM.,487b/2)

kim dostlarniŋ dostlığına itimāt bol-ma-ğan-da
düşmenlerniŋ yalğan dostluğından ni hāsıl bolğay (GT.,324/4)

a.2. -gan/-gen isim fiil ekinden ve 1.ve 2. teklik
iyelik eklerinden sonra bulunma ve ayrılma hāl ekleri
getirilerek zaman zarfı fonksiyonunda kullanılmıştır.

yārānlar bilem hicāz safarın itip Mekke'ni ziyāret kılıp
kil-gen-i-m-de ol harīf iki menzil qarşı kildi (GT.,54/5)

öl-gen-i-n-den yüz yıl soŋgra barça süngükleri tōkülmiş
idi (GT.,18/12)

a.3.-gan/-gen isim-fiil eki ayrılma hāl ekini alarak
"soŋgra" edatı ile birlikte "-dıktan sonra" anlamında zaman
ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmaktadır.

kim tōrt rek'et namāz kılğay kayıt-ğan-dan soŋgra ivinde
(İM.,232a/6)

taqı at-ğan-dan soŋgra sekiz yüz aqça bolsa lāzım bolur
(İM.,462b/4)

eger ikrar kılsa yiyisi kit-gen-den soŋgra had urulmaz
(İM.,410b/3)

melik kit-gen-den soŋgra yārānlarından biri şeyhka sordı
(GT.,211/11)

kerekse kan tōküçi bolsun müptedi bol-ma-ğan-dan soŋgra
(İM.,28b/4)

anı Nebi'den işit-gen-den birü rastı men sözler men
(İM.,28b/7)

b.1. -r,-ar/-er,-ur/-ür isim fiil ekine ismin bulunma
hāl eki getirilerek "-diği zaman,-diğinde" anlamında zaman
zarfı fonksiyonunda kullanılmaktadır

meger kim ol künning ikindi namazını kılmak küneş bat-ar-da revā bolur (iM.,149a/4)

takı köç-er-de ayıtgay (iM.,296a/4)

zemzem suvını iç-er-de üç kez andan songra yukarğay (iM.,334b/6)

ol vaqit kim ikinci tavafğa kir-ür-de (iM.,326b/8)

bolmasa kırk yaşa-r-da 'aql u edeb döğül insān disenğ anı ni'aceb (GT.,292/9)

b.2.-ar/-er isim-fiil eki, ayrılma hâl eki alıp "songra" edatına bağlanarak "-dıktan sonra" anlamında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmaktadır.

biz-er-den songra bir gey sañğa ya Muhammed seniñ teñgrinğ sen rāzi bolğay (iM.,38b/3)

c.-maz/mez,-mas/-mes olumsuz geniş zaman isim-fiiline ayrılma hâl eki getirilerek "-meden" anlamında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmaktadır.

kim kesse bir kişniñ ayakın hatā birle andan songra anı öltürse ongal-maz-dan hatā birle anıñ içinde bir diyet vācib bolur (iM.,464a/2)

c.1.-masdan/-mesden,-mazdan/-mezden zarf-fiilli fonksiyonlu şekil, burun "önce, evvel" edatını alarak "-mezden evvel" anlamında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonuyla çok kullanılmaktadır.

işenmese uyanmaqqa vitr namāzını kılgay uyu-mas-dan burun (iM.,148b/8)

uykı tüşse eger uyansa tüş-mes-den burun ābdest bozulmas (iM.,96a/2)

bir farzını öte-mes-den burun namāzniñ rüklerninden namāzı fāsıd bolmaz (iM.,192b/2)

allah dimekden imam fâriğ bolmas-dın burun (iM.,166a/4)

namāz kılsa bir namāz anıñ vaqtı kirdi başla-maz-dan burun olki kazā kaldı (iM.,203b/3)

reva bolur yimiş satmak biş-mez-den burun (iM.,475b/7)

-sa/-se ŞART EKİ

-sa/-se şart çekim eki tam bir hüküm bildirmediği için temel cümleyi genellikle zaman bakımından tamamlar. Şekil bakımından olmasa bile anlam bakımından bir zarf-fiil fonksiyonu gibi kullanılmaktadır.

A. Caferoğlu da eski Türkçedeki zarf-fiilleri sıralarken konson gerundiumlar içinde -sar/-ser şart ekini de göstermiştir.¹

az ot beyi-se yanar bu şehri bâzâr (GT., 324/10)

hikmet cevher balçıkka tüş-se burunğı bigin nefis turur (GT., 339/5)

könglünde kıl-sa ışık mesken elifden bî ve tî-ni bilmegeysen (GT., 228/6)

bir kişinin tişin çekip cerrâh çıkarur bol-sa bil ni dür hâli (GT., 264/40)

kil kıyâs it ne bolğay ol sâât tatlı can çık-sa kalsa ten hâli (GT., 264/11)

könglün tün ü kün bolur i-se haq birle halvet oturup dağı ışık yapmassen (GT., 144/11)

kim izder i-se hilâfı rây-ı sultân
öz kanı bilen yuvar ilin ol nâdan (GT., 83/8)

her kime bol-sa tabi'at az yimek allına kilse meşakkât
sabr iter (GT., 168/5)

kim beden besler i-se kiñg 'ayş öze tar yirge oğrasa
ilden kiter (GT., 168/6)

(Adam) aşlık ekmege başladı-sa karğalar keldi (TTŞ., 128)

1 A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, c. I, İstanbul, 1974, s. 144.

V. CAĞATAY TÜRKÇESİ

Çağatay ismi, Çağatay Han'ın sülâlesine ve bu sülâle tarafından kurulan devlete verildiği halde, daha sonra bu isim Maverâünnehr'deki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlara, nihâyet Timurular zamanında inkişâf eden edebî Türk lehçesi ile bu lehçede meydana getirilen Orta Asya Türk Edebiyatı'na verilmiştir.¹

Fuat köprülü, Çağatay ismini en geniş mânâsıyla Moğol istilasından sonra Cengiz'in çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı, Altınordu devletlerinin medeni merkezlerinde XIII-XV. yüzyıllarda inkişâf eden ve Timurular devrinde zengin bir edebiyat yaratan Orta Asya edebî lehçesi şeklinde tarif eder.²

Çağatay edebî dilinin dayandığı temel meselesinde çok değişik görüşler bulunmaktadır.

Radloff, Korş gibi Türkologlar, Çağataycayı, Uygur dilinin Karahanlılar devrinden itibaren islâmî kültür altında gelişen bir devamı gibi kabul etmektedirler. Radloff daha da ileri giderek Çağataycayı canlı dille ilgisi olmayan, sunî bir yazı dili olarak vasıflandırmaktadır. Bu görüşü reddeten Borovkov, Uygurcanın dinî ve resmî bir dil olarak dar bir sahaya inhisar ettiğini, bu bakımdan Çağataycayı, Uygurcanın devamı şeklinde telakki etmenin hatâlı olacağını ileri sürmektedir.

Borovkov'a göre Çağataycanın temeli Orta Asya edebî Türkçesidir. (Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şîr Nevâî", (Çeviren Rasime Uygun, TDAY Belleten 1954, Ankara 1954, 59-96))

Fuat Köprülü de Çağataycayı, Cengiz istilâsından sonra islâm medeniyeti tesiri altında teessüs eden Orta Asya edebî Türk lehçesi olarak tarif etmekte ve bu lehçenin temelini XI. yüzyıla kadar götürmektedir.³

Ahmet Caferoğlu ise Çağataycayı, Göktürk-Uygur devri ile müşterek Orta Asya yazı dilinin kaynaşması sonucu vücut bulmuş edebî bir dil olarak kabul etmektedir. Nevâî'nin Uygur resmî yazı dilinin mirasına sahip olmakla beraber, bu yazı dilinin aynen devam ettirmediğini de belirtmektedir.⁴

Eckmann, Çağataycayı, XX. yüzyıl başlarına kadar kullanılan edebî bir dil olarak kabul eder ve onu Karahanlılar (XI- XIII. yüzyıllar) ile Harezmi (XIV. yüzyıl) edebî dilinin devamı olarak görür.

Bütün bu görüşlere dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, Çağatay edebî dilinin teşekkülünde müşterek Orta Asya yazı dilinin ve Moğol istilasından sonra mahallî şiveler karışmasının büyük ölçüde rolü olmuştur. Ayrıca İslam kültürü ile Fars edebî dilinin bu teşekkülde önemli tesiri vardır.

1 Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, c. II, İstanbul, 1964, s. 205-216.

2 Fuat Köprülü, "Çağatay Edebiyatı" maddesi, I A, c. III, s. 270-329.

3 Fuat Köprülü, a. g. e., s. 227.

4 A. Caferoğlu, a. g. e., s. 205-235.

Ayrıca bu devirdeki geniş kültür münasebetleri, diğer lehçelerden Çağatay yazı diline bazı tesirler olmasına zemin hazırlamıştır.¹

Bu yazı dili XIV. asrın sonunda başlayarak Nevâî ile en yüksek mertebesine ulaşmış XV. ve XVI. asırlarda en parlak devrini yaşayan nihayet yerini modern Özbekçeye bırakan Türk yazı dili koludur.

Bir fiilin bildirdiği hareketi zarf-fiil şeklinde ifade eden bu yapılar, Çağatay Türkçesinde şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

A.ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ

-a/-e,-y ZARF-FİİL EKI

Eski Türkçe devresi başta olmak üzere (Gabain,1988-Akalın,85),Türkçenin her sahasında görülen zarf-fiil ekidir.²

a.1.Zarf-fiil olarak kullanılışı

-a/-e,-y zarf-fiil şekilleri daha çok iki fiili biri birine bağlayarak birleşik fiiller ve iktidar ifade eden şekillerin yapımında kullanılmışlardır.Zarf olarak kullanılışları oldukça azdır.

Mecalisü'n Nefâ'is'de -y zarf-fiili nadir olarak kullanılmıştır.

a.1.1."-arak,-mak suretiyle" anlamlarında hareketin tarzını ifade eden hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

zemâna dürcini andın tol-a kıl (FŞ.,20)

öz hür u hâliğa kör-e yaman barmaydur (MN.,8B/1)

özge fezayılğa kör-e dūn mertebesidür (MN.,70A/1)

qadr u cāhiğa yaraş-a başı üstünde mukīm (TD,588,14)

Ünsüzle biten fil kök ve gövdeleri -a/-e,ünlü ile biten fiil kök ve gövdeleri ise -y şeklini alır.

niçe yığla-y şem' dik hicriñg de yārim kiçeler
(MN.,33B/8)

niçe yıl renc u mihnet sandın artuk
ni di-y kim her ni disem andın artuk (FŞ.,84-23)

1 Kemal Eraslan, "Çağatay Şiiri", TD,sayı: 415-416-417 1986,Ankara,1986,s.564-567.

2 Eski Türkçeden sonra başlıca Karahanlı (Mansuroğlu, 1979-Akalın,169),Harezmi(Eckmann,1979-Akalın,208),Çağatay (Eckmann 1979-Akalın,251),Kıpçak (Pritsak,1979-Akalın,128) ve Batı Türkçesi sahalarında kullanılmıştır.

niçük min çüft közle-y ol barıp tâk (FŞ.,466-109)

mañga ni di-y ki ol kâfir ni kıldı (FŞ.,451-108)

a.1.2."-mak için" anlamında gaye belirten bir hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

mêne kör-e kıldı (Ç.E.K.,108)

kuş sal-a bardı (Ç.E.K.,108)

Taşkendde kışla-y bardı (Ç.E.K.,108)

a.1.3."-ınca,-dığı zaman,-iken" anlamlarında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

âftâb oltur-a tağka yavuk yéttim (Ç.E.K.,108)

buharı kemrak bol-a ısığ suyu bile yuvdım (Ç.E.K.,108)

a.1.4."-incaya kadar" anlamlarında asıl hareketin sınırını belirtmek için kullanılan zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

toy-a körsün séni (Ç.E.K.,108)

ay yüzünğni körmedim bir kün kan-a (Ç.E.K.,108)

a.2.Zarf-fiil olarak kullanılan tekrar gurubu teşkili

a.2.1."Sürekli...-arak,sürekli...-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

kağunğni çek-e çek-e qarıptur Babür (Ç.E.K.,108)

İbrahim Hüseyin Mirzâh Herî çağırını ifrât bile iç-e iç-e ok atası zamanıda öldi (Ç.E.K.,108)

a.3.Zarf-fiilin birleşik fiil teşkilinde kullanılışı

a.3.1."al-" yardımcı fiili ile iktidar ve olabirlik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.Çağataycada bu yapı hem olumlu hem olumsuz şekilde kullanılır.

anıñ maharetin biley dise öz tarihidin bil-e alur bu matla(MN.,23B/13)

amma bol-a alur kim (MN.,76A/4)

kitabetkına hem kıl-a alur ki vech-i ma'aş hasıl kılğay (MN.,62B/4)

körmegen kişi inan-a almaz (MN.,59B/12)

ayb hüdâ ve halk kaşıda müstahsen düşüp hiç kişi hiç nev' tap-a almadı (MN.,70B/11)

ķobuznı asrıda kişi anġa ġal-a almaz (MN.,85A/13)

yüzüñg körer közümdür ger rakıbiñg
kör-e almas anı ġıktık ġaraġı (TD,605,G.,2)

a.3.2."ber-/bir-" yardımcı fiili ile ġabukluk, kolaylık ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

bitilip anġa tut-a birdim kim (MN.,21A/6)

söz üslûbıdın ġâfiyesin ayt-a birür irdim (MN.36A/10)

bu muâmmâni kim, andın alâ ġâşıl bolur bitilip anġa tut-a birdim (MN.,21A/6)

gedâlarġa daġı andın 'atâ bir
ġanılarġa daġı anı tut-a bir (FŞ.,78-14)

a.3.3."başla-" yardımcı fiili ile devamlılık ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

i'tidâl tariķıdın inhirâf tapıp andın nâ-mülâyim emr köp sûret tut-a başladı (MN.,101A/13)

şir ayt-a başladı (MN.,57A/12)

az vaķtde ġalâyıķ mır ġıdmetiġa meş'ûf bolup ġavġa kıl-a başladılar (MN.,3B/12)

mürîd bolup hücûm kıl-a başladılar (MN.,4A/2)

a.3.4."bil-" yardımcı fiili ile iktidar ifadeli, imkânsızlıġa işaret etmek için olumsuz şekli ile kullanılan tasvir fiil oluşturmaktadır.

hiġ kim mēni ġalās et-e bilmes meġer Ĥüdâ (ġ.E.K.,109)

ēsi azdı tıy-a bilmey özini (ġ.E.K.,109)

a.3.5."kel-" yardımcı fiili ile daha önceki bir tarihten beri devam eden bir hâl ve hareketi ifade eden tasvir fiilidir.

bu vilâyetler ġadîmdin Türkke bol-a kélgendür
(ġ.E.K.,109)

hemîşe yamanlık ve bozuķçılık Moġol ulusıdın bol-a kélgendür (ġ.E.K.,109)

a.3.6."kal-" yardımcı fiili ile bir hareketteki devamlılığı, sürekliliği ifade eden tasvir fiili oluşturmaktadır.

yol başında tur-a kaldı Mirzâ (Ç.E.K.,110)

cihân husrevleri bak-a kaldı yüzüñge (Ç.E.K.,110)

a.3.7."tur-/dur-" yardımcı fiili ile devamlılık, süreklilik ifade eden tasvir fiili meydana getirmektedir.

hıyâbândın içip kil-e durğanda mevlânâzâde ebheri kim
(MN.,73A/5)

çın ayt-a durmuş bolğaylar vallâhū âlem mevlânâ
'abdū'l-vâsi (MN.,81A/8)

a.3.8."kiriş-" yardımcı fiili ile başlamak ifadeli tasvir fiili meydana getirmektedir.

yamğur yağ-a kırışti (Ç.E.K.,109)

atlar yıkılıp öl-e kırışti (Ç.E.K.,109)

İşret peymânelerin toldurup sâķiler yürüp meclîs ehliğa
tut-a kırıştiler (Ç.E.K.,222)

muravvaķ çağırlarını meclîs ehli hem hayvan suyu dâk
yut-a kırıştiler (Ç.E.K.,222)

a.4.Zarf-fiilin kalıplaşmış edat olarak kullanılışı

üze/öze < üz-e / öz-e "üzerine,üzerinde,üst"

Yalın hâl ile:

zâtığa bu mülk üz-e iķâmet bolsun (MN.,106B/2)

añğa 'aciz duru toprağ öz-e gül (FŞ.,9-27)

tüzüp ol sebze-i rânâ öz-e bezm (FŞ.,23-27)

iyelik ekli sözlerle:

bolğalı la'li üz-e haţtı nümûdar özgeçe (MN.,114B/11)

la'li üz-e sebze-i haţtı nümûdarığa bak (MN.,108B/9)

la'l-i cân-başınğ üz-e sin hâl-i hicrân koymağıl
(TD,636,Ė.II,4)

Zamirlerin ilgi hâl eki ile:

teñgri ta'älâniñ selâmı rahmeti miniñ öz-e bolsun
(M.N.6A-115)

Yana <yan-a "yine, gene, tekrar"

yan- fiilinde -a zarf-fiil eki ile yapılmış bir tekrar edatıdır. Bağlama edatı olarak da kullanılır.

munda hem tura almadı yan-a Semerkandğa bardı
(MN., 95B/2)

gevher şād bigüm medresesinde ve yan-a hem bazı medārisde müderrisdür (MN., 72A/12)

bu redif yan-a bir şi'r hem bar kim yoğkarı ötti
(MN., 114B/13)

ah kim boldum yan-a işğ iğre şeydā özgeçe (HB., 108-1)

ey Nevâf ger yan-a bir katıla mümkün bolsa vasl
(TD, 659, G.V, 7)

bağa <bağ-a "-e doğru, göre"

Çağataycada çekim edatı olarak kullanılmıştır. Eckmann bunu bak- fiilinin zarf-fiil şekli olarak izah etmektedir. Hacıeminoğlu da aynı görüştedir. (TDE.11)

isimlerin verme hâli ile kullanılışı:

anıñ kıymatı hem mertebesi nisbetiğa bağ-a intişāru iştiḥār tapar (Ch.Man 124)

su yoğkarı bak-a keçti (Ch.Man 123)

özge <öz-i-k-e "başka, -den başka"

Bu edat, Harezmi sahası metinlerinden itibaren görülmektedir. Özellikle Çağatay, Eski Anadolu, Osmanlı metinlerinde çok kullanılmıştır.

isimlerin çıkma hâli ile:

özümdin öz-i-k-e nev aldı ümīdin (FŞ., 9-5)

hicride efgāndın öz-i-k-e körüp (HB., 19-5)

nağşıdın öz-i-k-e barı fāni bolur (HE., 127-11)

Zamirlerin çıkma hâli ile:

hüblarda sindin öz-i-k-e çünki mahbûb istemez
(HB.,122-5)

birle < bir+le < bir-i-l-e ? "ile,birlikte"

Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesinin Eski Anadolu devresi sahalarında çok kullanılan bir çekim ve bağlama edatıdır. Gabaın "bir-i-l-e" şeklinde zarf-fiil kabul etmiştir. Brockelmann da fiil menşeli göstermiştir. R.R.Arat ise Bang'ın bir-le izahına katılmaktadır. Mansuroğlu, Ergin ve Hacıeminoğlu da anlamdan hareketle "beraberlik,birlikte olma" mânâsından bir-ile şeklini makul görmekte-dirler.

yalın hâl ile:

fesâhat 'âleminin̂ nükte bir-i-l-e sihr-sâzı

(MN.,106A/12)

tabğay bu şerbet bir-i-l-e bimarın̂ ilâc (HB.,18-7)

sümbül bir-i-l-e gül vasfıdın evvel safhada (HB.,7-5)

iyelik ekli sözlerle:

bu tuşfe ki hüşmin̂ iptidâsı bir-i-l-e (MN.,3A/11)

hatm eylegemın̂ şâh du'ası bir-i-l-e (MN.,3A/12)

barmağ uçı bir-i-l-e çü çıkmas tiken (HE.,60-86)

Zamirlerin ilgi hâli ile:

siniñ bir-i-l-e kuyaş (HB.,52-5)

kim gayr hayalın hem anıñ bir-i-l-e süpürdüñ
(GS.,361-3)

köre < kör-e "nazaran,nispetle"

"Kör-"den -e ile teşkil edilmiş bir zarf-fiil olduğunda tereddüt yoktur. Çağatay sahasında az kullanılmıştır.

İsimlerin verme hâli ile:

her kaysı öz hor u halığa kör-e şirin güftâr (MN.,94A/3)

anıñ kıymatı cevherine kör-e zâhir bolur (Ch.,Man.,125)

a.5.-a/-e Zarf-fiilinin çekimli fiil olarak kullanılışı

Çağatay sahasında da Harezmi ve Kıpçak sahasında olduğu gibi geniş zaman eklerinin şimdiki zaman ifadesinde kullanıldığını görmekteyiz. Ancak şimdiki zamanın kendisine has ekleri

de kullanılmaktadır.¹

a.5.1. Bu sahanın asıl şimdiki zamanı şu şekilde teşkil edilmektedir:

Fiil tabanı+ -a/-e zarf-fiil eki+dur+şahıs zamiri

Bazı örneklerde -a/-e zarf-fiil eki yerine -y görülür ki bu şekil, ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine gelmektedir. Burada asıl ek düşmüş, yerini yardımcı ses almış olmalıdır.

Çekimi aşağıdaki şekildedir:

tapadur men	deydür men
tapadur sen	deydür sen
tapadur	deydür
tapadur biz	deydür biz
tapadur siz	deydür siz
tapadurlar	deydürler

-dur yerine durur şekline de yer yer rastlanmaktadır.

Çağataycada bu konuda mühim bir inkişaf vardır. Önceden şimdiki zaman eki yoktu, sonradan Batı Türkçesi yorur yardımcı fiilini ekletirerek -yor ekini yaparken buna mukabil Çağataycada da -a turur, -e turur birleşik çekiminden şimdiki zaman meydana getirilmiştir. Turur yardımcı fiili eklenmiş ve zarf-fiille birleşerek şimdiki zaman eki şeklini almıştır.

Yūsuf ısnı tap-adur men bu dem
"şu an Yusuf'un kokusunu duyuyorum." (ÇEK., 137)

lebing körgeç élgim tişlerem her dem tahayyürdin; 'aceb hâlet, ki balnı tutmayın barmaq yala-ydur men (ÇEK., 137)
"dudağını görünce, her an hayretten parmağımı dişlerim, şaşırtıcı haldir ki bal tutmadan parmak yalıyorum."

bu ot köñgülge tüşüp cannı küydürüp bar-adur
(MN., 16A/13) "bu ateş gönüle düşüp canı yakıp gidiyor."

börini tutup kel-edür biz sañga (ÇEK., 137)
"biz kurdu tutup sana getiriyoruz."

bu ne kişidür ki munı siz elt-e siz (ÇEK., 137)
"bu kişi kimdir ki siz onu götürüyorsunuz."

Bu şekil (Mecâlisü'n Nefais'de) şimdiki zamanın 3. teklik ve 3. çokluk şahıslarında kullanılmıştır.

tab' libâsı kiy-e durur (MN., 47A/6)

¹ Janos Eckmann, Çağatayca El Kitabı, Çev. Günay Karaağaç, İst., 1988, s. 296.

tārīh̄ide kim bu muhtaşar bitil-e durur (MN.,18B/1)

taḥş̄īl hem kıl-a dur (MN.,93A/5)

pādişāhı işigide imāret dīvānıda mühr bas-a dur bu maḥla⁴
(MN.,96B/5)

‘ömr ötkerdi uşbu mażmūnda kim muhtaşar bitil-e dūr
mecmu‘u ş-şuāra (MN.,89A/3)

bedahşan şāhıga kim, aṅga mūrīd bolup irdi, fuşūş ders
ayt-a dur (MN.,22A/4)

devrān ehli koynı ve itegi cevāhirdin nemlū’ bol-a dur
(MN.,47B-1)

kilip tür ol gül ve bir hafta turup bar-a dur
(MN.,16A/12)

bu ot köṅgülge tüşüp cānı küydürüp bar-a dur
(MN.,16A/13)

mu‘ācelesin hem ög-e dūrler (MN.,66A/2)

māhā nezāket ve ğarābetin olça şartı barıça
kiltür-e dūrler (MN.,2B/6)

-y zarf-fiili de durur bildirme fiili ile şimdiki zaman
görevinde kullanılır.

bir encümende kaşīdesin oğu-ydur irdi (MN.,36A/9)

anı aṅga teşbīh kılıptur kim, şābun çayna-ydur ve ağzıdın
muğrāba zāhır boladur (MN.,81A/1)

müsellem tutar irdiler müvecceh sözle-ydürkenning
arasıda sözi perīşān bolur irdi (MN.,22B/2)

Tik hüsn ilininĝ aĝzıda tüş-meydür atinĝ kim (TD,587-1/6)
“Doĝrusu adın güzellik sahiplerinin aĝzından düşmüyor.”

A1- yardımcı fiili ile iktidar ifadeli birleşik fiilin
şimdiki zamanının olumsuz 1.teklik şahıs çekimi aşağıdaki
örneklerde olduĝu şekildedir.

tutaştı ışk otı köṅglüm ara tedbir ite’lmey min
gül-i ruhsār-ı sīr-ābing aṅga tasvir ite’lmey min
muhabbet şerhini cān örtenür tahrīr ite’lmey min
cünüm mektûbınınĝ mazmûnını taķrīr ite’lmey min
(TD,202,2)

a.5.2. Şimdiki zamanın hikayesinin olumsuz şeklinin
3.teklik şahıs çekim şekli aşağıdaki örneklerde görüldüĝü
gibidir.

otuz yaşğa yaqınğaça nazm ayt-maydur irdi (MN.,60A/3)

özge hândādeğa işkāl tap-maydur irdi (MN.,28B/11)

Anlatılan geçmiş zamanın olumsuz şekli

anıñg bu maṭla'ı yaman vâkı' bol-may durur (MN.,15B/1)

bu faq̄ir Türk ve Sart arasında andın tamamraq kişi
kör-meydür min (MN.,46A/11)

imdi peydā bolğanlardındur faq̄ir henüz anı kör-meydür
min (MN.,63A/2)

tik hüsn iliniñg ağızıda tüş-meydür atıñg kim
(TD.,587-1/6) "doğrusu adın güzellik sahiplerininin ağızından
düşüyor."

a.5.3. Anlatılan geçmiş zamanın hikâyesi

bu ğazel maṭla'ın kim tüken-meydür irdi (MN.,41B/1)

a.5.4.Dilek -istek kipi, fiilin ifade ettiği oluş, hareket
veya duruşun oluşmasını failden isteyen bir şekildir.

Oğuzca'dan alınan -a/-e (<ğa/-ge) gelecek-istek
kipi, bazen şiirlerde yer alır. Bunun kullanılışları şöyledir.

a-) geniş-gelecek zaman:

korqaram, köñglüm bu ğamdın yarıl-a(ÇEK.,126)
"korkarım ki gönlüm bu üzüntüden yarılacak."

ķavlidin yanğan kişi nāmerd ol-a(ÇEK.,126) "sözünden
dönen kişi namerd olsun."

b-) istek kipi:

nağl-i ķaddim ğayret-i şimşād ol-a
mihnet ü ğamdın köñgül āzād ol-a(ÇEK.,126) "boy ağacım
şimşad ağacı olmaya özensin; gönlüm, acı ve üzüntüden
kurtulsun."

-a/-e eki, istek kipinde incelediğimiz metinlerde
3.teklik ve 2. çokluk şahıslarda tespit edilmiştir.
Az rastlanan şekillerdir.

ir atanıp düşmeniğa yalın-a (MN.103A/6)

gül ayağıda humarı yaz-a sız
küşte bir şüh irür dip yaz-a sız (MN.,44B/8)

a.6.Zarf-fiilin kalıplaşarak isim ve sıfat olarak kullanılışı:

ol sanem,kim su yak-a-sı-n-da peri teg oturur
(Ç.E.K.,230)

tîg-i işkıñg yar-a-sı-dır bütmegeñ
derdini her kimge aytıp bütmegeñ (Ç.E.K.,242)

koş-a "çift" yaraş-a "uygun"

tol-a "dolmuş" kıy-a "şiddet"

a.7.Zarf-fiilin kalıplaşarak zarf olarak kullanılışı

Türkçede zarf teşkil etmenin hususî ekleri yoktur.Esasen zarflar, az çok kalıplaşmış hâl ekleri ile zamirlerden veya zarf-fiillerden meydana gelmişlerdir. Bizim konumuzla ilgisi olan yapılar, zarf-fiilin kalıplaşmasıyla oluşan şekillerdir. Fiilleri sıfatları ve diğer zarfları yer, zaman veya hareket bakımından vasıflandıran zarflar, aşağıdaki örneklerde durum zarfı fonksiyonuyla fiile bağlanmaktadır.

âh kim divânî kõñglüm mübtelâ boldı yan-a
bu kõñgülnüñg ilgidin cañga belâ boldı yan-a
(TD.,617-I,1)

"ah ki divâne gönlüm yine müptela oldu."

döstün ayırdı bu çerh-i cefâ-güster yan-a
ey dirîgâ hâcet-i düşman revâ boldı yan-a (TD.,617-I,2)

şükr li'llâh bârî kim yüzüñg kara boldı yan-a
(TD.,617-I,5) "Allah'a şükür ki yüzün yine kara oldu."

bas-a "hemen,sonra"

ert-e çağ "çok zaman önce"

ķayr-a " yine,tekrar"

-ğaç/-geç,-kaç/-keç ZARF-FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki esas fiilin hareketinden hemen önce yer alan bir harekete işaret eder. Kullanılışı yaygın değildir. Sert ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine -kaç/-keç şeklinde gelirken yumuşak ünsüzle bitenlere ise -ğaç/-geç şeklindedir. "-ınca,-dığı zaman" anlamında kullanılan zaman ifadeli bir zarf-fiil olarak fiile bağlanmaktadır.

-ğaç/-geç zarf-fiilli anlam bakımından Harezmi Türkçesi'nde kullanıldığı gibidir.

bu söz mahbûb işit-keç lâl boldı (FŞ.,91-1)

yitiş-keç peyk şerh-ı hâl kıldı (FŞ.,90-13)

sini kör-geç dir idim çıkķay fiġān candın burun
(MN.,114A/12)

faķir anı vāķıf ķıl-ġaç mütenebbih boldı (MN.,29B/2)

Hāzret-i Mīrġa ma' lūm bol-ġaç anı öz şohbetidin maħrūm
ķılıp (MN.,5A/12)

sa'adet birle yüklendi vücūdı

yitil-geç hadd u hamliniġ ġudūdı (TD.,591-8) "o ġüzeli
vücudu saadetle yüklü oldu,hamilelik zamanı sona erince."

al didin sun-ġaç ilig başın ayaġı örtedi (MN.,112A/3)

alıp oku-ġaç köp müteġayyır ve mustarib bolup
(MN.,73B/13)

bir ara hayf söz işit-keç ol misâfirdin bu kün
bardı köġlüm ötrü vü cānımġa tūşti ıztırāb
(TD,637,G.III,2)

ķūyige kir-geç mini munġluġ ġücum itti raķib
(TD,658,G.IV,5)

süt imgende sa'adet dāye boldı
tili çıkķ-ķaç ġüner hem-sāye boldı (TD,591,16)

Olumsuz fiillerine de getirilmektedir.

yüzünġni kör-me-geç ey ġül-i zārım yüz fiġānım bar
(TD,602,)

-ġalı/-ġeli,-ķalı/-ķeli ZARF-FİİL EKİ

Çaġatay Türkçesinde az kullanılan bir zarf-fiil eki olan -ġalı/-ġeli, sedasız ünsüzlerden sonra daha çok -ķalı/ -ķeli şeklinde gelmektedir.

Brockelmann, bu eki -ġalır/-ġelir, gerundium bahsinde -ġalı/-ġeli eki içinde ele almıştır. O, muhtemelen Bang'ın görüşünden hareket ederek bu eki,gerundium bahsine koymuştur. Bang'a göre ek, -ġalı/-ġeli gerundiumuyla kel- fiilinin geniş zamanının haploloji yolu ile birleşmesi ile meydana gelmiştir. Gabain ekin menşesindeki gerundiuma değil de, fiile dayanarak bu konuyu, tasviri fiiller içinde işlemiştir.

Şinasi Tekin, ekle ilgili olarak şunları söyler: "-ķalır/ -ķelir eki belki de ķal- veya kel- yardımcı fiillerinden türemiştir; sonuna geldiġi fiilin gösterdiġi işi çabuklaştırır: at-ķalır "hemen atar", kırķelir sen "hemen girersin" bu anlamlardan, sondaki -ir'in geniş zaman eki olduġu açıkça görülmüyor; ancak bunu aslında esas fiil ile hangi "zarf-fiil" vasıtasıyla birleşmiş olduġu kesin olarak tespit edilemiyor, herhalde -a veya -u olmalıdır: -p veya diğerlerinin çabuk aşınabileceġini tasavvur etmek güçtür."

Ekin türeyişi hakkında Bang'ın görüşü veya Şinasi Tekin'in ifadesi doğru olabilir. Fakat Karahanlı Türkçesinde artık, kullanılış bakımından ekin, menşei ile bir ilgisi kalmamıştır. "-galır/-gelir ekinin gelişmesi tıpkı Türkiye Türkçesindeki -yor ekine benzerdir. Onu nasıl çekimli fiil olarak ele alıyorsak -galır/-gelir ekini de aynı şekilde ele almalıyız. Kaşgarlı Mahmud, konuyu çekimli fiiller içinde ele almakla isabetli davranmıştır. O'na göre bu kip "bir işi yapanın yapmak üzere olduğunu" haber verir. Anlam bakımından yakın geleceği ifade eder: "men bar-ğalır men "ben gitmek üzereyim"¹

a. Zarf-fiil olarak kullanılışı:

a.1. Asıl hareketin başlama noktasını belirtmek için kullanılan "-dığından beri,-eliden beri" ifadeli zaman zarfı durumunda fiile bağlanmaktadır.

tüş-geli hicriñge iy serv-i gül endāmin miniñg
(MN., 115A/9)

siv-geli iy sîm-tenlig köngl-i fûlādım sini
(TD., 624-II, 5) "ey gümüş tenli, çelik gibi sert gönlüm seni seveli beri"

sîndin ayru tüş-geli iy mäh-ı tâbânım minniñg
(MN., 117B/2)

ey Nevâî bar-ğalı cânân sarı cânım yiter (TD., 648-II, 9)
"ey Nevai, gönlüm o sevgiliye kayalı beri."

tüş-geli bend-içre boldum ol peri divanesi (MN., 34A/3)

Türk neslindin anıng dik şah-zade toğmadı
Mülk-i Turan üzre sultan bol-ğalı Efrâsiyâb
(TD, 588, 11)

tâ tut-ğalı humhânedin bir güşe biz bir güşe siz
(MN., 54B/12)

kör-geli hüsnüñni zâr u müptelâ boldum sañga
ni belâlig kün idi ki âşinâ boldum sañga
(TD, 648, G. I, 1)

ey Nevâî bar-ğalı canan sarı cânım yiter
canğa cânândın vefa min hastağa candın cefâ
(TD, 648, G. II, 9)

bî-höd irdim it-keli köñglüm çü kildim hâlîma
(TD, 655, G. V, 2)

1 A. Bican Ercilasun, Kutadgu Bilig Grameri, Gazi Ün. Yay., No: 33, Ankara, 1984, s. 133-134.

bol-ğalı la'li üze haṭṭı nümūdâr özgeçe (MN,114B/11)

hecr zulmiğa çıdar men öl-geli yok, aṅglasan,
kim erür katlimğa ol cân u cihan kaḡurğu dek
(Ç.E.K.,235)

"beri" anlamı berü veya tâ ile kuvvetlendirilebilen kullanılışları da bulunmaktadır.¹

Horasaṅa kil-geli berü "Horasa'na geleli beri"

tâ bol-ğalı dildâr uşal ay mânâ "bu ay yüzlü bana sevgili olalıdan beri."

a.2. "-mak için, -dığı için" sebep ifade eden hâl zarfı durumunda fiile bağlanmaktadır.

bir teğâfül bes meni öltür-geli
nâz ile ol közni cellâd itme çoh (TD,601,G.I,3)

her beytiğa ya ma'nâsığa ihtiyâcı bolsa kör-geli
fi'l-hâl divânın çıkarıp tapıp körgüzür (MN,98A/10)

dimeṅiz kim kildi mehveşler sini öltür-geli
(TD,656,G.V,4)

ey sabâ kildiṅ Hüseyni tilbe köṅglin sor-ğalı
(TD,638,G.V,5)

sultân Ya'kûb yaḡşı i'zâz u ikrâm kılıp beyâbaṅnı
sor-ğalı birdi (MN.,76A/11)

sor-ğalı keldiṅ bu kün taṅgla, deme kılğum vedâ,
zâr köṅglümüni ri'âyet kıl, ki mihmân men bu kün
(Ç.E.K,232)

kim anlar tekye kıl-ğalı bu kutluğ âsitân kildi
(TD.,571-4) "çünkü onların güvenle sığınmaları için bu kutlu dayanak geldi."

yetti sekkiz kişini ilgeri haber al-ğalı yiberildi
(Ç.E.K.,111)

ey sabâ kildiṅ Hüseyni tilbe köṅglin sor-ğalı
(TD.,638-V,5) "ey sabâ Hüseyni'nin deli gönlünü sormak için geldin."

çün yürek aldurdı turmay kaç-ğalı kıldı şitâb
(TD.,588-18) "yüreği titreyip hemen kaçıverdi."

öl-geli yettim "ölmeli oldum." (Ç.E.K.,112)

1 Bak.Tarihi Türk Şiveleri, çev.Mehmet Akalın, Ank.,1979, s.236.

a.3."Yavuş-" ve "yet-" fiilleri ile -ğalı/-geli zarf-fiili, olup bitmiş bir hareketi ifade etmek için kullanılmaktadır.

öl-geli za'f içide yavuştum "Zayıflıktan ölecek oldum"
(Ç.E.K.,112)

a.4.Amaç,karar veya rağbet bildiren fiiller ile bu zarf-fiil, bazen esas fiilin dolaylı nesnesini işaret etmek için kullanılır.

bâde-i nâb iç-keli 'azm eylese "katıksız şarap içmeye kalkışsa" (Ç.E.K.,112)

kopup çık-kaılı meyl körgüzdi hayl "Atlılar,çıkıp kaçmaya meyl gösterdi" (Ç.E.K.,112)

çün tab'mülâyim,bolur örgen-geli mâyil "Yaradılış nazik ise,öğrenmeye meyilli olur." (Ç.E.K.,112)

-ğunça/-günçe ZARF-FİİL EKİ

-ğın/-gin fiilden isim yapma eki ile -ça/-çe eşitlik ekinin birleşmesinden doğan bu zarf-fiil eki, Çağatay Türkçesinde -ğuça/-güçe şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Sedasız ünsüzlerden sonra -ğunça/-künçe,-ğuça/-küçe olmaktadır.

-ğuça/-güçe şekli -ğu/-gü isim-fiilinin eşitlik eki almasından başka birşey değildir. "kadar,süresince,yeterince" mânâsını taşır.Bu ek Çağatay Türkçesi öncesi daha yaygındır.¹

a.Zarf-fiil olarak kullanılışı:

a.1."-dıkça/-dikçe,-ınca/-ince,-incaya kadar" anlamında asıl hareketle aynı zamanda veya asıl hareketin sonunda olan bir olayı belirtmek için kullanılır.

mââşî öt-günçe kim gedâlig kılmağay (MN.,37A/12)

destârın bu nev'dânişmendâne çırma-ğunça köp zahmet körer (MN.,77A/8)

kişi visâl tûni yâri bile yat-ğunça
cemâli şem'îğa kılsun nazar tañ at-ğunça (Ç.E.K.,234)

ni közlerdür ki almış köz yumup aç-ğunça könglümüni
(TD.,655-III,3) "ne gözlerdir ki göz yumup açıncaya kadar gönlümü almış."

1 J.Eckmann,Çağatayca El Kitabı,Çev.Günay Karaağaç, İstanbul,1988,s.119

könġül cerâhatıġa yaġ visâl merhemini
firâk hâresi birle başım uşat-ķunġa (Ç.E.K.,234)

'arabiyet ve fıķhı ta'rîf kıl-ġuġa dirler ki bar
(MN.,77A/5)
ni kôzlerdür ki almış kôz yumup aġ-ķunġa kônġlümni
(TD,655,G.III,3)
Mirza bile kôrüşüp ġop-ġunġa bir hâleti boldı
(Ç.E.K.,225)

basa Sâhib-Kırân keġe taġg at-ķunġa Hazret-i ġaġ
süphanehu ve ta'âla dergâhıda niyâz' u tazarru ġıldı
(Ç.E.K.,225)
ammâ bes kıl-ma-ġunġa il tinmez (MN.,84B/10)

a.2.Asıl fiilin ifade ettiġi hareketin kendisine tercih edildiġi bir hareketi ifade etmek, karşılaştırmak için kullanılmaktadır.

men eġerġi bu ġakķaġa neşve bol-ġunġa ġaġır irtikâb
ķılmaydur edim (Ç.E.K.,222)

a.3.-ġınġa/-ġinġe eki, -ġuġa/-ġüġe şeklini alınca XV.yüzyılda -ġuġa/-ġüġe eki ile karışmış, anlam bakımından da birbirinin yerine kullanılmıştır.Bunun sonucunda -ġunġa/-ġünġe zarf-fiil eki,-ġuġa/-ġüġe'nin anlamını da üstlenmiştir.

-ġuġa/ġüġe zarf-fiili "süresince, yeterince" mânâsını taşır. ġaġatayca'dan önceki dönemde ġok yaygındır. ġaġataycada da kullanılır.¹

bir ordu tüş-künġe yer "Bir ordunun konaklamasına uygun yer" (Ç.E.K.,113)

anıġ müzd ber-ġünġe vechi yok erkendür "Onun ücret vericek hâli yoktur." (Ç.E.K.,113)

mâaşı ôt-ġüġe temevvüli bar irdi (MN.,25A/7)

-ı/-i,-u/-ü ZARF-FİİL EKİ

Şiirde, vezin gereġi bazen -u/-ü,-yu/-yü şekilleri bulunmaktadır.Eckmann,zarf-fiilin ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerinden sonra getirilen -u/-ü şekillerine rastlanmaz demesine rağmen örneklerini tespit etmiş bulunuyoruz.²

1 J.Eckmann, a.g.e., s.119.

2 J.Eckmann, a.g.e., s.107-108.

a.1.Zarf-fiil olarak kullanılışı

a.1.1."-arak,-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifadeli hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

ey sabâ ,âvâre kõnglüm iste-yü her yan bar-u
vâdî vü tag u beyâbânlarını bir bir ahtar-u (Ç.E.K.,235)

başığa evrül koyun dek dağı aldap kaytar-u (Ç.E.K.,235)

meni bîdillik belâ vü mihnetidin kutkar-u (Ç.E.K.,236)

a.2. Zarf-fiilin kalıplaşmış edat olarak kullanılışı

ayru < ayır-u "ayrı,uzak"

İsmin çıkma hâli ile kullanılışı:

mâh-ı tâbânın muhâtab kılıp andın ayır-u tüşkende
(MN.,117A/13)

sindin ayır-u tüşkeli iy mâh-ı tâbânım(MN.,117B/2)

dağı < tag-ı "dahi,keza,ta ki"

İsmin iyelik ekli şekli ile kullanılışı:

'ömri dağ-ı birer nime vefâ kılsa irdi (MN.,7B/8)

tab'ı dağ-ı begâyet hûb irdi (MN.,45B/2)

hâlâ özi dağ-ı 'azîm vâ'ızdur (MN.,74A/9)

Kuvvetlendirme edatı olarak da kullanılmaktadır.

bu bâhabda yana dağ-ı resâyil ve kütüb bar (MN.,2A/12)

mesnevî hem nazm kıldılar ve terci' dağ-ı didiler
(MN.,4A/5)

beri < ber-i "-den beri , -den itibaren"

İsmin çıkma hâli ile:

kiçikdin ber-i tab'ıda nazm aytur kâbiliyyet bar
(MN.,57B/3)

sarı < sar-ı "-e doğru, -e tarafa"

Bu kelimenin sar-u yapıllı bir zarf-fiil olması kesin değildir. Bir ses gurubu düşmesi neticesinde singaru'dan inkişâf ettiği ileri sürülmektedir. (N.Hacıeminoğlu,a.g.e,78) Çağataycada çok kullanılan bir edattır.

İsim-fiillerden sonra:

közleri min çanı tökken sar-ı imâ kıldılar
(TD,658,G.II,3)

Yalın hâl ile:

zinhâr ol bâde sar-ı kılma rağbet ey refîk (GS.,333-2)

yıl uçurur her varağın bir sar-ı (HE.,75-58)

iyelik ekli sözlerle:

ta iki kaşınğ sar-ı mâil durur suzan köngül (HB.,4-2)

a.3. Zarf-fiilin kalıplaşarak zarf halinde kullanılışı:

öz haddini bilip bilidin oturur kuy-ı (MN.,41A/7)

kuyı < kod-ı "aşağı" yer-yön zarfı olarak kullanılmıştır.

kirâ'at 'ilmin yahş-ı bilürdi (MN.,32A/12)

baži gazelleri yahş-ı tüşer irdi (MN.,39B/4)

köprek sazlarını yahş-ı çalar irdi (MN.,44B/13)

yahşı < yakış-ı "iyi, hoş, güzel" durum zarfı olarak kullanılmıştır.

ol yirde bir nev' oğşa-ş-ı yok (MN.,43A/5)

oğşaş-ı-ğ "gibi, benzer" oğşaş- fiilinden -ğ ile yapılmış bir isimdir. -ğ düşünce -ı- yardımcı sesi yapım eki gibi kalmıştır. Çağatay Türkçesinde pek kullanılmaz.

söz ıtnâbı ol nâzûk tab'ğa mûcib-i kelâl ve fesâne tol-ı laîf zihniğa bâiş-i melâl bolmasun (MN.,107A/11)

-p, -ban/-ben ZARF-FİİL EKİ

Ünlü ile biten fiil kök ve gövdeler, eki doğrudan doğruya alırlar, ünsüzle bitenler ise araya -ı/-i-, -u/-ü- yardımcı seslerinden birini alır.

-a/-e, -y ve -p zarf-fiillerinin her ikisinin de olumsuz şekli, "-ma-y/-me-y" ile teşkil edilir.

-ban/-ben şekli ise sadece vezine uyması için şiirde kullanılır. Yaygın değildir.

a. Zarf-fiil olarak kullanılışı

a.1. Aynı şahıs, aynı kip ve zamanlı, iki veya daha fazla fiili birleştirmek için bağlama fonksiyonunda kullanılmaktadır.

sakalın tut-up ayıtsa kim yigirmi iki miñg tørt yüz siksen biş tügdür (MN., 96B/12)

muniñg tig hoş kiçür-üp ömrini şâd
kizin-ip çirğar idi ol serv-âzâd (TD, 592, 23)

berkihicraniñg sal-ip köñglümde pinhân örtme
(TD, 636, G. II, 5)

'azizler okumak teklifi kıl-ip baži hayret izhârı
kılurlar irdi (MN., 4A/10)

uluğ toylar kıl-ip izzetler itti (TD., 591-13)
"ulu toylar etti, ikramda bulundu."

hacc-ı mübârek seferiğâ bar-ip seyr-î resmi bile hind sarı müteveccih boldı (MN., 6B/8)

ulusta müstehaklarını kıl-ip şâd
hem -ol dem bendîlerini kıldı âzâd (TD., 591-14) "halkınd
layık olanı mutlu kıldı, hemen köleleri âzâd etti."

fażl u kemâl ehli sarı bak-ip bu mişra'nı oku-p kim
(MN., 102A/3)
Bâbü Mirzanı anda tile-p ziyâfet kıldı (MN., 11B/13)

ol hayl uluğları kil-ip Mevlânâ hizmetide envâ'î niyâz-
mendliğlar kılğandıñ sonğra fakîrğâ ednî şu'ür hâşıl boldu
(MN., 19A/9)

keltür-üp çâk eyle-ben köksüm anı ornığa sal
(Ç. E. K., 236)

a.2. -arak, -mak suretiyle anlamında tarz ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

oğurla-p öz atığa kılıptur (MN., 43A/4)

işkiñde it bigin yattım niçe yıl kurul-up (TD., 574-
III, 5) "nice yıl eşiğinde it gibi kıvrılarak yattım."

şûfîler tig çerh ur-up nidin kizer her bir diyâr
(TD., 570-9) "niçin sufiler gibi dönerek her diyarı dolaşır."

ğayp âleminin anğâ cezbe yitti ildin çık-ip baş ayağ
yalañg divânelât dik tağ u deşt de kizer irdi (MN., 13A/7)

Ey Hüseyinî çikme ansız âh hüblarını kör-üp
bir vefâsız otıdın yüz nâ-müselmân örtme
(TD. 637, G. II, 7)

emir'â manğa ohşa-p gamda mu'tâd olmağıl hergiz
(TD,603,5)
meni mahzûn tap-ıp ey ışk cellâdı olmağıl hergiz
(TD,603.5)
Sekkâkî yığla-p köz yaşın yaz yamğurı teg yağdurur
(Ç.E.K.,230)

Yaygın bir kullanılışı olmayan -ban/-ben zarf-fiili sadece şiiirlerde vezine uyması için kullanılmaktadır. Aşağıda bu kullanımın örneği görülmektedir. Bu yapı -p zarf-fiil ekinin genişletilmiş bir şekli olup anlam bakımından farklılığı hissedilmeyen bir şekildir.

faqr yolında ağırak yük irür vâbesteliğ
ey köngül terk-i ta'alluk eyle-ben ol sarı bar
(TD,654,G.V,8)
sürür-ep taht ileyige kiltürdüler (MN.,101B/11)
faķır kaşığa ilt-ıp niyazımnı yitkürür-ep iltimas kılıng
(MN.,35A/9)

a.3.Hareketin tekrarı ile sürekliliği sağlamak maksadıyla fiile bağlanmaktadır.

öz eş'ârım özi biti-p cedvel tart-ıp tezhîb kıl-ıp
tayyar yasa-p ilge birür (MN.,34B/10)

kul yalañg eyle-p sal-ıp her yan içimni ahtar-u perî-ves
yârı 'aşkıdın hâliniñg perişânlığı (MN.,111B/7)

dîvânın çıkar-ıp tap-ıp körgüzür tâ faķırniñg şu'ür bar
(MN.,98A/11)

kân u derya kaħriñg otında köy-üp kayna-p tınar
(TD.,570-11) "maden ocağı ve deniz senin kaħrının ateşinde yanıp kaynayıp sükuna kavuşur."

a.4."-ınca/-ince,-dığında" anlamlarında zaman zarfı fonksiyonuyla kullanılmıştır.

cân ara tığiñg kör-üp könglüm kuşı tüzdi nevâ
tûtii dik kim tekellüm eylegey közgü körüp
(TD,649,G.III,3)

cânda öz dağın kör-üp aşıklığımnı añgladı
ol kişi dik kim tanığay öz kulın bilgü kör-üp
(TD,649,G.III.5)

"kendi kölesinde işaretini görünce tanıyan kimse gibi sevgili de canımda açtığı yarayı görünce kendisine aşık olduğumu anladı."

yüzüñni kör-üben aşüftelikdin
min özümdin bar-ıp könglüm ilkdin (TD,604,16)

hased iltür meniñg yüzüm kör-üben Za'ferân ey cân
(TD.,573-I,4) "Zaferan da benim yüzümü görünce kıskanır ey

can."

in tig-iben taşkarı çıktım revân
tün yarımı öt-üp idi ol zaman (TD.,630,8)

kör-üp gül tig yüzüñg cān pâre pâre (TD.,574-IV,1)
"gül gibi yüzün görünce."

a.5.Birleşik fiillerin teşkilinde kullanılışı

a.5.1.bar- yardımcı fiili ile uzaklaşmayı ifade etmek için kullanılan tasvir fiili oluşturmaktadır.

bu ot köñgüğe tüş-üp cānı küydür-üp bar-adur
(MN.,16A/13)

a.5.2.bol- imkânsızlığa işaret eden olumsuzluk ifade etmek için kullanılan tasvir fiili oluşturmaktadır.

bu elni kişi men kıl-ıp bolmas (Ç.E.K.,115)

a.5.3.kel- yaklaşmayı ifade etmek için kullanılan tasvir fiilidir.

kökdin en-ip keldi (Ç.E.K.,115)

mañga kelgil uç-up (Ç.E.K.,115)

a.5.4.kal- hareketin bitmesiyle ortaya çıkan bir durumu belirtmek için kullanılan bir tasvir fiilidir.

Hazret-i küçük mirza mülâzemetide kâ'be seferiğe barıp irak'da ayrıl-ıp kaldı (MN.,78B/5)

bağ-ıpan kaldı hayālınğgâ közüm (Ç.E.K.,115)

nege kaldıñg ayrıl-ıp cānāndın,ey nādān köñgöl
(Ç.E.K.,115)

a.5.5.tur- hareketin devamlılığını ifade eden bir tasvir fiilidir.

uruş tertibiğe meşgöl bol-up turdılar (Ç.E.K.,115)

a.5.6.yürü- hareketin sürekliliğini,devamlılığını ifade eden bir tasvir fiili olarak kullanılmaktadır.

teve küt-üp yürür erdi (Ç.E.K.,116)

a.6.Çekimli fiil olarak kullanılışı

a.6.1.Anlatılan geçmiş zaman, fiilin ifade ettiği oluş ,hareket veya duruşun geçmişte meydana geldiğini naklen bildirir.-p zarf-fiil eki ile ifade edilmektedir."turur" fiili ve "-tur" eklenmiş şekli ile 3. teklik ve 3. çokluk şahısların ifadesi için kullanılır.

biri bu beytni dip hankāh yasa-ptur (MN.,21B/12)

ṭab'ı hayli şūh igendür küçük yaşta fevd bol-uptur sözi az kal-ıptur (MN.,42B/8)

ṭab'ı dağı hafızasıça bar sebağ okumak teklifi kılil-ıptur (MN.,58A/6)

ihtifâ perdesiğa kaç-ıptur (MN.,2A/4)

hâlâ kırk yıldın artuğdur kim öl-üptür 'akīdesi henüz budur (MN.,78A/11)

sikkiz ravza aç-ıpdur (MN.,2A/3)

can yit-ıpdür ağzım (TD,652,G.IV,5)

kirpikne kanatlarğa teşbih kılip ğarīb mahāda kıl-ıpturur (MN.,113A/1)

dil-pesend tavr bile beyanğa kil-ıpturur (MN.,112A/10)

alar bu fenā mekânıdın beka arāmgāhiğa bar-ıpturlar (MN.,18B/2)

bu beytni zūrafâ anıñ için ayt-ıpturlar kim (MN.,95B/13)

Anlatılan geçmiş zamanın 1. ve 2. teklik şahıs çekimleri

faķır bu naķlnı özidin işit-ıptmın (MN.,31A/4)

olça faķır işit-ıptmın ammā hizmetleriğa yit-ıptmın (MN.,3A/3)

bu faķır ol nazm kim örğen-ıptmın (MN.,4A/8)

kiçiklikde müşerref bol-ıptmın (MN.,18A/13)

ni yirgeçe oķu-ıptmın (MN.,19A/5)

bāzı yārānlar didiler ki kör-ıptmın (MN.,65B/10)

a.6.2.Anlatılan geçmiş zamanın hikâyesi de -p zarf-fiil eki ile yapılmaktadır. 3.teklik ve çokluk şahıs eklerinin çekimine ait örneklerimiz bulunmaktadır.

müselmānlarğa ‘aceb zulmler kıılurğa bil bağla-p irdi
(MN.,44A/8)
öter hâlde bu kııt‘anı ayt-ıp irdi (MN.,8A/7)
atası meşhed hükümeti kııl-ıp irdi (MN.,37A/3)

pehlevân bu rübâ‘îni cevap biti-p irdiler (MN.,70A/8)

a.6.3.Geçmiş zamanın şart çekimi de bu zarf-fiil eki il gerçekleştirilir.

harem ‘azmığa ger bağla-p erseñg ihram,ket(ÇEK,141)

a.6.4.Geçmiş zamanın gelecek-istek çekiminde de bu zarf-fiil kullanılır.

Vâmık u Ferhād u Mecnūn kıssasın koy,ey peri;
veli yit-ıp bolğay seniñ işkıñğda barı men kibi
(ÇEK,s141)

a.7.Zarf-fiilin kalıplaşmış zarf olarak kullanılışı

hıffet ve tehtikge baş tartar zūrafâ’nıñ bile mutâyabe
kō-p kıılurlar (MN.,81A/11)

Türk ili arasığa kō-p kirmez (MN.,62A/1)

cāndın sini kō-p siver min ey ömr-i aziz
sindın sini kō-p siver min ey ömr-i aziz(TD,650,II.RÜB.)

Tespit edilen örneklerde köp "çok" miktar zarfı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vasıta hâl ekini almış şekli ile de kullanılmaktadır.

köp-i-n öz ‘aklı birle fehm kııldı (TD,591,18)
"Çoğunu kendi akli ile anladı"

-may/-mey,-mayın/-meyin ZARF-FİİL EKİ

-may/-mey ve onun genişletilmiş şekli olan -mayın/-meyin zarf-fiil eki,"-madın/-medin zarf-fiil ekine benzemektedir. İlk şekli eski Türkçede bulunan daha sonra Harezmi,Çağatay ve Kıpçak sahalarında esas itibarıyla kullanılan bu zarf-fiilin menşe bakımından hangi eklerin birleştiği olduğu henüz kesin delillerle ispatlanmış değildir.¹

-a/-e/-y ve -p zarf-fiillerinin olumsuz şekillerini yapan -may/-mey, -ban/-ben zarf-fiilinin olumsuz şekli ise -mayın/-meyin’ dir.

1 Ekin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler için bak. Z.Korkmaz,"Türkiye Türkçesindeki -madın/medin←-madın/medin zarf-fiil ekinin yapısı üzerine" Türk.Der.c.II,s.258-269.

incelediğimiz metinlerde bu zarf-fiil eki, şu fonksiyonlarla kullanılmıştır.

1. "-meden önce" anlamında bağlandığı fiilin kendi hareketinden önce gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı olarak bulunmaktadır.

yit-meyin âhım yili zûlfin perişân eyleme (TD,653,G.V,3)
"ahımın yeli erişmeden saçını dağıtma."

2. "-meyerek, -meksizin" anlamlarında hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

tebessüm kıl-mayın cânımnı aldıñg (TD,637,G.IV,2)

âfitâb-ı hâverî mihringde zerre tın-mayın (TD.,570/8)
"doğu güneşi senin sevginle bir an olsun dinlenmeden."

bildiler yüzün körüp Sekkâki hâlin sor-mayın
hâs u âm u şehr ü dih dâna vu nâdân yığladı (TD.,74-III/7)
"Sekkâki'nin yüzünü görüp sormadan halin bildiler, herkes ağladı."

3. "-meyince, -mediğin takdirde" anlamlarında şart ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

4. "-madiği için, -madiğinden" anlamlarında sebep ifadesi ile fiile bağlanmaktadır.

Yūsuf-ı siddik inan-may meger
kıldı ağalarga bu tüşdin haber (TD.,677,II-1)
"Yusuf-ı siddik babasının sözlerine inanmadığı için ağabeylerine rüyasından haber verdi."

iki matla⁶tüken-mey kalgan irdi (MN.,18A/1)

faķirni divânelıkka koy-may sürürep taht ileyige
kiltürdüler (MN.,101B/11)

Horāsân mülkide tur-a al-may Semerkandka bardı
(MN.,53A/61)

anıñg kağızın oķu-may çırmadı (MN.,51A/3)

kör-mey, bil-mey meni vefāsız dep sen (Ç.E.K.,116)

keçe kündüz de-mey hirâm kılıñg (Ç.E.K.,116)

bu dün kim vasfı sıg-may sözge hergiz
letâfetdin körün-mey közge hergiz (FŞ.,98-40)

di-mey ot anı kim berk-ı dirahşân
di-mey berk-ı dirahşân mihr-i rahşân (FŞ.,II/11)

on kün öt-mey yana atlandı han (Ç.E.K.,116)

bölün-mey tofrağın gerd-ı fenâdın
Nesimi yok vücudumda havadın (FŞ.,83-5)

demî kim kahrı otı tut-may ârâm (FŞ.,80-30)

hiç rencî zâhir bol-may min hüd öldüm ey tabîb
(TD.,654,II-5)"ey tabîb,eziyeti belli olmadan ben öldüm."

cunûndın sözge bir dem bol-may âgâh
ger artuk söz didin estağfiru'llah (FŞ.,86-48)

hiç renci zâhir ol-may min hâd öldüm ey tabîb
(TD,654,G.II,5)

çü kal-may ni nişânı ni mekânı (FŞ.,93-47)

barıp kilmekliği kılın-may
burun mu bardı yâ kildi bilin-mey (FŞ.,84-63)

kıl-mayın mihr ü vefâ eyledi yüz cevr ü cefâ
(Ç.E.K.,116)

cihânda koy-mayın âsârın anıñg (FŞ.,80-26)

'âşık u ma'sûk bolmak birbirin tanış-mayın (Ç.E.K.,116)

cânıma dirmin demî bîdâd-ı gerdün kör-meyin
(MN.,118A/13)

Mecâlisü'n Nefâis'de -manın/-menin şekli ile iki örnek
-madın şekli ile de bir örnek tespit edilmiştir.

közlerim kör it қаза bir şekl-i mevzûn kör-menin
özni bir leylî-veşi 'aşkıda Mecnûn kör-menin
(MN.,109A/5-6)

tutti âhim bırak-madın kök yüzi zengar özgeçe
(MN.,114B/12)

B.İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİ İLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER

a.1. -gan/-gen , -kan/-ken isim-fiil ekinin isim çekim
eklerinden bulunma hâli eki getirilerek "-ınca,-dığı zaman"
manalarında zaman zarfı fonksiyonunda kullanılmaktadır.

tañg ay-kan-da andaq kim oyun etfâl de 'bi bolur
(MN.,18B/9)

faķir taħsil üçün Semerkand'ka bar-gan-da endicândın
kildi (MN.,40A/9)

bu maṭla'hem pehlevân'niñg dur kim. ayt-kan-da pâdişâh
miñg altun şile inâyet kildi (MN.,70A/11)

Mevlânâ dağı közi ağı-ğan-da aytkan kaşidesi kim beyt budur (MN.,15A/1)

pir budağ herî şâ'irlerin şirâzğa ilt-ken-de ol hem bardı (MN.,33A/11)

andın kil-gen-de edvâr ve musıkığa hem sahib-i vukûf bolup kildi (MN.,63B/7)

bu cemâ'at-ı etfâldın her tile-gen-de sin kilip biziñg bile âşinâ bolduñg (MN.,19A/6)

qalmış irdi hasta cân kil-gen-de min mey-hâneğa
(TD,655,G.V)

a.2.Aşağıdaki örnekte -ğan isim-fiilinden sonra 3.teklik şahıs iyelik eki gelmiş,bulunma hâl eki onun üzerine getirilmiştir.

sultân Ebû Sa'îd mirza'nıñ Irak'da bozul-ğan-ı-da mekkege barıp mücâvir boldı (MN.)

a.3.Aşağıdaki örnekte ise -ğan/-gen isim-fiil eki çıkma hâl ekini alarak keyin "sonra" edatına bağlanarak "-dıktan sonra" anlamında zaman zarfı fonksiyonuyla kullanılmaktadır.

Hadice Begim kaşıda aş ve ta'âm tartıl-ğan-dın keyin Muzaffer Mirza bizni Babür Mirza salğan tarabhâne atlık imâretka alıp bardı. (Ç.E.K.,222)

işik açıl-ma-ğan-dın soñg kongarıp (FŞ.,483-5)

a.4.-gan/-gen,-kan/-ken isim fiil eki,iyelik ekiyle çıkma hâl ekini alarak "-dığından beri" anlamında zaman zarfı fonksiyonuyla kullanılmaktadır.

sağakın kiş baqası öp-ken-i-n-dın
cânım çâk u giribân pâre pâre (TD.,57-IV/6)"sağakını okluk öptüğünden beri ,can parçalandı ve yaka parça parça oldu."

b.1.-r,-ar/-er,-ur/-ür isim-fiil ekine bulunma hâl eki getirilerek "-ken,-ınca" anlamlarında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.

öz şi'rin oku-r-da yığlasınıp oğur (MN.,84B/8)

yörü-r-de yiñg bile ağızıñgı tutma (TD,624,G.I,4)

ârızıñg mihrini fehm eyle-r-de idrâk örtenür
(TD,652,G.II,4)

can al-ur-da cûn irür merdâne ol ay cân dağı
özni eyle-r-de fidâ merdâne bol-may neylesün
(TD,638,G.VI,3)

kül-er-de körse ağzı birle tişin
bolur gül-nâr-ı handân pâre pâre (TD.,574,IV-3) "nar
çiçeği güldüğü zaman ağzı ile dişini görseydi parça parça
olurdu."

öl-er-de bâri it-mey zulm u bi-dâd (FŞ.,467-1155)

b.2.-ur/-ür isim-fiil ekine çıkma hâli getirilip "sonra"
edatının bağlanması da zaman ifadeli bir zarf-fiil fonksiyo-
nudur.

şi'r ayt-ur-dın sonğra arûz örgendi (MN.,98A/4)

c.-mas/-mes isim fiilinin çıkma hâl ekini alarak "burun"
edatıyla "-madan önce" anlamında zaman zarfı fonksiyonunda
kullanılmaktadır.

mey iç peymâne tol-mas-dın burunraq (Ç.E.K.106)
"şarap iç peymane dolmadan önce."

d.-ku/-kü,-gu/-gü isim-fiil ekinin eşitlik eki ile
kullanılışı zaman ifadeli zarf-fiil olarak kullanılmaktadır.

ma'âşî öt-kü-çe temevvül bar idi (MN.,25A/7)

XIV.yüzyılların Orta Asya Türkçesi metinlerinde umumî
olan -mış/-miş isim fiili, Çağatay Türkçesinde çok nâdir
kullanılmaktadır. Çekimli şekillerde kullanılmasına rağmen
zarf-fiil fonksiyonuyla kullanılışı yoktur. (Ç.E.K.107)

-sa/-se ŞART EKİ

-sa/-se şart çekim eki tam bir hüküm bildirmediği için
temel cümleyi genellikle zaman bakımından tamamlar.Bu anlamda
bir zarf-fiil fonksiyonu ile kullanılmaktadır.

yüzünge baķ-sa-m közüm yaşın körüp'ayb itmegil
yaz bulutı bol-sa peydâ gülge nemdin çâre yok
(TD,589,G.II,4)

biri eger kıl-sa idi bir günâh
barçasına ķahr iter irdi ilâh (TD,582,7)

tedfinidin sonğra dîvânın açtuk ir-se bu matla'kildi
(MN.,35A/13)

nücüm-ı hüsn durur hûbla reh ol sâ'ât
ki bol-sa ol yüzi hürşid nâgehân peydâ (TD.,651,I-3)
"o yüzü güneş gibi olan sevgili ansızın belirince o saat
güzeller birer güzellik yıldızı olurlar."

IV. BATI TÜRKÇESİ

1. Eski Anadolu Türkçesi

Batı Türkçesinin tarihî devresinin ilkini Eski Anadolu Türkçesi teşkil etmektedir. Bu dönem Türkçesi 13, 14 ve 15. asırlardaki Türkçedir. Bu devreye Batı Türkçesinin bir oluş, bir kuruluş devresi olarak bakmak yerinde olur. Bu devrede Batı Türkçesini Eski Türkçeye bağlayan bir çok unsur kendisini henüz iyice hissettirmektedir. Bu dönemden sonraki Türkçede gördüğümüz bir çok yeni şekiller, bu devrede Eski Türkçedeki eski şekillerinin izlerini taşımaktadırlar. Eski Anadolu Türkçesi, böylece bir taraftan Eski Türkçenin izlerini taşıırken diğer taraftan köklerde ve eklerde bazı ses ve şekil ayrılıkları göstermek suretiyle Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinden biraz farklı bir durum gösterir.

Eski Anadolu Türkçesi, yabancı unsurlar bakımından denilebilir ki, Batı Türkçesinin en temiz devridir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen Arapça ve Farsça kelimeler, henüz çok fazla olmadığı gibi, devrenin sonlarına doğru artan terkipler de henüz açık ve basit bir durumdadır.

Eski Anadolu Türkçesi (Eski Türkiye Türkçesi) devresine ait incelenen metinler şunlardır: Aşık Paşa'nın Garibnâme'si, Hoca Mes'ud b. Ahmed'in Sühey ü Nevbahar'ı, Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sı, Marzubân-nâme Tercümesi (Sadru'd-din Şeyhoğlu), Yunus Emre Divan'ı, Dede Korkut Kitabı.

A. ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ

-a/-e ZARF-FİİL EKİ

-a/-e zarf-fiil eki, Eski Türkçe devresi başta olmak üzere (Gabain, 1988-Akalin,85), Türkçenin her sahasında görülmektedir.¹

Bugün Türkiye Türkçesinde daha çok tekrarlı şekilleri kullanılmaktadır

Esas itibarıyla aslî fonksiyonuyla kullanılan -tekrarlı ve tek başına- -a/-e yapıllı zarf-fiille, tarihî devrelere ait metinlerde nadiren ulama zarf-fiili olarak da rastlanmaktadır.

-a/-e yapıllı zarf-fiillerin, hemen hemen, yalnız tek heceli fiillerde görülmekte olduğunu ve bu dönem metinlerinde yaygın olarak kullanılan -u/-ü yapıllı zarf-fiiline göre seyrek olarak kullanıldığını tespit ettik.

¹ Eski Türkçeden sonra başlıca Karahanlı (Mansuroğlu, 1979-Akalin, 169), Harezm (Eckmann, 1979-Akalin,208), Çağatay (Eckmann, 1979-Akalin,251), Kıpçak (Pritsak, 1979-Akalin,128) ve Batı Türkçesi sahalarında kullanılmıştır.

a.1. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı

a.1.1. "-arak, -mak suretiyle" anlamlarında, tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

Fiğān itsūn arduñca şağın yol-a. (SN,53.6)

Ḳuluñvan diyüp ḳorḥ-a söyler idi. (SN,205.11)

Günini geçürürdi furşat um-a. (SN,264.1)

Deñiz kıyına vardılar av kov-a. (SN,306.15)

Havadan ḳuşlar gelür uç-a iner. (YZ,43.2)

Sen otur bu arada hoş gül-e. (YZ,70.15)

Yalvardılar ḳamusı zārī ḳıl-a. (YZ,88.6)

Ḥasret birle gözümüz gör-e ḥelāk olısaruz. (MNT,3a.5)

Mu‘abbir sor-a bāzāra geldi. (MNT,21a.7)

Uruzun kırk yigidi atdan indi ala ḳalkān bağıni ḳıs-a dügdiler (DK.,5İ)

a.1.2. "-mak için, -mak üzere" anlamlarında gaye ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

Girü geldi sākiler dut-a ayaḥ. (SN,77.8)

Biz tağılmışduḳ geyige oḳ at-a. (YZ,9.12)

Ken‘an‘dan geldiler hem buğday al-a. (YZ,65.7)

Daşra çıḳdılar ḳamu ḫapu ḳıl-a. (YZ,80.15)

Bir gün bağa bu dilküyi sor-a geldi. (MNT,14a.4)

a.1.3. "-ınca, -dikta, -dığı zaman" anlamlarında bağlandığı fiil hareketinin, kendi (zarf-fiil) hareketi ile aynı zamanda gerçekleştiğini (zamandaşlık) ifade eden zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır:

Cevāb eyle virdi yüzini gör-e. (SN,115.6)

O gün gel-e er ‘avratın terk ider. (SN,216.1)

Añduḳ anı bu şuratlara baḳ-a. (YZ,72.13)

a.1.4. "-ınca, -r...-mez, -dığı gibi, -mesi ile birlikte" anlamlarında, kendi (zarf-fiil) hareketi ile aynı zamanda derhal gerçekleştiğini (gecikmesiz zamandaşlık) ifade eden bir zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır:

Hayran oldu esrüdi anı gör-e. (YZ,40.5)

Çün Beşir ol Ken'an'a on gün kal-a
Destur gelür Çalab'dan, şol dem yele (YZ,91.7)

a.1.5. "-ınca, -dıktan/-mesinden sonra, -mesi ardınca" anlamlarında, bağlandığı fiil hareketinin, kendi (zarf-fiil) hareketinden sonra gerçekleştiğini (sonralık) ifade eden bir zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır:

Çığırur örü turur 'aqlın dir-e. (YZ,74.11)

a.1.6. "-r iken, -dığı sırada" anlamlarında, bağlandığı fiil hareketinin, kendi (zarf fiil) hareketi sürdürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) ifade eden zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır:

Tañ atmışdı hem ol sâ'at göz gör-e
Yaramazdı kim şara dahı gire. (SN,248.15)

Ne hâlatda olur ısa göz gör-e
Atanun adını birahmaz yire. (SN,359.3)

a.2. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu Teşkili

a.2.1. Aynen tekrarlı şekli, "sürekli... -arak, sürekli... -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

Şor-a şor-a varur bir araya ol. (SN,89.4)

Gül-e gül-e tutdı saray yolın. (SN,117.6)

Vezir iv-e iv-e biner atına. (SN,173.10)

Uruşdıdı kullar yar-a yar-a şaf. (SN,299.7)

Tevbe kıılır ol işe dön-e dön-e. (YZ,37.4)

dön-e dön-e savaşayın dön-e dön-e çekişeyin (DK.,50)

yat-a yat-a yanumuz ağrıdı,tur-a tur-a bilümüz kırıldı
(DK.,14)

a.2.2. Aynen tekrarlı şekli, "çok... -maktan(dolayı), çok... -mak yüzünden" anlamlarında sebeup ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

iç-e iç-e çünkim başı oldu hoş. (SN,86.9)

Gid-e gid-e şöyle uruşdıydı. (SN,194.12)

a.2.3. Aynen tekrarlı şekli, "-çok...ınca, -çok ...dıktan sonra" anlamlarında, bağlandığı fiil hareketinin, kendi (zarf fiil) hareketinin arka arkaya pek çok defa tekrarlanmasından sonra gerçekleştiğini (sonralık) ifade eden zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır:

Gid-e gid-e Tüfan şarın gördi. (SN,272.12)

a.2.4. Tekrarlı şekli "-dıkça, -dığı sürece" anlamlarında, bağlandığı fiil hareketinin, kendi(zarf-fiil) hareketi sürdükçe arttığını ifade eden zaman zarfı durumunda bulunmaktadır.

Bah-a bah-a uş kamu kalduk tañã. (SN,239.14)

a.3. Zarf-Fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı

a.3.1. "bil-" yardımcı fiili ile iktidar ifadeli; olumsuzluk eki almış "u-" yardımcı fiili ile kaynaşarak da olumsuz iktidar ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

u- yardımcı fiili, iktidar fiillerinin olumsuzunu kurmak için kullanılır. Fakat esas fiilin ünlülerle kurulmuş zarf-fiil şekliyle birleşirken, Türkçenin ses yapısının yanyana iki ünlüsünün bulunmasına elverişli olmamasından, u- yardımcı fiili, şekil olarak kaybolmuş, yalnız görevi ile süregelmiştir.

Ayrıca u- iktidar fiili ile esas fiildeki zarf-fiil ekinin kaynaşması sonunda iktidar eki düzleşmiş, -ı/-i- şekline girmiştir.

And içüb inandur-ı-maz. (MNT,49a.3)

Pazişāh kulluğına gel-i-me-y-e-vüz. (MNT,38a.5)

Gör-i-me-di , ol-ı-maz-am . (MNT,33a.12)

Can gözi gör-e bilür ma'ni yüzün. (GN,95a.42)

Dilin ağzı içinde dut-a bilen. (SN,244.133)

Bilürem ki göñli tutamaz karar. (SN,101.15)

İlerü geçemezvenin bir qarış. (SN,11.11)

Bilemedüñ sen seni kim sen nesin. (GN,87b.5)

Yine "bil-" yardımcı fiili ile ihtimal ifadeli; olumsuzluk eki almış "u-" yardımcı fiili ile kaynaşarak da olumsuz ihtimal ifadeli şekli de kullanılmaktadır:

Fidā idi id-e bilseyidüm aña kurbanı. (SN,82.7)

Bünyamīn'i yaluñuz koyamazam. (YZ,81.1)

a.3.2. "dur-" ve eski şekli olan "tur-" yardımcı fiilleri ile süreklilik (devamlılık) ifade eden tasvir fiili oluşturmaktadır.

Ki gör-e tıram añıcak seni. (SN,153.2)

Bağ-a durur iken gözi oldu tuş. (SN,203.12)

Nitekim añ-a tıururam ben anı. (SN,345.1)

Tal'at ayı karşıña toğ-a tıura
Üstüne Hağ rahmatı yağ-a tıura. (GN,89b.49)

a.3.3. "gel-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Mihneti dut-a gelen kâfir durur. (GN,92a.48)

Toğ-a gelür cümle 'âlem üstine. (GN,95b.46)

Gözi kan tol-a geldi n'ola hali. (SN,277.9)

Tol-a geldi bağ içi müşğ ü 'abir. (SN,103.11)

a.3.4. "gör-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Sen andan kaç-a gör kova ol seni. (SN,22.8)

Bir iki gün işüñde şabr id-e gör. (SN,106.1)

Çov-a gördiler aña yitmediler. (SN,299.13)

Eyü koñşıya eylük id-e görüñ. (SN,356.15)

'İşki bulınca 'âşık gid-e gör
'İşki yolında canüñi terk id-e gör. (GN,85b.40)

a.3.5. "ko-" ve "koy-" yardımcı fiilleri ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Adın gendü adıla koş-a ködı. (SN,10.6)

Aş-a koyalar tenüñi iyiye
Gele kuşlar beynüñi ala yiye. (YZ,43.10)

a.3.6. "kal-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Ki 'âşık uyu-y-a kıala taña. (SN,163.12)

a.3.7. "gel-" yardımcı fiili ile cabukluk ifadeli yarı tasvir fiili oluşturmaktadır.

Elin dut-a geldi Süheyl'e degin. (SN,66.4)

Deñizden çık-a geldi bile eşi. (SN,256.2)

Çık-a geldi gevherler alubanın. (SN,322.14)

Uç-a gelüp dünya tağın yayladuğ. (GN,83b.53)

a.4. Kip eki sıralama ifadesiyle yanyana bağlantı kurduğu ana cümledeki ile aynı olması gereken yardımcı cümledeki çekimli fiili yerinde kullanılmaktadır.

İrişdür habar bize taşra dön-e. (SN,288.9)

Sevinü sevinü gel-e ol kişi
Gelüp bunlara didi düzdük işi. (SN,318.5)

Ağır hil'at giydürdi elin öp-e. (YZ,50.2)

Habar virgil bize sen 'aqlun dir-e. (YZ,65.5)

a.5.-a/-e <-ğa/-ge Ekinin Kiplerdeki Kullanılışı

Bilindiği üzere 11. yüzyıl Orta Asya Türk yazı dilindeki gereklilik, gelecek zaman vb.gibi kipler kuran -ga/-ge eki, Eski Anadolu Türkçesinde ön sesteki ğ-/g- ünsüzünün eriyip kaybolması ile -a/-e'ye dönünce, bu ses değişikliğine paralel olarak bir görev dallanmasına da uğramış, gereklilik ve gelecek zaman gösterme görevi yanında geniş zaman, şart, istek, emir görevleri de yüklenmiştir.¹

Şimdiki zaman kipi bu devrede büyük bir çoklukla -r, -ur/-ür,-ar/-er geniş zaman eki ile karşılanmakla birlikte daha seyrek olmak üzere -a/-e ekinin de yer aldığı görülmektedir. Ancak bu her iki ek türü de asıl başka kiplerin eki oldukları ve dolayısıyla şimdiki zaman görevi yükledikleri için sürekliliği belli etmek üzere dur- ve yorı-yardımcı fiillerinden yararlanılmıştır.

Birleşik tasvir fiili kuruluşu içinde, ünlülerle yapılan zarf-fiillerden sonra gelen bu yardımcı fiiller, henüz tasvirî fiil olma özelliklerini büsbütün yitirmemişlerdir. Ancak aynı zamanda şimdiki zamanda sürekliliği gösteren birer nite-likleri vardır. Bu durumları ile bir yandan da özel birer hâl kipi olma yolundadır.²

1 Z.Korkmaz, "Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine", Ank. Ün. DTCF Derg., c.XVII/1-2, Ank.1959, s.159-165.

2 Z.Korkmaz, Sadru'd-din Şeyhoğlu Marzuban-name Tercümesi, A.Ü. DTCF yay., Ankara-1973, s.166/167.

Çün anun i'tikâdı senüñ haqqında böyle ola şek degül kim anun dostluğı bir ğarazıçun ol-a. (MNT,33a.12)

Geyit eyitdi: şek degül kim sizüñ sayenüzde dükeli afetden emin ol-a-vuz. (MNT,38a.2-3)

Bu muhabbet odu benim yüregimde yan-a durur
Deñize ğarq olur isem söynüp hatâ kılmaz benim.
(YE Div.160)

Bir kaç karavaşlar bunlarun halin temâşâ id-e dururdu(MNT.60a/7)

Bir ördek anı yutdı, hõca anı gör-e dururdu. (MNT.27b/9)

Yorı- fiili Eski Anadolu Türkçesi sahasında artık özel bir şimdiki zaman eki olma yoluna girmiş gibidir. Ancak henüz ekleşmemiş ve yine zarf-fiil eki yardımıyla birleşik fiil teşkil edilmektedir. Bu yapının Eski Türkiye Türkçesi sahasında ilk örneğini Ahmet Fakih'in Çarhnâme adlı eserinde bir beyitte görüyoruz:

Yol esenleri göçüp yola girdi,
Dög-e yorır âhir dünbeği servân. (Ç 12)

Çü Çin kavmi geldi elinden kıya,
Dönüp kaç-a yorur iken yaqaya. (SN 4495)

Bu didüğü Osman neslidir, işde sürüküp gid-e yorır.(DK 2-6)

Deñizde gid-e yorur iken gördük bir büyük canavar çıktı, katı korktuğ. (TS,7.53)

Şol aradan geç-e yorurdum. (MNT,39b.8)

Bir virânedən geç-e yorurken görüd. (MNT,54a.12)

Bu ek türü şimdiki zaman kipi olma yoluna girmiş en elverişli ek durumundadır. Nitekim, bu tasvir fiilinin daha sonraki yüzyıllarda -yor ekine ulaşan gelişimi de bu durumun tanığıdır.

Gelecek zaman kipi olarak kullanılışı

-ğa/-ge >-a/-e eki: Eski Anadolu Türkçesi döneminde, geçirdiği ses değişmesi ile birlikte bir görev dallanmasına da uğramış olmasına rağmen, gelecek zaman gösterme görevi bakımından canlılığını devam ettirmektedir.

Bu zahmetün rahatın sen gör-e-sin. (MNT,9b.1)

Ya'ni beni yimekten saña na fa'ide ol-a. (MNT,30b.12)

Getür elüni emānet dutısalum ve and iç ki bu kavlden dönme-y-e-sin. (MNT,63b.2)

'Avrat eyitdi: nemüz gözed-e. (MNT,35b.3)

Tā'bir oldur ki bu yıl haramīler ve zālimler yılı ol-a zulm ile müsülmānlar malın elinden al-a-lar ve hem pazişāha gendü ilinden yağı bolub il iste-y-e-ler. (MNT,54b.4)

Geniş zaman eki -ar/-er, -ır/-ir değeri ile kullanılışı:

Eger kurutsalar yumuşak döğüp balla karıştırıp koz kadar dürtseler arık kişilere fāide id-e. (TS,7.4)

Niceler kendüzün uçmaklık saña
Anda tamu da teni oda yan-a. (TS,7.4)

Kim ki Tebareke'yi okursa Kādr gecesini diri dutmuşça sevāb bul-a (TS,7.4)

Kuş ol-a etin yeyeler, kuş ol-a et yedireler. (Atasözü)
(TS,7.5)

Ben seni kim gül ile urmaz idim
incin-e deyü iş buyurmaz idim. (TS,7.6)

Geniş zamanın şartı -arsa/-erse, -ırsa/-irse değerinde kullanılışı:

Şu resme ki her kim ala oğu-y-a
Eli varmaya kim ilinden koy-a. (TS,7.9)

Sevdiğin kim gel-e odana sevinç eyle gönül
Çıkar ol şenliği dülbendini götür göge at. (TS,7.9)

Ana kanā'at kılmayub artuğ iste-y-e , ol kişi 'âkil olmaya ve nimet kadrin bilmeye. (MNT,21b.6)

Her kim gendü kavmin ağırla-y-a, gendüzin ağırlamış olur. (MNT,34a.1)

Emir eki -sin değeriyle kullanılışı:

Kimin gönülü var ise bunda dur-a
Ben anın ile neyledigim gör-e. (TS,7.7)

Gücünüz yeter ise bir yerde sâkin olasız oturasız ki ne halk bilesüz ve ne halk sizi bil-e. (TS,7.7)

Bu işin âhiri neye yetişir ölmeyen gör-e. (TS,7.7)

Örü turdı ki gid-e şād ü hāndān

Çekildi cübbe yini kaldı hayran. (TS,7.7)

Ve her ne kim işid-e-sin eyüden yavuzdan tizcek hükm
itme-y-e-sin ta ol işün hakikatin bilmeyince. (MNT,31b.13)

Kim işün ilerü var-a ve sözün girü kalma-y-a. (MNT,34b.5)

Anlamı pekiştirmek için emir kipinin ikinci teklik
kişinin sonuna eklenmektedir. "a!,e!" karşılığıdır.

Ey dil gel-e sen Kalendarî ol
Bu mihnet-i cismden berî ol. (TS,7.3)

Bak-a çavuşbaşı sen beni bu kadar divân halkı içre
rüsvey-i âm ettin. (TS,7.4)

Ki şimdi döşegi yer yastığı taş
Dağı hükmü geçermi gör-e kardeş. (TS,7.3)

İstek kipinde kullanılışı:

Binüben aşk atına doğruca Allah'a gid-e-m. (TS,7.27)

Eger dilin tutulması olursa imān ile gittigin nice
bil-e-m. (TS,7.23)

Yumuşak toprak buldum isterem ki yuvalan-a-m. (TS,7.26)

Bir sırdaşım yoktur yâre gönder-e-m. (TS,7.27)

Bu işde gey nazar id-e-y-im, gör-e-y-im maslahāt nice
olur. (MNT,27a.14)

Senün sohbetünde müşerref ol-a-y-ın. (MNT,30a.1)

Bir dağı düşmandan girü kalma-y-a-vuz. (MNT,49b.14)

İstek kipinin üçüncü şahıs olumlu ve olumsuz çekimi,
ihtimal, gösterme görevi, maksat anlamı da taşır. Ol-
fiilinin olumlu ve olumsuz çekimleri daha çok bu anlamda
kullanılır. Bu durumu ile ol-a ve ol-ma-y-a şekilleri "belki,
mümkündür ki" anlamlarını karşılayan birer zarf veya bağ
niteliğindedir. Öteki fiillerde bu görev yaygın değildir.

Ol-ma-y-a kim bizüm işümüz dağı ancılayın ola.
(MNT,23b.1)

Ol-ma-y-a biz ummaduğumuza uğrayavuz. (MNT,43a.14)

Ol-a kim anı añub bana mazarratı degmeye. (MNT,32a.12)

Gereklilik Kipi Olarak Kullanılışı :

-a/-e eki ile kurulan ve şahıs ekleri alarak çekime

giren fiiller cümlede "gerek", "gerekdür" kelimelerini aldıklarında istek-emir kipi olmaktan çıkıp bir gereklilik kipine dönmüşlerdir.¹

Amma ben bu ılanı gerek bağuban eliyile öldür-e-m.
(MNT, 22a.8)

Çün gönül muradı hâsıl olmağa yüz dutdun gerekdür
kim sabit kadem ol-a-sın ve hiç korkma-y-a-sın.
(MNT, 31b.6)

a.6. -a/-e zarf-fiil ekinin kalıplaşmış edat olarak kullanılışı:

dapa < dap-a "-e doğru"

tap- "bulmak" ın "-a" zarf-fiilinden kalıplaşmış olan "tapa"nın, başta ses değişmesine uğramış şeklidir. Bazı şivelerde "taba" ve yön eki ile genişletilmiş "taparu" şekline de rastlanmaktadır.²

"dapa" şu fonksiyonlarda kullanılmıştır:

1) "-e doğru, -den yana/tarafa" anlamlarında, yalın haldeki isim unsurunu, yer-yön zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

2) "-e doğru" anlamında yönelme ekli isim unsurunu, yer-yön zarfı olarak fiile bağlamaktadır:

Gitdiler Mısır'a dap-a ol tanlarak. (YZ, 64.10)

Eytdiler biz giderüz avın dap-a. (YZ, 4.1)

3) "-e, için" anlamlarında, "-n" vasıta ekli isim unsurunu, gaye ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır:

Beşir dap-a dönübeni çağırur. (YZ, 14.4)

Sırat dap-a süricek halkı kamu. (YZ, 35.5)

‘Aşıklarun gönli gözi ma‘şûk dap-a gitmiş olur
Ayrığ suretde ne qalır kim kılısar zühd ü tâat.
(YD, 51.11-2)

1 Z. Korkmaz, Sadruddin Şeyhoğlu Marzuban-name Tercümesi, A.Ü. DTCF yay., Ankara-1979, s. 171.

2 "tapa" Eski T., Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde (Hacıeminoğlu, 1984, 86-87; "taba", Karahanlı Türkçesi (Divan ü Lügaiht-Türk) (Atalay, 1986/IV, 559) ve Kazan Türkçesinde (Duran, 1956, 57); "taparu" Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde (Hacıeminoğlu 1984, 87-88); "dapa", Batı Türkçesinde (ilk devreler) (a.e., 31) kullanılmıştır.

Āşıklarun göñli gözi ma'sûk dap-a gitmiş olur
Ben göñlümi kul eyleyem bâşed ki ma'sûka irem.
(YD,110.106-4)

Aşa < aş-a "öte, -den öte, ötesi"

Türkçede çekim edatı olarak bilinen "aşa", aş- fiilinin "a-" yapılı zarf-fiil şeklinden kalıplaşmıştır. Zarf kullanışları da bulunan "aşa" çekim edatı olarak, Eski Türkçe (Gabain,1988-Akalın); (Hacıeminoğlu,1984,9), Harezmi Türkçesi (Hacıeminoğlu,a.e.,9) ve Batı Türkçesinde (a.e.,9) görülmektedir.

"aşa" nın, çekim edatı olarak "-den öte" ve "-den fazla" anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

Ömri olsun yüzyıldan aş-a. (TS,1.257)

Sözi dırsın latîf hadden aş-a sen. (TS.1.257)

Saçarıdı toprak başından aş-a. (SN,365.2)

Son örnek, çıkma hali ile isim unsurunu yer-yön zarfı olarak fiile bağlamıştır.

Göre < gör-e "nazaran, nispetle"

"gör-e < kör-e" zarf-fiilinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu edat, "köre" şekliyle Harezmi, Kıpçak ve Çağatay sahalarında görülmektedir.¹ (Hacıeminoğlu,1984,69)

Yönelme ekli isim unsurundan sonra gelir. "-e bakarak, -e dayanarak anlamlarında karşılaştırma ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır.

Añlaya bu dünyanıñ ahvālını
Aña gör-e bile gendü hālını (GN,86a.42)

öte < öt-e "-den ileri, -den öte"

öt- "geçmek" fiilinin -e'li zarf-fiilinden kalıplaşmıştır. isim, sıfat ve zarf kullanılışları da bulunan "öte" çekim edatı olarak Harezmi, Çağatay ve Batı Türkçesi sahalarında görülmektedir.²

a.1. "-den ileri" anlamında, çıkma ekli isim unsurunu, yer-yön zarfı olarak fiile bağlamakta.

Bir oñ ırdı geçdi geyikden öt-e. (SN,191.14)

Binüp geldi geçdi kamudan öt-e. (SB,203.4)

1 N.Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.69.

2 N.Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.69.

Birlikden *öt-e* hiç şerîkin yokdur
Kim noksan ırgüre hükmin yuyılmaz. (YD,82.64-8)

a.2. "-den sonra" anlamında, çıkma ekli isim unsurunu, sonralık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlamaktadır:

Anı nice azdurdı andan *öt-e*. (SN,251.14)

b. "-ın ötesine, -den ileri bir duruma" anlamlarında ilgi eki, isim unsurunu, nitelik ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır:

Süheyl^{ci} koğıl Nevbahār^{cuñ} *öt-e*. (SN,132.12)

bile/Birle < bir+le ? bir-i-l-e "ile, birlikte, beraber"

Menşeleri bir olan "birle" ve "bile" nin vasıta eki olan -n ile genişletilmiş "birlen" ve "bilen" şekilleri de bulunmaktadır.¹

"birle/bile", bir-i-l-e zarf-fiilinden mi kalıplaşmıştır; yoksa "bir" ve "ile" birleştiği midir? Bu konu henüz açıklığa kavuşturulmuş değildir.

R.R.Arat, "birle" ve "bile" ile ilgili olarak Atabet^{ül} Hakayık neşrinde, (notlar kısmı) "-la/-le" ekinin değişik şivelerdeki kullanılışlarına örnekler verdikten sonra, "Her hangi bir şekilde birle (> bile)'deki ek ile ilgili olduğunu düşünebileceğimiz -la/-le eklerinin menşei ve tarihî seyrini tespit etmek güçtür; bu hususta bir karara varabilmek için, eski ve yeni metinlerdeki misâlleri dikkatle takip etmek lâzımdır..." deyip (Arat, 1951, 139), üzerinde durduğu başka örnekler ardınca "...Bu misallerden, Orta Asya'da bu eklerin (ile) edatı ile ilgili görüldüğü anlaşılmaktadır. Bütün bunlar göz önünde tutulursa, Bang'ın birle < bir-le (ile) izahında hiç değilse şimdilik, haklı olduğunu itiraf etmek lâzımdır. Yalnız ile'nin, gerek eski metinlerde ve gerek bu mesele ile ilgili şivelerde kullanılmaması ve eski metinlerde tesadüf edilen -la/-le eklerinin menşe ve mânâ bakımından, henüz izâh edilememiş olması, bu hususta kesin bir söz

1 "birle", Eski Türkçe (Gabain, 1988-Akalin, 93; Caferoğlu, 1968, 44), Karahanlı Türkçesi (Hacıeminoğlu, 1984,29), Harezmi Türkçesi (a.e., 24), Çağatay Türkçesi (a.e.,26); "bile", Eski Türkçe (Caferoğlu, 1968,42), Karahanlı Türkçesi (Hacıeminoğlu, 1984,18), Harezmi Türkçesi (a.e.,19), Çağatay Türkçesi (a.e.,19), Kıpçak Türkçesi (a.e.,20); "birlen", Eski Türkçe (Caferoğlu, 1968,44), Harezmi Türkçesi (Hacıeminoğlu,1984,27), Çağatay Türkçesi (a.e.,27), Kıpçak Türkçesi (a.e.,27), Batı Türkçesi (a.e., 27); "bilen", Eski Türkçe (Gabain, 1988-Akalin,96; Caferoğlu, 1968, 42), Çağatay Türkçesi (Hacıeminoğlu, 1984,21), Kıpçak Türkçesi (a.e., 21)

söylemek imkânını vermemekte..." demektedir.

M.Mansuroğlu, M. Ergin ve Hacıeminoğlu, "birle"nin, "bir" ve "ile" birleşimi görüşündedir.¹

A. Von Gabain'e göre ise "birle" bir-i-l- "birleşmek, bir olmak" fiilinin -e'li zarf-fiilinden (Gabain, 1988-Akalin,93); "bilen" bir-le- "bir olmak, bir yapmak" fiilinin -n'li zarf-fiilinden gelmektedir.(a.e., 96)

"birle" ve "bile" yalnız çekim edatı olarak değil, bağlama edatı olarak da görülmektedir.

Karahanlı Türkçesinde "ve, ile" anlamlarında sıralama edatı olarak kullanılmıştır.²

"birle" Batı Türkçesinde az kullanılmış olup genellikle çekim edatı; nâdiren de sıralama ifadeli bağlama edatı olarak ilk devreler metinlerinde karşımıza çıkmaktadır.

"birle"nin, E.T.'de zarf olarak da kullanıldığı anlaşılıyor.³

"bile"ye gelince, bu sahada önceleri çekim edatı, zarf ve üsteleme, ilâve ve pekiştirme ifadeli bağlama edatı olarak kullanılmış; sonra sadece ilave ve pekiştirme ifadesiyle kullanılan bir bağlama edatı haline gelmiştir.

Fonksiyonları:

a.1. "birle" : "-ı vasıta ederek, vasıtasıyla" anlamlarında, yalın hâldeki isim unsurunu, vâsıta ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

"Tā-ha" bir-i-l-e ögdi anuñ özini. (GN, 81a.16)

a.2. "birle" : -(n)ı vasıta ederek, vâsıtasıyla" anlamlarında, iyelik ekli isim unsurunu vâsıta ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Yiñi bir-i-l-e süheyl sildi yaşın. (SN, 310.7)

b. "bile" : "sayesinde" anlamıyla iyelik ekli isim unsurunu tarz ifade eden bir hâl zarfı durmuna sokan "-la" vâsıta ekini pekiştirmektedir:

Müşerref olalum tapuñla bil-e. (SN, 112.15)

c. "birle" : "üzere,üzerine, -e göre, -e bağlı olarak" anlamlarında, iyelik ekli isim unsurunu ilgi ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

Gerçi kim Haq emri bir-i-l-e zindedür. (GN, 89a.13)

1 M.Mansuroğlu, "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", TDAY-Belleten, Ank. 1955, s.62; M.Ergin, a.g.e., s.364; N.Hacıeminoğlu, a.g.e., s.22.

2 M.Mansuroğlu, a.g.e., s.62; M.Akalin, a.g.e., s.174.

3 A.V.Gabain, a.g.e., çev.M.Akalin, s.93.

Anuñ buyruğı bir-i-l-e-dür her bir iş. (SN, 339.13)
Bu örnek yüklem ismi durumunda bulunmaktadır.

d. "bile" : "ile birlikte" anlamında yalın haldeki isim unsurunu, birlikte oluş ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır:

Vezīre buyurdı ilerü gele
Bir iki dağı hās kişi bil-e. (SN, 63.6)

Begler ü sultān kamu leşker bil-e
Bir nice gün seyr itdiler bile. (GN,94b.4)

e. "birle" ve "bile" : "ile birlikte" iyelik ekli isim unsurunu birlikte oluş ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır.

iki karadaşı kağan aslan bigi
Oturur atası bir-i-l-e iki. (SN, 143.5)

Atası bil-e gemiye girdiler. (SN, 203.5)

Atası oda yandı cānı bil-e. (SN, 204.1)

f. "bile" : "ile birlikte" anlamıyla iyelik ekli isim unsurunu birlikte oluş ifade eden bir hâl zarfı durumuna sokan "-la" vasıta eki veya "ile/ıla" çekim edatını pekiştirmektedir.

Çalup yırladı kopuzı-y-ıla bil-e. (SN, 86.11)

Senüñ aduñla bil-e yazdum adum. (GN, 81a.52)

"bile" bugün Türkiye Türkçesinde ilâve ifade eden bir bağlama edatı olarak kullanıldığı halde, tarihî devrelere âit metinlerde daha çok çekim edatı ve zarf; nâdiren de sıralama, ilâve ve pekiştirme ifâdeli bağlama edatı olarak görülmektedir. "birle" ise Eski Türkçede esas itibâriyle çekim edatı, nâdiren zarf; Karahanlı Türkçesi ile Batı Türkçesinin ilk devrelerinde de genellikle çekim edatı, nâdiren sıralama bağlama edatı olarak kullanılmıştır.

Dek göñül bir-i-l-e göresi göz gerek. (GN, 97a.16)

Senüñ kim dilün var u bilün bil-e. (SN, 8.15)

Begini konuğlaya ilin bil-e. (SN, 67.2)

‘Aql kim anda bil-e yoldaş olur. (GN, 97a.27)

Ya anun bunca bil-e işi ola. (YZ, 6.6)

yine < yen-e < yan-a "şimdi, böylece, ve, gene"

Türkçenin bütün devrelerinde cümle başı edatı ve bağlama edatı olarak kullanılmaktadır. Aslı "yana" dır. Yan- "dönmek" fiilinin "-a" lı zarf-fiilinden kalıplaşmıştır. Yine öteden beri esas itibâriyle zarf olarak kullanılmakla beraber bağlama edatı olarak da zaman zaman karşımıza çıkmaktadır.

a.7. -a/-e Zarf-Fiil Ekinin Kalıplaşıp Zarf Olarak Kullanılışı:

aşa, "öte" anlamında zarf olarak geçmektedir.

Aş-a geçmemeydi aş-a batadı. (SN, 140.2)

bile "birlikte, beraber" anlamlarında;

Ꞥadeh sunar ısan bil-e götürm. (SN, 106.15)

Ataña gidersen bil-e gideyim. (SN, 129.10)

Çün biriküp bil-e girdiler yola. (GN, 83b.41)

"beraber, yanında" anlamlarında kullanılmaktadır.

Ne kul var ıdı ne qaravaş bil-e. (SN, 96.3)

erte < er-t-e "sonra" anlamında kullanılmaktadır.

Kuli-l haq didi Çalab sözi togru disene
Bugün yalan söyleyen ert-e utanasıdır. (YD,55/77.3)

öte "ileri" anlamında;

Gemiden dağı öt-e geçer idi. (SN, 253.3)

"fazla, aşırı" anlamlarında kullanılmaktadır.

Uşah toprak olğıl gözetme öt-e. (SN, 132.10)

yine "tekrar, yeniden, bir daha" anlamlarında;

Atası yine sundı öpdı anı. (SN, 352.8)

Ben ölmüş iken yine dirilmişem. (SN, 351.9)

Daşdun yine deli göñül sular gibi çağlar mısın
Akdun yine kanlu yaşum yollarımı bağlar mısın
(YD,123/127.1)

Rengi döner günden güne toprağa dökilür gine

ibret-durur anlayana bu ibreti ârif tuyor. (YD,54/16.5)

"ondan sonra, ardınca" anlamlarında:

Bir sâ'at geçdi yine kâsd eyledi. (YZ,36.12)

"aynı şekilde" anlamında kullanılmaktadır.

Pağ ʿâlemden gelen pağdur yine

Hağ ʿâlemden gelen Hağdur yine (GN, 91b.11)

a.8. -a/-e Zarf-Fiil Ekinin Kalıplaşarak İsim ve Sıfat Olarak Kullanılışı

Sözdür söylenür araya kimse döymez bu yar-a-y-a
iltüp bizi makbereye koyanlara selâm olsun.
(YD,127/135.3)

Sevgüsi gönline düşdi sabır yağ-a-sı-n yırttı.
(MNT,41a.2)

Eski yurdu terk idüp başın ferâğat yağ-a-sı-n-a çeküp,
kıvrılıb yatdı. (MNT,21b.9)

Çıka gide cân daği şöyle kâla ten daği
Derviş Yûnus sen daği tur irt-e namazına. (YD,135/146.7)

irt-e oldı mağaradan taşra çıkdı kim bir muvâfık yoldaş
bula. (MNT,29b.9)

Hezâr gavğa feryâd kılub çev(i)r-e gezersin. (MNT,30a.5)

Çev(i)r-e delüklerden bir ulu hõca anbarına yol
eylemişdi. (MNT,32a.8)

-alı/-eli ZARF-FİİL EKİ

-alı/-eli zarf-fiil ekinin Eski Türkçedeki şekli,
-galı/-geli'dir.¹

-alı/-eli zarf-fiil eki, esas fiilin hareket
başlangıcını bildirmektedir. Bazan "beri" çekim edatı ile bu

1 -galı/-geli eki, 1) "-mek için" anlamında, Eski Türkçe (Gabain,1988-Akalın,121), Karahanlı Türkçesi (Mansuroğlu,1979-Akalın, 171) ve Harezmi Türkçesinde (Eckmann,1979-Akalın,210); 2) "-mek üzere" anlamında, Eski Türkçe (Gabain,a.e.,86) ve Karahanlı Türkçesinde (Mansuroğlu,a.e.,171); 3) "-den beri" anlamında, Eski Türkçe (Gabain,a.e.,121), Karahanlı (Mansuroğlu,a.e.,171), Harezmi (Eckmann,a.e.,210), Kıpçak (Pritsak,1979-Akalın,128) ve Çağatay (Eckmann,a.e.,252) sahalarında 4)iktidar ifadesiyle de Eski Türkçede (Gabain,a.e.,86) kullanılmıştır.

ifadesi pekiştirilmektedir. Tarihi devrelerde sonuna bulunma eki getirildiği de olmuştur. Çok fazla kullanılmayan bu zarf-fiil, "-diğından beri" anlamında, hareket başlangıcı ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

Gör-eli gönül başa küslü durur. (SN,74.12)

Yüzün gör-eli gitmeyiser yaş gözünden. (SN,109.2)

Sini gör-eli gitdi benüm âklum u hüsum. (SN,109.5)

Şükür kim anadan toğ-alı erem. (SN,170.10)

Sevindüm yüzün gör-eli katı çok. (SN,351.11)

Anı gör-eli bu cânım sevinür. (YZ,71.5)

Beyrek gid-eli bam bam depe başına çıkdun mı kız
(DK.,44)

Seni gör-eli sevindi bu özüm. (YZ,93.4)

Yandı içüm işid-eli bu sözi. (YZ,92.6)

ağam Beyrek gid-eli bize ozan geldüğü yok (DK.,40)

-alı/-eli zarf-fiil eki, ayrıca ayrılma hali ve "berü" edatıyla da kullanılmaktadır.

iy uslular iy uslular siz eyidün ben nideyim
Ol dost yüziñ gör-eli-den âklum başa gelmez benüm.
(YD,114/2-113)

Miskin Yünus'un bu cânı şol dosta ulaş-alı-dan
Dem-be-dem arturur ışkı ulu yirden tımarum var.
(YD,56/18-5)

Hayran oldum tañladum gör-eli-den. (YZ,80.5)

iy dost seni sev-el-den âklum gitdi kaldum ben
Irmaqları terk idüp deñizlere taldum ben. (YD,119/120-1)

Dost ışkına ulaş-al-dan dünya âhıret bir oldu
Ezel ebéd sorarısın dün ile bugündür bana. (YD,48/5-3)

bu iyi harab olası ere var-al-dan berü dahı kıarnum
toymadı (DK.,3)

-arak/-erek Zarf-Fiil Eki

-arak/-erek zarf-fiil eki, -a/-e zarf-fiil ekinin "-rak/-rek" ekiyle genişletilmiş şekli olduğu dilciler arasında yaygındır. Bu şekil Batı Türkçesinde görülmektedir. İlk devrelerde "-u/-ü" zarf-fiil ekinden yine "-rak/-rek" ile genişletilmiş "-urak/ürek" in ve bilhassa o devrelerde kullanılışı daha yaygın olan "-uban/-üben" in terk edilmesinden sonra gittikçe yaygınlaşmıştır.

Ancak, Z. Korkmaz, -arak/erek zarf-fiil ekini ←ar+ok/-er+ök şeklinde bir geniş zaman isim-fiili ile ok/ök kuvvetlendirme edatının kaynaşmasından oluştuğunu ortaya koymaktadır. -urak/-ürek şeklinin de -ur/ür geniş zaman isim-fiili ile ok/ök edatının birleşmesi olarak kabul eder.¹ Bu görüş bizce de daha makul görülmektedir.

Bugün Türkiye Türkçesinde "-arak/-erek" zarf-fiili daha çok aslî fonksiyonuyla; nâdiren de ulama zarf-fiili olarak kullanılmaktadır.

Tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

önüni gözle-y-ürek sonunu sor (ŞHŞ., 1494)

gel-ürek arķun arķun gördü nāgāh (ŞHŞ., 1779)

di-y-ürek ağla-y-urak id-erek ah (ŞHŞ., 1663)

gez-erek avla-y-urak deşt ü tağı
gid-erek gözle-y-ürek solı sağı (ŞHŞ., 2621)

Naķāş ol çeriyi alup küy-erek
Aşurdu gönülsüz çekerdı emek. (SN, 168.10)

Giderdüm küy-erek anı bilürem. (SN, 177.14)

gid-erek kāfirun ılķısına geldi (DK., 36)

kiçisi kaç-arak Oğuza geldi (DK., 27)

-ı/-i Zarf-Fiil Eki

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Batı Türkçesinde görülmekte olan bu zarf-fiil, tarihî devrelerde tek başına da, tekrarlı olarak da kullanılıyordu. Bugün Türkiye Türkçesinde tek başına ancak tasvir fiili bünyesinde bulunmakta, tekrarlı şekline ise _ ağızlar hariç hiç rastlanmamaktadır.

¹ Z. Korkmaz, "Türkçedeki -arak/-erek Zarf-fiil Ekinin Yapısı Üzerine", T.K.A.E.yay., R.R. Arat için, 1966, s. 331-335.

incelediğimiz metinlerde şu fonksiyonlarla kullanılmıştır:

a.Zarf-fiil Olarak Kullanılışı

a.1.1. "-arak, -mak suretiyle" anlamında, tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

And virüp yâd kıldı yalvar-ı. (GN,84a.28)

Ağlaşurlar zindan içre kaygür-ı. (YZ,42.11)

Vardılar gözlerinden yaş ağıd-ı. (YZ,80.7)

Anra-y-ı sıçana baqtı, sıçanı ditremek dutdı.
(MNT,33b.8)

kazan köpegi kovala-y-ı Kara Çobanun üzerine geldi
(DK.,18)

a.1.2.Tekrarlı şekli "sürekli...-arak,sürekli...-mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

gel-i gel-i yurdınun üzerine geldi (DK.,17)

Utan-ı kızar-ı ilan çapısına vardı. (MNT,54b.12)

a.2. "-dığı için" anlamında sebep ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanması:

Mışır ehli inanmazlar eymen-i.(YZ,99.12)

b. Birleşik fiillerin yapımında kullanılışı

b.1. "bil-" yardımcı fiili ile iktidar ifâdeli; olumsuzluk eki almış "u-" yardımcı fiili ile kaynaşarak da olumsuz iktidar ifadeli tasvir fiilinin oluşturulmasında kullanılmaktadır.

Bu endişe birle götür-i bildükçe ta'am kim çetük yimege yarardı getürdi, önine çodı. (MNT,32b.2)

Di-y-i bilmezem vaşfını nicedi.(SN,172.5)

Atamuñ sözini götür-i-medüm. (SN,240.3)

Yolını iled-i-mez ol menzile. (GN,836.23)

Bir zamandan sonra anı bul-ı-maz
Tañlar anı kaçca vardı bil-i-mez. (YZ,71.10)

Yirinde ayruk dahı bul-ı-ma-dı. (MNT,20b.5)

Hiç bu belâdan kurtılmağa çâre bul-ı-mazam. (MNT,2b.10)

b.2. "bil-" yardımcı fiili ile ihtimal ifadeli; olumsuzluk eki almış "u-" yardımcı fiili ile kaynaşarak da olumsuz ihtimâl ifâdeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Kimesne ol-ı-maz baña kulavuz. (SN,113.3)

Bola kim bul-ı-bilevüz añsuzın. (SN,188.15)

Geçdi 'ömrüñ sen saña gel-i-medüñ. (GN,87b.4)

Bahr ehli kuruda diñlen-i-mez
Kuru ehli bahırda eglen-i-mez. (GN,86a.40)

b.3. "dur-" ve eski şekli olan "tur-" yardımcı fiilleri ile süreklilik ifade eden tasvir fiili oluşturmaktadır.

Gel-i-durğıl beni eglegil. (SN,219.2)

Hâlini irde-y-i-tura dem-be-dem. (GN,96a.57)

bizüm halümüz sora irde-y-i-tura, her kim kimseye güç eylemiş ola. (MNT,38a-10)

b.4. "gör-" yardımcı fiiliyle süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

İriş-i-gör uyır iken ol yiğit. (SN,162.7)

'Aqıl-ısan birliğe ulaş-ı-gör. (GN,83a.6)

Yidür-i-gör dün ü gün uşanmadın. (GN,86b.41)

b.5. "gel-" yardımcı fiili ile çabukluk ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Ki olmaya kişi sataş-ı-gele. (SN,155.7)

Tur-ıgeldi gündüzün yudı arı. (YZ,48.1)

b.6. "vir-" yardımcı fiiliyle çabukluk ifâdeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

işbu söz eyd-i-virür diñleyene. (GN,96a.9)

Ol kumaşı yine iled-i-virün. (YZ,69.1)

Hele bul-ı-vir baña ol oğlanı. (YZ,78.8)

Azıñ düz-i-virdi hem ol hoş kişi. (SN,318.10)

Ol arada bünyâd ur-ı-vireyim. (SN,88.11)

Hağ te'âlâ bâtın gözün aç-ı-virdi. (MNT,12b.7)

Sordı kim, bu kıızı bu yigit gendü diledi mi aldı yoğsa atası anası mı al-ı-virdi. (MNT,39a.2)

-ı/-i yorur : Bu ek türü, Marzuban-nâme Tercümesi'nde özel bir şimdiki zaman kipi olma yoluna girmiş en elverişli ek durumundadır. Nitekim, bu tasvir fiilinin daha sonraki yüzyıllarda -yor ekine ulaşan gelişi de bu durumun tanığıdır:

gendü 'âdetince seyrân ed-i yorurken. (MNT,51b.6)

zinhâr anda var-ı yorıma didi. (MNT,6b.6)

Dede Korkut'ta da aynı yapılı cümleler karşımıza çıkmaktadır:

Oğuzdan Kan Turalı dirler bir yigit var imiş, kızun dileyü gel-i yorır didiler. (DK,178.4)

Döndi, ivine gel-i yorır iken Azrail atının gözine görindi. (DK,159.13)

c. Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı

dağı/dağı

"tağı"dan, tağı> tağı> dağı> dağı> dağı şeklinde gelişmesiyle meydana gelmiş olan "dağı", bugün Türkiye Türkçesinde sadece bağlama edatı olarak görüldüğü halde, tarihî devrelerde hem bu şekilde, hem sıfat ve zarf hem de çekim edatı olarak kullanılmıştır. "tağı-ı" zarf-fiilinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır.¹

1) "ayrıca, üstelik, hem de" anlamlarında üsteleme ifâdesiyle cümleler arasında bağlantı kurmaktadır.

Hasedden ırak ol kinden şağın
Dağı-ı kibre vü buğla varma yağın (SN,19.9)

İmdi mağşūdum devletün olsun müdam
Dağı-ı benden saña olsun biñ selâm (YZ,84.14)

2) "ve, ile" anlamlarında sıralama ifadesiyle bağlama gurubu oluşturmaktadır.

1 Bu edat, asli şekliyle Eski Türkçe (Caferoğlu, 1968,221; Ergin,1972,957), Karahanlı (Mansuroğlu,1979-Akalın,179), Harezmi (Eckmann,1979-Akalın,220), Kıpçak (Hacıeminoğlu,1984,299); "tağı" şekliyle Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesinde kullanılmıştır.

Arada anı Hâk bilürdi dağ-ı ol. (SN,12.6)

Gülâb olıcağ şu dağ-ı şabun (SN,217.12)

3) "ve, de" anlamlarında, sıralama ifâdesiyle cümleler arasında bağlantı kurmaktadır.

Bu arada iki gün oturalum
Dağ-ı zağmatumuzu götürelim (SN,87.12)

Gitdi yigitlik dağ-ı oldu koca (GN,90b.43)

işid imdi evliyâ sözün dağ-ı
Göñüle yaz bu sözi her dem oñı (GN,96b.10)

da/de bağlama edatı

Etimolojik izahı oldukça güç görünen "da/de" edatı; T. Tekin'e göre "dağı"dan dağı>dağ>dağ>da şeklinde bir gelişmeyle (Tekin,T.,1958-TD,VII,276-277); M. Ergin'e göre ise Eski Türkçedeki "ma/me"den benzeşme veya analogik bir tesirle -belki "dağı"deki "d" tesiriyle- "m" sesi değişerek ortaya çıkmıştır. (Ergin,1972,360)

Ergin'in izahını daha uygun gördüğümüzü, ilâve olarak da "tağı" ile "ma/yime"nin, "tağı ma/tağı yime" (Hacıeminoğlu, 1984,255-256) şekillerinde birleşik teşkil ederek kullanılırken "tağı"nın "ma" yahut "yime"ye tesir ederek "de" edatını türetmiş olması ihtimâlini de belirtelim.

"de" edatı, Batı Türkçesinde, ilk devrelerde az kullanıldığı halde, -o zamanlar daha çok "dağı" kullanılıyordu-sonradan yaygınlaşmış, bugün Türkiye Türkçesi kendisine yakın bulunan "dağı" (dağı), "ve", "bile"ye göre daha çok kullanılmaktadır.

1) Sonuna geldiği isim unsurunu, daha önce geçen aynı cinsten başka bir isim unsuruna ilâve ifâdesiyle bağlamaktadır.

Tañrı dizarın göresin sen bile
İnşâ'allah bize de rûzi kıla. (GN,82b.12)

2)iyelik ekli sayı isminin sonunda, mevcudun söz konusu sayısının gösterdiği miktardan ibâret olduğunu belirtmektedir.

İkisi de suçlu oldu nâgehân. (GN,87a.25)

d. Kalıplaşmış İsim Olarak Kullanılışı

Eski Türkçe'de birden fazla heceli kelimelerin son seslerinde bulunan -ğ/-g ünsüzlerinin Güney-Batı Türk dili kollarına geçerken eriyip kaybolmasıyla geride kalan dar ve düz ünlüler yuvarlaklaşmıştır. Böylece Eski Anadolu Türkçesinde de -ğ/-g 'nin erimesinden arta kalan yuvarlak bağlantı

ünlüleri ile, asıl kelime köküne ait son ses ünlüleri dudak benzeşmesine aykırı birer isim yapma eki durumuna geçmişlerdir.

kağığ < kapu : rahmet kapusun

arığ < aru : Nevhare bu töhmetden arudur

acığ < acu : "acı" acusun datlusın

sevig < sevü : "sevgi"

bilig < bilü : "bilgi"

Eski Anadolu Türkçesi'nde bu düşüşün izleri yukarıdaki örneklerde olduğu gibi açıkça görülür. Ancak bunların dışında gerundium şeklinin kalıplaşması ile isim haline geçmiş olanlar da vardır.¹

Vaqt olurki koñ-(1)ş-1-lar od hırmenin göyindürür.
(MNT,63b.6)

Ol pazişāhun bir sālīh kişi koñ-(1)ş-1-sı varıdı.
(MNT,69b.9)

Eyitdi: nitesin iy eyü koñ-(1)ş-1 ki sizden baña çok rahatlar degübdür. (MNT,14a.8)

bir gün bir yılan sürdi yaz-1-dan (MNT,21b.7)

Aşağıdaki örnekler sıfat olarak kullanılmıştır.

koñuğ eyitdi: hoş ola bu ev issinün bir eg-(i)r-i gözli oğlı varıdı. (MNT,20b.2)

Yok durur ayruğ dağ-1 endişesi (GN,93b.30)

Arada dağ-1 kimsenün suçu yoğ (SN,236.6)

Dağ-1 irtesi buldı bir hoş çayır (SN,254.7)

e. Kalıplaşmış zarf olarak kullanılmasına da incelediğimiz metinlerde rastlanılmıştır:

Saruban dağı kod-1 genince yatdı. (MNT,47a.14)

Dükel-i Zirek ta'ātin can u göñül ile kabul itdiler.
(MNT,39a.12)

Suya saldı lenger dağ-1 gitmedi (SN,214.13)

¹ M. Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1972, s.192.

Koşar dağ-ı ağzında anası südi (SN,74.10)

Birez geçicek dağ-ı kan dökdiler (SN,239.6)

-ıcağaz/-icegez 'li ZARF-FİİL EKİ

-ıcağ/-icek'in genişlemiş şeklidir. Tarihi devrelerde bu ekle birlikte kullanılmış, fakat onun kadar yaygınlık göstermemiştir. -ıcağaz/-icegez'li zarf-fiilin fonksiyon bakımından "-ıcağ/-icek" ve -ınca/-ince'li zarf-fiilinden bir farkı yoktur.

1) "-ınca, -dığı zaman, -dıkta" anlamlarında, zamandaşlık ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Yusuf anı gör-icegez ağladı. (YZ,33.3)

Üçüncü gün ol-ıcağaz irdi. (SN,290.4)

işid-icegez kaldı hayran vezir. (SN,41.5)

İriş-icegez ol tahtının katına
Okıdı Süheyl'e du'ā u şenā. (SN,11.10)

işid-icegez Nevbahār ol sözi
Revan bildi vü añladı gendüzi. (SN,320.7)

2) "-ınca, -dığı takdirde, -r/-mez ise" anlamlarında şart ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Kişi 'ışka ver-icegez yaqayı
Yaqasın yırtar u tutar yaqayı. (SN,131.5)

Kişi kullık id-icegez beglere
Gerek ol ne üşene vü ne ara. (SN,188.4)

Niteme muhkem ise tahtaları geminin
Mevc ur-ucagız deñiz anı oynatasıdır. (TS,7.347)

Yel es-icegez denesi toğ olur
Ağ olucağ az, toğ olsa çoğ olur. (TS,7.112)

An-ıcağız sevdiğimin hālini
Arkam sensin kal'em sensin dağlar hey. (TS,7.113)

-ıcağ/-icek ZARF-FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki birleşik bir ektir; fakat hangi eklerin birleştiği olduğu kesin olarak belirlenebilmiş değildir. Bu eki, J. Deny, "-(y)ecek lâhikasının eski şekli" ve "-güçe"

nin tıpatıp muadili saymaktadır.¹

-guça/-güçe" eki."-gu/-gü" sıfat-fiilinin eşitlik seklidir.²

V. Hatiboğlu, "-ı-cak/ -i-cek" şeklinde ayırıp "-ı/-i" kısmının zarf-fiil eki olduğunu ileri sürmektedir.³

S. Çağatay ile Z. Korkmaz'a göre ise "ök" pekiştirme edatını bünyesinde taşıyan bir ektir.⁴

Bu ekin, Batı Türkçesinin ilk devrelerinde aynı fonksiyonlarla yanyana kullanılan "-ıcağaz, -ınca, -incak, -ıncagaz" eklerine göre yaygınlığı daha fazladır. İncelediğimiz metinlerde aşağıda belirtilen fonksiyonlarla kullanıldığını tespit ettik.

1) "-ınca, -dığı zaman, -dikta" anlamlarında, zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

Anuñ lūtfını gör-icek oldı mat. (SN.221.2)

Girü eve gel-icek ağılayalum. (YZ.4.15)

Üçünci yıl gör-icek şordum seni. (YZ,34.4)

Dest malı gözine sil-içek Allah Te'âlanun kudretiyile gözi açıldı. (DK.45)

Amma anı gör-icek gönüm ürker. (MNT,12a.3)

Mal gerek ol-ıcağ bulunmaz. (MNT,41b.11)

oğuz bigleri bunu gör-içek el ele çaldılar gülişdiler (DK.,41)

irteye yakın ol-ıcağ girü evine gelürdi. (MNT,59a.9)

aygırları gör-içek begendi,develeri gördüğünde begendi (DK.,32)

Bu ek, çoklukla tezlik görevi de yüklenmiş olan bir zaman zarfıdır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bol bol kullanılırken olumsuzu çok seyrektir.

Anı bulma(y)-ıcağ şöyle perisân olur.

2) "-ınca, -r/-mez, -dığı gibi" anlamlarında, gecikmesiz zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

1 J.Deny,TDG.(Terc.A.U.Elöve),İst.1941,s.959.

2 J.Eckmann,İTŞ.(çev.M.Akalin),Ank.1979,s.259.

3 V.Hatiboğlu,a.g.e.,s.516.

4 S.Çağatay,a.g.e.,s.41; Z.Korkmaz,a.g.e.,s.28.

Sen āh id-icek kopdı katı içüm. (SN,319.10)

Keşki yüzini gör-icek öleydüm. (YZ,31.6)

Anı gör-icek Yusuf eyledi āh. (YZ,35.14)

3) "-ınca, -dığı için" anlamlarında, sebeup ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Bilimedüm perî midi ānsuzda bak-ıcah. (SN,107.11)

işidür kişi ol-ıcağ us ögüt
Kabul itdi sözünü fāriğ olup. (SN,293.14)

kömleği kör-icek bigler ögür ögür ağlaştılar (DK.,34)

4) "-ıncaya kadar, -dığı sırada, -r iken" anlamlarında, devamda gerçekleşme ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Güneş kızgın olduğda bur di(y)-icek
Bulit savılır demde kor di(y)-icek. (SN,7.13)

5) "-arak, -mak suretiyle" anlamlarında, tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Buyurdi getürün şu tuthunları
Ki tutdılar uğraş-ıcağ çeri. (SN,187.4)

Ki nazm ol-ıcağ Türki'ye gelse lāfz. (SN,371.2)

Aşağıdaki iki örnek sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır.

Şu kişi ki gözedür ola yolın
Gör-icek gözün ü çık-ıcağ dilin. (SN,243.13)

Çık-ıcağ taş ıla başı yincilür. (SN,244.14)

6) ihhtimal ifade eden fiil çekim eki olarak kullanıldığını da tespit ettik.

Gülāb ol-ıcağ su dağı şabun
Getüreyim hücre içinde yun. (SN,217.12)

-ınca/-ince ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçede görülen "-ğınca/-gince" nadiren de "-kınca/-kinçe" zarf-fiil eki (Gabain,1988-Akalın,87)'nden başta ünsüz erimesiyle gelişen "-ınca/-ince" zarf-fiil eki Batı Türkçesinin ilk devrelerinden beri görülmektedir. Önceleri "-ıcağ, -ıcağaz, -ıncak, -ıncagaz" gibi zarf-fiil ekleriyle birlikte kullanılırken -dolayısıyla daha az- Eski

Anadolu Türkçesinde gittikçe yaygınlaşmış (-ıcağ/-icek hakimdir), söz konusu eklerin terk edilmesi ile de çok işlek bir duruma gelmiştir Bugün Türkiye Türkçesinde yalnızca bu ek (" -ınca/-ince, -unca/-ünce") şeklinde kullanılmaktadır.¹

Bu zarf-fiil eki şu fonksiyonlarla kullanılmıştır.

1) "-dıkta, -dığı zaman" anlamlarında bağlandığı fiil hareketinin, kendi hareketiyle aynı zamanda gerçekleştiğini (zamandaşlık) ifade eden zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır.

Tonı eski(y)-ince kefene girdi. (MNT,18b.6)

Balıkçıl ağzın açub eyd-ince balık girü suya düşdi.
(MNT,30b.14)

Birkaç ur-ınca aman diledi. (MBT,54b.11)

Çaza adamıya ir-ince durur. (SN,275.10)

2) Olumsuz şekli, "-madan, -madıkça, -maz ise, -madiği takdirde" anlamlarında şart ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Sana sorma(y)-ınca sözi dimegil. (SN,22.14)

teñgri haqqın virme(y)-ince alnun tağlayacaklardur
(MNT.18b.8)

Ecel gelme(y)-ince kişi ölmez. (SN,170.4)

zira kişi itdüğün bulma(y)-ınca çare olmaya (MNT.33b.12)

Ta gönüller uyma(y)-ınca bir yire
Raħmatına tañrınınuñ qanda ire. (GN,82b.51)

Allah Allah dime(y)-ince işler onmaz ,qâdir Tañrı
virmeyinçe er bayımaz (DK.,1)

İllâ bilmezsin ve hiç dostı dürlü dürlü sınıanma(y)-ınca
(MNT,15a.14)

yapılmaz ruh nefsi yıqma(y)-ınca
melek girmeye şeytan çiqma(y)-ınca (ŞHŞ.,2225)

1 "-gınça/-gınçe", Karahanlı (Caferoğlu,1984,II,101), Harezmi (Eckmann,1979-Akalın,210), Kıpçak (Pritsak,1979-Akalın,128) ve Çağatay (Çağatay Türkçesinde "-guça/-güçe" de var) (Eckmann,1979-Akalın,253) sahalarında da görülmektedir. Harezmi Türkçesinde bu eklin "-gumça/-gümçe" şekli de bulunmaktadır. (Eckmann,1979-Akalın,210) "-gınça/-gınçe eki", "-g/-g" fiilden isim yapma eki, üçüncü şahıs iyelik eki ve eşitlik eklinin birleşmesinden meydana gelmiştir. (Gabain,1979-Akalın-57)

‘âkil kişi oldurkim mihnet vaktında saadet ılduzu
idbâr-ı kûsuf karâñulığından çıkma(y)-ınca kutb yirinden
ırılmaya. (MNT, 7b.4)

‘ız anadan görme(y)-inçe öğüt almaz, oğul atadan
görme(y)-inçe sufra çekmez (DK.,1)

3) “-ıncaya kadar” anlamında, bağlandığı fiil hareketi-
nin kendi hareketi gerçekleşinceye kadar sürdüğünü (bitim)
ifade eden bir zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır.

Süheyl oturur tã ol-ıncâ gice. (SN,92.1)

giceden subh ol-ıncâ kıldı zari (ŞHŞ.,1600)

Tañ at-ıncâ işbu gice yatmazus. (SN,173.7)

Ol zamandan ta gel-ince bugüne
‘amu ‘ul oldu gelen işbu dine. (GN,82b.6)

varun Rum iline menüm oğlum için yahşı armağanlar
getürün menüm oğlum böyü(y)-inçe dedi (DK.,27)

Tã ki bunlar toy-ıncâ ta‘ãm yiye. (YZ,72.15)

Oğul ‘ız doğduğundan ta intiha mertebesine ir-ince ataya
anaya zahmet artu‘ rahatı yo‘dur. (MNT,62b.5)

ağ etinden ‘an çık-ıncâ dögdiler (DK.,52)

Bu mihnetden dağı ‘urtarursan öl-ince sana du‘acı olam.
(MNT,47a.6)

-ıncâ/-ince zarf-fiil ekinin “-ıncaya kadar” anlamı
“-dığı zaman” anlamına göre daha fazla kullanılmaktadır.

-ıncâgaz/-incegez ZARF-FİİL EKİ

“-ıncâ‘/-incek” in genişletilmiş şekli olan “-ıncâgaz/
-ıncagez” eki Batı Türkçesinin tarihî devrelerine ait metin-
lerde nâdiren karşılaşılan bir zarf-fiil ekidir. Şu fonksi-
yonlarla kullanıldığı görülmektedir:

1) “-ıncâ, -dıktâ, -dığı zaman” anlamlarında bir zaman
zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

sabah ol-ıncâgaz örü turdılar. (SN,58.13)

2) “-ıncâ, -dıktan sonra, -mesinden sonra” anlamlarında
sonralık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmak-
tadır.

didi kim saña bu gerekli ola
sen ol sâra iriş-incegez hele (SN,260.3)

-ınca/-incek ZARF-FİİL EKİ

Bu zarf-fiil ekinin. "-ınca/-incek" ve "-ınca/-ince" nin birbirine tesiriyle ortaya çıktığı anlaşılıyor. Bu dönem metinlerinde nâdiren kullanılan -ınca/-incek zarf-fiil eki şu fonksiyonlarla karşımıza çıkmaktadır.

1) "-ınca, -dıkta, -dığı zaman" anlamlarında, zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

ol toğ-ınca bütler oldı ser-niğün (GN,81a.10)

'arż ol-ınca hazrata lâvıķ ola (GN,82b.29)

güz gel-incek nesne girmez eline (GN,97b.5)

2) Olumsuz şekli "-mayınca, -madan, -madıkça, -maz ise" anlamlarında şart ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

vayaķ neylesün ol-ma(y)-ınca atı (SN,235.7)

-ışın/-işin ZARF-FİİL EKİ

"-ışın/-işin" zarf-fiil eki, "-ış/-iş" isim-fiil eki ile "-n" vasıta ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. "-ışın/-işin" zarf-fiil eki, muhtelif Anadolu ağzlarında ve bilhassa Karamanlı Türkçesinde görülmektedir.¹

Ender rastlanan bu zarf fiil eki "-ınca, -dıkta, -dığı zaman" anlamlarında, zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

ol hod bize eydivirür gör-ışın (YZ,3.6)

-iken (<i-ken) BİRLEŞİK ZARF-FİİL EKİ

"iken", "i-(<er-)" fiilinin zarf-fiili, "-ken" de, bu zarf-fiili oluşturan ektir. "-ken" eki, Eski Türkçede, "-kan" şekliyle birlikte "kâide olarak fiil köklerine değil, isim soyluya benzeyen kelimelere" (Gabain, ETG, 1988-Akalın, 121); ikinci olarak da, "-maz"lı isim-fiillere (sıfat-fiil) (a.e., 121) getirilmiştir. "iken" in Eski Türkçedeki şekli "erken", muhtemelen "er-mez-ken"e benzeterek teşkil edilen olumlu bir "er-ür-ken"den (a.e., 121) kısaltılmıştır.

Ek hükmünde olan "iken", isimlerle ve üçüncü şahıstaki geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gereklilik çekimine tâbi fiillerle birleşik halde

1 J. Eckmann, "Karamanlıca, -ışın'lı Gerundium Hakkında", TD-Belleten, Ank. 1950, c. III, Sayı 14-15, s. 45-52.

kullanılır. Taradığımız metinlerde, isimlerle ve geniş zaman ile öğrenilen geçmiş zaman çekimine tâbi fiillerle teşkil ettiği birleşik yapılar yer almıştır.

Bugün Türkiye Türkçesinde, tarihî devrelerdekinin aksine, daha çok ekleştirilmek suretiyle kullanıldığı görülmekte; fakat bu durumda kalın ünlü kelimelere de, ince ünlü kelimelere de "-ken" olarak gelmektedir.

"iken" birleşik zarf-fiil şekli şu fonksiyonlarla kullanılmıştır:

1) "(ol)duğu sırada" anlamında, bağlandığı fiil hareketinin, kendi hareketi sürdüğü sırada gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır.

giderler-iken yolda añladılar. (SN,318.12)

bişikde emer-iken geldi (YZ,38.6)

cümle 'âlem yoğ-iken ol varıdı. (GN,80b.3)

elinde bir ağır bahalu güheri oynadur-iken düşürdi
(MNT,27b.8)

bazırğanlar yatur-iken gafil ile biş yüz kafir
koyıldılar (DK.,27)

aşar senün sularun Kazılık Tağı
aşar iken aşmaz olsun (DK.,10)

Şekil olarak hem i- yardımcı fiilini koruyan "iken" hem de bu yardımcı fiili düşürmüş olan "-ken" şekli ile yer aldığını görüyoruz. Örnekleri boldur.

birkaç gün ol fikr ile yorur-ken geldi, gördi
(MNT,22a.9)

gider-ken nâgâh bir kurd önine çıkageldi. (MNT,56a.13)

bir gün gendü âdetince seyrân ediyorur-ken nâgehân bir ayu önine çıkageldi. (MNT,51b.6)

2) "(ma)dığı halde, (ma)masına rağmen" anlamlarında, zıtlık ifade eden bir hâl zarfı olarak fiille bağlantı kurmaktadır.

beni yoğ-iken şükür var eyledün (SN,364.5)

işbu mülki yoğ-iken ol oldurur. (GN,88a.8)

gözleri görmez-iken görür ola (YZ,61.9)

-dukça/-dükce ZARF-FİİL EKİ

"-duğ/-dük" isim-fiil eki ile "-ça/-çe" eşitlik ekinin birleştiği olan bu zarf-fiil eki, bugün Türkiye Türkçesinde de görülmekle birlikte tarihî devrelerdeki kadar yaygınlığı -bilhassa iyelik ekli şekilde- yoktur. Şu fonksiyonlarla kullanıldığı tespit edilmiştir:

1) "her...-ınca, her...-dikta, her...-dığı zaman" anlamlarında, bağlandığı fiil hareketinin kendi (zarf-fiil) hareketi ile aynı zamanda gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı durumunda bulunmaktadır.

ol āh it-dükce yüregümi yarar. (SN,41.2)

2) "-dığı sürece" anlamında bağlandığı fiil hareketinin kendi (zarf-fiil) hareketi sürdüğü sürece devam ettiğini ifade eden bir zaman zarfı durumundadır.

arayalum ol-duğça tağ u yaban (SN,180.12)

ol tavuğ yumurdla-duğça bir sıçan anı oğurlarıdı.

(MNT,49a.2)

padişāha selāma gel-dükce padişāh diridi ki (MNT,23a.5)

3) "-dığı sürece" anlamında bağlandığı fiil hareketinin kendi (zarf-fiil) hareketi sürdüğü sürece arttığını ifade eden zaman zarfı durumunda kullanılmıştır.

gün gel-dükce eti teni şararur. (YZ,30.11)

gör-dügince mü' minün arta nurı (YZ,55.9)

var-duğça aruğ ve zā'if oldı. (MNT,56b.14)

dilkü sözün uzat-duğça bidnūs aşuru bağardı. (MNT,40a.3)

ömrüm ol-duğça şükrüne meşgūl olub (MNT,32b.8)

3) "-dığı takdirde, -r ise" anlamlarında şart ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

dilin tut-duğınca kişi dinc olur. (SN,244.15)

bulardan kaçarlardı ol-duğça ceng (SN,285.12)

4) "-dığı kadar" anlamında, bağlandığı fiil hareketinin deresini ifade eden miktar zarfı durumunda bulunmaktadır.

güç yit-dükce bular toğru gider. (GN,95b.34)

gücüm yit-dügince bilüm kuşanam (SN,170.3)

-dukda/-dükde ZARF-FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki "-duk/-dük" isim-fiil eki ile "-da/-de" bulunma ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Bugün Türkiye Türkçesinde nâdiren iyelik ekli şekilleri ile kullanılan bu ek, tarihî devrelerde esas itibarıyla iyelik eki almadan kullanılıyordu. Sonradan yerine -ınca/-ince zarf-fiil eki ve "-dığı zaman" birleştiği tercih edilmiştir. İncelediğimiz metinlerde çok fazla görülmeyen bu zarf-fiil şekli şu fonksiyonlarla kullanılmıştır.

1) "-ınca, -dığı zaman" anlamlarında zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Güneş kızgın ol-dukda bür diyicek (SN,7.13)

Ecel gel-dikde lâbüd gidesi (YZ,99.9)

oğlan anda yıkıl-dukda boz atlu Hızır oğlana hazır oldu
(DK,10)

Sakallı bozaç turğay sayra-dukda
Sakalı uzun tat eri banla-dukda
Bidevi atlar issini görüp oğra-dukda (DK,4)

2) "-ınca, -diktan/-mesinden sonra" anlamlarında, sonralık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Çeriler yasa-dukda koşun koşun
Kolay yir bulıcağ virürdük düşün (SN,285.15)

Ol vaqıt Yūsuf sultān ol-dukda
Mışır ehli kamu tapu kıl-dukda (YZ,62.12)

-madın/-medin ZARF-FİİL EKİ

"-madın/-medin" zarf-fiil eki, Eski Türkçede "-matın/-metin, -matı/-meti, -madı/-medi" (Gabain,1988-Akalın,87), "-mayın/-meyin (a.e.,86.35) ve "-ma-y/-me-y" (a.e.,129.20) ile yanyana kullanılmıştır. Menşe bakımından birbirine yakın görünen bu eklerin, ne gibi eklerin birleştiği olduğu, henüz kesin delillerle ispatlanmış değildir.¹

"-madın/-medin", Batı Türkçesinde, kendisinden ses değişmesiyle gelişen "-madan/-meden" iyice yaygınlaşınca kadar (19. yüzyıl) kullanılmıştır. -u/-ü ve -p(-b) ekleri ile

1 Bu hususta en güçlü izahı W. Bang yapmıştır. Bunu, S. Çağatay şu şekilde naklediyor: "Fiil zarfı yapan -madın, -matın W. Bang'ın tahmin ettiğine göre -matı < mat-ı mülkiyet zamiri ve instrumentaldir. -mat şeklini Prof. Bang -maz < ma-z menfi şekli gibi < -ma-t olarak, yani birisini -z nomen, diğerini de -t nomen olarak alıyor..." (Çağatay, 1949,106)

kurulan zarf-fiillerin olumsuz türüdür. İncelediğimiz metinlerde bu zarf-fiil eki, şu fonksiyonlarla kullanılmıştır.

1) "-madan (önce)" anlamında, bağlandığı fiil hareketinin kendi (zarf-fiil) hareketinden önce gerçekleştiğini (öncelik) ifade eden bir zaman zarfı olarak bulunmaktadır.

Şabāh ol-madın çıḥdı şardan girü (SN,277.15)

Ölüm ir-medın kavuşalum aña (SN,347.14)

Toprağ ol-madın çü külli yoğ ıduğ. (GN,88a.32)

Anuñıla savaşa başla-madın anuñ gōñüllere korkusu düşdi
(MNT,32b.6)

sarımsak otın yi-medın Kazan içüm göyinür (DK.,53)

Henüz başın secdeden kaldur-madın vahy geldi.
(MNT,69a.9)

seni öldür-medın sen oğlunu öldürü görgil didiler
(DK.,8)

Kıyamadum kim atam anam iç-medın anlar içe (MNT,3a.10)

öyle ol-madın yurdum üstine varurum, eğer sağdur esendür
aḥşam ol-madın gine ben saña gelürüm (DK.,17)

2) "-meksizin, -meyerek" anlamlarında, belirttiği hareketin gerçekleşmediğini, yalnızca bağlandığı fiil hareketinin gerçekleştiğini ifade eden bir hâl zarfı durumunda bulunmaktadır.

Hiç incit-medın kolın u bilegin
Başından yarardı eyere degin (SN,297.10)

öğüt virmiş Zelha'ya dönmiş girü
Kaḫı-madın Zelha'ya anı görü. (YZ,39.4)

Dün ü gündüz dur-madın zikr eylegil (GN,93a.3)

Siz iy eblehler, bil-medın muhal nesneye inanursız kim
(MNT,37a.4)

Ḫurda cevab virüb gönderdi gendü eğlen-medın yorıdılar
(MNT,50b.1)

Esirge-medın iki gözün çıkardı, yirinde koyub
gitti. (MNT,12b.6)

Diken ayağa bat-madın yoldan götürmek gerek (MNT,26a.12)

savaş-madın urış-madın alı vireyim döngil girü (DK.,12)

3) "-madiğı takdirde, -madıkça, -maz ise" anlamlarında şart ifadesiyle olumsuz fiile bağlanmaktadır.

Yüzüm gör-medin şabr idemez idün̄ (SN,133.12)

Bil-medin bildüm dimegil iy fuzul (GN,29a.43)

Yazılmayadı toy-madın yaşuma (SN,133.9)

-mayın/-meyin, -mazın/-mezin ZARF-FİİL EKİ

"-mayın/-meyin" zarf-fiil eki, "-madın/-medin" zarf-fiil ekine benzemektedir. İlk şekli Eski Türkçede bulunan daha sonra Harezmi, Çağatay ve Kıpçak sahalarında esas itibarıyla kullanılan bu ek ile teşkil edilen zarf-fiile az da olsa bu dönem metinlerinde rastlanılabiliyor.

"-mazın/-mezin" eki, "-madın/-medin" in dız değişmesine uğramış şekli olabileceği gibi, "-maz/-mez" isim-fiil ekinin "-n" vasıta eki (enstrumetal) almış şekli de olabilir.

Aşağıdaki fonksiyonlarla kullanıldığını tespit ettik:

1) "-meden önce" anlamında öncelik ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Bola kim Süheyl'i görem öl-meyin (SN,234.10)

2) "-meksizin, -meyerek" anlamlarında, belirttiği hareketin gerçekleşmediğini, sadece bağlandığı fiil hareketinin gerçekleşmesi ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Bir iki dağı urdı eğlen-meyin (SN,191.15)

3) "-meden, -meyince, -mezsen, -mediğin takdirde" anlamlarında, şart ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Bu kamu belâ sehldür bil-meyin (SN,234.10)

Yüz urdum yola bil-mezin (SN,240.7)

Yukarıdaki örnek sebep ifadesi ile fiile bağlanmaktadır.

-u/-ü, -(y)u/-(y)ü ZARF-FİİL EKİ

"-u/-ü" zarf-fiil eki, "-a/-e, -ı/-i" zarf-fiil ekleriyle birlikte başta Eski Türkçe devresi olmak üzere Türkçenin her sahasında görülmektedir.¹ Eskiden düz ünlü

1 Sırasıyla Eski Türkçe (Gabain,1988-Akalın,85), Karahanlı Türkçesi (Mansuroğlu,1979-Akalın,170), Harezmi Türkçesi (Eckmann,1979-Akalın,218), Çağatay Türkçesi (Eckmann,a.e.,251), Kıpçak Türkçesi (Gabain,1979-Akalın,104) ve Batı Türkçesinde.

fiil tabanlarına da gelen "-u/-ü", bugün Türkiye Türkçesinde sadece yuvarlak ünlü taşıyan fiil tabanlarına gelmektedir. "-u/-ü" zarf-fiil eki, tarihi devrelerde hem asli fonksiyonuyla (tek başına ve tekrarlı) hem de ulama zarf-fiili olarak kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ise, yalnızca asli fonksiyonuyla (tasvir fiili bünyesinde) görülmektedir. Şu fonksiyonlarla kullanılmıştır:

a.1. Zarf-fiil Olarak Kullanılışı

a.1.1. "-arak, -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Turup zār u zār ağla(y)-u gitdiler (SN,360.3)

Seni kim yaratdı di(y)-ü sordılar (YZ,18.5)

Yūsuf'a beñzed-ü bir put vondılar (YZ,18.12)

Bu gez turur görüşürler ağlaş-u (YZ,92.14)

Nitesin di(y)-ü gönlini soradı (SN,167.2)

Derhal bağubanın yüzine sıçradı belinle(y)-ü dik turu geldi. (MNT,22a.13)

Oğlançukların süd di(y)-ü ağlaşurlar (MNT,3a.10)

Çazan bigün çarıçuk almış anası çara deve boynında asıl-u gitdi (DK.,15)

a.1.2. "-mak için" anlamında gaye ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Eyitdi ki çayıtla(y)-u geldüñüz (SN,315.14)

Bir gün rızık iste(y)-ü ırmak kenarına vardı. (MNT,30b.10)

Geldüm anı Yakub'a muştula(y)-u (YZ,92.1)

Sürüm varıdı yavu kıldum anı iste(y)-ü yürürem (MNT,29b.14)

Bir gün bayağı 'âdetince başmağa ma'sûkın iste(y)-ü-geldi (MNT,35b.5)

bidevi ata binüp oğlançuğun iste-y-ü gitdi (DK.,10)

a.1.3. "-diği sırada, -r iken" anlamlarında devamda gerçekleşme ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Birez cevâhir altun alayım di(y)-ü
Çoğ eğlenmişem hoş olaydı eyü (SN,161.10)

Ya iste(y)-ü anıñ yolında ölem (SN,309.8)

a.1.4. "-(ma)dığı için, -(ma)mak yüzünden" anlamlarında sebep ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Unutmuşam bir yıldur ben añma(y)-u (YZ,49.3)

Şükr kıldı haşratına kavuş-u (YZ,95.2)

Süheyl ağla(y)-u āh u zāri-y-ıla
Beş altı gün içinde döndi kıla (SN,49.7)

Dükenmiş idi tākātı ağla(y)-u (SN,310.1)

a.2. Zarf-Fiil Olarak Kullanılan Tekrar Grubu Teşkili

a.2.1. "sürekli... -arak, -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

Sevin-ü sevin-ü gele ol kişi (SN,318.5)

gel-ü gel-ü Kazana yakın geldi (DK.,59)

Hem ağlar iken yırmur-u yırmur-u (SN,177.12)

başından taqlı gitdi, böğür-ü böğür-ü ağladı (DK.,26)

a.2.2. "sürekli... -dığı sırada, -r iken" anlamlarında devamda gerçekleşme ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Anı çoğ işid-ü işid-ü Cuhud
Uyidi hem düşdi niteki gud (SN,223.1)

a.2.3. "sürekli... -maktan dolayı, sürekli... -mak yüzünden" anlamlarında sebep ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Tur-u tur-u hamlamış ola yazuğ (SN,220.5)

Topuğına su indi tur-u tur-u (SN,224.15)

a.2.4. Olumsuz şekli, "-madan" anlamında belirttiği hareketin gerçekleşmediğini, yalnızca bağlandığı fiil hareketinin gerçekleştiğini ifade eden bir hâl zarfı durumunda bulunmaktadır.

Yalan biti yazduñuz utanma(y)-u
Andan sonra hem tañrıdan korkma(y)-u (YZ,88.2)

a.3. Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı

a.3.1. "bil-" yardımcı fiili ile iktidar ifadeli; olumsuzluk eki almış "u-" yardımcı fiili ile kaynaşarak da olumsuz ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Tutan sırruñı gizle(y)-ü-bilesin (SN,80.1)

Niçe bekle(y)-ü-bile aç kırt ağıl (SN,216.13)

Otur-u-madı tırdı yügürdi (SN,319.12)

Anla(y)-u-mazsan sözi tañlayasın (GN,90a.59)

"bil-" yardımcı fiili ile ihtimal ifadeli tasvir fiili de oluşturmaktadır.

Nite beñze(y)-ü-bile bir güne gün (SN,178.3)

Kime karşı söyle(y)-ü-bilem sözüm (SN,375.4)

a.3.2. "dur-" ve eski şekli "tur-" yardımcı fiilleriyle süreklilik ifade eden tasvir fiili oluşturmaktadır.

Ki oñsa(y)-u-dur göñlüni eglegil (SN,117.14)

Bunu di(y)-ü-turur iken virdi can (SN,364.10)

Her ki gendü egsügin bil-ü-dura
Durmadin rahmat aña gel-ü-dura (GN,87a.47)

Ağız dünya ni⁴metin yi(y)-ü-çura
Dili dünya sözlerin di(y)-ü-çura (GN,90b.36)

Gör-ü-çurur her ne kılsavuz günāh (YZ,1.6)

Eski Anadolu Türkçesi üzerinde çalışma yapan ilim adamlarının ortak düşüncesi; bu döneme ait bir şimdiki zaman ekinin henüz tam olarak oluşmadığı yolundadır. Şimdiki zaman için özel birtakım şekiller kullanılmaktadır. Haldeki sürekliliği belli etmek için "dur-" yardımcı fiilinden de yararlanılmıştır. Daha çok; asıl fiil + -a/-e zarf-fiili + durur/turur teşkili bu sahada şimdiki zaman işlevinde kullanılmakla birlikte -ı/-i, -u/-ü zarf-fiil eki de yer almaktadır.

Bir gün halvet ikisi izzet döşeginde oyna(y)-u-dururlardı (MNT,60a.5)

Ta⁴am yi(y)-ü-çururken ve acla su içmeyeler. (MŞ,5a.11)

a.3.3. "gel-" yardımcı fiili ile çabukluk ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Ṭur-u-geldi yirinden oldı revān (SN,33.9)

Apañsuz dur-u-gel odasına var. (SN,143.13)

Uyan-u-gelür Zeliḥa uyḥudan (YZ,23.14)

yarın gendü ihtiyarum birle yüzüm şüri(y)-ü-gelüb karar kılyum (MNT,6a.7)

Yine "gel-" yardımcı fiili, bu zarf-fiil eki ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Bu böyle ol-u-geldi vü olısar (SN,356.3)

Görn-ü-geldi gözlere cismiyle (GN,91a.32)

Andan berü kim, bu ʿālem yaradıldı, bu ʿâdet işlen-ü-geldi (MNT,28b.4)

a.3.4. "gör-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Daḥı oḡluña öğred-ü-gör hūner (SN,361.8)

Bunun yirine öldür-ü-gör bizi (SN,303.8)

Eyü söyle(y)-ü-gör ü etmek yidür (SN,18.6)

Gözün aç u uyḥu gözetme(y)-ü-gör (SN,156.9)

Vezir öḡütme(y)-ü-gördi assı kılmadı (MNT,60a.13)

Hüsrev ṭurdu, evine gitdi ve güheri andı, iste(y)-ü-gördi, bulamadı (MNT,27b.9)

a.3.5. "kal-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Çü gendüzine yanı yan-u-ḳala
Hemin bir ʿaşaya tayan-u-ḳala (SN,211.9)

a.3.6. "vir-" yardımcı fiili ile çabukluk ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Bañā öğred-ü-vir ü tedbīr al (SN,113.8)

Eger sen añā yol di(y)-ü-viresin
Anuñ ḡussasını yi(y)-ü-viresin (SN,233.5)

Muʿabbir eyitdi: bir altun vir di(y)-ü-vireyim, didi.
(MNT,21a.1)

Musafiri ḳoy-u-virdiler (MNT,19b.11)

a.4. Zarf-Fiilin Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı
ayru "-den başka"

Harezmi, Çağatay ve Batı Türkçesi sahalarında çekim edatı olarak kullanılmıştır.

"ayır-~~adır-~~" fiilinin "-u" zarf-fiil ekli şeklinden kalıplaşmıştır. Bugün Türkiye Türkçesinde "ayrı" olup isim, sıfat, zarf ve "-dan uzak" anlamında çekim edatı olarak kullanılmaktadır. Çekim edatı olarak Batı Türkçesinin ilk devreleri ile Harezmi ve Çağatay sahalarında "-den başka" anlamında kullanılmıştır. (Hacıeminoğlu,1984,11)

1) Çıkma ekli isim unsuruyla oluşturduğu grup yüklem ismi durumunda bulunmaktadır. "-den uzak" anlamındadır.

Ki benden ayr-u-dur ol kamu hublarun canı (SN,82.5)

2) "-den başka" anlamında, yine çıkma ekli isim unsurunu bir belirtme sıfatı olarak isme bağlamaktadır.

Haq'dan ayr-u nesneye tapmadılar. (GN,81a.

Dostlardan ayr-u bir pâre arpa etmegine ki çopandan artar kanâ'at etmişsin. (MNT,30a.5)

berü "-den beri, -den itibaren"

Bilinen en eski şeklidir, "beri" ise onun ses değişimine uğramasıdır. Ayrıca "birü" ve "biri" şekilleri de vardır.

Burada "berü'nün, bir- "vermek" ten teşkil edilmiş bir zarf-fiilden gelmiş olabileceğini düşünebiliriz. M.Ergin'e göre "berü" zarf-fiildir. (Ergin,a.g.e.,s.372)

"Berü'nün "bağaru" dan "n" sesi düşüp bağaru> bağaru> bâru> baru>berü şeklinde bir gelişmeyle ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Eski Uygur Türkçesinde görülen "baru" (Caferoğlu, 1968,34) "berü'nün daha önceki şeklidir. Gabain, isim menşeyli çekim edatı olarak saymış (Gabain,1988-Akalin,99), Mansuroğlu yön ekli kelimelerde zikretmiş (Mansuroğlu,1979-Akalin,164) Brockelmann'a göre de isim menşelidir. (Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.,14.

Bugün Türkiye Türkçesinde "beri" şekli hem çekim edatı, hem zarf, hem de isim ve sıfat olarak kullanılıyor. Çekim edatı iken hareketin zaman veya yer başlangıcını ifâdeye yaramaktadır.

"-den beri, -den itibaren, başlayarak " anlamlarında, çıkma ekli isim unsurunu, hareket başlangıcı ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlamaktadır.

Evvel Âdem'den ber-ü cümle gelen
Bir şurattur Haq yolında yâr olan (GN,82b.8)

Kiçiden ber-ü uş bu durur işüm (SN,219.5)

öküş dürlü dürlü belâ görmüşüz
Çağ andan ber-ü kim yola girmişüz. (SN,321.3)

diyü <di-y-ü "diye"

"di-" fiilinin "-ü" zarf-fiil ekiyle kalıplaşmasıdır. Zarf-fiil olarak kullanılışları da bulunan "diyü" (bak.-u/-ü zarf-fiil eki), Batı Türkçesinin, Türkiye Türkçesinden önceki devrelerinde görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki şekli "diye"dir. (Eski Türkçede "tiyin", Harezmi Türkçesinde "tiyü". Hacıeminoğlu, a.g.e., s.198.

Çekim edatı olarak kullanılan "diyü", "-mesi için" anlamında, çekimli fiille oluşturduğu gurubu, gaye ifâde eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır.

Kesdiler urğanını ölsün di(y)-ü (YZ,7.12)

Kaçmasun di(y)-ü Yusuf'u bağladı. (YZ,16.7)

Dün ü gündüz ah iderdi ağlayu
Yüsuf işide esirgeye di(y)-ü (YZ,59.6)

girü <gir-u "-den sonra"

Çekim edatı olarak isim ve zamirlerin çıkma halinden sonra gelir. Aslında yer zarfı olduğu halde, edat durumunda kullanıldığında "sonra" mânâsı ifade ederek zaman zarfı da olur.

"Geri"nin eski şeklidir. Diğer bir şekli de "gerü"dür. Batı Türkçesinin ilk devrelerinde isim, sıfat, zarf ve çekim edatı olarak yanyana kullanılmıştır.

"Girü", M. Ergin'e göre, gir-ü zarf-fiilinin kalıplaşmasıdır. (Ergin,1986,372) Mansuroğlu ise, "Karahanlıca" adlı makalesinde, daha eski şekil olan "kerü"yü "-ru/-rü" yön ekli kelimelerden sayarak isim menşeyli görüşündedir. (Mansuroğlu, 1979-Akalın,164)

Çekim edatı olarak kullanılan "girü", çıkma ekli isim unsurunu, "-den sonra" anlamında, sonralık ifâde eden zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Ne sormağ gerek halumandan gir-ü (SN,124.12)

Çıktıduñ imden gir-ü tur secde kııl (YZ,47.14)

Sultānlık geldi saña imden gir-ü (YZ,47.15)

Şimden gir-ü andadur saña turak (YZ,97.15)

ötrü "-den dolayı"

Ötür- "geçirmek" fiilinin "-ü"lü zarf-fiilinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış, orta hece ünlüsünün düşmesiyle kısalmış şeklidir. Tarihi devrelerde daha çok "ötrü" kullanıldığı halde, Türkiye Türkçesinde "ötürü" şekli tercih edilmiş-

tir. Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Batı Türkçesi sahalarında görülmektedir. (Hacıeminoğlu, a.g.e., s.70-71.)

Çıkma ekli isim unsurunu sebep ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır.

Ki bir incüden öt(ü)r-ü irkildi genç. (SN,353.13)

Meger andan öt(ü)r-ü ki eglendün uş
Baña küsdi vü olmadı göñli hoş (SN,159.5)

Bahtlu ol kişi kim yumurdadan öt(ü)r-ü gendüzin gendü
eliyle қаза çenğaline asmaya (MNT,49a.7)

saru "-e doğru"

Harezmi, Çağatay sahalarında "sarı"¹ Batı Türkçesinin ilk devrelerinde "saru" ve "sarı"² şekillerinde görülen bu edat, S.Duran'a göre singar "cihet, taraf, -e doğru" sözünün iyelik eki almış şekli (Duran,1956,64); M. Ergin'e göre ise "sar-u" zarf-fiil yapılıdır.³ Eğer "berü", "bangaru"dan gelmişse "saru" da "sangaru"dan gelmiş olabilir. Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi sahalarında görülen "singar/singaru" çekim edatları da "sangaru"dan gelişmiş olmalıdır.⁴

"-e doğru" anlamında, yalın haldeki isim unsurunu yer ve yön zarfı olarak fiile bağlamaktadır.

Girü çıhdı yöridi meclis sar-u. (SN,145.2)

Habeş dutdı mağrıp sar-u kaçışı. (SN,237.9)

toğru

"toğru", yön bildiren bir kelime olup isim, sıfat, zarf ve çekim edatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı Türkçesinde önceleri "toğrı, toğru, doğrı" şekillerinde kullanılmış; sonradan "doğru" şeklini almıştır. Çekim edatı olarak; "togru" Karahanlı, Kıpçak (Hacıeminoğlu,1984,37) ve Batı Türkçesinin ilk devrelerinde; "doğru" ise sadece Batı Türkçesinde -Türkiye Türkçesinde bunun dışındaki şekillere hiç rastlanmıyor-görülmektedir.

Çekim edatı olarak "-e doğru" anlamında yönelme ekli isim unsurunu fiile bağlamaktadır.

Ulu Tañrıya toğr-u dutdı yüzün (SN,364.3)

Anuñ için Tañrıya toğr-u varur (GN,85b.15)

1 J.Eckmann, TTŞ, çev. Akalın, Ankara, 1979, s.201-246; N.Hacıeminoğlu, a.g.e., s.78,79.

2 N.Hacıeminoğlu, a.e., 79.

3 M.Ergin, a.g.e., s.97.

4 N.Hacıeminoğlu, a.g.e., s.81.

a.5. -u/-ü Zarf-Fiil Ekinin Kalıplaşmış Zarf Olarak Kullanılışı

ayru < ayr-ı "Ayrı, uzak, tek başına, başka"

Canından nite ay(ı)r-u olıbile (SN,128.3)

Uyır ola halvatda tursun ay(ı)r-u (SN,166.3)

Her bir nesnenün bir yeri var, her yiyesinün kabı var,
ay(ı)r-u ay(ı)r-u gerek (MNT,17b.12)

berü < ber-ü "Bu tarafa, buraya"

Ber-ü baḡ ki bir dem yüzüñ göreyim (SN,160.5)

ber-ü gelüñ kırk yoldaşum (DK.,51)

Yiyelüm içelüm kadeh sun ber-ü (SN,111.1)

girü < gir-ü "Bundan sonra, yine, tekrar"

Bir zaman yatar örü turur gir-ü (YZ,92.13)

Gir-ü sayru oldı açmaz gözün (SN,49.13)

umizdur kim sürüm bulub gir-ü dönem (MNT,30a.2)

Didi kim nolısar gir-ü kim bilür (SN,238.6)

toḡru < toḡ-u-r-u "doḡru"

Toḡ(u)r-u sürgil dünyaya qarılmadın (GN,82a.23)

Kimi toḡ(u)r-u vardı kimi azdılar (GN,83a.41)

Doḡ(u)r-ı tırdı ol yol üzre dökdi kan (GN,82b.2)

tolu < tol-u "dolu"

Çok nev'a yimişler üzüm, enar, kıysı, seftalu ve alma ve
amrut ve hurma tol-u ola (MNT,68a.10)

karşu < qar-ı-ş-u "karşı"

kuşlar bunu görüb qarş-u geldiler (MNT,36a.14)

karş-u yoriyup müşfik kardeş ve muvâfık yoldaş gibi
görüşdiler (MNT,29b.11)

eytdi: ^tavrata gel sen gendü a^tzânı bu murdar canavara
karş-u dut (MNT,35b.11)

a.6. -u/-ü Zarf-Fiil Ekinin Kalıplaşmış İsim ve Sıfat Olarak Kullanılışı

Toğ(u)r-u-sını deyice gelicek söze benven (SN,192.11)

Budur toğ(u)r-u-sı kim gönül egmedi (SN,25.2)

Nite gidiser toğ(u)r-u yola bular' (SN,186.8)

Birliğ ile vardılar toğ(u)r-u yola (GN,82b.23)

Senün gibi toğ(u)r-u yâr ve muvâfık kında bulunur
(MNT,14a.9)

Çü gördi çeri gir-ü-den yitmedi (SN,214.13)

Gir-ü mişe çevre kıaya öni su (SN,195.1)

Ol toğ u gir-ü kıalanlar aç ola (GN,97b.8)

Anun bir ulu sür-ü koyunu varıdı ve ol sür-ü-de bir gürbüz deke varıdı (MNT,29a.9)

Eger arka ve gönül birikdürüp savaşı bir yanadın olursa febiha ve eğer çevreden üş-ü olursa bir bir yanumuzdan dönince işümüz tamam olur (MNT,43b.12)

iki örnekte kalıplaşmış olan isimler, ek-fiil alarak yüklem görevinde kullanılmıştır.

'âlemler ağzı bizüm bahadurluğumuzla tol-u-dur
(MNT,45a.3)

Eyitdi : Ne kim vezir buyurdı toğ(u)r-u ve maķıldür.
(MNT,19b.4)

sayru < say-ı-r-u "hasta"

say-r-u olmuş iniler kıurcân ünini dinler.(YD.131/142-6)

sanu < san-u "fikir, düşünce"

Hay gel 'amel idelüm elümüz irer iken
Ecel irer ansuzın irmezüz san-u-muz-a(YD.133/144-3)

çağıru < çağ-ı-r-u "davet"

Çağıru namazadur salâdur gelenlere(YD.143/160-6)

-uban/-üben, -ubanı/-übeni, -ubanın/-übenin ZARF-FİİL EKİ

"-uban/-üben, -ubanı/-übeni, -ubanın/-übenin" ekleri, Eski Türkçedeki "-pan/-pen"den gelişmiş şekillerdir. "-pan/-

pen" eklerinin de "-p"den geliştiği kabul edilmekte; fakat bunun nasıl olduğuna dair yapılan izahlar henüz kesinleşmiş değildir. (S. Çağatay, Bang ve Brockelmann'ın "-p-an"ın enstrumental olmasını muhtemel gördüklerini ve ayrıca Brockelmann'ın Z. Gramm.'de, bunu, Doğu Türkçesindeki "-gan/-kan" sıfat-fiillerinde bulunan "-n" son sesi ile mukayese ettiğini belirtiyor. (Çağatay,1948,30-31)) "-pan/-pen", "-p"li bir tasvir fiilinin çekimli şeklinden gelişmiş olabilir. (-p turur ben>p ben>-pen>-pan/-pen şeklinde; "-pan/-pen", "-i/-i"li tasvir fiilinin çekimli şeklinden de gelişmiş olabilir. (-i turur ben>-i ben>-pen>-pan/-pen şeklinde) Bu vesileyle "-p"nin, "-pan/-pen"li bir tasvir fiilinin çekimli şeklinden geliştiği ihtimalini de belirtmeliyiz.

"-pan/-pen", Eski Türkçede, ünlü ile biten fiillere doğrudan; ünsüzle bitenlere ise ünlü bir yardımcı ses alarak gelirdi. Batı Türkçesinde birinci şekil terk edilmiş, ünlü ile bitenlere de yardımcı ses ile kullanılan şekil getirilmiştir. Bu sefer de, ister istemez araya ünsüz yardımcı ses "y"nin girmesi sebebiyle ünlü yardımcı ses ekin bünyesine dahil olmuştur. Ayrıca ekin "-p"si sedalılaşıyla "-b"ye dönüşünce, "-pan/-pen", yuvarlaklaşmanın hakim olduğu Eski Anadolu Türkçesinde "-uban/-üben" şeklini almıştır.

"-pan/-pen"nin, Eski Türkçede görülen "-panı/peni, -panın/-penin" uzamış şekillerine gelince, Eski Anadolu Türkçesinde "-ubanı/-übeni, -ubanın/-übenin" olarak gözlenmektedir. Bu hususta son söz söylenmiş değildir. S. Çağatay, "-pan"ı uzatarak bu şekilleri ortaya çıkaran eklerin yükleme, vasıta ve ilgi eklerini andırıldığını, fakat bu durumun açıklama yapmaya yetmediğini ifade ediyor. (Çağatay,1943, 106;1948,31) "-panın" şeklinin vasıta ekli olduğu açıktır. "-panı" ve "-panunğ" da belki yükleme ve ilgi ekli şahıs zamiri "ben"nin analogik tesiri ile ortaya çıkmış olabilir.)

"-uban/-üben, -ubanı/-übeni, -ubanın/-übenin" zarf-fiil ekleri, "-up/-üp" zarf-fiillerine benzemektedir. Batı Türkçesinin tarihi devrelerinde "-uban/-üben"e sıkça, diğerlerine ise daha ender rastlanmaktadır. Sonradan "-arak/-erek"nin gelişmesiyle hepsi terk edilmiştir. İncelediğimiz metinlerde aşağıdaki fonksiyonlarla kullanılmıştır:

a.1. "-arak, -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı halinde fiile bağlanmaktadır.

Kim inan-uban uyarısa saña (SN,10.13)

Giderdi yüzün tut-uban Allah'a (SN,11.7)

Can kulağın aç-uban dinleyene. (GN,83a.50)

Seyr id-üben dünyaya tağıldılar. (GN,83b.20)

Tañrı adın añ-uban girelüm söze. (YZ,1.2)

a.2. "-ınca, -dıkta, -dığı zaman" anlamlarında zamandas-

lık ifade eden zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Hayālını gör-üben vasl umardun Ī göñül (SN,101.5)

Söz ol-uban her biri geldi dile. (GN,91a.38)

a.3. "-ınca, -dıktan sonra, -mesinden sonra, -mesi ardınca" anlamlarında sonralık ifade eden zaman zarfı halinde fiile bağlanmaktadır.

Yağın kon-uban şeh̄r kapusına
Habar eyledi şāh tapusına (SN,56.6)

Sarāyına alup getür-übenin üçü bir arada otur-ubanın
(SN,350.5)

Kim sen anı yi(y)-üben şükr idesin. (GN,93a.13)

a.4. "-diği takdirde, -r ise, -di mi" anlamlarında şart ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Yā bilenden işüd-üben almaya (GN,92a.23)

Diledüğün iste(y)-üben bulmasun. (SN,36.6)

a.5. "-(ma)dığı için, -(ma)(y)ınca" anlamlarında sebeup ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Ki Kaytas korh-uban ağıtdı yaş. (SN,377.6)

Buları bil-üben elüm işden
Çeküp fārı gam fikr ü teşvīşden (SN,375.9)

Od yanma(y)-uban ol ki tenūra kıza benven. (SN,193.4)

a.6. Olumsuz şekli, "-maksızın, -madan" anlamlarında karşılıksız gerçekleşme ifade eden hâl zarfı halindedir.

‘İşkuñ ayrılma(y)-uban koldaşlığı. (GN,88b.28)

Cihān için arma(y)-uban ara sen. (SN,39.15)

a.7. Olumsuz şekli, "-madan önce" anlamında öncelik ifade eden zaman zarfı halindedir.

Su görme(y)-üben tizcek edüğün çıkarın ben. (SN,193.4)

a.8. "-r iken, -diği sırada" anlamlarında, devamda gerçekleşme ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Kedirğa içinde tut-uban karar
Bu endişeye garç-ıdı Nevbahār (SN,211.10)

Dağı Nevbahār’a id-üben ‘işe meyl

Girüp eydür idi habar perde-dâr (SN,346.9)

a.9. "-dığı halde, -miş iken, -mesine rağmen" anlamlarında zıtlık ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Aña muntazır ol-uban añsuzın
Vire yol vara uyhuyı gözine (SN,155.11)

b.1. Kip eki sıralama ifadesiyle yanyana bağlantı kurduğu ana cümledeki ile aynı olması gereken yardımcı cümlelerin çekimli fiili yerinde bulunmaktadır.

Yiyüp içüp oyna(y)-uban güldiler. (SN,30.10)

Ana dön-üben itmedi hiç meyl. (SN,110.8)

Gemiden çık-uban şara vardılar. (SN,210.10)

Buğ-uban görsene sen bu libreti. (GN,83a.36)

Sabr id-üben katlanğıl uş bu işe. (YZ,41.15)

Konuğla(y)-ubanın toyurur ımış. (SN,59.6)

Kardeşuñuz al-ubanı gelesiz. (YZ,68.7)

b.2. Yardımcı cümlelerin çekimli fiili yerinde bulunmakta, "-se de" anlamında zıtlık fikri taşıyan şart ifadesiyle ana cümleye bağlanmaktadır.

Ne ekersen bit-iben gelmez işe. (GN,97a.56)

Söyle(y)-üben tevbeğe gelmez bular. (GN,95a.27)

c. Fonksiyonlarını yüklenerek isim-fiil ve sıfat-fiilden önce yer almakta ve sıralama ifadesiyle bağlama grubu oluşturmaktadır.

Garıplık çek-üben yimek çok emek. (SN,47.8)

Kaç-ıban kurtılmağa yir yok durur. (GN,88a.48)

İmdi dilerler al-uban gitmege. (YZ,3.14)

Dileyüp kıızı al-uban gitmege. (YZ,24.11)

-up/-üp ZARF-FİİL EKİ

"-up/-üp"ün asli şekli, Eski Türkçedeki "-p" dir. Bu ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına doğrudan (Gabain,1988-Akalın, 84); ünsüzle bitenlere "-ıp/-ip, -up/-üp" şeklinde(a.g.e.,84) yani yardımcı ses alarak gelirdi. Batı Türkçesinde ikinci

şekil, "y" yardımcı sesi dahil edilerek ünlü ile bitenlere de getirilince "-p" terk edilmiştir. Ünlü ile biten fiil tabanlarına doğrudan "-p" şeklinin gelişine Karahanlı Türkçesi (Mansuroğlu, 1979-Akalın, 171), Harezmi Türkçesi (Eckmann, 1979-Akalın, 208), Çağatay Türkçesi (Eckmann, 1979-Akalın, 251), Kıpçak Türkçesi (Gabain, 1979-Akalın, 107) ve nadiren de Eski Anadolu Türkçesinde görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde "-ıp/-ip, -up/-üp"ün düzenli bir şekilde kullanılmasına karşılık, "-p" hiç kullanılmamaktadır. Oysa Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak "-up/-ıp/-ip" kullanılırken, çok ender de olsa "-p"ye de rastlanmaktadır.

a.1. "-arak, -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı halinde fiile bağlanmaktadır.

Baş aç-up uruşmak hünerdür koça. (SN, 181.8)

özi göyn-üp ol sözleri dinledi. (SN, 134.8)

Ulular ıla tanış-up işle iş. (SN, 360.13)

‘âkıl oldur işi bil-üp işleyü. (GN, 98a.3)

a.2. "-ınca, -dikta, -dığı zaman" anlamlarında zamandaşlık ifade eden zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Vezîr işid-üp bu sözi şād olur. (SN, 43.13)

Gör-üp her birinün yakıldı içi. (SN, 310.15)

Göz aç-up bağıduğumuz mülk-i oihān
Göz yum-up gördüğümüz mülk-i nihān (GN, 86a.12)

a.3. "-ınca, -diktan sonra, -mesinden sonra, -mesi ardınca" anlamlarında sonralık ifade eden zaman zarfı halinde fiile bağlanmaktadır.

Bizden güçlüler gördük anda var-up. (YZ, 83.9)

a.4. "-dığı takdirde, -r ise, -di mi" anlamlarında, şart ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Gör-üp ana gönünü virmeyesin. (SN, 38.8)

Öğüt işid-üp anı tutmak gerek. (SN, 94.50)

Kişi kim öküz bigi çoğ çoğ yi(y)-üp
Muradı yüzün görmeye uyi(y)-up (SN, 223.7)

a.5. "-(ma)dığı için, -(ma)(y)ınca" anlamlarında, sebebi ifadesiyle hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Bu dil bilme(y)-üp dimese ne acab. (SN, 151.79)

a.6. Olumsuz şekli, "-maksızın, -madan" anlamlarında,

karsılıksız gerçekleşme ifade eden hâl zarfı halindedir.

Süheyl³ün ben yüzün görme(y)-üp ölem. (SN,230.10)

Hiç eğlenme(y)-üp durdılar gitdiler. (SN,318.8)

a.7. "-dığı halde, -miş iken, -mesine rağmen" anlamlarında, zıtlık ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Gör-üp şūrati tañlamadıdı. (SN,261.4)

a.8. "-ınca, -r... -mez, -dığı gibi, -mesi ile birlikte" anlamlarında, gecikmesiz zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Bizden güçlüler gördük anda var-up (YZ,83.9)

a.9. "-ıncaya kadar" anlamında, bitim ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Ta canımı umac id-üp öninde görmedi. (SN,95.12)

b. Zarf-fiilin birleşik fiil teşkilinde kullanılışı

b.1. "git-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Yaramaz ki rüsvā ol-up gidesin. (SN,104.13)

Ömr içinde birik-üp gitdügi⁴çün. (GN,83a.16)

b.2. "kal-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Ƙamu yirde meşhur ol-up Ƙaladı. (SN,24.1)

BaƘup gördi Ƙayrān ol-up Ƙaldıdı. (SN,262.9)

b.3. "var-" yardımcı fiili ile çabukluk ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Çadırdan iƘerü düş-üp varur Ƙarp. (SN,225.11)

b.4. "yöri-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır.

Bunca yıl bu cānı götr-üp yöridi. (GN,82a.2)

c. Kip eki sıralama ifadesiyle yanyana bağlantı kurduğu ana cümledeki ile aynı olması gereken yardımcı cümledeki çekimli fiili yerinde bulunmaktadır.

Yi(y)-üp iƘ-üp oynayasız gülesiz. (SN,56.14)

Dön-üp ardına bakmaz u söylemez. (SN,159.3)

Devleti terk id-üp uyma miñnete. (GN,92b.2)

Ꞑamu iman getür-üp oldu arı. (YZ,18.10)

Suçsuzı tut-up zalımdan olmazam. (YZ,79.6)

c.1. Ana cümle ile arasında zıtlık ifadesiyle bağlantı olan yardımcı cümlenin çekimli fiili yerinde bulunmaktadır.

Eger sen gid-üp ben kalır isam bayıķ. (SN,53.4)

Ger nefes gid-üp girü gelmez ise. (GN,93a.15)

c.2. Çekimli fiili yerinde bulunduğu yardımcı cümle, "-se de" anlamında zıtlık fikri taşıyan şart ifade ederek ana cümle ile yanyana bağlantı kurmaktadır.

Cihānı gez-üp anı görimezem. (SN,273.12)

Gizlüdür kim kimse bak-up göremez. (GN,88b.8)

d. Fonksiyonlarını yüklenerek önünde yer aldığı isim-fiil, sıfat-fiil ve başka türden bir zarf-fiil ile sıralama ifadesiyle bağlama grubu oluşturmaktadır.

Peşīmān ol-up tevbe etmek gerek. (SN,9.7)

Bahāne getürme tur-up kaçmağa. (SN,322.9)

Atadan kaç-up yabana düşdügin. (SN,329.12)

Gül-üp oyna(y)-up yi(y)-üp içmek gerek. (SN,338.6)

Yā bilenden işid-üp almaķ gerek. (GN,92a.22)

e. Kip Eki Olarak Kullanılışı

Bu zarf-fiil ekinden sonra gelen "dur-" yardımcı fiili, "süreklilik" ifadeli tasvir fiili karakterini kaybederek geçmişteki eylemi süreklilikten çok bir yargı halinde bildirmeye başlamış böylece kip eklerinden belirli geçmiş zaman kipi görevini üstlenmiştir. Tasvir fiil yapısı şekil olarak korunurken görev olarak kaybolmuş durumdadır.

Daħı altmış ay kal-up durur saña. (YZ,99.8)

Likin Hüsrev ol kızun atasın ve kardaşın öldür-üb dururdı. (MNT,60a.49)

⁴Avret kapu yanında sin-üb dururdı. (MNT,59b.3)

Ol ağaç üzerinde bir ilan sarmış-up durur. (MNT,56b.1)

Kimi kuş gibi uzad-ıpdı kanat. (SN,228.4)

Dağı dün gel-üp-sin sen işbu eve. (SN,92.11)

Eski Anadolu Türkçesinde geçmiş zamanda yapılan bir işi, kesin bir yargıya bağlayarak veren çekimli fiil şekilleri de vardır. Bunlar "-up/-üp" zarf-fiil ekleri üzerine bildirme eki niteliğindeki "dur-" yardımcı fiilinin geniş zaman üçüncü şahıs çekimi "durur" veya bundan kısaltılmış "-dur" bildirme ekini getirmek suretiyle kurulmuştur. Türkiye Türkçesindeki "-mıştır/-miştir" ekinin görevini karşılar.

B.İSİM FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİ İLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER.

a.1. -an/-en isim fiil eki bulunma hâl ekini alarak "-ınca, -dığında,-dığı zaman" anlamında zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonuyla kullanılmaktadır. Kullanılışı da oldukça yaygındır.

kılıç çalup baş kesdüğüm görgil öğrengil
kana başuna düş-ende gerek olur (D.K.50)

karanku ahsam ol-anda kaygulu çoban
kar-ile yağmur yağ-anda çakmaklu çoban
ünüm aña sözüm diñle (D.K.18)

kalabalık kâfire gir-ende
Allah Ta'âlâ seniñ oğluna fırsat virsün (D.K.28)

her at-anda oniki batman taş atar idi (D.K.22)

a.1.1. -an/-en, isim fiil eki eşitlik hâl ekini alarak "kadarlık"ve "zaman" ifade eden zarf-fiil fonksiyonuyla kullanılmaktadır.

bini sizge kavşur-an-ça getürdi (TTŞ.266)
"beni size kavuşturuncaya kadar getirdi."

Yūsuf anda gel-en-çe (TTŞ.266)
"Yusuf oraya geldiği zaman."

a.2. -duk/-dük isim fiil eki bulunma, çıkma ve eşitlik hâl eklerini alarak çeşitli anlamlarda zarf-fiil fonksiyonuyla kullanılmaktadır.

a.2.1 -ça/-çe eşitlik hâl eki ile genişletilen -duk/-dük isim fiilleri asıl fiilin zamanını belli eden zarf-fiiller meydana getirirler. iyelik ekli veya iyelik eksiz olarak kullanılırlar.

bu endîşe birle getüribil-dük-çe ta'âm kim çetük yimege yarardı (MNT,32b-2)

komayasın ki var-duğ-ça arta (MNT,65a-3)

Nesim ol yoldan ir-dük-çe demâdem
ururdı rûh-ı mecrûhına merhem (ŞHŞ,1723)

anunçün söyle-düg-i-n-ce mükerrer
şeker lebden dökilür dürr ü gevher (ŞHŞ,1037)

gözin ırmazdı gözle-dük-leri-n-ce
yine isterdi gizle-dük-leri-n-ce (ŞHŞ,1216)

yan-duğ-u-m-ca artar koçum devrüm geçüp solmaz benüm
(YD.,115/113-6)
gel-düg-ü-m-çe seni şin görür idim (DK.,36)

a.2.2. -duk/-dük isim fiiline bulunma hâl eki getirilerek, iyelik ekli veya iyelik eksiz olarak zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonu teşkil etmektedir.

git-dük-te yirün otlağların geyik bilir (DK.,2)

oğlan anda yıkıl-duğ-da boz atlu Hızır oğlana hazır oldu (DK.,10)

sağın sanma yimez sofu soğanı
kabin dahı komaz bul-duğ-da anı (TS.,7,82)

salğum salğum tañ yılleri es-düg-i-n-de (DK.,4)

işit-düg-i-n-de Behrâmün gelişin (ŞHŞ.,2294)

işit-düg-i-n-de şîrîn-i şeker-nûş (ŞHŞ.,1337)

kara ölüm gel-düg-i-n-de kiçit virsün (DK.,14)

anı senden sahin-duğ-u-m-da ma'nî (ŞHŞ.,1541)

anlar bir yi-düg-i-n-de sen iki yigil (DK.,21)

a.2.3. -duk/-dük isim fiil ekine -layın/-leyin vasıta hali, iyelik ekli veya iyelik eksiz olarak getirilip zaman ifadeli zarf-fiil fonksiyonu meydana getirilmektedir.

fırına koyasın balık biş-düg-i-n-leyin çıkarasın
(TS.,7,79)

toğur-duk-ı-n-leyin kuzusu ölen koyun (TS.,7,79)

eşit-dük-leyin ol lâşık-ı sadık cānı fi'l-hāl bedeninden
çıkça (TS.,7,83)

a.2.4. -duk/-dük isim fiilinin "içün, kadar, vakt"

edatlarıyla birlikte iyelik ekli kullanılışı da birer zarf fonksiyonu gösterir.

işden al-duğ-ıun yimin kesmege revā olmaya(MNT.,38b-7)

yukarıdaki rnek cümlede sebep gösteren bir zarf görevindedir.

Kadar edatına bağlanarak "-dığı kadar" anlamında hareketin derecesini ifade eden miktar zarfı görevinde kullanılmaktadır.

gücüm yit-dg-i-adar idam ılayın (MNT.,36a-8)

hasenāt ekinin biqecek gnin gücüm yit-dg-i-kadar cem'eyledüm (MNT.,7a-13)

"vaqt" zamanla ilgili kelimelerle kullanıldığında ise cümlede zaman ifadeli zarf görevini üstlenir.

suqluya gci yit-dg-i vaqt 'afv ılmağı gendye vācib bile fāni dünya in āhiret iından gāfil olmaya(MNT., 26a-1)

eri ile baqla-duğ-ı vaqt ki mal gerek olub bulunmayan (MNT.,42b-12)

yavricaqlarumuz bisleyp bālig olub uur-duğ-u-muz vaqt ol tavancıl geliser (MNT.,62a-3)

a.2.5. Ayrılma hāl eki ile geniqlenmiql olan -duk/-dk geqlmiql zaman isim fiili,cümlede sebep gösteren bir zarf görevine de girebilir.

bir yağır eql gici-dk-i-n-den gelüb oldirege srindi (MNT.,38b-3)

murād ol kim sın-duğ-ı-dan oldur kim mesime dirler bir avuql gibi nesne olur (MNT.,9b-)13

gayet hasāsetden ve devlete lāyıql olma-duğ-ı-n-dan ola (MNT.,31b-10)

a.2.6. -duk/-dk geqlmiql zaman isim fiili iyelik ekli veya eksiz olarak ayrılma hāl ekine sonra edatının bağlanmasıyla zaman ifadeli zarf görevini üstlenir.

arnın toyur-duql-dan sonra azanları depdi (DK.,32)

kql fikr it-dg-i-n-den sonra sultān anı bildi heman derdine dermān (H.,2265)

a.3. -miql/-miql isim fiil eki bazı edatlarla birleqlerek zarf olarak kullanılan edat gurupları meydana getirir.

ol yırtıcılar senun orundan

sıtma dut-mış gibi ditreşeler (MNT., 30b-7)

hele baña şöyle geldi şol göz yumup aç-mış gibi
(YD., 155/178-1)

geldi geçdi bömrüm benüm şol yıl esüb geç-miş gibi
(YD., 155/178-1)

a.3.1. -mış/-miş isim fiil eki -ça/-çe eşitlik ekini alarak durum ifade eden hâl zarfı görevinde kullanılmaktadır.

ağırlığınca altun üleşdür-miş-çe sevāb bula (TS., 7,58)

onbin yalıncağ tonat-mış-ça sevāb verüre (TS., 7,58)

a.4. -ar/-er isim fiil eki gibi edatıyla birleşerek durum ifade eden hâl zarfı olarak kullanılan edat gurupları meydan getirir.

kaç-ar gibi oldı (MNT., 51a-2)

kaç-ar gibi olavuz (MNT., 50b-14)

a.5. -maz/-mez geniş zaman olumsuz isim fiil eki ayrılma hâl eki ile birleşip "ön, öndin" edatlarına bağlanarak zaman ifadeli zarf görevinde kullanılmaktadır.

beni baydağları sür-mez-din ön at
felek satrancınun şāhın kıılır mat (ŞHŞ., 1027)

kevser havzına talanlar öl-mez-din öñdin ölenler
(YD., 143/161-6)

a.6. -mak/-mek mastar ekine iyelik eklerinden sonra ayrılma hâl ekinin getirilmesi ile gaye ifade eden hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

billāhi bu ğurur şārābı aldan-mağ-ı-n-dan ve ğarām
şārābı esri-meg-i-n-den dūnyanın az hoşlığına aldandunuz
(MNT., 10a-10)

a.6.1. -mak/-mek mastar eki "içün" edatıyla birleşerek cümlede sebep ifade eden zarf görevinde kullanılmaktadır.

pazişāh kimseye  uğ bet iderse ra'ıyyet edeble-mek-ç n
ve şeri'at cārī ol-mak-ç n ide (MNT., 38b-10)

-sa/-se ŞART EKI

-sa/-se şart çekim eki tam bir hüküm ifade etmediği için temel cümleyi genellikle zaman bakımından tamamlar. Bu anlamda zaman ifadeli bir zarf-fiil fonksiyonu ile kullanılmaktadır.

ol zamanda bir oğlan baş kesme-se şan dökme-se ad
şomazlar idi (DK.,27)

oğul dağı neylesün baba ölüp mal şalma-sa
baba malından ne fa'ide başda devlet olma-sa (DK.,1)

aç gör-se şoyurdu
yalın gör-se şonatdı (DK.,5)

ol buğa şatı taşa buynuz ur-sa un gibi uğidür idi
(DK.,6)

2.OSMANLI TÜRKÇESİ

Türkçenin bütün hayatında iki büyük devre vardır: Eski devre, yeni devre. Eski Türkçe devresinde Türkçenin ilk gramer şekilleri ile karşılaşırız. Bu dönem, başlangıçtan XII. yy. sonuna kadar devam eder. Bundan sonra her sahada Türkçenin yeni gramer şekilleri ortaya çıkmıştır. Böylece, XIII.yy. dan Yeni Türkçe çağı başlamış, yeni yazı dilleri oluşmuştur.

Batı Türkçesi işte bu yazı dillerinden birisidir. Kendi içinde üç devrede incelediğimiz Batı Türkçesi: Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi diye adlandırılır.

Çalışmamızda, zarf-fiil yapı ve fonksiyonları bakımından ayrıntısıyla incelediğimiz Eski Anadolu Türkçesinin, bir yandan bu devrenin eski gramer şekillerinin açık izlerini devam ettirdiği, bir yandan da yeni gramer şekillerinin ortaya çıktığı bir devre olduğunu gördük.

İkinci devre olan Osmanlı Türkçesi, dilin iç yapısı bakımından eskinin izlerinin silindiği, yeni gramer şekillerinin hakim olduğu bir dönemdir. Dış yapı bakımından Arapça ve Farsça terkiplerin çokluğu dikkati çeker. Osmanlı Türkçesi dönemi(16.-20.yy. arası), Eski Anadolu Türkçesinden gramer bakımından ayrılırken buna karşılık Türkiye Türkçesi ile gramer yapısı bakımından birleşmektedir.

O halde, Türkiye Türkçesinin gramer yapısını incelemek, aynı zamanda Osmanlı Türkçesinin de gramer yapısını görmek demektir. Türkiye Türkçesinden ayrıldığı nokta, yabancı unsurlar, yani Türkçeye geçmiş bulunan Arapça ve Farsça unsurlardır. Bu noktadan hareketle, iki devreyi birlikte almak mümkündür. Bu itibarla Osmanlı Türkçesini derinlemesine incelemek yerine örnekler vermekle yetindik.

-a/-e Zarf-fiil Eki:

a.Zarf-fiil olarak kullanılışı:

a.1."-arak, -mak suretiyle" anlamında hâl zarfı olarak kullanılışı:

Göz gör-e bağda ağıâr ile mey içdiğüni
Kûşe-i çeşmi ile eyledi îmâ nergis bağda(SV.,161-2)

Bir siyeh-neş'e mest-i lâya'kil
gidiyor, çarp-a çarp-a kendisini (RŞ.,168)

a.2."-ınca, -dığı zaman" anlamında zamandaşlık ifade eden zaman zarfı olarak kullanılışı:

Sabâ ki dest ur-a ol zülfe müşg-i nâb kokar
Açarsa ûkde-i pirâhenin gül-âb kokar(TD.,236-1)

b.Zarf-fiilin birleşik fiil teşkilinde kullanılışı:

Yakdunsa da cevrünle ma'mûr id-e gör yap yap
 Ey günc-i dilün genci virâneliğüm gel gör(SV.,147-3)
 Yine bürc-i bedenden cân sevincümden çık-a yazdı
 Nigârün gönline girdüm demürden bir hisâr aldum
 (DŞA.,312/2)

insan a'zâba katlan-a-maz bî-sebebe, sorar. (RŞ.,117)

c.Zarf-fiil ekinin kalıplaşarak edat, isim, zarf halin-
 de kullanılışı:

Defter bil-e denmez, sekiz on parça kağıddır (RŞ.,120)

Bu şanlı avdeti güyâ selâmlıyor öt-e-den (RŞ.,119)

Bize en doğru, en güzel örnek,
 di-y-e geçmiş zamanı göster-erek (RŞ.,16)

Yin-e çiğnendi yeminler (RŞ.,38)

d.Zarf-fiilin çekimli şekil olarak kullanılışı:

d.1.Geniş zaman:

Hüsrev-i mülk-i sühân ana dinür kim kalemi
 Çek-e menşûr-ı hayâlâtına tuğrâ-yı sühân(SV.,91-3)

Derdini viren vir-e dermânını
 Göster-e bu müşkilin a'sârını(DE.,433)

Ummid-i vasl-ı yârdan el çekme Bâkîyâ
 Şâyed ki dest-gîr ol-a bir merhabâyile(TD.,122-1/9)

d.2.İstek kipi:

Niçe bir kan ağla-y-am hecrünle bağrum hûn olup
 Ana kaldı kim düş-em sahralara Mecnûn olup(TD.,218-10)

Ben ne hâcet ki kıl-am derd-i dilüm yâre ayân
 Kamû derd-i dilümü yâr bilüpdür bilüb-em(TD.,216-1/5)

d.3.Emir kipi:

Hâr zahmından neler çekdiğümü gül-zârda
 Bağbân-ı bülbül-i giryâne söyle-n söylesün(DŞA.,424-4)

Lebini âl ile öpmüş ola mı peymâne
 İç-eyin ölmez isem kanını kane kane(DŞA.,414-1)

Ziyâde ol-a bahr-i devletün günden güne arta
 Anun her katrası ol-a bir ulu mu'teber deryâ(TD.,60/37)

d.4.Gelecek zaman:

Ey çerh niçe cevr idüp ağlad-a-sın beni
İller yüzine gülicü bir bî-vefâyle(TD.,220-3/4)

Sen kim gel-e-sin meclise bir yer mi bulunmaz
Baş üzre yerin var (DŞA.,602-2)

-alı/-eli Zarf-fiil Eki

a.Zarf-fiil olarak kullanılışı:

a.1."-den beri, -diğından beri" anlamında hareket başlangıcı ifade eden zaman zarfı olarak kullanılışı:

Dir imiş sırrumu fâş eylesün bilmez kim
Düş-eli aşkına âlemlere destânuz biz(TD.,224-1/7)

Vir-eli yile karârımı hevâ-yı zülf-i yâr
Ebr-veş ne yirdem ne gökte durmaz ağlaram(DŞA.,316-2)

a.2.Ayrılma hâl ekini alarak da aynı anlamda kullanılırken, -ı ünlüsünün düştüğü görülmektedir.

Meclis-i Cem kurul-al-dan olagelmiş elbet
Câmdan sonra birer bûse verilmek âdet(DŞA.,614-2)

Bu ince miyân ile gör-el-den o kul oğlın
Ben de kul olup başımı ortaya düşürdüm(SV.,191-3)

-arak/-erek Zarf-fiil Eki

a.Zarf-fiil olarak kullanılışı:

a.1."-arak -mak suretiyle" anlamında hâl zarfı olarak kullanılışı:

Geldi nâz eyle-y-erek bezme ser-â-pâ şive
Çeşm-i mestinde edâsında hüveydâ şive(SV.,209-1)

Dizgin gelecek yok sana bu arsada Vehbî
Esb-i kalemün sen de inânın çek-erek tut(SV.,137-5)

Hem aşkını itham ed-erek, hem nevmîd
bir verem hastası halinde müselsel ve medîd
iştikâlarla berâber yine ondan ebedî
koşulan şeyleri tahkîr ed-erek, çiğni-y-erek
âlemin ziddına, pür-cîn ü ta'ab, bir meslek
ihtiyâr etmeğe mecbur oldun (RŞ.,88)

bir şifâ bekli-y-erek, kaç gecedir pür-nefret
bir telezzüz, acı bir zevk ile eğlenmişti. (RŞ.,131)

a.2.Bağlama fonksiyonuyla kullanılışı:

Biz de bir gonce-lebün yolına cân versek olur
Cân verür bülbüli gör âh gül-i ter di-y-erek(DŞA.,524)

Hüdâ kerîmdür elbette eylemez mahrûm
Murâdına irişür her kişi Hüdâ di-y-erek(TD.,228-3)

Mey-i meyhâne ile muğbeçeyi yâd id-erek
Oldılar Bekri gibi mey-kede pîrâ-yı sühân(SV.,103-36)

-gaç/-geç Zarf-fiil Eki

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastlamadığımız bu eki, Fuzulî'nin gazellerinde tespit ettik. Bu ek, Kıpçak Türkçesinde de yer almaktadır.

a.Zarf-fiil olarak kullanılışı: "-ınca, -dığı zaman" anlamlarında zaman zarfı olarak kullanılmaktadır. Kullanışı pek yaygın değildir.

Gönlüm açılır zülf-i perîşânunu gör-geç
Nutkum dutulur gonce-i handânunu gör-geç(DŞA.,360)

Değüldüm ben sana mâil senitdün aklumu zâil
Bana ta'n eyleyen gaafil seni gör-geç utanmaz mı
(DŞA.,348-6)

-dukça/-dükçe Zarf-fiil Eki

a.Zarf-fiil olarak kullanılışı: "-dığı zaman, -dığı sürece" anlamlarında zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

Sun-dukça câm-ı zevki ol mest-i nâza sâkî
Sad çeşm-i müptelâyı anda habâb göster(TD.,230-5)

Girmesün meclîs-i rindâna dayak bas sâkî
Kapuya şeyh dinel-dükçe asâsın kakarak(SV.,173-4)

Dirildükçe seg-i küyun öl-ende hâk-i pâyındur
(DŞA.,346-7)

Al-dıkça ele gamzeleri sâz-ı mahabbet
Dünyâyı tutar nâme-i şehnâz-ı mahabbet(DŞA.,488-1)

Artar, beni ez-dikçe belâ, hazz u huzurum
 ben Rabb'ime doğru
 her an mütevekkil, müteveccih, ve saburum;
 ölsem de ne mutlu bana, kalsam da ne mutlu! (RŞ.,374)

Hakkın yüzü gül-dükçe gülümser beşeriyet (RŞ.,76)

Git-dikçe iştîdât ediyor bir boğuk sadâ
 ruhunda inliyor sitem-alûd ü pür-taleb (RŞ.,110)

Taşlar in-dikçe sızan kanlar o kudsî yüzde
 bir küçük nokta bırakmıştı (RŞ.,90)

-dukde/-dukda Zarf-fiil Eki

a."-dığı zaman, -ınca" anlamlarında zamandaşlık ifade eden zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

Hayret ey büt sûretün gör-dükde lâl eyler beni
 Sûret-i hâlün gören sûret hayâl eyler beni(DŞA.,372)

Ol hilâl ebrûyu bedr ol-dukda çekdüm sineye
 Bu felekden gördüğüm noksânın itmâm eyledüm(SV.,187-3)

Öp-dükde gül yüzün pederine bakub didi
 Bülbül bilür safâmı ne bilsün diken beni(SV.,213-5)

-ken Zarf-fiil Eki

Ekli veya eksiz şekliyle kullanılır. Çekimli fiillere özellikle geniş zaman ve şimdiki zaman daha çoktur. İsme de gelir.

a.1"-dığı sırada" anlamında bağlandığı fiilin zarf-fiil hareketi sürdüğü sırada gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı olarak kullanılır.

Gamze-i tîg-keş ü çeşm-i sihir-sâzına bak
 Kasd-ı cân eyler i-ken şivesine nâzına bak(TD.,226-II-1)

Bu tuğra gibi kaşlar var i-ken menşûr-ı hüsnünle
 Şeh-i nâz itâbun bende-i fermâniyuz cânâ(SV.,129-3)

Mahrem oldu gayrılar şimdi harîm-i vasluna
 Aşinâ i-ken niçün bî-gâne itdün sen beni(SV.,217-5)

Millet yaşamaz, hakka tahassürle solur-ken (RŞ.,40)

Te'sîs olunur-ken daha, bir dest-i hıyânet
Sanki hâin bir el, daha sen şehîr olarak
kuruluyor-ken (RŞ.,2)

-ıcak/-icek Zarf-fiil Eki

"-dığı zaman, -ınca" anlamlarında zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

Girye kılsak dimezüz bunca ne giryânuz biz
Gül-icek fikr iderüz kim neye handânuz biz(TD.,224-1/1)

Hâhiş-i zevk-i visâlinle bilür misin acerb
Gör-icek ben seni cânâ ne gelür hatırına(DŞA.,654)

Saflar düzüb hücum ed-icek hayl-i düşmene
Dehşetle âsmân ü zemin pür-figân olur(DŞA.,470-9)

-ınca/-ince Zarf-fiil Eki

a.1."-dığı zaman" anlamında zamandaşlık ifade eden zaman zarfı olarak kullanılır.

Hıtâ-yı müşke teşbih eyledük ol hatt-ı yâri
Gid-ince revnâk-ı ruhsârı fehm itdük hatâmuz var
(SV.149-4)

Rubâbımın şu kırık tellerinde vaktiyle
boğuk bir 'aksini titrer du-y-unca keyfimden
onuncu kat göke yükseldiğim; şu her meyle,
her ihtiyâca, her ümmide karşı kaşkaha-zen
mizâcımın bütün ikbâl-i dehri tekmeleyen
vekâretiyle berâber sönük, donuk, nâçiz
bir ihtizâzını tesbît ed-ince çarpınarak
önünde secde-güzâr olduğum o vecd-engiz
sürüd-ı hüsn nedir? (RŞ.,176)

Sabah olub da hücum emri, müjde-i zaferi
bütün taburlara ismâ' ed-ince, her yandan
hürûşa başladı bir nehr-i âteşin cereyan (RŞ.,116)

a.2."-ıncaya kadar" anlamında bağlandığı fiil hareketi-
nin zarf-fiil hareketi gerçekleşinceye kadar devam
ettiğini ifade eden zaman zarfı olarak kullanılır.

Ne fülke ismeti bâdı bir nefes hemden
Kop-ınca tâ kıyâmet virmeye ana zarar deryâ(TD.,58-14)

Tayy ider âlemi bir göz yumub aç-ınca-y-a dek
Bu kadar çâpük ü çâlâk olur mu acaba(DŞA.,466-8)

Yiyin efendiler yiyin; bu hân-ı iştihâ sizin
doy-unca, tıksır-ınca, patla-y-ınca-y-a kadar yiyin
(RŞ.,36)

-madan/-meden Zarf-fiil Eki

a.1."-maksızın, -mayarak" anlamlarında tarz ifade eden
hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

Ey Fuzulî şem' -veş mutlak açılmaz yan-madın
Tâblar kim sünbülinden rişte-i cânundadır(DŞA.,350-6)

Kimseye sezdir-meden, dağarcığını
omuzlayıp yola düşmüşdü.(RŞ.,114)

a.2."-madan önce" anlamında bağlandığı fiil hareketinin
zarf-fiil hareketinden önce gerçekleştiğini ifade eden
zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

Evet, insan ki doğ-madan
ölmekle uğraşır ve bu takdire katlanır.(RŞ.,74)

Gün doğ-madan meşime-i şebden neler doğar!(RŞ.,124)

-up(ub)/-üp(üb) Zarf-fiil Eki

a.1."-arak/-erek, -mak suretiyle anlamlarında tarz ifade
eden hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

Çağatayca iki söz bilse Nevâyî geçin-üb
Deşt-i Kıpçak' da sanur kendüyi kalfâ-yı sühân
(SV.,115-64)

Ebrûsına vesme rûhına gâze mi çekmiş
Çeşm-i siyehin sürmele-y-üb tâze mi çekmiş(SV.,163-1)

Ey dil ki hecre döy-me-y-üb istersen ol mehi
Şükr it bu hâle voğsa gelür bir belâ sana(TD.,216-1/5)

Bak-ıp cemâline bir dem yumunca gözlerimi
Şehâplar uçuşur manzar-i siyâhımda. (RŞ.,431)

a.2.Bağlama fonksiyonu ile kullanılması:

Sarfa sarf eyle-me-y-üb medreselerde ömrin
Geçinür bazı yobaz sufte de monlâ-yı sühân(SV.105-14)

Gâh şarkî oku-y-ub gâh gazel-hân olalım(DŞA.,616)

Hasan genişleterek muttasıl adımlarını
dön-üb dön-üb bakıyor arkasına bî-hareket (RŞ.,114)

Tuhaflik etmek için, güldür-üb kazanmak için (RŞ.,168)

b.Zarf-fiilin çekimli şekil olarak kullanılışı: Bu zarf-fiilin kullanıldığı fiil kipi "öğrenilen geçmiş zaman"dır. Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanıldığı halde Osmanlı Türkçesinde tek tük de olsa, uzun müddet kullanılmış, devrenin sonuna doğru ortadan kalkmıştır. Bugün Azeri sahasında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki "-mıştır" karşılığındadır.

Ey bî-vefâ ki âdet ol-updur cefâ sana
Billâh cefâdur olma demek bî-vefâ sana(TD.,216-1/1)

Gümişden dügmeli hârâ-yı mâ'i geydür-übdür bâd
Anun devrinde iki yaka ıssı oldı her deryâ(TD.,58-13)

3. Türkiye Türkçesi

Türkiye Türkçesi, Batı Türkçesinin üçüncü devresidir. Bu gün de devam etmekte olan bu devre, 1908 meşrutiyetinden sonra başlar. Bu devrenin Cumhuriyete kadar devam eden ilk safhası Türkiye Türkçesinin başlangıç devri sayılır. Bu kısa devirde ortaya çıkan yeni yazı dilinin yanında Osmanlıca henüz sahneden çekilmemiştir. Ancak son günlerini yaşamaktadır. Bu devir, Osmanlıcanın son örnekleri ile Türkiye Türkçesinin ilk örneklerinin yanyana bulunduğu dönemdir. Değişiklik bir neslin hayatı içinde ortaya çıktığı için Osmanlıcadan Türkiye Türkçesinin ilk örneklerine ufak tefek taşmaların olması tabiidir. Türkiye Türkçesi Türk yazı dilinin Arapça ve Farsça terkiplerden kurtulmuş olduğu devredir.

Bu dönemin cümle yapısı da büyük bir aydınlığa kavuşmuş, Türkçe cümle, Osmanlı Türkçesi dönemindeki karışık ve anlamsız uzunluğundan kurtulmuş, kısa, derli toplu, yanlışsız cümle haline gelmiştir. Bugün tam bir güzelleşme ve özleşme halindedir.

Bu dönem Türkçesine ait incelediğimiz eserlerde aşağıdaki zarf-fiil şekilleri tespit edilmiştir.

A. ÖZEL EKLER İLE MEYDANA GETİRİLEN ZARF-FİİL ŞEKİLLERİ

-a/-e ZAR-FİİL EKİ

Bu ek, Eski Türkçe devresi başta olmak üzere (Gabain, 1988 Akalın, 85) Türkçenin her sahasında görülen zarf-fiil ekidir.¹

Bugün, Türkiye Türkçesinde daha çok tekrarlı şekilleri kullanılmakla beraber az örnekle de olsa tek olarak fiile bağlandığı görülmektedir.

a.1. Zarf-Fiil Olarak Kullanılışı

a.1.1. "-arak, -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

Hakikatte, salon mu dolup boşalıyordu yoksa şuurun bastırılan karanlıkları mı nöbetleş-e çözümlenip dağılıyordu. (B.T.R, 67)

Dur evlat; dur oğul zorlama, bu taş bildiğin gibi değil diye söylen-e sabanı bıraktı. (KON., 136)

Şu höyük bozması tepenin ardından daha kes-e varılır oraya. (KON., 226)

Bu işi ortaklaş-a yaptılar.

¹ Eski Türkçeden sonra başlıca Karahanlı (Mansuroğlu, 1979-Akalın, 169), Harezm (Eckmann, 1979-Akalın, 208), Çağatay (Eckmann, 1979-Akalın, 251), Kıpçak (Pritsak, 1979-Akalın, 128) ve Batı Türkçesi sahalarında kullanılmıştır.

a.2. Zarf fiil Olarak Kullanılışın Tekrar Grubu
Teşkili:

a.2.1. Aynen tekrarlı şekli , "sürekli...-arak,sürekli..-mak suretiyle" tarz ifade eden bir hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır. Bu dönem Türkçesinde örnekleri çoktur.

Engelleri yen-e yen-e,
Yol olmuştu ayla sene:
Delikanlı, ülküsüne
Giden bir yürüyüş gördü. (A.N.A.,103)

Yumruk kadar hamur parçaları ,oklavada yayıl-a yayıl-a
tülbent gibi incelirdi. (B.S.,46)

Ormanda ayı, dağda kurt ,yolda eşkiya ,kasabada eşraf ve
memurdan zarar gör-e gör-e ,nesiller boyunca o hayati
tehlikelere farkında olmayarak alışmışlardır. (B.S.,35)

Sofrayı bir kuruşu , salın-a salın-a bir gelişi, evde
nazlı nazlı bir dolaşışı var, değme keyfine. (B.S.,34)

Düşünürüm yan-a yan-a ,
Uyanmamış uykuları... (A.N.A.,173)

Meseldir işte, gör-e gör-e çevremizdekilere
alışmışızdır. (KON.,232)

Ben insanı seviyorum;kaderini bil-e bil-e hayati
yüklenmesini,o cesareti seviyorum. (H.,85)

Koş-a koş-a gelip, "yoruldum", diye
Elimi kalbine koyuyor musun? (A.N.A.,108)

Annemin romatizma iniltilerini dinle-y-e dinle-y-e bütün
ömrümü mü geçireceğim? (YAL.,221)

ilâhileri vardı dillerin
Diller ilahilerini
Söyle-y-e söyle-y-e gitti;
"Mevlânâ, Mevlânâ!"
Di-y-e di-y-e gitti. (A.N.A.,40)

Dağlar var karanlık,dağlar var beyaz
Kork-a kork-a eteğinden öper yaz. (A.N.A.,73)

Salın-a salın-a,
Can katar günde bin kişinin canına. (O.V.,117)

Ki üstlerinden bir bulut
Geçti güller serp-e serp-e. (A.N.A.,82)

a.2.2. Yakın Anlamlı Tekrarlı Şekli, "Sürekli...-arak, sürekli..-mak suretiyle" tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

içimde kuş civıltıları, şarkılar
Bağır-a çağır-a düşerim yollara, (O.V.,107)

Yukarıdakiler gül-e konuş-a odadan odaya
dolaşıyorlar. (B.S.,30)

Kalktılar, camın önündeler, vapur projektörünü evir-e
çevir-e ,iskeleyi ıslak ışığıyla yıka-y-a temizle-y-e
yaklaşıyor. (B.S.,16)

Taş yontucu ile dülgerin aylar ayı böyle bir umudu biri
dağda biri ormanda yont-a kes-e , biç-e döğ-e bütün
ağırlığından kurtardığı muhakkaktı. (KON.,28)

a.2.3. Zıt Anlamlı Tekrarlı Şekli, "Sürekli...-arak, sürekli..-mak suretiyle" tarz ifade eden hal zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

İhtiyar bir kadın belki daha ileriden satın aldığı
şiltelerin arasında düş-e kalk-a yürüyordu. (H.,51)

Budakları inil-e çıkıl-a
Basamak. (A.N.A.,60)

Göğsünü doldur-a boşalt-a , istediğinden derin nefesler
aldı. (KON.,149)

a.2.4. Tekrarlı Şekli "-dıkça/-dikçe , -dığı sürece"
anlamlarında bağlandığı fiilin , zarf-fiil hareketi sürdükçe
arttığını ifade eden zaman zarfı durumunda bulunmaktadır.

Aşağıdaki örnekler gide gide tekrarının yıpranmış bir
biçimidir.

Gitgid-e muvaffak oluyordu ve nihayet hepsini görebildi.
(B.T.R.,8)

Gitgid-e , hayranlığın zaafa uğradığı anlarda bu kin
ortaya çıkar. (YAL.,300)

Baksan açılır, gitgid-e bir nur cihan
Tenlerde söken pembe şafaktan. (A.N.A.,145)

a.3. Zarf-fiilin Birleşik Fiil Teşkilinde Kullanılışı:

a.3.1. "bil-" yardımcı fiili ile iktidar ifadeli ; olumsuzluk
eki almış "u-" yardımcı fiili ile kaynaşarak da olumsuz
iktidar ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır. Kök veya gövdesi
ünlüyle biten fiillerde , ünlüler arasında -y- sesi türer.

u- yardımcı fiili, iktidar fiillerinin olumsuzunu yapmak için kullanılır. Fakat, esas fiilin ünlülerle kurulmuş zarf-fiil şekli ile birleşirken Türkçenin ses yapısının iki ünlünün yan yana bulunmasına elverişli olmamasından u- yardımcı fiil şekil olarak kaybolmuş, yalnız görevi süregelmiştir.

Bu vatandaş biraz ahşapla , biraz kerpiçten
Yap-a-bilmiş bu güzellikleri birkaç hiçten. (K.G.K.,49)

Tarihini aksettir-e-bilsin diye çehren,
Kaç fâtihin altın kanı mermerle karışmış. (K.G.K.,20)

Tüllenen mağribi , akşamları sarsam yarana
Yine bir şey yap-a-bildim diyemem hatırana. (SAF.,426)

Bak! dünya renkler içinde!
Bu güzel dünya içinde
Sen sevin-e-bilersen,
insanlığın haline karşı. (O.V.,105)

Bir bahçe bulun ki,kuşlarım
Göğünde kanatlar ,
Yerinde ayaklar
Yüz-e-bilir , gez-e-bilir , toz-a-bilir . (A.N.A.,26)

Gör-e-bilsin diye sonsuzluğu her yerden iyi,
Seçmiş İstanbul'un ufkunda bu kutsi tepeyi. (K.G.K.,10)

Uyuş-a-ma-y-ız , yollarımız ayrı;
Sen ciğercinin kedisi,ben sokak kedisi,
Senin yiyeceğin, kalaylı kaptı,
Benimki aslan ağzında. (O.V.,120)

Çaresiz dert ol-a-maz ,söyle,hocam,dinliyorum. (SAF.,371)

Işığa bak-a-ma-yor çocuk. (YAL.,63)

Beni bir lâhza müsait bul-a-maz ıdlâle
Ne beyaz bakire zambak , ne ateşten lâle. (K.G.K.,137)

Bil- yardımcı fiili ile yapılan birleşik fiillerde ihtimal ifadeli şekil de kullanılmaktadır.

Ama gene de,
Gene de güzel günler geçir-e-bilirim ,
Geçir-e-bilirim bu mavilikte. (O.V.,118)

Hayat insanla oynamak isterse oyna-y-a-biliyordu .
(H.,126)

Ne yapsam,ne etsem günler sayılı...
Çıkar-a-bilseydim barî bu yılı! (A.N.A.,206)

a.3.2. "dur-" yardımcı fiili ile süreklilik (devamlılık) ifade eden tasvir fiil oluşturmaktadır.Kök veya gövdesi

Ünlüyle biten fiillerde , ünlüler arasında -y- sesi türer.

Muhtekir kâfilesiymiş, ne edep var ne hayâ
Aç, sefil inleyerek can ver-e-dursun dünya.
(SAF.,435)

Onlar beni kapana koyacaklarını san-a-dursunlar.
(B.S.,62)

Ben yolcuyum bugün
Nis karnavalda eğlen-e-dursun . (K.G.K.,68)

Gülden em-e-dursun sütünü kovan,
Şeklimizden alır petek. (A.N.A.,118)

Derim ki: "sıkıntılar dur-a-dursun !"
Şairliğimle yetinir ,
Avunurum. (O.V.,107)

Bırakmak iste-y-e-dur sen, bırakmıyor ki seni. (SAF.,336)

ihthiyar terle-y-e-dursun gömülüp yorganına. (SAF.,71)

a.3.3. "gel-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli
tasvir fiili oluşturmaktadır.

Hiç düşünmediği bir şeydi bu, öteden beri
duy-a-gelmişti. (KON.,245)

"gel-" yardımcı fiili süreklilik ifadesinin yanında
cabukluk ifadeli yarı tasvir fiilide oluşturmaktadır.

Bekler anne burda yavrularını,
"Er geç gelecekler!" diyerek emin...
Nasıl gelmesinler ki başka yer yok
işte çık-a-geldi birisi demin! (A.N.A.,163)

II. Mahmut ve Abdülmecit zamanında yüksek devlet ricali-
padişah ansızın çık-a-gelir düşüncesiyle - mutfaklarını
daima hünkarı ağırlayacak şekilde tutarlarmış. (B.S.,45)

a.3.4. "kal-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli
tasvir fiili meydana getirmektedir.

Ağızı açık, gözleri kızarmış ve fırlamış, kaşları havada
bir an don-a-kaldı . (YAL.,97)

Bak-a-kalırım giden geminin ardından,
Atamam kendimi denize, dünya güzel,
Serde erkeklik var, ağlayamam. (O.V.,108)

a.3.5. "gör-" yardımcı fiili ile süreklilik ifadeli
tasvir fiili meydana getirmektedir.

Garîbim ;
 Ne bir güzel var avutacak gönlümü,
 Bu şehirde,
 Ne de tanıdık bir çehre;
 Bir tren sesi duy-ma-y-a-göreyim
 İki gözüm
 İki çeşme. (O.V.,67)

Sonra, hendekler açılmış gibi kat kat bir alın,
 Hani , bin parça olur, düş-me-y-e-görsün , nazarın !
 (SAF.,414)

Baba dostuysam eğer kalkıp ararlar bir yol
 Yoksa yaşlan-ma-y-a-görsün , adamın hali yaman !
 Ne fena günlere kaldık , aman Allah'ım aman. (SAF.,365)

a.3.6. "yaz-" yardımcı fiili ile yaklaşma ifadeli
 tasvir fiili meydana getirmektedir. Yazı dilimizde fazla
 kullanılmıyor.

İkide bir, şaştığı bir şeyi söylerken:
 -Aklımın bardağı kırıl-a-yazdı . Diyor. (B.S.,73)

a.4. Kalıplaşmış Edat Olarak Kullanılışı

ile < il-e "ile"

il- fiilinin zarf-fiil şekli olduğunda bütün dilciler
 müttefiktir.¹

Türkçenin Çağatay ve bilhassa Batı Türkçesi sahasında
 eski Türkçedeki birle ve bile yerine yaygın olarak kullanıl-
 maktadır. Batı Türkçesinin Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi dev-
 rinde -la/-le şekilleri çok yaygındır."ile" nin ekleşmiş şek-
 li olan -la/-le artık hal eki(vasıta hali) sayıldığından ko-
 numuzun dışındadır.Bu edat, bağlama ve çekim edatı olarak gü-
 nümüz Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır.

a. Yalın Hâl ile: Vasıta hâli görevinde,vasıta ifade
 eden hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Kahkaha il-e gülerek cevap verdi. (YAL.,39)

Otomobil il-e evin önüne kadar gidebiliyordu.

Öfkesinin geçmek üzere olduğunu saklamak ihtiyacından
 doğan sahte bir öfke il-e bağardı. (YAL.,158)

Sade hürriyeti ilan il-e bir şey çıkmaz. (SAF.,130)

Gözlerinde hiçbir korku il-e bulutlanmayan saf ve
 mücerret bir sevincin berrak ve derin bir parıltısı var.
 (B.T.R.,88)

1 Bak. M. Ergin T.D.B., s. 369; M. Ergin, T.D.G., s. 361;
 Z. Korkmaz, EK, s. 65.

b. iyelik Ekli Sözcüklerle: "Beraber, ile" mânâsında birlikte oluş ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlanır.

Muhit ve cemiyet fertlerin ağız il-e konuşur. (YAL.,173)

Ablasının elinden telefonu öyle hırçın bir el hareketi il-e kaptı ki. (YAL.,159)

Dayısı dudaklarının ucu il-e cevap verdi. (YAL.,161)

Dışarıdan gelen tesirlere kafan il-e değil , inadın il-e mukavemet ediyorsun. (YAL.,141)

c. Zamirlerin ilgi hali ile:"Beraber,birlikte" anlamında

Odanın içinde bir aşağı beş yukarı dolaşarak benim il-e sabahı ederler.(YAB.,18)

d. Bağlama edatı görevinde kullanılışı:

insan sevgisi ve düşüncesi ,çağlar boyunca Allah il-e tabiat arasında sallanmaktan kurtulmamıştır. (YAL.,186)

Sırasına göre yalan il-e doğruyu kombine eden bir cemiyet ve ruh yapımız var. (YAL.,145)

Grur il-e arzu çarpışır. (YAL.,148)

Önünü görmediği için düzlük il-e uçurum arasındaki farkı adımını attıktan sonra anlar. (YAL.,141)

iki masa il-e kerevet arasında üç kişinin ayakta durabileceği kadar yer olmadığı için oturdular. (B.T.R.,84)

göre <gör-e "nazaran,nispetle"

Batı Türkçesinde yaygın kullanılışı olan, zarf-fiil menşeli bir çekim edatıdır.İsimlerin ve zamirlerin yönelme hâliyle kullanılır. Görelik anlamı bildirir.

a. İsimlerin Yönelme hâl Ekinden Sonra Kullanılışı:

"-e bakarak", "-e dayanarak" anlamlarında karşılaştırma ifade eden hâl zarfıdır.

ilk izahım bu eski hükmüme gör-e oldu. (YAL.,201)

Öldür beni , yeniden yarat ve kendi idealine gör-e bana bir ruh yapısı ver. (YAL.,178)

Herkesin kendi liyakatine gör-e mülkiyet vardır.
(YAL.,83)

içerden gelen seslere gör-e orada kalabalık fazla.

(B.T.R.,85)

Rivayete gör-e ancak bir yıl beraber yaşamışlar.(B.S.,9)

b. Zamirlerin Yönelme Hâli ile kullanılışı:

Her devrin kendine gör-e getirdikleri vardır, sonraki ile bir önceki uyuşamadı mı bunalma başlar.' (KON.,237)

Kendine gör-e ayinleri vardır. (YAL.,71)

Arkadaşlarımı kendime gör-e birtakım mizaç,huy,karakter zümrelerine ayırmıştım. (YAL.142)

Bana gör-e hava hoş.

Bu edat ayrıca iki şeyin vasıf bakımından birbiri ile mukayesesinde kullanılır."Bakarak ,nazaran" anlamında.

Gâvura gör-e Kürt Müslüman. (halk sözü)

Deliye gör-e aptal akıllı. (halk sözü)

yine "da/de , hatta , bile , gene "

yan-a < yen-e < yin-e / gene

Eski Türkçe devrinden beri, cümle başı ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır.

Yan- fiilinden bir zarf-fiil olarak, önce yana şeklinde gelişmişken Batı Türkçesinde yine ve yine olmuş, konuşma dilinde ise gene olarak kullanılmıştır. Gene yine ile aynı mânâ ve değerdedir.

Gene on beş sene evvel gibi Gazi geliyor.
Gene on beş sene evvelki kadar yükseliyor.
Gene başlarda oturmuş , gene göklerde başı.
Yıldırımlar gene bir eski silah arkadaşı.
Ölümün bitmeyen ufkunda yatarken gene sağ,
Bir avuç toprak olurken gene yüksek, gene dağ.
(M.Cemal KUNTAY)

Yine salon تنها ve karanlık. Yine gözleri yaylı kapının buzlu camlarında uzayıp kısalan gölgelere dikili. (YAL.,165)

Koca berhaneyi silsin de süpürsün de sana ,
Yine sen bilmeyerek,zalim onun kıymetini,
Dene biçarede,kalkıp kolunun kuvvetini. (SAF.,127)

Tüllenen mağribi , akşamları sarsam yarana
Yine bir şey yapabildim diyemem hatıranâ. (SAF.,427)

Çiğnediler yurdunu baştan başa
Sen yine bir kere kimıldanmadın! (SAF.,303)

Kâm aldı cihan , biz yine ferdâlara kaldık
Artık bize göster ki o ferdâyı : bunaldık. (SAF.,301)

Yutkundu , ağzında yine bir kuruluk vardı. (YAL.,230)

Yine zarf-fiili, fiilin bir kere daha kılındığını
(kılınmasını) bildirmek için durum zarfı olarak da
kullanılmaktadır.

Dün ablamı ağlatan felaket bugün ortadan kalkınca onu
yine ağlatıyor. (YAL.,157)

Yine aldanmadı. (YAL.,140)

Samim arkasına yaslandı ve yine gülümsedi. (YAL.,69)

Besim yine ayağa kalktı. (YAL.,60)

bile "ile , birlikte , beraber"

Türkçenin çeşitli devirlerinde hem kuvvetlendirme, hem çekim, hem de bağlama edatı olarak kullanılmış olan bile, Eski Türkçe devrinden beri hiçbir ses değişikliğine uğramadan yaşamaktadır. Gabain bu edata yer vermemiş ve bile'nin teşekkül tarzı hakkında da kesin bir şey söylememiştir. Brockelmann onu ile edatıyla beraber mütâlaa etmiş ve fiil menşeli olarak göstermiştir.

A. Von Gabain ise, bile ile ilgisi olması gereken bilen'i bilen Ç bir-le-n şeklinde izah etmektedir. Diğer taraftan birle Ç bir-i-l-e olarak ayrı bir zarf-fiil saymaktadır. R. R. Arat ise bunu ,bile < bir-le şeklinde izah etmiştir. Prof. Dr. M. Mansuroğlu ve Prof. Dr. M. Ergin de aynı görüştedirler.

N. Hacıeminoğlu da makul izah şekli olarak bunu doğru bulur. Nitekim Türkçede hece sonlarında bulunan -r sesinin düştüğü sık hadiselerdendir.¹

Türkiye Türkçesinde bile edatı, dahi edatının daha kuvvetlisi olan bir kuvvetlendirme ve bağlama edatı olarak kullanılmaktadır. Hem ismin hem fiilin sonuna gelebilir. Bu edatın kuvvetlendirme fonksiyonu ön plândadır.

a. isimlerin yalın hâliyle birlikte kullanılması:

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bil-e
Âdem aldatmaksa maksad, aldanan yok ,nafile! (SAF.,311)

Gül değil, kıl bil-e bitmez sopa altında. (SAF.,365)

1 N. Hacıeminoğlu, a. g. e., s. 18.

Babamın kestiği tırnak bil-e olmazsın sen. (SAF.,366)

En âfâkî zannettiğimiz romanlar bil-e , muharririn ruhunu muhayyel kahramanlar vasıtasıyla aksettiren bir otobiyografiden başka bir şey değildir. (B.T.R.,79)

Havsalası en geniş erkek bil-e gizli tertiplere gelemez. (YAL.,211)

Kediler bil-e demiştin , fakat cins kediler, leşlerinin çirkinliğini gizlemek için تنها yerlerde ölmeye giderler. (B.T.R.,148)

Halkı irşâd edecek varmı ya sizden başka?
Onu insan bil-e saymaz ,mütefekkir tabaka! (SAF.,393)

O nesil duymuş akın zevkini rüzgârda bil-e ;
Bu duymuş varmış akınlardaki atlarda bil-e ; (K.G.K,42)

Dişi cins köpekler bil-e teslim olacakları eşlerinde soy değerleri ararlar. (YAL.,111)

Hattâ çirkin yaratıldığından bil-e
O kadar müteessir değildi; (O.V.,46)

b. Fiillerden Sonra Gelmesi:

Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene
Biz sende olmasak bil-e ,sen bizdesin gene (K.G.K.,78)

Cihana bir daha gelmek hayal edilse bil-e
Avunmak istemeyiz öyle bir tesellyile (K.G.K,92)

Bu iki örnekte bil-e edatı şart çekimine ilave edilerek daha kuvvetli bir şart anlamı kazandırmıştır. Bu edatla kuvvetlendirilen olumlu şartın sonucu olumsuz fiille anlatılır.

Şimdi bu yaşımdayken öyle bir ata binsem düşerim,
çocuksam atta duramam bil-e . (KON.,270)

Fakat artık kendini en müthiş şeye teslim etmek bil-e mukavemet edilemez bir ihtiyaç haline gelmişti. (B.T.R.,68)

Sadece Feriha'ya gitmek bil-e Paris'te bir ihtiyar zampananın kolları arasına gitmek arzusunun hayalde başlayan ilk adımlarından başka birşey değil. (YAL.,254)

c. Zamirlerden Sonra Gelmesi:

Bir zamanlar "Paris" diye tutturdun, ona bil-e razı oldum. (YAL.,87)

Çaşıtsan acemi çaşıtsın, ben bil-e bildim. (KON.,245)

Trenin gürültüleri arasında basamakların çıtırdılarını kendisi bil-e zor duydu. (YAL.,78)

Bir hizmetçi için bu bil-e hatırı sayılır bir hürriyettir. (YAL.,99)

öte "-den ileri , -den öte "

Aslında bir mekân zarfı olan öte , öt-"geçmek" fiilinin zarf-fiil şeklidir.Çekim edatı olarak kullanılmaktadır.

Batı Türkçesindeki kullanılışı pek yaygın değildir.

a. Çıkma Hali ile Kullanılışı:

Yarı belinden öt-e arabadan sarkmış.(YAB.,18)

Gözlerini hayalden öt-e açtı. (KON.,244)

Kumral Dede'ye baktı minnetle, minnetten öt-e bir bakiştı bu, bir ferahlamaydı. (KON.,28)

Ağaçtan öt-e yol gider. (Nasreddin Hoca)

Bir başka hayat , başka cihan özlüyorum ben,
Bildim ki ölümden öt-e gerçek olamazmış. (Yıl.S.,100)

Senin aklın o kadar ere Aybüken;ebeliğinden öt-e geçme.
(KON.,42)

b. İsim Olarak Kullanılışı:

Öt-e-de muazzam,koskocaman bir gerçekler âlemi, gerçek sevgiler ve kıymetler âlemi var. (YAL.,248)

Selmin'den öt-e-ki-n-e giden kıyas yolu alabildiğine açılıyordu. (YAL.,115)

Gülümsüyor suyu tırmanmak isteyip öt-e-den
Uzun kürekli kayıklarla bir büyük yelken. (SAF.,326)

Öt-e-den sâikalar parçalıyor âfâkı. (SAF.,425)

Bir adım öt-e-ler-i-n-de bahçeler, çiçek açmış meyve dalları, olta ile sabır terbiyesi yapanlar vardı. (H.,111)

Beş on kuruş kazanmak için ayak işi yapıyor , öt-e beri taşıyor. (YAL.,81)

Yukarıdaki örnek kalıplaşarak isim olmuştur.

c. Sıfat Olarak Kullanılışı:

Rahman değil şeytanın sol bacağı...Tutamazlar onu ,
Tebriz`de değil Tebriz`in öt-e yanında Konya`da bile
tutamazlar. (KON.,55)

Bir yanda onun ağır bir hastalık tehlikesi içinde oluşu,
öt-e yanda analık şefkatinin isyanı kutuplaşıyordu.(YAL.,68)

Saltanatının öt-e-ki ucu eski Grek Felsefesinin birinci
devresinde,tabiatı ve her şeyin başlangıcını araştırmaya
gider. (YAL.,187)

öt-e-de-n beri başını yastığa koyar koymaz uyurdu.
(KON.,31)

Bu yapı,zaman zarfı kullanılışındadır.

diye <de-y-ü / di-y-ü

di-/de-`ten zarf-fiildir.Son zamanlarda edatlaşmıştır.
-a/-e , -ı/-i , -u/-ü zarf-fiil eklerinin tek başına
kullanılış yaygınlığı ortadan kalktığı için edat durumuna
geçmesi kolaylaşmıştır.

a. "diye" zarf-fiilli söylenmiş olan bir sözü olduğu gibi
cümleye getirmekte kullanılır.

Bence, di-y-e devam etti, marazi bir kitabın mikroptan
farkı yoktur ,insanı hasta eder. (B.T.R.,24)

Sana böyle bir yemek yedirmeyecekse bu kitap... di-y-e
kabardı hanımefendinin sesi. (B.T.R.,14)

Emmioğlu böyle sevilmez... di-y-e havaya kaldırmış,
böyle asık suratlı olma , herşeyi unut... di-y-e öğüt vermiş.
(H.,33)

" öleceğim , ümit yok "di-y-e düşündü ve birden bire
şuurunu kaybetti. (B.T.R.,65)

Görür müyüm di-y-e karşımda Müslüman yurdu ,
Bütün diyarı gezdim, ayaklarım durdu. (SAF.,328)

b. diye zarf-fiilli sebep veya amaç olan fiili bildirmek
için kullanılır:

Hediyeye ima olmasın di-y-e onu yakından görmek
istememişti. (YAL.,236)

Sonra ona yataklık ettim di-y-e ceza görürüm ben de.
(YAL.,104)

Neden bana inat olsun di-y-e ailenin namusunu bir
paralık edecek işler yaptın. (YAL.,93)

Nâra atmış di-y-e sarhoşları tut, sen kovala...
Bâri git bekçi yazıl, aylık alırsın, budala! (SAF.,434)

" İstirabın da koynu yâr ister! "
Di-y-e , derdinle yâr olup yattın. (A.N.A.,147)

" Ben onu dünyaya getirdim " di-y-e ,
Kalkışacaksın demek öldürmeye. (SAF.,103)

c. Nakledilen, söz olmayıp ses de olabilir:

-Hocazâdem sözü çıksın da nihayet herifin ,
Bana kah kah di-y-e gülsün mü ? Nasılmış keyfin !
(SAF.,374)

d. diye zarf-fiili sebebi sormak için de kullanılır:

-Saat kaçta yattınız, dün gece ? di-y-e sordu.
(B.T.R.,70)

başka < baş-ı-k-a

Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcada özge edatı ile yanyana kullanılmış, 19. yy.dan sonra özge'nin yerini almıştır. Menşei bakımından baş-ka yahut baş-ı-k-a şeklinde izah etmek mümkün olmakla beraber kesin bir hüküm vermek de imkânsızdır.

Türkiye Türkçesinde çok kullanılmaktadır.
İsim ve zamirlerin ayrılma hâli ile kullanılışı vardır.

Masada oturan ihtiyardan baş-ı-k-a dükkanda kimse kalmamıştı. (M.N.Koltuğu,42)

Nefretten baş-ı-k-a ikinci his yok. (YAL.,156)

Müthiş bir tecessüs hamlesinden baş-ı-k-a hiçbir yol göstericisi yoktu. (YAL.,151)

a.5 -a/-e Zarf-fiil Ekinin Kalıplaşarak İsim ve Sıfat Durumunda Kullanılışı:

Çevir-e-si-n-de terli tozlar kuruyor, güneşin sıcağında kavrulup kınalaşıyordu. (KON.,38)

Aşağıdaki örnekte ise, bir tekrar şekil olarak görülen kullanılış, durum zarfı fonksiyonunda karşımıza çıkmaktadır.

Zaten, korkunç engin bir ıssızlıkla çepeçevir-e çevrilmiş bu köyün içinde benim etrafımı bir ıssızlık sarmış bulunuyor. (YAB.,16)

Yokuş çıkar, döne döne ,
Yokuştan bir Dön-e çıkar. (O.V.,76)

inadına yonttuğum , zulüm ettiğim taşa oymak istediğim
oy-a , çizmek istediğim nakış kaba düşerdi. (KON.,120)

Refah unutturur insana en derin yar-a-y-ı . (SAF.,328)

Kanayan bir yar-a gördüm mü yanar ta ciğerim
Onu dindirmek için kamçı yerim, çiftte yerim. (SAF.,400)

Sür-e-y-i toprağa düşen gölgemizle ölçtüğümüz için, ölüm
ve hayatı birbirinden ayırıyoruz. (H.,61)

Aşağıdaki örnekte ise " sür-e " zaman zarfı olarak
görülmeştir:

Dede şöyle bir başını kaldırıp baktı; bir kaşı yukarda
düşündü bir sür-e . (KON.,70)

Gezmezin ortada , oğlum , sokulun bir sap-a-y-a!
Varsa imkânı yarın avdet edin Avrupa'ya. (SAF.,441)

Aşağıdaki örnekte ise sap-a sıfat görevinde
kullanılmaktadır:

Vakt olur pek sap-a yerlerde,bakarsın,dolaşır. (SAF.,69)

Dedemin ayaklanıp yak-a-m-a yapışmak için arkamdan
geldiğine şüphem yok. (KON.,41)

Biraz da geçmeyi ister misin bizim yak-a-y-a?(SAF.,340)

Baktılar ki ödülleri gitti,hem de kes-e-ler-i-n-den gitti
(KON.,55)

Bir çal-a gece,bir çal-a seher aralığı bakan gözlerinde
de ak tebessüm uçuştı. (KON.,16)

Geç-,kal- fiillerinden -a/-e zarf-fiili ile yapılan şu
kalıplaşmış şekiller, saatleri belirtmede kullanılmaktadır.
Zaman zarfıdır.

ikiyi beş geç-e deprem oldu.

Dokuzu yirmi geç-e sinemaya gidildi.

Üçe beş kal-a okulda olursun.

a.6 -a/-e zarf-fiil ekinin çekimli fiil olarak
kullanılışı:

Bilindiği gibi 11. yy. Orta Asya Türk yazı dilindeki
gereklilik , gelecek zaman vb. kipler kuran -ga/-ge eki ,
Eski Anadolu Türkçesi'nde önsesteki ğ-/g- ünsüzünün eriyip
kaybolması ile -a/-e'ye dönmüştür.Bu ses değişikliği ile

geniş zaman, şart, istek ,emir görevlerini de yüklenmiştir¹

Türkiye Türkçesinde istek kipinde bu zarf-fiil eki kullanılmaktadır. Zaten gelecek zamanda da bir istek ifadesi vardır.

Ben de istasyona kadar gidip gel-e-y-im . (YAL.,296)

Bil-e-sin ki , insanın içi rahat olmazsa hayatın zevki yoktur. (YAL.,284)

Sağlığında işi oğluna , hem de en küçük oğluna bırakan bunaktan hayır mı gelir ki Ertuğrul'dan gel-e ! (KON.,252)

Dervişi de karşılıksız nefes etmezse vay gel-e bu dünyanın başına. (KON.,40)

Yolumuzun çizgisinde benlik yoktur ki yıkmak ol-a .
(KON.,11)

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi
Ol-ma-y-a devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi. (Kanunî)

istek kipinin üçüncü şahıs olumlu ve olumsuz çekimi ihtimal, maksat anlamı da taşır. Ol- fiilinin olumlu ve olumsuz çekimleri daha çok bu anlamda kullanılır.Ol-a ve ol-ma-y-a şekilleri "belki,mümkündür ki" anlamlarını karşılayan birer zarf veya bağlama edatı niteliğindedir.öteki fiillerde bu yaygın değildir.

Ben onu seviyorum, ol-a ki o da beni sever.

-alı/-eli ZARF-FİİL EKİ

-alı/-eli zarf-fiil ekinin Eski Türkçedeki şekli, -galı -geli'dir.Batı Türkçesine -alı/eli şeklinde geçmiştir.²

-alı/-eli zarf-fiil eki , esas fiilin hareket başlangıcını bildirmektedir.

1 Z.Korkmaz,Türkçede -acak/-ecek Gelecek Zaman Ekinin Yapısı Üzerine,Ank.Ün.DTCF Der. cilt XVII/1-2,1959 s.159-165.

2 -galı/-geli eki 1)"-mek için" anlamında ,Eski Türkçe (Gabain,1988-Akalın,121),Karahanlı Türkçesi (Mansuroğlu,1979-Akalın,171)ve Harezmi Türkçesinde (Eckmann,1979-Akalın,210); 2)"-mek üzere" anlamında, Eski Türkçe (Gabain,a.e.,86) ve Karahanlı Türkçesinde (Mansuroğlu,a.e.,171); 3)"-den beri" anlamında , Eski Türkçe (Gabain,a.e,121),Karahanlı Türkçesi (Mansuroğlu,a.e.,171), Harezmi (Eckmann,a.e,210),Kıpçak (Pritsak,1979-Akalın,128)ve Çagatay (Eckmann,a.e,252) sahalarında 4)"iktidar" ifadesi ile de Eski Türkçede (Gabain,a.g.e. s.86) kullanılmıştır.

a.1."-den beri,-diğından beri" mânâsında hareket başlan-
gıcı ifade eden zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Neyse, kedi ol-a-lı bir fare tuttun. (B.S,67)

Buraya gel-eli kıyafet ve tavırlarımı nasıl
değiştirdiğimi gördün. (B.S.,90)

Analığın öl-eli ne kadar oldu ? (B.s.,16)

-Yok canım , vazgeçer elbette , bu gerçek mi deli ?
-Bilemem , korkuyorum kız beni ikaz ed-eli .(SAF.,436)

Ne iptilâ! Ne musibet ! Cihan cihan ol-alı ,
Bu ıstırabı eminim ki çekmiş olmamalı. (SAF.,340)

Yol ayırımını geç-eli bir ok atımı ya olmuş ya
olmamıştı. (KON.,223)

Çok oldu mu çık-alı ? (YAL.,336)

Gözümde kalmamış o eski ışık,
Onlar gör-me-y-eli ben ne olmuşum ? (Z.K.,21)

a.2.Bu ifadesi dolayısıyla -alı/-eli zarf-fiili sonuna
bir çok defa "beri" edatını da almakta ve edatı alırken de
zarf-fiil için normal olmadığı halde ayrılma hali şekline de
geçmektedir. Bazen ayrılma hâl ekini aldığımda Eski Anadolu
Türkçesi ve Osmanlıcada olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de bu
zarf-fiil ekinin son ünlüsünün düşürüldüğü görülmektedir.

Osman, Yunus'u yanibaşında gör-eli beri hep onun hiç
şaşmayan seher sükûnetine alıştığından şaşırılmış olmasını
yadırgadı. (KON.,102)

Dülger, ormana dal-alı beri pek az göründü ortalıkta.
(KON.,122)

Bileyici gid-eli-den nice sonra "ömrün artsın hay yan
oğlan" diye seslendi. (KON.,70)

Ne gelenden haberim var,ne gidenden haberim,
Serseri-güne gel-el-den beri sersem gezerim. (SAF.,164)

b.Yine "süre,zaman" ifadesi dolayısıyla bu zarf-fiilin
"gel-dim gel-eli" şeklindeki kullanılışı da görülmektedir.
Görülen geçmiş zamanın bütün kişilerle çekilmiş fiillerle
kullanılan şekilleri vardır.Zaman başlangıcı işaret eder,
mübalâğalı bir ifade vardır.

Ben sev-dim sev-eli böyle sessizim,
Sıcacık bir gülüş, bir bakış yeter. (Z.K,37)

Gülümsemeye de üşeniyorum
Ben -zaten- böyleydim ol-dum ol-alı . (A.N.A.,206)

Kılıçlarla kılıççı meselesi ortaya çık-tı çık-alı yine gülmüyordu Rahman'ın yüzü. (KON.,233)

Bil-dim bil-eli öyledir. (YAL.,64)

-arak/-erek ZARF FİİL EKİ

-arak/-erek zarf-fiil eki , -a/-e zarf-fiil ekinin "-rak/-rek" ekiyle genişletilmiş şekli olduğu görüşü dilciler arasında yaygındır. Bu şekil Batı Türkçesinde grülen bir zarf-fiil şeklidir. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlıcaya geçiş döneminde ortaya çıkmış ve aynı nitelikteki -u/-ü , -a/-e , -uban/-üben gibi zarf-fiil eklerinin yerini almıştır. Asıl fiilden "daha önce" veya onunla "aynı zamanda" yapılan bir işi yahut fiildeki hareketin "tarzını" gösteren bir zarf-fiil ekidir. Ekin ortaya çıktığı ilk devrelerde -u/-ü zarf-fiil ekinden yine -rak/-rek ile genişletilmiş -arak/-erek şekilleri de yaygın olarak kullanılmıştır.

Z. Korkmaz -arak/-erek zarf-fiil ekini <-ar+ok/-er+ök şeklinde bir geniş zaman isim fiili ile ok/ök edatının kaynaşmasından oluştuğunu ortaya koymaktadır.¹ Türkiye Türkçesin de en geniş ölçüde kullanılan zarf fiil eklerindedir.

a.1 "-mak suretiyle" anlamında Tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

ilim gerçeği böl-erek anlamaya çalışan sınırlı olmağa mahkûm bir tecessüs. (B.Ü.,93)

Bir tepede, başı minarelerin hizasında, sert bir rüzgâra karşı dîmdik dur-arak , dîmdik ve yapayalnız kalmak.

(B.T.R.,75)

Galiba pek canı yokmuş ki yuvarlandı leşi...

Asıl itler gerideymiş, koş-arak dördü, beşi

Ansızın serdiler evladımı karşımda yele. (SAF.,429)

Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker !

Gökten ecdad in-erek öpse o pak alını, değer. (SAF.,426)

Sevmek sessizliktedir yiğit, bağır-arak sevilmez,
görün-erek de sevilmez. (KON.,100)

Ağlarınız hiçkır-arak hatırana... (A.N.A.,237)

Avrupalı dostları, acı-y-arak baktılar ihtiyara ve kulağına "sen biraz gelişmişsin" diye fisıldadılar. (B.Ü.,25)

Genç kuşaklar, Batının bit pazarlarından ithal edilmiş bu hazır elbiselere küçümse-y-erek bakıyor. (B.Ü.,27)

1 Z. Korkmaz, "Türkçedeki -arak/-erek Zarf-fiil Ekinin Yapısı Üzerine", İKAE., Yay. (R.R. Arat için-Armağan), Ank. 1966, s. 331-335.

Sarkılar söyle-y-erek ve bağır-arak çıktılar.(BTR.,106)

Saçlarından şiddetle birkaç tel kopar-arak defterinin içine koydu. (BTR.,133)

Gözlerden gelen intiba, müphem ışıklar gibi titre-y-erek dağılmıştı. (BTR.,37)

a.2."-ınca, -dığı zaman" anlamlarında zamandaşlık ifade eden zaman zarfı olarak kullanılışı:

Nice yıl, cedlerimiz kökleş-erek bir yerde,
Manevi varlığının resmini çizmiş havaya. (K.G.K.,51)

Dört asırdır in-erek câmie nûr üstüne nûr
Yerde bulmuş yaşayanlar da ölenler de huzur. (K.G.K,50)

Nice günler bak-arak dalgalara
Dediler:"uğradı Leyla nazara" ! (K.G.K.,150)

Art-arak gönlümün aydınlığı her saniyede
Bir mehabetli sabah oldu Süleymaniye'de. (K.G.K.,9)

a.3."Yavaş yavaş, tedricen, gittikçe artan" anlamında zaman zarfı olarak kullanılışı:

Dut yemiş bülbüle dönmüş , gid-erek kahrından.(SAF.,440)

b. -arak/-erek zarf-fiilleri bağlama zarf-fiil fonksiyonu ile yüklemi oldukları iç cümleyi basitçe temel cümlenin yüklemine bağlı kılarlar.

Besim'i telefon ile ara-y-arak ona dün geceki imalarının ciddi olup olmadığını sordu. (YAL.,274)

Birçok da borç bırak-arak ayrılmış.

Sandığı kırıp parayı al-arak kaçımlar.

Sözümü kırma-y-arak kaldı.

Onun hatırasından uzaklaş-arak büsbütün başka şeyler düşündükten sonra onu tekrar hatırlayınca birden bire yabancılaştığımı duyuyorum.

Üç kişi otomobile atla-y-arak Beyoğluna çıktılar.
(BTR.,106)

Küçük dolabın üstündeki gazeteyi al-arak yüzüne sallamak istemişti. (BTR.,23)

Oraya bir mektup yaz-arak randevü tayin etmemi istiyor.
(BTR.,40)

Nihayet otomobile atla-y-arak geldim. (BTR.,99)

c. Zarf-fiillerin hâl eklerini alması normal olmadığı halde -arak/-erek zarf-fiilinin ayrılma hâl eki ile uzatılmış şekilleri halk dilinde yaygındır. Yazı dilinde de örneklerine rastladık.

Tek tek bas-arak-tan , bâde süz-erek-ten
inci diz-erek-ten gel yârim gel ağan. (Türkü)

Hâlâ görünmüyor di-y-erek-ten sabırsızım. (K.G.K.,68)

Yine havayı fişekler,
Fışkır-arak-tan yanmada. (A.N.A.,194)

Başı bir omuzuna doğru ha düştüm ha düşüyorum
di-y-erek-ten oturmaktaydı. (KON.,171)

d. Aşağıdaki örnek -arak/-erek zarf-fiil ekinin -lık/-lik isimden isim yapma ekini aldığını gösteren çok ilginç bir kullanım halindedir.

Osman Bey, Rahman'ın selamlama usulünden çok selamlamanın içtenliğini, sev-erek-lik-i-n-i farketmişti. (KON.,144)

e. Ol-arak zarf-fiilli bir çok isim ve sıfatlarla birleşerek kullanılmaktadır.

Avrupalı dostları lütufkârdılar, karşılık ol-arak biraz "ihânet" istiyorlardı sadece. (B.Ü.,48)

Bir tanemizi al ve giyin ve öbür kapıdan başka bir insan ol-arak çık. (H.,51)

Ve göz kapaklarının arkasında eski vatan
Bizim diyar ol-arak kaldı tâ kıyamete dek. (K.G.K.,79)

Türkiye Türkçesinde -arak/-erek zarf-fiil ekinin olumsuzu için nazarî olarak -ma-y-arak/-me-y-erek şekli var ise de , bu şekil gerçekte pek yürürlükte değildir. Çoklukla -madan/-meden ve -maksızın/-meksizin ekleri kullanılmaktadır¹ incelediğimiz metinlerde çok seyrek de olsa örneklerini tesbit ettik.

Gözlerinin görmek iste-me-y-erek baktığı belliydi. (BTR.,17)

Coşkun maziye hayretle ve inan-ma-y-arak baktım. (BTR.,57)

Çıktığım yolda, bugün, yelken açık, yapayalnız
Gözlerin arkaya çevril-me-y-erek, pervasız. (K.G.K.,97)

Nesim'in kızı, şezlongun gevşetici rahatlığından iste-me-y-erek sıyrılmıştı. (BÖL.,10)

¹ Z.Korkmaz, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, c. I, Ank, 1995, s. 128-132.

Bir kaç kahkaha ile, birkaç buse arasında farkına
vara-ma-y-arak işlediği hatanın vahametini o gün anladı.
(K.KON.,75)

-ı/-i , -u/-ü ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Batı Türkçesinin her döneminde görülmekte olan bu zarf-fiil, tarihî devrelerde hem tek başına hem de tekrarlı olarak kullanılıyordu. Bugün Türkiye Türkçesinde tek başına tasvir fiili bünyesinde bulunmakta tekrarlı şekline ise -ağızlar hariç- hiç rastlanmamaktadır. İncelediğimiz metinlerde kalıplaşarak edat, isim, sıfat ve zarf olmuş örnekleri bol bol tespit ettik.

a. Birleşik fiillerin kullanımında:

a.1 "vermek" yardımcı fiili ile çabukluk ifadeli tasvir fiili oluşturmaktadır:

Kafa bitmiş demek artık , çek-i-ver kuyruğunu!(SAF.,435)

Nasıl oldu bilmem bir gün,
Tütünün dumanını savururcasına
Ver-i-verdi son nefesin. (A.N.A.,204)

Gönlünü ve ümitlerini bağladığı gençlik, onu da kitabı
ile beraber nisyanın karanlık dehlizine it-i-verdi .(B.Ü.,41)

Bir akşam uyudu,
Uyan-ma-y-ı-verdi (O.V.,46)

Bu kullanılış zarf-fiilin beklenmedik bir olumsuz gelişmesini anlatır.

Ve yarattığı dünya ile göç-ü-verdi :gurupla biten bir
safak. (B.Ü.,41)

İstanbul'un öyledir baharı,
Bir aşk ol-u-verdi aşinalık. (K.G.K.,136)

a.2 "durmak,bilmek,vermek" gibi tasvir fiiller kadar yaygın olmamakla beraber örneğine az rastladığımız "koymak" tasvir fiili de incelediğimiz metinlerde tespit edilmiştir:

Baharı yollamak yollara,
Al-ı-koymak bir nisanın tadını. (A.N.A.,55)

b. Kalıplaşmış edat olarak kullanılışı:

Dahi

Bugün Türkiye Türkçesinde sadece bağlama edatı ve kuvvetlendirme edatı olarak görüldüğü halde, tarihi devrelerde hem bu şekilde, hem sıfat ve zarf hem de çekim edatı olarak kullanılmıştır. "tak-ı" zarf fiilinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır.¹

Türkiye Türkçesinde "dahi"nin kullanılışı artık azalmaktadır. Yerini "bile" ve "da/de" almaktadır.

Bir tek kişi iyilik ve güzellikle meşgul olsa dahi evler şehirler, milletler büyük bir saadette şadumân olurlar. (M.N. Kol.183)

Ayrı "-den uzak"

"ayır-Çadır-" fiilinin "-u" zarf fiil ekli şeklinden kalıplaşmıştır. Bugün "ayrı" olup isim, sıfat, zarf ve "-dan uzak" anlamında çekim edatı olarak kullanılmıştır. (Hacıeminoğlu, 1984, 11)

a) isimlerin ve zamirlerin ayrılma hali ile kullanılır.

Senden ayr-ı kalamam.

b) Durum zarfı olarak kullanılışı:

Necile o zaman Nail Bey'den boşanmamıştı ama ayr-ı yaşıyordu. (YAL., 291)

Önündeki camlı bölmelerin karanlık köşesinde bir kadınla ayr-ı oturuyor. (BTR., 58)

Belli her uzvu için ayr-ı çalışmış hilkat. (SAF., 431)

c) Sıfat olarak kullanılışı:

Yüzlerce bin ayr-ı ömrü yüz kere bin ayr-ı zahmeti ömür bileceksin. (KON., 296)

Öbür dünya bu dünyadan değil, hem hiç değil, ayr-ı
(SAF., 315)

Bu iki kişinin bir arada ve ayr-ı ayr-ı yalnız kalması demektir ki cemiyetten gelecek imdadında kıymeti sifıra indiği için en ümitsiz yalnızlıktır. (BTR., 171)

1 Bu edat aslı şekliyle Eski Türkçe (Caferoğlu, 1968, 221; Ergin, 1972, 357), Karahanlı (Mansuroğlu, 1979-Akalın, 179), Harezmi (Eckmann, 1979-Akalın, 220), Kıpçak (Hacıeminoğlu, 1984, 239); "tağı" şekliyle Kıpçak, Çağatay ve Batı Türkçesiyle kullanılmıştır.

beri "-den beri,-den itibaren"

Bir-"vermek" fiilinden teşkil edilmiş bir zarf fiil olma ihtimali kuvvetlidir.M.Ergin'e göre zarf fiildir.¹ Gabain, isim soylu çekim edatı olarak saymış.² Brockelman'a göre de isim menşelidir.³ Bugün Türkiye Türkçesinde hem çekim edatı hem zarf hem de isim olarak kullanılmaktadır.

a)Ayrılma hâl ekli isim unsurunu,bir zaman zarfı olarak fiile bağlar:

Uzun zamanlardan ber-i nasıl aldanabildin?(YAL.,250)

Dört aydan ber-i nişanlısından ayrı(YAL.,4)

Aylardan ber-i hasretini çektiği en güzel uykuyu uyuyacaktı(YAL.,150)

Bir hayalet gibi dünya güzeli, girdiğinden ber-i rüyalarına(KGK.,115)

Senelerden ber-i rüyada görüp özlediğim
Cedlerin mağfiredet iklimine girmiş gibiyim(KGK.,5)

geri "-den sonra"

Çekim edatı olarak isim ve zamirlerin ayrılma halinden sonra gelir. Aslında yer zarfı olduğu halde, edat durumunda kullanıldığından "sonra" manası ifade ederek zaman zarfı da olur. Eski şekli "gerü" dür."girü",M.Ergin'e göre,gir-ü zarf fiilinin kalıplaşmasıdır.⁴ Mansuroğlu ise daha eski şekil olan "kerü" yü "-ru/-rü" yön ekli kelimelerden saymış, isim menşeli olduğunu söylemiştir.⁵

a.İsimlerin çıkma hali ile: "-den sonra"

Şimden ger-i sen sağ, ben de selâmet.(Şarkı)

b.Yön-yer zarfı olarak da kullanılır.

Annesi iki avucunu yanaklarının üstüne koydu, bir adım ger-i çekildi.(YAL.,143)

Ger-i-y-e dönelim.(YAL.,143)

Aşağıdaki örnek ise cümlelerin yüklemi durumundadır.
Çin'de, Mançurya'da din bir görenek,başka değil
Müslüman unsuru gayet ger-i ,gayet cahil.(SAF.,169)

1 M.Ergin,a.g.e.,s.372.

2 A.Von Gabain,a.g.e.,çev.M.Akalin,s.99.

3 N.Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.14.

4 M.Ergin,a.g.e.,s.372.

5 M.Mansuroğlu,a.g.e.,çev.M.Akalin,s.154.

doğru

"Doğru" yön bildiren bir kelime olup isim,sıfat,zarf,ve çekim edatı olarak karşımıza çıkmaktadır.Kelimenin teşekkül tarzı hakkında çeşitli görüşler vardır. Brockelmann bunu togur- fiilinin zarf fiil şekli olarak kabul etmektedir. J. Deny ise tigrü edatının kalınlaşması neticesinde ortaya çıktığını söyler. Bizce Brockelmann'ın izah şekli makuldür.¹

a)İsimlerin yönelme hali ile:

Yüzünü Ferid'e doğur-u uzatan kadın yatağın içinde doğrulup oturdu.(M.N.Kol.,29)

iskeleye doğur-u baktım.(YAL.,13)

Vücudu kenara doğur-u sarkıyordu.(BTR.,66)

Sokak kapısına doğur-u gidiyordu.(BTK.,27)

Doktor etrafına bakındı ve masaya doğur-u yürüdü.(YAL.,62)

O,ağaçlar arasından,ormanın derinliklerine doğur-u kaçmağa başladı.(BTR.,125)

b)Cihet bildiren sözlerle:

ileri doğur-u uzattığı bacakları gerilmiş ve sertleşmişti.(YAL.,222)

Çocuk soldan sağa doğur-u vücudunu çevirirken, pencereden gelen aydınlık istikametinde gözlerini sımsıkı yumdu.(YAL.,63)

Vücudu öne doğur-u bükülerek sallanmış,sonra biraz dikçe durmuştu.(YAL.,209)

Öne doğur-u bükülmüş dar ve düşük omuzlarının üstünde, ağır ve sağlam teşekkülüyle bu baş,iğreti duruyor.(BTR.,84)

c)iyelik ekli sözlerle:

Samim kardeşine doğur-u döndü.(YAL.,19)

Yemek odasına doğur-u yürüdü.(YAL.,224)

d)Zamirlerin yönelme hali ile:

Annesi iki yumruğunu sıkarak ona doğur-u eğildi.(YAL.24)

Beyaz gömleklili adam ona doğur-u ağır ağır gelmişti.(BTR.,66)

1 N.Hacıeminoğlu,a.g.e.,s.97.

Cevaplama edatı olarak da kullanıldığını örneklerimizle tespit ettik.

Çevirme bahsi, birader, yılan hikayesine!
Tenezzüh etmeye çıktık, unutma...

-Doğur-u , evet! (SAF., 336)

Değil mi Meral, yanlış mı?
Doğur-u, doğur-u .Yine haklı olacaktı Samim. (YAL., 229)

Durum zarfı olarak da kullanılmaktadır.

O, doğur-u söylemiş ama, ben eğri anlamışım. (SAF., 330)

Bir sır taşımaya muktedir misiniz, doğur-u söyleyiniz. (BTR., 111)

Evlenmemizi hiç doğur-u bulmuyor, biliyorsun ki ben de doğur-u bulmuyorum. (YAL., 173)

Daha rahatsın daha iyisin çünkü. Değil mi? Doğur-u söyle. (YAL., 101)

Ben demin buranın dosdoğur-u oraya gittim. (YAL., 115)

Seyircinin ruhuna doğur-u-dan doğur-u-y-a gizli bir dünyanın rüzgarı girer. (BTR., 108)

Kalıplaşmış isim olarak da kullanılan bu yapı, aşağıdaki örneklerde yüklem görevini üstlenmiştir.

Söylediklerimin aksi de aynı derecede doğur-u-dur . (BTR., 125)

Kabul et ki aç adam, Selmin macerası doğur-u-dur . (YAL., 102)

İki arkadaşım vardı ki biri doğur-u söylemesini, öteki de yalan söylemesini bilmezdi. (YAL., 192)

Yukarıdaki örnekte birleşik fiilin isim unsurunu oluşturmuş olduğunu görmekteyiz.

dolayı "sebebiyle, vesilesiyle"

Eski Türkçeden beri kullanılagelen ötrü'nün mukabili olarak, Batı Türkçesinde yaygın kullanılışı olan bir çekim ve bağlama edatıdır.

tola->dola- fiilinin zarf-fiil şeklidir. Sebep bildiren zarf tümleci görevini üstlenir.

a)İsim ve zamirlerin çıkma hâli ile:

Maddi ve manevi kusurlarını göremediğinden dola-y-ı hayal kuvvetine dayanarak "ideal" şekline sokardı.(BS.,47)

Evet oğlum,Hoca sevmezdi,bilirdim sarayı;
Ama sövmezdi de hoşlanmadığından dola-y-ı .(SAF.,402)

Neden dola-y-ı gücendin?
Sizden dola-y-ı bazı şeyler sordu.

"Dolayı" edatı başına taklidi bir yapı olarak zarf grevinde de karşımıza çıkmaktadır."her yandan" anlamındadır.

Rahman dersin sanki değirmenin su çarkı,el kol
firdola-y-ı dönmede.(KON.,54)

Nuran kurumuş çınarı muhafaza için etrafına çekilen
parmaklığa,Yesari yazısıyla firdola-y-ı yazılan bu çınarın
hikayesine bayıldı.(H.,171)

İsim gibi düşünülerek 3.şahıs iyelik ekini ve ile
edatını alarak "dolayısıyla" şeklinde "doğrudan doğruya
değil de konunun çevresinde dolaşarak" anlamını kazanmış
şekilleri de kullanılmaktadır. Bağlama edatıdır.

Büyükannemi hatırlıyorum,
Dola-y-ı-sı-y-le çocukluğum,(Otuzbeş yaş,61)

karşı "-e karşı,-e doğru"

Çekim edatı olarak Kaşgarlı'dan itibaren kullanılmaya
başlanmıştır.Yapı bakımından karış- fiilinden yapılmış bir
zarf-fiil olma ihtimali çok kuvvetlidir.¹

a)İsimlerin yönelme hali ile:

İnsan ya geleneklere karış-ı koyup açık ve cesur
yaşamalı,yahut inandığı kıymetler varsa,onlar için fedakarlık
yapmalı.(YAL.,290)

Sabaha karış-ı tükenmiş mecali yavrucuğun.(SAF.,148)

Mefaret kızına karış-ı şimdi ne kadar
yumuşaktı.(YAL.,76)

Utanmadan yüzüme karış-ı : "sen onu hiç bir zaman
öğrenemeyeceksin!" diyor.(YAL.,86)

1 Z.Korkmaz,"Türkçede Eklerin Kullanılış Şekil-
leri ve Ek Kalıplaşması Olayları",Ank.,1969,s.65.

b) Zamirlerin yönelme hali ile:

Ona karış-ı bu alâkanın devamından da utanıyordu.(YAL.,197)

Bunun kendime karış-ı bir ispatı var.(YAL.,178)

Kalıplaşmış isim olarak da kullanıldığından birleşik fiillerin isim unsuru şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Döverdiler bizi her gün de karış-ı koymazdık.(SAF.,123)

Ne kafam kaldı dayaktan,ne gözüm,hep şişti,
Karış-ı koysaydım eğer mutlak işim bitmişti.(SAF.,127)

Karış-ı durulmaz,cereyan sine-çâk...
Varsa duranlar olur elbet helâk.(SAF.,303)

Aşağıdaki örneklerde ise isim çekim eklerini alarak kalıplaşmış isim olarak kullanılmıştır.

Karış-ı-n-a müstakbeli dikmiş Hüdâ,
Görmeğe,lakin daha yok niyetin!(SAF.,304)

Ansızın serdiler evlâdımı karış-ı-m-da yere.(SAF.,429)

Karış-ı sıradaki odaların karanlıkta bile parlayan beyaz yağlı boya kapılarına baktı.(YAL.,88)

Yukarıdaki örnekte ise ismin önüne gelerek sıfat olmuştur.

ötrü, ötürü "-den dolayı"

Ötür- " geçirmek " fiilinin -ü'lü zarf-fiilinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış,orta hece ünlüsünün düşmesiyle kısalmış şeklidir.Türkiye Türkçesinde ötürü şeklindedir. Genellikle "bundan ötürü" şeklinde kalıplaşmış olarak kullanılır.

Ayrılma hâl ekli isim ve zamir unsurunu sebep ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlar.

Çok meşguldüm,bundan ötür-ü gelemedim.

Hocamı uzun zamandan beri ziyaret edemiyorum,bundan ötür-ü bana kırılmıştır.

Sanma ki derdim güneşten ötür-ü .(OV.,48)

c. Kalıplaşmış isim ve sıfat olarak kullanılışı:

Türkiye Türkçesinde -ı/-i,-u/-ü zarf-fiil ekiyle

yapılmış görünen ve yapan, olan veya yapılan çeşitli nesnelere karşılayan bir çok isim vardır.

Fakat bu çeşit isimlerin büyük bir kısmında bu ek, aslı olmayıp Eski Türkçedeki -ğ ve -g fiilden isim yapma ekinin Batı Türkçesinde düşmesi yüzünden yardımcı sesin, fiilden isim yapma eki haline gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde bu düşüşün izleri açıktır:

bil-i-g > bil-ü

sev-i-g > sev-ü

Eski -ğ/-g'li şekilden gelmeyen misaller ise -ı/-i,-u/-ü ekinin fiilden isim yapma eki benliğini kazanmasından sonra teşkil edilmiş yeni kelimelerdir. Bunların içinde zarf-fiil şeklinin kalıplaşması ile isim haline geçmiş olanlar da vardır.¹

Yağ kazanlarla durur, tart-ı-sı yok, ölç-ü-sü hiç. (SAF., 386)

Bir ufak ölç-ü , dedim... Buldu nihayet bakkal. (SAF., 435)

Yuvarlanan taşlar; toprak, ağaç kökü, çal-ı çarp-ı söküp sürüklüyordu. (KON., 172)

Ölmüş, yaz-ı-da yabanda kalmış. (KON., 216)

Aynı çat-ı altında başka birinin yatmasına bile tahammül etmiyordu. (BTR., 75)

irili ufaklı yumur-u kökleri, sarmısakları, soğanları parmaklarıyla tartıp uygun gördüklerini ayırdı. (KON., 69)

Ne kok-u duyuyor, ne de gülün rengini görüyordu. (YAL., 65)

Mide bulantıları, ağır-ı-lar , göğüs tıkanmaları ve hepsini bastıran uyku ihtiyacı. (BTR., 69)

Sür-ü-den ayrılan kuzu dönmüş dolaşmış gelmişti. (H. 130)

Susamış hayvanların, ikinci sıcağında serin kaynaklara sür-ü halinde gidişi. (H. 130)

Veriyor yangını, durmuş da açık sinelere, Sür-ü halinde gezerken sayısız tayyare. (SAF., 426)

Nereden öğrendin bu " ön- sez-i " yi ? (YAL., 237)

Samim, bu yeni Türkçe " ön- sez-i " yi Meral'in ağızından ilk defa duyuyordu. (YAL., 237)

Bu işin getir-i-si götür-ü-sü-n-den daha fazla.

1 M. Ergin, a. g. e., s. 192.

Engelin üstünden çok iyi terbiye edilmiş bir koş-u atı gibi tereddütsüz atladı.(H.,95)

Babası onu öğretmen okuluna da göndermek istememişti ama kon-u komş-u kendisini zorla kandırmışlar.(BKD.,75)

Aşağıdaki örneklerde sıfat olarak kullanıldıklarını görmekteyiz.

Toprak dol-u ,kapalı bir sesi vardı.(BTR.,113)

Sen daima o içi dol-u adamsın.(BTR.,639)

incecik, çapraşık, silintilerle dol-u karmaşık bir yazı.(BTR.,113)

Her yanı tanrıyla dol-u bir görünmezliğin sardığını hissetti.(KON.,73)

Abanmış olduğu bir yamr-ı yumur-u değnekle
Mümâslar çekerek soktu belki yüz şekle!(SAF.,124)

Dülger,kalibin konmasında, eğir-i ağaç kamburlarının yontulmasında biçim veriyordu.(KON.,237)

Aşağıdaki kullanılışlarda ise yüklem görevini üstlenmiştir.

Bütün hayatım böyle gayritabi tesadüflerle dol-u .(BTR.,135)

Açıkgöz mü ararsın ? Dol-u .(SAF.,375)

" Neye boynun bu kadar eğir-i" demişler, deveye.(SAF.,417)

"Dolu" şekli cümle içerisinde kullanımına göre aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi durum zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Karışık bir iş vesselam
Deli dol-u yazar kalem.(OV.,113)

Bugün öyle dol-u-y-a konuştum ki bir kere de boş konuşabilirim.(KON.,148)

Annesi kızının bileğini daha sık-ı tutarak kendisine doğru çekti.(YAL.96)

Dalaman'a sık-ı sarıl.(KON.,221)

Mehmet Ali'nin annesi en-i kon-u topallıyor.(YAB.,15)

Eni konu kalıplaşmış durum zarfı olarak "bayağı"

anlamında kullanılmaktadır.

Beni, uzun uzad-ı-y-a süzdükten sonra dişsiz ağzının içinde bir homurtu halini alan şu sözleri geveledi.(YAB.,42)

Süreklilik ifade eden kalıplaşmış bir durum zarfı olan "uzun uzadıya" tekrar grubu şeklinde görülmektedir. Zarf-fiillere isim hâl eklerinden yönelme ekini almış istisna örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki şekillerin -l-’li fiil gövdelerinden -ı,-i,-u,-ü ekleriyle yapıldığı anlaşılmaktadır.Fiilden yapılmış ismi andırmaktadır. Bu isimlerin mânâları da fiil kökünden değil, fiil gövdesinden yapıldıklarını göstermektedir.Fiillerin pasif gövdelerine getirilerek geçmiş zaman sıfat-fiili anlamını taşıyan bu şekiller, Eski Türkçede fiilden isim olan -ğ/-g ile isimden isim olan -lığ/-lig şekillerinin kalıntılarıdır. kur-u-ğ-luğ "kurulmuş", ört-ü-g-lüg "örtülmüş" gibi.Fiilden yapılmış isimlerde fiil,hareket ifadesi vardır.

Bir yığın esvap,keçe,kilim esvap kazanlarında,kocaman, kaygan esvap taşlarında yığıl-ı duruyor.(KON.,140)

Bir ara boş boş bakındı,gözleri hamzacığa takıl-ı kaldı.(KON.,145)

iki elinin ihtilaç halinde bulunan parmakları dondu ve beyaz çengeller halinde boşlukta asıl-ı kaldı.(BTR,130)

Deminden beri geril-i davul derisinden farksız bulduğu, ha patladım ha patlayacağım diyen gece...(KON.,63)

Kolunu tutarak onun yastığa gömül-ü yüzünü görmek istedim.(YAL.,62)

Yumul-u gözleri karanlıkların derinliklerindeydi.(KON.,139)

-dıkça/-dikçe ZARF-FİİL EKİ

-dık/-dik isim fiil eki ile -çe/-ça eşitlik ekinin birleşmesiyle meydana gelen bu zarf-fiil eki bugün,Türkiye Türkçesinde görülmekle birlikte tarihî devrelerdeki yaygınlığı bilhassa iyelik ekli şekilleri yoktur.Fiil tabanlarına ünlü ve ünsüz uyumuna göre -dukça/-dükçe, -tıkça/-tikçe, -tukça/-tükçe şekilleri de kullanılmaktadır.

Şu fonksiyonlarla kullanıldığı tespit edilmiştir:

a.1." -dığı sürece " anlamında bağlandığı fiil hareketinin zarf-fil hareketi sürdüğü sürece devam ettiğini ifade eden zaman zarfı durumundadır.

Dünyalar dur-dukça bu kadar ölü,
Değme mezarlıkta birikmez artık.(ANA.,168)

Sürekli sevgiyi duy-dukça anne topraktan
içimde korku nedir kalmıyor yok olmaktan.(KGK.,102)
Ömrü ol-dukça yürür her yolcu,(KGK.,122)

a.2.-ınca ,...-dığı zaman " anlamlarında bağlandığı fiil hareketinin zarf-fiil hareketi ile aynı zamanda gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı durumunda kullanılmaktadır.

Her adım at-tıkça yeni bir sahada ilerlediğimi
sanıyordum.(BTR.,205)

Dalgalarla yıkanan bir kaya gibi,onların üstünden
geçtiğini duy-dukça mesuttur.(H.,1329)

iftihar etmeli gör-dükçe bu gürbüz nesli.(SAF.,439)

Ağları silkele-dikçe
Deniz gelecek eline pul pul.(OV.,139)

Gülmekten katılırdı oku-dukça
Bense bugünmüş gibi utanırım
O mektupları hatırla-dıkça .(OV.,128)

Hani tarihi sorul-dukça ,mefahir söyler,
Kahramanlar yetişen toprağı zengin köyler.(SAF.,380)

Eskiden zurnalar öt-tükçe feza inlerdi.(SAF.,385)

Lokanta keyfine amade, iste-dikçe yanaş.(SAF.,334)

Dalgalan-dıkça içinden taşan, iman denizi
Dökülen hisleri gör: incilerin en temizini.(SAF.,430)
Yaşayan her fani,
Yaşayan ruh özler,
Her sıkıl-dıkça arar,
Dar hayatında ya dost ufku,ya canan ufku.(KGK.,95)

a.3."-dığı sürece" anlamında bağlandığı fiil hareketini zarf-fiil hareketi sürdüğü sürece arttığını ifade eden zaman zarfı olarak kullanılmıştır.

Ömrüm ol-dukça gönül tahtıma keyfince kurul!(KGK.,21)

İstanbul manzaralarıyla eski musikimiz birleşiyor,sesten
hayalden bir harita git-tikçe büyüyordu.(H.,152)

Ölüler dini değil,sen de bilirsin ki bu din
Diri doğmuş,duracak dip diri, dur-dukça zemin.(SAF.,418)

Şiire aksettirebilseydin eğer,dinlerdin,

Yüz fetih şiiri okun-dukça ,çelik tellerden.(KGK.,39)

Yıldızlar ülkesinde açıl-dıkça yükseğe
Başlar hayal edindiği alem görünmeğe.(KGK.,98)

Sizin gibiler ise dol-dukça boşalan insanlarsınız.
(KON.,272)

Sustuk sabırla herşeyi söylettiler bize
Sev-dıkçe ,nefret etmeyi öğretiler bize.(BTA.,174)

Tespihin taneleri gibi havaya dizili ışıklar ben
sendele-dıkçe ,sallanıyolar.(BTR.,91)

b. Tekrarlanan fiil tabanlarından birincisine gelerek ikincisine aşırılık, abartı ve devamlılık anlamı katan durum zarfı halinde kullanılmaktadır.

Kendi balçığının çamurunda bat-tıkça batmışsın.(KON.,52)

Nereye düştüğünü bilmediği öğseğisimin yanar ucu
kömürleşmeğe yüz tutmuş sığağını sakla-dıkça saklıyordu.
(KON.,62)

Hele Rahman'ın babasının cesedini taşımış olması
Bileyici'yi yor-dukça yoruyordu.(KON.,264)

Hüsrân yine biçârenin âmâlini sardı;
âtisi nigâhında karar-dıkça karardı.(SAF.S.301)

Kimi sarmayla çevirsem diye sar-dıkça sarar;
Kimi küçük düşünür,atmak için fırsat arar.(SAF.,386)

c. "Gittikçe" zarf-fiili kalıplaşmış zarf olarak, fiilin zamanla artıp eksildiğini, yavaşlayıp hızlandığını anlatmak için kullanılır.

"Gittikçe ve oldukça" şekilleri bugün zarf-fiil özelliklerini ve ol-, git- fiilleri ile olan anlam bağlarını kaybetmiş kelimelerdir."Yavaş yavaş, tedricen " anlamında bir zaman zarfı haline gelmiştir.¹

Yüzü git-tikçe daha fazla buruşuyordu. (YAL.,345)

Yazı git-tikçe daha okunaksız. (YAL.,349)

Git-tikçe kabalaşıyor,tavrına bir külhanbeyi bıçkınllığı geliyordu.(K.KON.,78)

Şu frenk erkeklerinin nezaketine,zarafetine git-tikçe daha ziyade hayran kalıyorum.(K.KON.,76)

1 Z.Korkmaz,"Türk Dilinde -ça eki ve Bu Ek ile Yapılan isim teşkilleri Üzerine Bir Deneme"TDÜA,c. I,Ank.1995,s.12-84.

itiraz cesaretini git-tikçe kaybeden Besim sordu. (YAL.,71)

Artık enginleşince mâvi sükün,
Artıyor gökyüzünde yıldızlar...
Gece git-tikçe başka hâl alıyor. (KGK.,64)

O kararsızlık,o sıkıntı git-tikçe' iğini karartmaya başlamıştı. (YAL.,227)

Git-tikçe derinleşir saatler, (KGK.,56)

d."Oldukça" zarf-fiili de "epeyce,bir hayli" anlamıyla zarf-fiil görevinden sıyrılarak kalıplaşmış durum zarfı olmuştur.

Bu ol-dukça güçtür, büyük gayret sarfederseniz, başarirsiniz. (BTR.,43)

Galiba ol-dukça da konuşkan... (BS.,18)

Ol-dukça yorulmuşlar da. (BTR.,42)

Otomobil ol-dukça süratli gidiyor. (BTR.,78)

Ol-dukça güzel söyler.

e.-dikça/-dikçe zarf-fiilinin olumsuz şekillerinde "-madiği takdirde, -mayınca" anlamlarında şart ifadesi sezilir, temel cümlenin yüklemi de olumsuz olur.

istanbul'u tanı-ma-dikça kendimizi bulamayız. (H.,153)

Kızın, fevkalade bir sebep ol-ma-dikça onun odasına gelmesi mümkün değildi. (YAL.,265)

Kutuplar arasında âhenk kurul-ma-dikça insanlığın istikbali tehlikelidir. (BÜ.,104)

Bu kafayı değiştir-me-dikçe işin düzelmez.

Çevre değiş-me-dikçe ,insanın değişmesine imkân yok. (YAB.,22)

-ınca/-ince ZARF-FİİL EKİ

Eski Türkçede görülen "-gınca/-gince" zarf-fiil eki (Gabain,1988-Akalın,87)'nden başta ünsüz düşmesiyle gelişen "-ınca/-ince" zarf-fiil eki, Batı Türkçesinin ilk devrelerinden beri görülmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde "-ınca/-ince,-unca/-ünce" şeklinde kullanılmaktadır.

Bu zarf-fiil eki, Gabain'e göre (Gabain,1979-Akalın,57) "-g/-g" fiilden isim yapma eki,3. şahıs iyelik eki ve eşitlik

ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Biz bu eki -gın/-gin fiilden isim yapma ekine eşitlik ekinin getirilmesi ile teşkil ettiğini düşünüyoruz. Bu özelliği ile isim-fiil değildir.¹

Bu zarf-fiil eki, şu fonksiyonlarla kullanılmaktadır:

a.1. "-dığı zaman, -dığında" anlamlarında bağlandığı fiil hareketinin, kendi hareketiyle (zarf-fiil) aynı zamanda gerçekleştiğini (zamandaşlık) ifade eden "zaman zarfı" durumundadır.

Öl-ünce , ülkede bir muhteşem güneş battı. (KGK., 41)

"Daral-ınca ben varım
Rahat ol sen!" dersiniz. (ZK., 42)

Işığın altına gel-ince menevşeleri gözleriyle de sevmek istedi. (HT., 312)

Kitap, beraber yaşar sizinle, beraber büyür; Gazete, okun-unca biter. (BÜ., 29)

Öl-ünce kirlerimizden temizlenir
Öl-ünce biz de iyi adam oluruz. (OV., 89)

Mefkureler âleminde ol-unca kıtlık
Kafaların içerisinde başlar çıtıtlık. (YS., 21)

Beklediği çocuk yerine babasının yanında başı örtülü bir kadın gör-ünce mihlanıp kaldı. (BS., 19)

Gözlerden uzaklaş-ınca dünya
Bin bir geceden birinde güya
Başlar rüya içinde rüya. (KGK., 56)

in-ince zamana sisli bir gölge,
Sallanır sanırım uzaktan bir kol. (ZK., 10)

Artık çekil-ince söz ve sazdan
Ömrüm iç-Erenköyünde geçsin. (KGK., 56)

a.2. Olumsuz şekli "-madığı takdirde, -madıkça" anlamlarında şart ifadesiyle fiile bağlanmaktadır.

Dereyi gör-me-y-ince paçayı sıvama. (ATASÖZÜ)

a.3. Olumsuz şekli "-madığı için" anlamında sebep ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Sizi gör-me-y-ince pek üzüldü.

1 -gınca/-ginçe, Karahanlı (Caferoğlu, 1984, II, 101), Harezmi (Eckmann, 1979-Akalin, 210), Kıpçak (Pritsak, 1979-Akalin, 128) ve Çağatay (Eckmann, 1979-Akalin, 210)

Kız anadan gör-me-y-ince öğüt almaz.(ATASÖZÜ)

Bu zarf-fiil son dönemlerde "dek" ve "kadar" edatına bağlanırken yönelme ekini almaktadır.Zarf-fiil için normal olmayan bu durum eskiden yoktu ve tek başına "kadar" lık da ifade ederdi;daha sonra "kadar" ifadesi kaybolmuş,bu ifadeyi kazandırmak için yanına ilgili edatları alırken yönelme hâline girmiştir.¹

Bu kullanılışla bağlandığı fiil hareketinin zarf-fiil hareketi gerçekleşinceye kadar devam ettiğini ifade eden zaman zarfı durumundadır.

Geceden ta şafak sök-ünce-y-e dek.

Yülkselir perde perde içli sesi;(KGK.,117)

Yeni okuyucu nesilleri yetiş-ince-y-e kadar devletten yardım beklemek zorunda kaldılar.(BÜ.,29)

Insanlaşmış evleşmiş ağaçlarıyla şehir çok gerilerde kal-ınca-y-a kadar kaçacaktı.(HT.,311)

Çiçekçi yorul-unca-y-a ,kar dur-unca-y-a , gece bit-ince-y-e kadar sürsün istiyordu.(HT.,312)

-iken < i-ken BİRLEŞİK ZARF-FİİL EKİ

"-ken " yalnız i- fiilinin zarf-fiil ekidir.Diğer fiillere getirilmez.i- fiilinde "-ken" den başka zarf-fiil şekli yoktur.

i- kökü düşüp zarf-fiil eklediği zaman bile "-ken" değişmeyerek ünlü uyumu dışında kalır. Bugün genellikle ekleşmiş şekilde kullanılır.Ancak az da olsa ekleşmeden de kullanılan örneklere rastladık.

i- fiilinin zarf-fiil şekli, fiillerin birleşik zarf-fiillerini de yapar. Fiillerin şekil ve zaman eki almış şahıssız şekillerine "-iken" zarf-fiili getirilerek birleşik yapılar meydana getirilir. Böylece "-iken" zarf-fiilinin fonksiyonunda diğer fiiller de faydalanmış olurlar.²

Bu birleşik zarf-fiil eki zamana bağlı hâl zarfı durumundadır.

a.1.Daha çok geniş zamanın 3. teklik şahıs eki almış şekline getirilerek "olduğu sırada" anlamında bağlandığı fiil hareketinin, zarf-fiil hareketi sürdüğü sırada gerçekleştiğini ifade eden zaman zarfı durumundadır.

Otur-ur-ken hep gözlerim daldı.(YAL.,235)

O daha kapıdan içeri gir-er-ken Samim,büyük bir ruh yükü taşıdığını farketmişti.(YAL.,233)

1 M.Ergin,a.g.e.,s.341-342.

2 M.Ergin,a.g.e.,s.347.

Dağlar ağar-ır-ken konuşurduk tepelerde.(KGK.,151)

Aran-ır-ken ayın ölgün sesini
Soğuk ay öptü beyaz ensesini.(KGK.,150)

İhtiyar,elini bağına soktu,
Dedi ki:"İstanbul muhasarası
Başla-r-ken aldığım gaza yarası
İçinden çektiğim bu altın oktu!" (KGK.,76)

Bir bir açıl-ır-ken göğe,son gefa yarıştık.(KGK.,25)

Büyük Allahı an-ar-ken bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı tekbir oluyor tek bir ses.(KGK.,11)

İşte,sere serpe,renk renk çiçekler
Büyü-r-ken ansızın öpülecekler.(ZK.,50)

Aynaya bak-ar-ken bir anda kendi gözlerinin
İçinde,hayatının şuarsuz izlerini görüyordu.(BTR.,75)

Babası sigarasını bastır-ır-ken başını
sallıyordu.(YAL.,210)

a.2.Aşağıdaki örneklerde ise aynı yapı, hareket halinin yapıldığı sırayı bildirerek getirildiği kelimeye durum anlamı katmaktadır.

Yıkanma yok, tuvalet yok!Yazın belinde çamur,
Eteklerinden in-er-ken kabuk tutar yağmur.(SAF.,330)

Köylüden milletin evladı kaç-ar-ken yan yan
Sizdiniz köydeki unsurlarla beraber yaşayan.(SAF.,393)

Ben sefaletten öl-ür-ken seni sıkmazsa refah,
Hak erenler buna ummam ki desin:eyvallah!(SAF.,432)

İmparatorluk bütün müesseleriyle yıkıl-ır-ken ,edebiyat
nasıl mukavemet edebilir.(BÜ.,40)

b.Şimdiki zaman 3.teklik ve çokluk şahıs eklerine gelişi
de "olduğu sırada" anlamında zaman zarfı olarak kullanılır.

Bak-ı-yor-ken bana sabit ve donuk gözlerle,
Acıdan çıldıracaktım.(KGK.,95)

Bugün yollan-ı-yor-ken bir gurbete yeniden
Belki bir kişi bile gelmeyecektir bize.(Y.S.,11)

Dünya koş-u-yor-ken ,yolun üstünde yatılmaz.(SAF.,470)

c.isimlere de getirilmektedir.

İşim gücüm budur benim,

Gökyüzünü boyarım her sabah,
Hepiniz uykuda-y-ken .(OV.,106)

Hiç bir kılıç daha demir-ken kor-ken böyle beyaz
yanamazdı.(KON.,256)

Uyanık-ken bu sözü tahmin veya icad etmeye imkân
yok.(YAL.,271)

Lafın doğruya benzer ,gece uyumak içindir;ama kimi
uyurken uyanıktır ,kimi uyanık-ken uyur.(KON.,31)

"i-" kökü eskiden kullanılırken bugün düşürülmektedir.
Az da olsa ekleşmeden de kullanıldığını tespit ettik.

Bu kızın daha mektepte i-ken yaptığı rezaleti de müdafa
ediyordun sen.(YAL.,212)

Roma'da i-ken bile buralı bir arkadaşım size ait ne
kadar yazı varsa toplar,bana gönderirdi.(BTR.,109)

Daha yirmi yaş i-ken eller,ayaklar titrek.(SAF.,380)

"-ken" zarf-fiili kalın ünlülerden sonra da ince olur.
Ancak bugün ağızlarda ünlü uyumuna uydurulduğunun görülebil-
diğini de belirtmeliyiz.¹ incelediğimiz metinler yazı dilinin
örnekleri olduğundan bu yapılara raslanamamıştır.

-madan/-meden ZARF-FİİL EKİ

"-madan/-meden" zarf-fiil eki, Eski Türkçede "-matın/
-metin, -matı/-meti, -madı/medi" (Gabain,1988-Akalin,87)
"-mayın/-meyin" (a.g.e,86,35) ile yan yana kullanılmıştır.
Menşei bakımından bu eklerin, hangi eklerin birleştiği olduğu
kesin ispatlanmış değildir.

Yapısı ve teşekkülü oldukça karışık olan bu ekin aslında
menfi fiilden -t ile yapılan bir ismin enstrümental şekli
olduğu ileri sürülmektedir. (ma-t-ı-n/me-t-i-n)

Umumiyetle kabul edilen bu izahın M.Ergin tarafından
tenkit edildiğini görmekteyiz. Sebep olarak da menfi fiilden
isim yapmaya eskiden beri dilimizin yapısının uygun olmadı-
ğını ileri sürer. Ekin yapısında menfîlik ile ayrılma hâl
ekin bulunması gerektiğini düşünmektedir. Bu zarf-fiilde
mânâ bakımından daima bir ayrılma ifadesi olduğunu, isim çekim
ekleri içinde ayrılma hâl ekinin çekimsiz cümle unsuru olan
zarflarda bazan kullanıldığını, ekin zarf yapma fonksiyonu
bulduğunu söyler. Zarf teşkil etmeye yarayan bu ekin bir
zarf-fiilin bünyesine de girmesini pek aykırı bulmaz. Ancak
ekin -matı/-meti şeklinin bulunması (Eski Türkçede) ayrılma
hâl eki ihtimalini ortadan kaldırarak birinci izahı doğru
kılar.² Z.Korkmaz, yukardaki görüşlere katılmaz.³

1 M.Ergin, a.g.e., s.947.

2 M.Ergin, a.g.e., s.949-944.

3 Z.Korkmaz, "Türkiye Türkçesindeki -madan/-meden Zarf-
Fiil Ekinin Yapısı Üzerine", Türk.Der., c.II., s.207-307.

Bu zarf-fiil eki şu fonksiyonlarla kullanılmaktadır:

a.1. "-meksizin,-meyerek,-meden" anlamlarında belirttiği zarf-fiil hareketinin gerçekleşmediğini, sadece bağlandığı fiilin hareketinin gerçekleşeceğini ifade eden bir hâl zarfı olarak kullanılmaktadır.

Osman Bey,yarasına aldır-madan doğrulup kalktı.
(KON.,141)

Kızgın benizlerimiz ki parıldar görün-meden ,(KGK.,167)

Nice kayserlerin donanmaları
Uçurum ufka dur-madan dalıyor.(KGK.,63)

Eviden eve yollanan yemeklerin kapaklarını sıkıca
kapa-madan sokaktan geçirmek ayıptı.(BS.,55)

Ata Efendinin yüzüne bak-madan ,gözle bile izin al-madan
hepsi yerlerinden kalktı.(BS.,42)

Küçüklüğünden beri İstanbul denizlerinde dolaşmış biri
gibi şaş-madan seyrediyordu.(BS.,16)

Her... ist,koltuk değneği ol-madan yürüyemeyeceğini
itiraf eden bir zavallıdır.(BÜ.,92)

Sevimsizdir,hangi mezarlığı ürper-meden seyredebiliriz.
(BÜ.,12)

Sevgileri dere dere
Hiç al-madan vere vere
Kara kuru gönüllere
Göstermede mânâ balı.(ZK.,29)

Ve neden ihtiyar değirmenci
Allaha inanır düşün-meden .(OV.,48)

Uyku,bir dev hayaleti gibi,göze görün-meden onu
kısıvrak yakalamıştı.(BTR.,73)

Öyle bir kitap arıyorum ki bütün hayatımda bıkmadan hep
onu okuyayım.(BTR.,23)

Söyle:Yerin ne Asya'da
Kaldı kalıntın ortada
Bekleyenin yok arkada
Arkana bak-madan yürü!(ANA.,170)

Niçin neden olduğunu bile bil-meden durdu.(HT.,310)

a.2. "-madan önce" anlamında,bağlandığı fiil hareketinin
zarf-fiil hareketinden önce gerçekleştiğini ifade eden zaman
zarfı olarak kullanılmaktadır.

Ben gir-meden hayatı şafaklandıran çağa,
Bir sonbaharda annemi gömdük o toprağa.(KGK.,78)

Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Sön-meden yurdumun üstünde tüten en son ocak.(SAF.,522)

Al-madan dostlarım kara haberimi
Gecelerinin koynunda uyut
Gecelerimi!(ANA.,49)

Yen bu güreşte kendini,
El seni yık-madan yürü.(ANA.,307)

Gün doğ-madan
Deniz daha bembeyazken çıkacaksın yola.(OV.,103)

a.3."-meden önce" anlamında öncelik ifadesiyle zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Bu örneklerde zarf-fiil ekinden sonra zaman anlamını kesinleştirmek için "önce" ve "evvel" edatlarını aldığını görmekteyiz.Bu kullanım oldukça yaygındır.

Ölmek değildir ömrümüzün en feci işi,
Müşkül budur ki öl-meden evvel ölür kişi.(KGK.,88)

Orada herkes, hastalan-madan evvel hayatın
çaresizlikleri önünde isyan etmemeyi öğrenir.(YAL.,71)

Eseri başından itibaren okumaya karar ver-meden evvel,
gene sahifeleri çevirdi.(BTR.,75)

Dil doğ-madan evvel
Tadlar yaratılmış.(ANA.,149)

Bilmezdim şarkıların bu kadar güzel,
Kelimelerinse kifayetsiz olduğunu
Bu derde düş-meden önce .(OV.,55)

İstanbul ufuktan
Simasını göster-meden önce,
Kalbimde göründü.(KGK.,69)

a.4."-mediği takdirde, -medikçe" anlamlarında şart ifadesiyle fiile bağlanır.

Bir tohum toprakta köklen-meden sürgün vermez.(KON.,295)

Ders çalış-madan sınıf geçilmez.

-ıp/-ip,-up/-üp ZARF-FİİL EKİ

Bu zarf-fiil eki,Türkçede eskiden beri en geniş ölçüde kullanılan şekildir. Ek, Eski Türkçede -p şeklindeydi. Batı

Türkçesine geçerken önündeki yardımcı ses ekin bünyesine dahil zannedilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde ekin ünlüsü daima yuvarlaktır. -ıp/-ip şekilleri Osmanlıcaya yakın dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekin ünlü uyumu çerçevesinde kullanılması Osmanlıca döneminde tamamlanmıştır.

a.1. "-arak, -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı halinde fiile bağlanmaktadır.

Yol, sağdan, hafif bir yokuşu kıvrıl-ıp iniyordu. (KON., 79)

Adam mısın: Ebediyen cihanda hürsün, gez;
Yular tak-ıp seni kimsecik sürükleyemez. (SAF., 403)

Bir şair ağlasın mı bak-ıp kendi haline. (KGK., 170)

Pişman olmaz kalan , gel-ıp bu yurda. (ANA., 1609)

Ten, ten..." diye seslendi dilim, bir nice yıldır
Ruhum, gücen-ıp bakma uzaktan. (ANA., 144)

Doğrudan doğruya Kur'ândan al-ıp ilhâmı,
Asrın idrakine söyletmeliyiz islâmı. (SAF., 418)

Yerden kap-ıp başımda getirdim bu bayrağı. (ANA., 236)

Kustu Mehmetçiğin aylarca dur-up karşısına. (SAF., 425)

Diz çok-üp ağladılar, ağladılar! (KGK., 150)

Türk'ün âsude mizacıyla Bizans'ın kederi
Karış-ıp mağfiret iklimi edinmiş bu yeri. (KGK., 49)

Ağlasın taşlara kapan-ıp tarih. (ANA., 16)

Bir el ki ahretten uzanmış,
Edeple gel-ıp birer birer
öpsün diye faniler. (ANA., 17)

Kadere yumruk göster-ıp
Kaderi lanetleyenler oldu. (ANA., 139)?

a.2.1. Özneleri ile kip ve çekimleri eşit olan fiilleri ve fiilimsileri birbirine bağlamak için kullanılır. Böyle kullanılan -ıp/-ip 'li zarf-fiillerdeki fiillerin kendisinden sonra gelen yüklem hareketinden önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Bağlama zarf-fiili olarak da isimlendirilirler.

Vurul-up tertemiz alnından uzanmış yatıyor;
Bir hilal uğruna, ya Rab, ne güneşler batıyor! (SAF., 426)

Bomba şimşekleri beyninden in-ıp her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin. (SAF., 426)

O ne hiddet,o ne şiddet! Çalış-ıp benzesene!(SAF.,367)

Oturup dil dökcek yerde gid-ıp döksene ter!(SAF.,410)

Baktım süzül-üp geçti açıktan iki sandal(KGK.,132)

Beslen-ıp serpilir aşk,
Bu güzelliklerden...(ANA.,132)

Bir gün vedâ ed-ıp o diyârın hayatına ,
Döndüm bütün bütün vatanın kâinatına(KGK.,164)

Uzan-ıp yatıvermiş ,sere serpe(OV.,91)

Her hastalık evvela ruhta başla-y-ıp sonra vucuda
sirayet etmiş bir isyandır.(YAL.,70)

Bu merasim de bit-ıp ,başlayacak dendi güreş.(SAF.,382)

Burcu burcu kok-up çeker uzaktan
Mevlana toprağı,Konya'ya beni!(ANA.,185)

a.2.2)Bağlama fonksiyonundaki -ıp/-ip zarf-fiili, kendisinden sonra gelen yüklem hareketi ile aynı zamanda meydana geldiğini göstermede de kullanılmaktadır.

Allah'a şükred-ıp duruyorlar kol kola.(KGK.,111)

Kustu Mehmetçiğin aylarca dur-up karşısına;
Döktü karnındaki esrarı hayasızcasına.(SAF.,425)

Gülme öyle bana bak-ıp pek,arsız arsız.(YS.,16)

Yunus Emre'nin,sıradan bir insanmış gibi görün-üp
Mevlâna'yı aşan sözleri beyninde perçinlenmişti.(KON.,108)

Top gürle-y-ıp oruç bozulan lâhzadan beri,
Bir nurlu neşe kapladı kerpiçten evleri.(KGK.,35)

a.3.Kendisinden sonra "de,da" bağlama edatı gelen bu yapıdaki zarf-fiillerde "uyarmak,şaşırmak,azarlamak" gibi anlam nüansları bulunmaktadır.

Kapalı Çarşı di-y-ıp te geçme;
Kapalı Çarşı,
Kapalı kutu.(OV.,88)

Akşam olmuş,
Güneş batmış,
içme-y-ıp de ne halt edeceksin?(OV.,44)

a.4.Kendi tabanından türemiş olan fiillere pekiştirme anlamı kazandırır.

Oymuş diyorum,zavallı şâirin
Gör-üp göreceği.(OV.,120)

- Hele bak,dedi posta ile bir miktar para da yollamış.
- Ne kadarmış bu para?
- Üçyüz kâğıt.
- Gör-üp göreceğimiz odur.(BS.,6)

a.5.Bu yapıdaki zarf-fiillerin tekrar edilmesi anlatıma sıklık manası kazandırmaktadır.

Başı kalk-ıp kalk-ıp yastığa düşen çocuk cevap veremiyor ve bağarmaya devam ediyordu.(YAL.,560)

Aslanköy,Aslanköy,kar sularınının
Köpür-üp köpür-üp durulduğu yer;
Yörük mayasınının,Türk hamurunun
Çağlayan suyiyle yoğrulduğu yer!(ANA.,175)

Güya bir de Galata'ya dadanmışız,
Kafaları çek-ıp çek-ıp
Alıyormuşuz soluğu;(OV.,45)

Ağabeyi kalktı,köşedeki boş iskemleleri tut-up tut-up
masanın etrafına intizamsızca çekti.(BS.,42)

Nerde böyle hüzünlänmek o zaman;
İç-ıp iç-ıp aklamak,
Uzaklara dalıp şarkı söylemek.(OV.,86)

Gün doğumundan beri dol-up dol-up boşaldın...(KON.,151)

Bağlama fonksiyonundaki -ıp/-ip zarf-fiilli kendisinden hemen sonra gelen fiille bir grup oluşturmuşsa birleşik fiil olarak kabul edilirler.Bu yapılarda devamlılık ifadesi vardır.

Her fikir seni büyüsüne tak-ıp sürüklüyor .(YAL.,141)

Karşılıksız bir aşkın bütün arzularını sil-ıp
süpürebilirdi .(YAL.,257)

Kahverengi mantolu,saçlarını siyah tülle sıkıca sar-ıp
sarmalamış ,yapısı ince bir kızcağızdı.(BS.,13)

Sevdiklerim göç-üp gidiyorlar birer birer.(KGK.,18)

Onlardan kaldı bu toprak...
Biz gez-ıp tozmayalım mı?(ANA.,12)

Tad tad kabar-ıp taşardı sanki
Ey sevgi, hayat, her yerinden. (ANA., 136)

Hem yaşlandı artık, hem de hastadır, pek kalk-ıp
dolaşamaz. (KON., 134)

Zıt anlamlı fiillerin de bağlama fonksiyonundaki
-ıp/-ip zarf-fiili ile grup oluşturma birleşik fiillerin
değişik bir kullanımını oluşturmaktadır. Bu yapılarda da
devamlılık ifadesi bulunmaktadır.

Masanın etrafında dolaşıyor, kapıya gid-ıp
geliyordu. (YAL., 62)

Babası gazetede ki yazılardan hiçbirinin içine
girmiyor, dal-ıp çıkıyor. (YAL., 208)

Hafızasını karmakarışık noktalarında ışıklar yan-ıp
sönüyordu. (YAL., 244)

Adam bir iki defa dükkana gir-ıp çıktı. (BTR., 84)

Gözlerimi sık sık aç-ıp kapıyordu. (BTR., 99)

Gölgeler uzan-ıp kısalıyor. (BTR., 10)

"dur-" yardımcı fiili ile kullanılmakta olan -ıp/-ip
yapılı zarf-fiiller de "devamlılık" ifade eden birleşik fiil
örnekleridir.

Geber ki sen: Baba yurdun, harîm-i namusun
Yabancı ökçeler altında çiğnen-ıp dursun. (SAF., 340)

Sıtmadan boynu bükülmüş de o dimdik Türk'ün,
Düşün-üp durmada öksüz gibi küskün küskün. (SAF., 380)

Bakın-ıp durdu öylece: Tanrım ne dolu gün, de-y-ıp
durdu. (KON., 151)

O bulanık ışıpta kurt saz batağın çorağına belen-ıp
duruyor. (KON., 151)

Yüreğinin gizlisinde yanan yangı yok olacağı yerde
harlan-ıp durdu. (KON., 55)

B. İSİM-FİİLLERE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN GETİRİLMESİYLE ZARF-FİİL FONKSİYONU ÜSTLENMİŞ ŞEKİLLER

Bilindiği gibi zarf-fiiller ya -a/-e, -ı/-i, -ıp/ip v.b.
özel ekler ile yahut da isim-fiillere belirli isim çekim
ekleri veya ek niteliğinde edatlar getirilerek türetilir.
Gerek isim çekim eki gerek edatlar, çoklukla eklendikleri

isimler ile fiiller arasında bağlantı kurduklarından, cümle içinde bağlı buldukları fiilin zarfı durumundadırlar. Bu bakımdan dilimiz, isim çekim ekleri ile, kısmen ekleşmiş olan edatlar içinde zarf fiil türetimine elverişli olanlardan yararlanagelmıştır.¹

a.-duk/-dük isim-fiil ekinin isim çekim eklerini alarak zarf görevinde kullanılması

a.1.-dıkta/-dikte şekli Türkiye Türkçesinde eskimiştir. Eski dönemlerde çok yaygın olarak kullanılan bu yapı,-dık/-dik isim-fiil ekine ismin bulunma hâl ekinin getirilmesiyle meydana gelmiştir. Bugün bu yapının iyelik eki almış şekilleri canlı ve çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

"-dığı zaman,-dığında,-dığı sırada" anlamında bağlandığı fiil ile aynı zamanda olduğunu ifade eden zaman zarfı durumundadır.

Yüzü pencere tarafına gel-dik-te gözlerini kapattığına dikkat eden Besim,içinden "eyvah!" dedi.(YAL.,61)

Yukarı var-dık-ı-n-da,birbirine yakın iki pusunun tam ortasına düştü.(KON.,282)

Batağın yanına gel-dik-i-n-de ,Kumral Dede bu kokuyu geceden sabaha kalmış bir hamamın dinlenmişliği ile duydu.(KON.,125)

Bu yapı zaman ile ilgili kelimelerle birlikte de çok kullanılmaktadır.

Onlara hitap et-tik-i-m vakit hiçbirşey anlamaz gibi bön bön yüzüme bakarlar.(YAB.,17)

Sus-tuk-lar-ı vakit de,tavırları,bu feryatlarda daha az hazin değildir.(YAB.,26)

Bizim köy diye bağır-dık-ı vakit ,bir süre boş yere etrafı araştırdım.(YAB.,18)

Yanına git-tik-i-niz zamanda bile o suyun cana can katan serinliğini ve rengini bulamazsınız.(YAB.,25)

a.2.-dık/-dik isim-fiil eki iyelik eki almış şekillerinden sonra ismin ayrılma hâl ekiyle birleşerek de zarf-fiil fonksiyonunda kullanılmaktadır.

"-dıktan beri,-dık-ı-n-dan beri" şekilleri ise temel cümlenin bildirdiği fiil için bir zaman başlangıcı olduğunu ifade eden zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

1 Z.Korkmaz,"Türkçedeki -arak/-erek Zarf-fiil Ekinin Yapısı Üzerine",Türk Dili Üzerine Araştırmalar,C.I,Ank.1993. s.128-132.

Ata yaşamaya başlamıştı, Ayşen'in mübarek ayağı evine bas-tık-ı-n-dan beri ... (BS., 65)

Bir hayalet gibi dünya güzeli
Gir-dik-i-n-den beri rüyalarına (KGK., 121)

a.3. "-dıktan sonra," şekli ise temel cümlenin bildirdiği fiil için zaman bakımından sonralığı ifade eden zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

El ayak çekil-dik-ten sonra odamın kapısını sürmeleyip kitaplarımla baş başa kalmayı dört gözle beklerim. (YAB., 18)

Derin bir nefes al-dık-tan sonra, fena anlara doğru gittiğini çok iyi biliyormuş gibi dayısının arkasından yürüdü. (YAL., 72)

Öğle yemeğini ver-dik-ten sonra sokağa çıkmasına mücade edildiği için babasının övündüğünü sezmişti. (BS., 8)

Bir defa dibini boyla-dık-tan sonra üstünde yüzmeye başlamış (BS., 45)

Nazım en olgun meyvelerini ver-dik-ten sonra nesir doğmuş (BÜ., 15)

Herife iki de tokat aşket-tik-ten sonra bir güzel tükürecekti yüzüne (BÜ., 33)

Otelin holünde öpüş-tük-ten sonra bir an bakıştılar. (YAL., 217)

a.4. Aşağıdaki örnekler ise -dik/-dik isim-fiiline çeşitli iyelik eklerini alarak, esas fiil ile aynı zamanda yapılmış bir oluş veya kılışı göstermek üzere zaman zarfı görevinde kullanılmaktadır.

Nimet paylaşıl-dık-ı zaman güzeldir. (KON., 97)

Paylaşılacak nimet bulun-duk-u zaman da güzeldir.
(KON., 97)

Gülümsediğimin farkına var-dık-ı-m zaman
Beni deli zannedeceklerini düşünüp
Gülümsüyorum (OV., 193)

Odadan çık-tık-ları zaman , Besim ablasının endişeli yüzünü gördü. (YAL., 63)

iskele kapısına doğru ilerle-dik-leri vakit yürüyüşü değişmişti. (BS., 18)

a.5.-dik/-dik isim-fiili, iç cümlenin şahsını belirten çeşitli iyelik eklerinden sonra ismin ayrılma hali ile genişletilerek sebep gösteren birer zarf-fiil görevini üstlenirler.

Heyecanlan-dık-ı-n-dan şivesini bozmuş.(BS.,22)

Zaten Düzce'de ahali,karışık ol-duk-u-n-dan öyle dangul dungul konuşulmazdı.(BS.,21)

Okuma bil-me-dik-i-n-den nereden geldiğini anlayamadı.(BS.,5)

Ağlaya-ma-dık-ı-n-dan ,ağlarsa noksan yanının ortaya çıkacağını bil-dik-i-n-den söz gelimi konuşuyor.(KON.,45)

Olanı biteni bil-me-dik-i-n-den "Osman Beyim!" diye bağırmıştı.(KON.,46)

Ertuğrul Beyimizden pek korkmazlar ama asıl Osman Beyimizi bil-dik-leri-n-den ödleri kopar.(KON.,134)

Pusuya elimizle salıyorsak birşey bil-dik-i-miz-den salıyoruz.(KON.,278)

Hiç bakım gör-me-dik-i-n-den mi nedendir,toprak, Verilen tohumu da inkâr edecek,öyle çorak.(SAF.,384)

Aynı yapı iyelik eklerinden sonra "için","dolayı" edatlarını alarak yine sebep ifade eden zarf görevine girmektedir.

Vücudunun büyük sarsıntılara dayanmadığını anla-dık-ı için yavaş yavaş döndü.(BTR.,12)

Yalnız kalmaktan kork-tuk-u için,tanıdığı insanların kendisine muhtaç olmamaları onu çıldırtabilirdi.(H.,75)

Batının edebiyat nazariyeleriyle fazla uğraş-ma-dık-ı için kendisi kalabildi,yani dürüst ve içli bir Türk yazarı (BÜ.,41)

Ama sövmezdi de hoşlan-ma-dık-ı-n-dan dolayı.(SAF.,402)

a.6.Yüklemi oldukları iç cümle ile temel cümlenin fiilini nitelik ve çokluk bakımından karşılaştırmak için kullanılan zarf-fiil fonksiyonlu aşağıdaki şekiller,-dik/-dik isim-fiiline iyelik ekleri alarak "kadar" edatıyla bağlanmıştır.

Osman'ın kara esmer can yüzü kızarabil-dik-i kadar kızardı.(KON.,92)

Bezde inceltebil-dik-i kadar yaydı eti.(KON.,70)

Hiçbir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan çek-tik-i kadar (OV.,46)

a.7.Aşağıdaki örnekte ise ismin yönelme hâl eki ile aynı fonksiyon gerçekleşmiştir. Karşılaştırma ifade eden bir zarf-fiildir.

Saklandığı oyukta iyce sindi, alâbil-dik-i-n-e gizlendi.
(KON.,258)

b.-acak/-ecek isim-fiiline isim çekim eklerinin getirilmesinden doğan zarf fiil fonksiyonları

b.1.-acak/-ecek isim-fiilli "kadar" edatına bağlanarak yüklemi oldukları iç cümle ile, esas cümlenin fiilini nitelik ve çokluk bakımından karşılaştırmaya yarayan zarf-fiil olarak kullanılmaktadır.

Gözleri bir çıldırma başlangıcından şüphe ettir-ecek kadar büyümüşü. (YAL.,97)

Şüphesinin bu kadar canlı ve yakın bir realiteye yerini vermesi ihtimali onu bayılt-acak kadar korkutuyordu. (YAL.,88)

Şiddetli bir can sıkıntısı özle-y-ecek kadar boşluk içinde idim. (BTR.,57)

Talip ufak tefek, avurtları- nasıl diliyle doldurarak traş oluyordur diye düşündür-ecek kadar- çökük, gösterişsiz bir adamdı. (BS.,92)

Hasta, salona nasıl girdiğini hiç hatırla-ma-y-acak kadar kendisinden geçmişti. (BTR.,67)

b.2.-acak/-ecek isim-fiilli, diğer isim-fiillerinde olduğu gibi çekimli iyelik eklerine ismin ayrılma hâl ekini alarak, cümlede sebep gösteren birer zarf görevine girer.

Unkapanı'ndaki deposuna uğrayan Ata, onu bulamadı, işine git-ecek-i-n-den bekleyemedi. (BS.,10)

b.3.-acak/-ecek isim fiili, gibi edatını alarak benzetme ifadeli edat gurubu meydana getirir.

Ben küçük bir ima veya işaret karşısında çıldır-acak gibi heyecanlar duyarım. (BTR.,57)

Bire dört aldığı yıl köylü, emin ol kudurur,
Har vurur bit-me-y-ecek-miş gibi harman savurur.
(SAF.,384)

b.4.-acak/-ecek isim-fiil eki iyelik eki alıp "zaman" ifade eden bir kelime ile bağlanarak zaman zarfı görevinde de karşımıza çıkmaktadır.

Taş-acak-ı sırada köpüğü üflemiş süt gibi birden bire yatışmıştı.(BS.,6)

c.-ır/-ir,-r,-ar/-er isim fiiline' isim çekim eklerinin ve edatların getirilmesi ile zarf fiil fonksiyonu üstlenmiş şekiller

c.1.isim-fiil eki,eşitlik eki, 3. şahıs iyelik eki, zamir n'si ve yönelme hâl eklerini alarak durum ifade eden hâl zarfı olarak esas fiile bağlanmaktadır.Bu yapılarda karşılaştırma anlamı vardır.

Ödül çıkınlarını dut topla-r-ca-sı-n-a topladı.(KON.,54)

Onların çağıracağı saati
Hızır bekle-r-ce-si-n-e beklemekteyim.(ANA.,177)

Ellerini çok yavaş,adeta içliği havada yüzdür-ür-ce-si-n-e Rahman'ın bedeninde dolaştırmaya başladı.(KON.,68)

Göğüs boşluğunu dolduran ağırlaşmış havadan kurtul-ur-ca-sı-n-a bir oh çekti.(KON.,103)

c.2.-ar/-er,-r isim-fiil eki iyelik eklerini almaksızın "gibi" edatı ile yine durum zarfı görevini üstlenir, karşılaştırma zarf-fiilli olarak kullanılır.

Çoğumuz seyahat ed-er gibi ,benliğimizden kaç-ar gibi okuyoruz.(H.,82)

Ayağını sil-er gibi atmış kapıda
Siyasayı,kumarı,eğlenceleri.(ANA.,56)

Batan güneşlerin ardı sıra
Ölüme gül-er gibi bakma ufuklara

Tanımadığı bir kucağa düş-er gibi sese bıraktı kendisini
Osman.(KON.,112)

Oğul, sırası değildir şimdi,damdan düş-er gibi sorma(KON.,148)

Makine dur-ur gibi,yağmur din-er gibi,ses kesil-ir gibi insanın içinde bir boşluk peyda olur.(BTR.,135)

Bütün mazi,bir tehlikeden uzaklaş-ır gibi halin
şuurundan kaçıyor.(BTR.,7)

Yelpaze çevril-ir gibi birden dönüşleri(KGK.,157)

Etajerde bir kitap ara-r gibi yaptı.(YAL.,210)

Raks ortasında bir durup oynar, yürü-r gibi.(KGK.,158)

d.Temel cümlelerin fiilinin zamanla kendilerini izlediğini ifade eden bir zaman zarfı görevindeki bu yapılar,-ar/-er,-ur/-ür,-r isim-fiilinin olumsuz şekli ile birlikte kullanılan zarf-fiil fonksiyonlu bir şekildir.

Kitabı aç-ar aç-maz sanatın büyüğü dünyasındasınız.
(BÜ.,41)

Bu yabancıyı gör-ür gör-mez yepyeni bir kalıp içine giriverdiler.(BTR.,79)

Yüzümü evlenme ihtimaline çevir-ir çevir-mez bütün mazime arkamı dönmüştüm.(BTR.,57)

e.-miş/-miş,-muş/-müş isim-fiil ekine isim çekim ekleri ile edatların getirilerek zarf-fiil fonksiyonu üstlenmiş şekiller

e.1..-miş/-miş,-muş/-müş isim-fiil eki,eşitlik eki, iyelik eki,zamir n'si ve yönelme hâl ekini alarak karşılaştırma fonksiyonlu zarf-fiil görevini üstlenerek durum ifade eder.

Buz tut-muş-ça-sı-n-a ilikleri donup gözüldü.(KON.,259)

Bunlar gibi yalanı su içiyor-muş-ça-sı-n-a söylemez.
(KON.,315)

Kerhen rıza gösteriyor-muş-ça-sı-n-a bir suratla başını deftere eğdi.(BS.,54)

e.2.Aynı fonksiyonla,fakat iyelik eklerini almadan "gibi" edatına bağlanarak da kullanılmaktadır.

Yinede hiç solmayacak-mış gibi bir gururu var.(YAL.,67)

Annesinin yeni bir hücumundan korunmak istiyor-muş gibi kollarını uzattı.(YAL.,97)

Yattı,bir ses duyuyor-muş gibi lâl(KGK.,150)

Güneş,denizin gökle kavuştuğu çizgi üstünde gerisin geri dönecek-miş gibi sanki duruyor.(BS.,43)

Karşımda uyan-mış gibi bir baktı,sarardı.(KGK.,130)

Hiç yolcusu yok-muş gibi sessizce alır yol.(KGK.,89)

f.Görülen geçmiş zaman ile geniş zaman kipinin soru şekli ile tekrar yapıda bir zarf-fiil fonksiyonu da incelediğimiz metinlerde sıklıkla kullanılmaktadır.

"-dığı zaman,-ınca" anlamında yüklemi oldukları iç cümleyi bir zaman ifadesiyle temel cümleye bağlar.Temel cümle fiilinin zamanla kendilerini takip ettiğini anlatır.

Ölen insan mıdır,ondan kalacak şey:eseri,
Bir eşek göçtü mü,ondan da nihayet:semerı.(SAF.,501)

Sıkıya geldi mi kuzu kuzu yola dökülüp bilmem hangi hayaldeki yurdun düşüne koşar.(KON.,42)

Tohumu çok sulu toprağa atarsan haylazlanır, kuru toprağa ektin mi de kavrulur.(KON.,57)

Adamın sırtına yük yüklendi mi sesi kesilir,çok konuşanın sırtında yük yoktur.(KON.,165)

Özünden çıkan senin,bu dediklerimi yapmadın mı el bağrına hançerini sokar.(KON.,212)

Dönen dolaplar su çekildi mi durur,sular taşıtı mı dayanamaz,parçalanır.(KON.,230)

Çocuklukta dede, yerleşti mi her bir şey sağlam yerleşiyor.(KON.,271)

Padişah dendi mi,çocukluk dil uzatnazlarmış(SAF.,402)

Biri ecdadıma saldırdı mı,hatta boğarım (SAF.,400)

Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim.(SAF.,400)

Bu günkü nesil ortadan çekildi mi çoğu ezber olan bu eserler kaybolacak.(H.,72)

g.-mak/-mek hareket isminin edatlara bağlanarak zarf-fiil teşkili

g.1.-mak/-mek hareket ismine "için" edatı getirilerek "-mak için" anlamında sebep ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Bana dünyada na yer kaldı,emin ol,ne de yâr,
Ararım göç-mek için başka zemin,başka diyar(SAF.,379)

Ve bir bayrak dalgalan-mak için
Rüzgar bekliyor.(ANA.,19)

Okuduklarının tesirinden kurtul-mak için vazoların yerlerini değiştirdi.(BTR.,21)

Gece gökte doğar ay
Yükselip bat-mak için (YS.,19)

"Kadın" kelimesinin burada uğradığı sefalete karşı hissettiğim nefreti gizle-mek için önüme baktım.(BTR.,146)

Çuvallar yeniden dol-mak için boşalır,meyveler yeşer-mek için derilir,çiçekler doğ-mak için ölür.(KON.,11)

Ham isen piş-mek için
Gel,Yunus'a gidelim.(ZK.,24)

insan mümkün olmayan şeyi iste-mek için kendini yormaz.(YAL.,185)

g.2.-mek/-mak hareket ismine olumsuzluk eki, yardımcı ses ve vasıta hali eki getirilerek zarf-fiil fonksiyonlu bir yapı meydana getirilmiştir.iç cümlelerin gerçekleşmeyeceğini, yalnız temel cümlelerin fiilinin gerçekleşeceğini ifade eden bir durum zarfı kullanımındadır.

Ufkunda bir dakika görün-mek-siz-i-n kara,
Hür gökte,hür denizde uçar,ufuklara(KGK.,99)

Mehmet Ali hiç cevap ver-mek-siz-i-n yağız erkek
gehresinin ortasındaki o çocuk tebessümü ile gülümsüyordu.
(YAB.,16)

Böyle saatlerce,günlerce,aylarca hiç dur-mak-siz-i-n
yürümek istiyordu.(YAB.,37)

Dilimin ucuna farkına var-mak-siz-i-n birden bire gelen
bu soru bana his hayatımın önemli bir merhaleye geldiğini
ispat etti.(YAB.,28)

g.2-mak/-mek,-ma/-me hareket ismi olan bu eklere ismin yönelme hâl eki getirilerek "-mak için" anlamında sebep ifade eden bir zarf-fiil fonksiyonuyla esas fiile bağlandığını gör-mekteyiz.

Ben buraya yalnız düşman zulmünden masun kal-mak-a gelmedim.(YAB.,22)

Bütün kaybettiğim şeyleri burada bul-mak-a geliyorum.(YAB.,19)

Buraya ne yap-ma-y-a geldim?(YAB.,19)

Gittiler gör-me-y-e Kaf dağlarını.(KGK.,?)

O ne günler...
-Beni kızdır-ma-y-a söyler mahsus.(SAF.,401)
-Enfiyen var ya?
-Tabii!
-Çekilir boydan mı?
-Burun aldat-ma-y-a kâfi(SAF.,366)

h.-ası/-esi isim-fiil eki ismin yönelme hâl ekini alarak zarf-fiil fonksiyonlu bir kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşılaştırma zarf-fiilleri yapar, "kadar" edatına bağlandığında ise bir zaman zarfı olarak kullanılır.

Boğazını sıkıp öldür-esi-y-e kiskanıyorum. (YAB., 73)

Hava aç-ası-y-a kadar yola çıkma.

Ustan dön-esi-y-e kadar sen boş durma.

Old-um ol-ası derviş kisvesinden bir gizli ürperti duyardı. (KON., 48)

Ol-dum ol-ası gün doğarken yeni doğan bir çocuğun yumuk gözlerini düşünürdü. (KON., 116)

1. Çekimli fiil olan -yor şimdiki zaman eki "gibi" edatı ile birlikte karşılaştırma zarf-fiili olarak kullanılmaktadır

Bu yapılar -mış/-miş, -ır/-ir, -ar/-er, -ecek/-acak isim-fiil eklerini almış şekillere de getirilir ve aynı fonksiyonda kullanılır.

Hayat bu gece bit-i-yor gibi hareket etme. (BTR., 135)

Bir örümcek ağının içinden bak-ı-yor gibi, kapıya saplanan gözleri bulanıyor, karıncalanıyor. (BTR., 19)

Bütün vücudunu kendisinden kaç-ı-yor gibi hissetti. (BTR., 7)

-sa/-se ŞART EKI

Türkçe gramer kitaplarında "fiil kipleri" konusunun dilek şart bölümünde verile gelen "-sa/-se" eki, zarf-fiil ekleriyle fonksiyon bakımından birlik göstermektedir.

"Fiillerin zarf halleri" almaları, bir fonksiyon ifade eder. Fonksiyon bakımından fiilin zarfı olan -sa/-se şart çekimi, sırf kişi eki almasından dolayı zarf-fiiller bahsinin dışında bırakılmıştır. Oysa zarf-fiilin özelliği, yüklem durumundaki esas fiili tavsif eden zarflaşmış fiil olmasıdır.¹

"Zarf-fiiller, fiilden türeyen ve cümlelerin yüklemine zarfı olan şekillerdir" noktasından hareketle -sa/-se şart ekinin fonksiyon bakımından bir zarf-fiil olduğunu söyleyebiliriz. Zaten "cümle bilgisi bahsinde, şart çekimli fiiller tek başlarına hüküm ifade etmedikleri için temel cümlelerin genellikle "zarf tümleci" görevini üstlenirler. Temel cümleyi zaman bakımından tamamlayan bir unsur durumundadır.

1 Gürer Gülsevin, "Türkçede -sa şart Gerundiumu üzerine" TDD., 467, KASIM-1990, s. 276-279.

"-dığı zaman,-ınca ,-dığında" anlamlarında zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Çok ince olan bu eller,sert bir şeye çarpacak olur-sa cam gibi kırılacak zannediliyor.(BTR.,108)

Bazı tesemmümlerden sonra insan uykuya dalacak olur-sa bir daha uyanmaz.(BTR.,68)

Yere düşer-se öleceğini sanıyordu.(BTR.,20)

Gecikir-se-m kalırım,beklemeyin(SAF.,68)

Susar-sa dünyanın zevki kalmayacaktı.(KON.,139)

Bir kovanda ballar peteklenir kovan dolar-sa bal taşar, bir kovanda petekler kurur,bal gözelenemez-se kovandan arılar taşar.(KON.,177)

Sen terbiyeni veremez-se-n ,sen adam gibi yetiştiremez-se-n ,sen töreni, yasanı, inançlarını oğluna kızına aşılazamaz-sa-n oğlun kızın nafîle,anladın mı?(KONÇ,212)

Çocuğuna süt vermez-se yürüyemez.(YAL.,190)

Kaynaklar kurur-sa ,kaynakların suyu azalır-sa ,kış karı yeterince dağı taşı tutmaz-sa ırmak uykuya yatmaz mı?
(KON.,273)

Bir gün ,bir uzak hatıra özler-se-n o yazdan Körfezdeki dalgın suya bir bak,göreceksin (KGK.,138)

Artık demir almak günü gelmiş-se zamandan Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan(KGK.,89)

Meyve yüklü dallar yükünü boşaltmaz-sa kırılır(KON.,8).

SONUÇ

Gramer kitaplarında zarf-fiillerle ilgili şu bilgiler mevcuttur: isimler, eksiz veya yön, vasıta, eşitlik ve bazı hâl eklerini alarak zarf olurken; fiiller, kök ve gövdelerine zarf-fiil eklerinin getirilmesiyle cümlede zarf görevini üstlenmektedir. Ve,

Zarf-fiiller:

1.Şahsa ve zamana bağlı olmayan hareket hâli ifade eden, çekimsiz fiil şekilleridir.

2.isim gibi kullanılmadıkları ve fiillerin zarf şekilleri oldukları için, çekimsizdirler.

3.isim çekim eklerini almazlar.

4.Kendi başlarına zaman bildirmezler, bağlı oldukları hareketi gösteren temel cümleye göre zaman kavramı kazanırlar(öncelik, zamandaşlık ve sonralık gibi bir zaman kavramıdır).

5.Fiillerin bildirdikleri asıl hareketi gösteren temel cümleye çeşitli anlam ilgileriyle(durum, sebep, zaman, miktar karşılaştırma)bağlanma şekilleridir.

6.Cümle içinde, zarf niteliği taşıdıkları için, temel cümleye yalnız "zarf görevi" ile bağlanırlar.

7.Aynı fiiller gibi, kendisine bağlı olduğu unsurlarla meydana getirdiği cümleciğin yüklemi görevini taşırlar.

8.Asıl hareketin yardımcı hareketlerini ifade ederken cümleye büyük bir sâdelik kazandırırlar.

Zarf-fiillerin Türkçedeki "ek kalıplaşması" olayları içinde önemli bir yer tutması, bugünkü gramer kitaplarında verilen hükümlerin eksik ve hatalı olduklarını gündeme getirmektedir. Bu hükümler, Türkçenin tarihî gelişmesi ve bu gelişmeyi göz önünde bulunduran incelemelere göre değişmektedir.

Bilindiği gibi, kip ekleri Türkçenin bütün devirlerinde, yalnız fiil kök ve gövdelerine eklenmiştir."Zarf-fiillere kip ekleri (zaman ve şahıs ekleri) getirilemez." hükmüne rağmen, zarf-fiiller(-a/-e, -ı/-i/-u/-ü, -p) Eski Türkçe ve Karahanlı dönemi dışında, Türkçenin her devir ve sahasında çekimli şekil olarak karşımıza çıkmakta, şahıs ve zaman ifadesi taşımaktadırlar.(Kel-e sin, kel-i cek, kör-üp sen, ayt-ıp men)

Zarf-fiiller, isim çekim eklerini de alırlar.(Bas-arak-tan, gel-ince-y-e kadar, gel-eli-den beri, yat-kınça-ka tegi)

Dilimizin her dönem ve sahasında anlamı olmayan bağlandığı kelime veya kelime gurubu ile anlam kazanmış olan edatların bir kısmı, zarf-fiillerin kalıplaşmış şekilleridir.(Gör-e, bil-e, öt-e, utr-u, tutuş-ı, bas-a, ber-i, alk-u)

Zarf-fiiller, Türkçenin tarihî dönemlerinde ve günümüzde çeşitli kullanılışlarla kendilerine has özelliklerden sıyrılarak, kalıcı zarf olarak da kullanılmaktadır.(Ert-e, geç-e, yakış-ı, ger-i, dol-u, doğur-u, eğir-i, aşır-ı, bas-a, yan-a)

Zarf-fiiller, doğrudan doğruya isim olarak da karşımıza çıkmakta, cümle yapısı bakımından da sıfat işi gören isim birlikleri meydana getirmektedir.(Oy-a, kes-e, bükür-i, gel-e

ög-e, ud-u, ugr-u, tut-u, yor-a; ak-ı er, sap-a yol, kıy-a bakış, doğur-u söz)

Eski Türkçeden beri kullanılan ve işlek olmayan -a/-e, -ı/-i/-u/-ü ve -p fiilden isim yapma ekleri (yapılan nesne ve yeri ifade eden fonksiyonda) zarf-fiil yapma ekleri ile kanaatimizce aynı kaynaktan gelmektedir. Aynı ekin farklı görevlerde kullanılmasının temel sebebi, dilin ihtiyacından dolayı eke yeni görevler yüklenmiş olmasıdır.

Ünlüler ile yapılan zarf-fiiller, kalıplaşmaya en uygun şekillerdir. Edat, zarf ve isim olarak kullanılmaktadır.

-a/-e, -ı/-i/-u/-ü ve -p zarf-fiilleri, yardımcı fiillerin önüne gelerek tasvirî birleşik fiilleri meydana getirmektedir. Aslında, bu yapıda kendisinden sonra gelen fiilin zarfı durumundadır. Bunun içindir ki, Eski Türkçede örneği az olduğu halde, Karahanlı döneminden itibaren yardımcı fiil, asıl anlamı taşımadığı için, zarflıkları kaybolmuş, şekilleri çoğalmıştır. (Bil-geli u-:öğrenmeye muktedir ol-, adr-a bil-: Ayırabil-, aka-a tur-, bak-a kör-, yap-ı ver, uyu-y-a kal-)

Dilek bildiren birkaç özel kullanımın dışında, temel cümlenin yüklemi görevinde bulunmayan -sa/-se şart eki, zarf-fiil fonksiyonu taşıdığı için, gramerlerin zarf-fiiller bölümünde yer alabilmelidir.

-ası/-esi, -acak/-ecek gelecek zaman isim fiili ile, -arak/-erek zarf-fiili, temelinde -a/-e'li zarf-fiilin kullanıldığı şekillerdir. (kel-e-sig> kel-esi, kel-e-ce-ök> gel-ecek, kül-er-ök> gül-erek)

Türkçe, tarihî dönemleri içinde ve günümüzde isim-fiillere isim çekim eklerinin getirilmesiyle zarf-fiil türetmeye çok elverişlidir. Bu sebeple, bu iki ek gurubu arasında fonksiyon birliği olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. (-dıkça<dık-ça, -dığında<dık-ı-n-da, -anda<an-da)

İsim-fiillere bazı edatların getirilmesi de zarf-fiil fonksiyonu yüklenmiş kuruluşlar ortaya çıkarmaktadır. (Geldiği için, geldiğim vakit, oturunuza göre) Zarf-fiil kullanımının sadece zarf-fiil ekleriyle yapılmadığını, sadece şekle değil, fonksiyona da dikkat edilmesini gerektiğini söyleyebiliriz.

Türk Dilinde kullanılan zarf-fiillerin tarihî devrelere göre yaygınlık nispetleri:

-a/-e zarf-fiil eki: Türkçenin her sahasında görülen bu ek, Eski Türkçe döneminde çok yaygın olarak kullanılmakta genellikle, tek heceli fiil köklerine getirilmektedir. Hâl ve zaman zarfı, birleşik fiil, kalıplaşarak edat, zarf, isim olarak kullanılışı gibi zengin fonksiyonlara sahiptir. Çekimli şekli yoktur. -u/-ü ekine nazaran daha az kullanılır.

Karahanlı Türkçesinde en çok hâl zarfı olarak kullanılır, bağlama fonksiyonu da vardır.

Harezmi Türkçesinde genellikle tek heceli fiil köklerine gelir; kullanım zenginliği -u/-ü ekine göre daha seyrek. En çok hâl zarfı olarak karşımıza çıkar. Gaye bildiren hâl zarfı fonksiyonu da vardır. Dilek-istek kipinde çekimli şekli

Kıpçak Türkçesinde hâl zarfı olarak hem tekli hem de tekrarlı şekilleri çok kullanılır. Dilek-istek, şimdiki zaman ve belirli geçmiş zaman çekimleri vardır.

Çağatay Türkçesinde -a/-e zarf-fiil ekinin, zarf-fiil olarak kullanımı azalmıştır. Daha çok birleşik fiillerin yapımında kullanılmıştır. Kalıplaşarak edat, zarf ve isim göreviyle kullanılır. Şimdiki zaman ve geniş zamanın hikâyesi kiplerinde çekimi vardır.

Eski Anadolu Türkçesinde çok yaygın olarak tarz ve gaye ifadeli hâl zarfı ve zaman zarfı olarak hem tekli hem de tekrarlı olarak çok zengin bir kullanışa sahiptir. En çok kullanılan zarf-fiil şekillerindendir. Şimdiki zaman, geniş zaman, dilek-istek, emir ve gelecek zaman kiplerinde çekimli şekilleri vardır. Tasviri birleşik fiillerde de kullanılmaktadır.

Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde tek olarak kullanış alanı oldukça daralmıştır. Tekrar gurubu teşkilinde ise tarz ifade- li hâl zarfı olarak çok canlı ve geniş bir kullanış alanı kazanmıştır.

-arak/-erek zarf-fiil eki: Eski Anadolu Türkçesinde -uban/-üben zarf-fiil ekinin kaybolmasından sonra kullanış yaygınlaşmış, Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan hâl zarfı eki olmuştur. Bağlama fonksiyonu da vardır.

-dıkça/-dikçe zarf-fiil eki: Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay sahalarına ait metinlerdeki kullanımlarını, "isim-fiile isim çekim eklerinden eşitlik ekini alarak fonksiyon üstlenmiş şekiller" başlığı altında aldık.

Eski Anadolu sahasında "-dıkça/-dikçe, -diği sürece" anlamlarında zaman zarfı, "-diği kadar" anlamında miktar zarfı, "-diği takdirde" anlamında da şart bildiren zarf olarak kullanılışı vardır.

Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde ise "-diği kadar" anlamında miktar zarfı, "-diği sürece" anlamında zaman zarfı, "-diği takdirde" anlamında şart bildiren zarf, "-diği sürece" anlamında devamlılık, "-ınca, -diği zaman" anlamlarında aynı zamanda gerçekleşme bildiren zarf fonksiyonu ile kullanılmıştır.

-gaç/-geç zarf-fiil eki: Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bir ektir.

Kıpçakça da çok seyrek olarak "-ınca, iken" anlamlarında kullanılır. Olumsuz şekli yoktur. Ekin, -gaş/-geş şekli de vardır.

Çağataycada kullanılışı yaygın değildir.

Harezmi Türkçesinde de yaygın olarak kullanılmaz. "-ınca, -dıktan sonra" anlamlarında kullanılır.

-ğalı/-geli, (-çalı/-keli) zarf-fiil eki: Bu ek, Eski Türkçede çok az kullanılmıştır. En yaygın kullanım fonksiyonu sebep ifade eden "-mek için" anlamıdır. "-den beri" anlamında nadir olarak kullanılmaktadır. Tasviri yardımcı fiillerle kullanılır.

Karahanlı döneminde yaygınlık alanı, yine sebep ifade

Karahanlı döneminde yaygınlık alanı, yine sebep ifade eden "-mek için" anlamıdır. Eski Türkçe döneminden farklı olarak iktidar ifadeli "u-" fiilinin önünde zarf-fiil olarak kullanılmıştır.

Harezmi döneminde -gali/-geli zarf-fiil eki çok seyrek kullanılmaktadır. "-mek için" ve "-den beri" anlamlarında sebep ifade hâl zarfı ve zaman zarfı olarak kullanılır.

Kıpçak sahasında seyrek kullanılır: "-diğından beri", "-eliden beri" anlamlarında zaman zarfı, "-mek için", "-dığı için" anlamlarında da sebep ifade hâl zarfı olarak kullanılır.

Eski Anadolu Türkçesinde de çok fazla kullanılmaz. "-diğından beri" anlamında zaman zarfı olarak, Türkiye Türkçesinde de "-alı/-eli" olarak aynı fonksiyonda kullanılmıştır.

-gınca/-ginçe Zarf-fiil eki: Eski Türkçede "bir zamana kadar, bir zaman önce" anlamlarında zaman ifade zarfı olarak kullanılmıştır.

Karahanlı Türkçesinde "-dıkça, -dığı zaman, bir zaman önce" anlamlarında, diğer zarf-fiillere göre daha az kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesinde "-inceye kadar, -dığı kadar" anlamlarında zaman ifade bir zarf olarak kullanılırken "-acağına/-eceğine" anlamında karşılaştırma fonksiyonu da yüklenir.

Kıpçak Türkçesinde "-ınca, -dığı zaman, -incaya kadar" anlamlarında zaman zarfı olarak kullanılır.

Çağatay Türkçesinde "-neye kadar, -dığı müddetçe, -meden önce" anlamlarında zaman zarfı, "-eceğine, -ecek yerde" anlamlarında karşılaştırma fonksiyonu ile kullanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde önceleri fazla kullanılmazken diğer eklerin kullanımı azaldıkça bu ek öne çıkarak işlek bir hale gelmiştir. "-dığı zaman, -incaya kadar" anlamlarında çok kullanılmıştır. "-ıcak/-icek" ekiyle aynı fonksiyondadır.

Osmanlı Türkçesinde "-dığı zaman, -diğında" anlamlarında çok fazla kullanılmıştır. "-incaya kadar" anlamında kullanılışı bugün eskimiş olduğu için yerini uzatılmış şekillere bırakmıştır.

-ı/-i/-u/-ü zarf-fiil eki: Eski Türkçede -ı/-i şekli az kullanılmakla beraber, -u/-ü şekli çok kullanılmıştır. hâl zarfı olarak çok fazla örneklendirilen bu ek, kalıplaşarak edat, zarf, isim meydana getirir. -u/-ü eki ile -p eki arasındaki en mühim fark, -p zaman bakımından öncelik taşıırken -ı/-i'nin eş zamanlı olduğu görülmektedir.

Karahanlı Türkçesinde birden fazla heceli fiil gövdelelerine gelir. En çok kullanılan zarf-fiil ekidir. Tek başına hâl zarfı fonksiyonu ile daha fazla kullanılmaktadır. Bağlama fonksiyonu da vardır.

Harezmi Türkçesinde ise, tek olarak kullanılışı hâl zarfı fonksiyonu ile en çok birleşik fiil yapımında görülür. -u/-ü şekline göre -ı/i şekli daha yaygındır.

Kıpçak sahasında tek olarak da tekrarlı şekilleri ile de, en çok hâl zarfı fonksiyonunda ve birleşik fiil yapımında kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesinde hâl zarfı olarak tek kullanımı pek yaygın değildir. Tekrarlı şekilleri daha çok kullanılır.

Eski Anadolu Türkçesinde pek yaygın olmamakla birlikte tek olarak, hâl zarfı durumunda kullanılmaktadır. Birleşik fiil yapımında da yer almaktadır.

Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde tek başına kullanımı tamamen kalkmıştır. Birleşik fiillerin yapımında ve kalıplaşarak edat, zarf ve isim olarak karşımıza çıkar. Bugün, fiilden isim yapma eki gibi görünen -ı/i/-u/-ü eki, Eski Anadolu Türkçesine geçiş dönemindeki -ğ/-g'ların hece ve kelime sonunda düşmesi ile karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıdaki örnekleri bunun dışında tutmak gerekir. Geçmişten beri -ı/-i/-u/-ü şeklinde gelmesi gerekir. Sür-ü, konuş-ı, yaz-ı, yahş-ı, ayr-ı tol-u, doğr-u vb. gibi.

-ıcağaz/-icegez zarf-fiil eki: -ıcak/-icek zarf-fiil ekinin genişlemiş şeklidir. Fonksiyon bakımından -ıcak/-icek ve -ınca/-ince zarf-fiil ekinde farklı değildir. Sadece eski Anadolu Türkçesinde;

1. "-dığı zaman, -dıkta" anlamlarında zamandaşlık ifadesi ile,
2. "-dığı takdirde, -r/-mez ise" anlamlarında şart ifadeyle fiile bağlanır.

-ıncagaz/-incegez zarf-fiil eki: -ınca+ök>ıncaç, ince+ök -incek zarf-fiil ekinin genişletilmiş şeklidir. Sadece Eski Anadolu Türkçesinde görülür.

-ıcak/-icek zarf-fiil eki: Birleşik bir ek olan bu zarf-fiil, birlikte kullanıldığı -ınca, -ıcağaz, -ıncak, -ıncagaz eklerine göre yaygınlığı daha fazladır.

1. "-dığı zaman, -dıkta" anlamlarında, zamandaşlık ifadesi ile zaman zarfı,
2. "-ınca, -dığı gibi" anlamlarında, gecikmesiz zamandaşlık ifadeli zaman zarfı,
3. "-ınca, -dığı için" anlamlarında sebep ifade eden hâl zarfı,
4. "-ıncaya kadar, -dığı sırada" anlamlarında devamda gerçekleşme ifade eden bir zaman zarfı olarak Eski Anadolu Türkçesinde kullanılır

Kıpçak Türkçesinde ve Harezm sahasında "-ınca, -dığı zaman" anlamında çok az olarak kullanılır.

Çağatay Türkçesinde kullanılmaz.

-matın/-metin, -madın/-medin, -mayın/-meyin, -may/-mey, -matı/-meti zarf-fiil eki: Eski Türkçede en çok kullanılan şekil -madın/ -medin'dir. "-maksızın, -mayarak" anlamında kullanılır. Zaman ve sebep anlamı da vardır.

Karahanlı Türkçesinde -madın/-medin ve -madı/-medi şekilleri tercih edilir. "-madan önce, -maksızın/-meksizin" anlamlarında kullanılır.

Harezm Türkçesinde "-madın/-medin", çok nadir olarak da "-mayın/-meyin" şekilleri görülür. "-maksızın/-meksizin" anlamında yaygın olarak kullanılır. "-madan önce" anlamında da-

ha az kullanılır. -p, -a, -u gibi zarf-fiillerin olumsuzudur. Harezmi sahasında emir kipinin 1. teklik şahsı da "-mayın/-meyin" biçimindedir.

Kıpçak Türkçesinde "-mayın/-meyin" şekli tercih edilir. -p, -a, -e, -y gibi zarf-fiillerin olumsuz şeklidir. Emir kipinin 1. teklik şahsı da "-mayın/-meyin" biçimindedir.

Çağatay Türkçesinde ise "-may/-mey" biçimindedir. -p, -a, -e, -y gibi zarf-fiillerin olumsuz şeklidir. "-pan/-pen" ekinin olumsuz şekli ise "-mayın/-meyin"dir.

Eski Anadolu Türkçesinde -u/-ü ve -p eklerinin olumsuz şekilleri olarak "-madın/-medin" kullanılır. "-madan önce" anlamında zaman zarfı fonksiyonuyla kullanımı çok yaygındır. "-meksizin, -mayarak" anlamlarında hâl zarfı, "-madiği takdirde, -madıkça" anlamlarında da şart ifadeli zarf kullanımları vardır.

Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde "-madan/-meden" eki, "-meksizin, -meyerek" anlamlarında hâl zarfı olarak kullanımı çok yaygındır. "-madan önce" anlamında zaman zarfı, "-madıkça -madiği takdirde" anlamlarında şart ifadeli zarf olarak kullanılır. Bu ekin eski dönemlerde zaman fonksiyonu daha fazla idi. Bugün, yerini hâl zarfına bıraktığından, zaman unsurunu daha fazla hissettirmek için "evvel, önce" edatlarını alır.

-p, -ıp/-ip, -up/-üp zarf-fiil eki: Eski Türkçede hâl zarfı ve bağlama fonksiyonu ile çok yaygın bir kullanılışa sahiptir. Bağlandığı fiil hareketinin zamanına göre öncelik taşır. Zaman bakımından öncedir.

Karahanlı döneminde çok sık kullanılan bir ektir. Hâl zarfı olarak kullanılışı ile bağlama fonksiyonunu ayırmak çok zor olmakla beraber, daha çok zarf fonksiyonunda kullanılmaktadır.

Harezmi sahasında bağlama ve hâl zarfı fonksiyonunda kullanılır. Birleşik fiil yapımında da yer alır.

Kıpçak sahasında yine hâl zarfı ve bağlama fonksiyonundadır. Geçmiş zaman kipinde çekimli şekli de vardır.

Çağatay Türkçesinde Harezmi Türkçesinde olduğu gibidir.

Eski Türkçedeki -p zarf-fiil eki, ünsüzle biten fiil tabanlarına yardımcı ses olarak -ıp/-ip/ -up/-üp şeklinde kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde ise -ıp/ -üp şekli asli olarak kabul edilip araya -y- yardımcı sesi dahil edilmiş, ünlü ile bitenlere getirilince de -p terk edilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde pek bol rastlanan ve yaygın olarak kullanılan zarf-fiil eki budur.

1. "-arak, -mek suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden hâl zarfı,

2. "-ınca, -dikta, -dığı zaman" anlamlarında zamandaşlık ifadesiyle,

3. "-ınca, diktan sonra" anlamlarında sonralık ifadesiyle zaman zarfı olarak,

4. "-(ma) -dığı için, -(ma) -y- ınca" anlamlarında sebep ifadeli hâl zarfı,

5. Olumsuz şekli ile "-maksızın- -madan" anlamlarında karşılıksız gerçekleşme ifade eden hâl zarfı,

6. "-ıncaya kadar" anlamında bitim ifadeli zaman zarfı olarak fiile bağlanmaktadır.

Ayrıca kal-(süreklilik ifadeli), var-(çabukluk ifadeli) yöri-(süreklilik ifadeli) tasvir fiilleri de oluşturmaktadır.

-up/-üp zarf-fiil ekinde sonra gelen "dur-" yardımcı fiili, süreklilik ifadeli tasvir fiil karakterini kaybederek geçmişteki eylemi süreklilikten çok bir yargı halinde bildirir, kip eklerinden "belirli geçmiş zaman kipi" görevini üstlenmiştir.

-uban/-üben, -ubanı/-übeni, -ubanın/-übenin zarf-fiil eki: Bu zarf-fiil ekinin, Eski Türkçedeki "-pan/-pen" ve "-p" eklerinden geliştiği kabul edilmekle beraber, nasıl oluştuğuna dair yapılan izahlar henüz kesinleşmiş değildir. Batı Türkçesinin tarihi devrelerinde "-ubanın/-übenin" e çok sık (en çok kullanılan -up/-üp'ten sonra) rastlanmaktadır. Diğerleri nadir kullanılan zarf-fiil ekleridir. -uban/-üben, -ubanın/-übenin şekilleri kullanımdan düşmüşlerdir.

1. "-arak -mak suretiyle" anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı halinde,

2. "-dığı zaman, -dıkta" anlamlarında zamandaşlık zaman zarfı şeklinde,

3. "-dıktan sonra, -mesinden sonra" anlamlarında sonralık ifade eden zaman zarfı şeklinde,

4. "-(ma) -dığı için, -(ma) -y- ınca" anlamlarında sebep ifadesiyle,

5. Olumsuz şekli ile "-maksızın, -madan" anlamlarında karşılıksız gerçekleşme ifade eden hâl zarfı ve "-madan önce" anlamında öncelik ifade eden zaman zarfı halinde fiile bağlanmaktadır.

Görülmektedir ki, kesin kurallar içerisine sokulması ve o kurallar içinde değerlendirilmesi çok zor bir varlık olan dil, canlıdır; sürekli değişmektedir. Bir ekin incelenmesiyle bile, nasıl karmaşık bir yapıya sahip olduğunu görmek mümkündür. Dilin bünyesindeki bir kelime ve ekin, anlam genişlemesi, anlam daralması, farklı fonksiyonlarda kullanılması için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Bu bakımdan, ele aldığımız konu, gerek coğrafya, gerekse tarihî dönemler itibarıyla geniş bir sahayı içine aldığından, araştırmamız, bizden sonra bu konu üzerinde çalışacaklara eksik görüncektir. Böyle olması da tabiidir. Çünkü ilim yolu aşamalardan meydana gelir. Bu yolda bir merhale teşkil etme kişi için çok önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

Taranan Eserler
(Kısaltmaları ile)

- TTŞ : Akalın, Mehmet, Tarihi Türk Şiveleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No 73, Ankara-1988
- Akyüz : Akyüz, Kenan, Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, 3. baskı, Ankara, 1970
- ETŞ : Arat, Reşid Rahmeti, Eski Türk Şiiri TTK Yay. Ankara, 1991
- ANA : Asya, Arif Nihat, Şiirler:1, İstanbul, 1975
- YS : Atsız, Yolların Sonu, İstanbul, 1975
- EŞR : Beyatlı, Yahya Kemal, Eski Şiirin Rüzgârıyla, İstanbul, 1962
- KGK : Beyatlı, Yahya Kemal, Kendi Gök Kubbemiz, İstanbul, 1974
- SV : Beyzadeoğlu, Süreyya Ali, Sünbülzâde Vehbi, İstanbul, 1993
- Buran, Ahmet (Yay. Haz.), Tuncer Gülensoy Armağanı, Kayseri, 1995
- TDT : Caferoğlu, Ahmed, Türk Dili Tarihi, c. I, II, III İÜEF Yay., İstanbul, 1974
- DŞA : Cengiz, Halil Erdoğan, Divan Şiiri Antolojisi Ankara, 1983
- Çağatay, Saadet, Türk Lehçeleri, c. I, DTCF Yay. No:62, Ankara, 1963
- Çağatay, Saadet, Türk Lehçeleri II, DTCF Yay. No:214, Ankara, 1972
- DK : Dede Korkut Kitabı, (metin-sözlük) Haz. Muharrem Ergin, TKAE, Ankara, 1964
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Lugat, Ankara, 1970
- Divânü Lügâti't Türk Dizini, TTK Yayını, Ankara, 1986
- Div. : Divânü Lügâti't Türk Tercümesi c. I, II, III, IV Haz. Besim Atalay, TDK yayını, Ankara, 1986

- AH : Edib Ahmed b. Mahmud Yknek, Atabet'l Hakyk, Haz.R. Rahmeti Arat, İstanbul, 1951
Eraslan, Kemal, Eski Trkede isim-fiiller, İstanbul, 1980
- AT : Ergin, Muharrem, Azeri Trkesi iüEF Yay., İstanbul, 1971
- OA : Ergin, Muharrem, Orhun Abideleri Boazii Yayınları, İstanbul, 1973
- SAF : Ersoy, Mehmed Akif, Safahat, İstanbul, 1974
- R : Fikret, Tefik, Rubb-ı Œikeste, İstanbul, 1973
- ZK : Güler, Uler, Zaman Kırpıntıları, EskiŒehir, 1988
- TDE : Hacıeminolu, Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, III. Baskı, Devlet Kitapları, İstanbul, 1984.
Hacıeminolu, Necmettin, Yapı Bakımından Fiiller, Kültür Bakanlıı Yayınları, Ankara, 1991.
- SN : Hoca Mesud b. Ahmed, Süheyl  Nevbahar Yayımlayan: J. H. Mordtmann, Hannover, 1925
- IM : IrŒad-l Müluk Ve's-Seltin, Haz.Recep Toparlı, AKDYK/TKD Yay., 555, Ankara, 1992
- OV : Kanık, Orhan Veli, Bütün Œiirleri, ist., 1995
Karamanlıolu, Ali Fehmi, Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor, Hareket Yay., İstanbul, 1972
- YAB : Karaosmanolu, Yakup Kadri, Yaban, İstanbul, 1970
- BS : Karay, Refik Halid, Bugünün Saraylısı, İstanbul, 1965
- MNT : Korkmaz, Zeynep, Sadruddin Œeyholu, Marzuban-nme Tercümesi, (inceleme-metin-sözlük-tpk basım), Ankara, 1973
Korkmaz, Zeynep, Türk Dili zerine AraŒtırmalar, c.I, II, TKD Yay., 629, Ankara, 1995

- HŞ : Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, Haz.,M. Necmettin Hacıeminoğlu, İstanbul,1968
- May.II : Maytrisimit, Uygurca Metinler II, Haz., Şinasi Tekin, Atatürk Ün.v.Yay.,263, Ankara, 1976
- BÜ : Meriç, Cemil, Bu Ülke, İstanbul, 1975
- ME : Mukaddimetü'l- Edeb, Haz.,Nuri Yüce, TDK Yay.,No: 535, Ankara, 1988
- NF : Nehcül- Ferâdis,çev.,J.Eckman,Haz., Zülfikar,Hamza;Tezcan, Semih. TDK Yay.,518, Ankara, 1988
- MN : Ali Şir Nevâî,Mecalisü'n-Nefa'is,c.I(Metin - inceleme),c.II(Dizin),Haz.Vahit Türk,(Yayınlanmamış Doktora Tezi),Fr.Üniv.Sos.Bil.Ens., Elazığ,1990
- ETY : Orkun,Hüseyin Namık, Eski Türk Yazıtları
- BRT : Safa, Peyami, Bir Tereddüdün Romanı, İstanbul, 1975
- YAL : Safa,Peyami,Yalnızız, İstanbul,1974
- KON : Sepetçioğlu,Mustafa Necati, Konak, İstanbul, 1972
- GT : Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan Bi't Türkî),Haz.,A.Fehmi Karamanlioğlu, ME Bas., İstanbul, 1978
- Şemseddin Sami, "Kâmus-ı Türkî", Çağrı Yay. İstanbul, 1978
- ŞHŞ : Şeyhî, Hüsrev ü Şirin,(inceleme-metin) Haz. F.Kadri Timurtaş,iÜEF Yay., İst.,1963
- YZ : Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha,Haz.Dehri Dilçin, TDK Yay.,(Tıpkı basım) İstanbul, 1964
- TS : Tarama Sözlüğü c.VII, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1974
- Timurtaş,F.Kadri, Osmanlıca Dersleri, iÜ Edb.Fak.Yay.,No 1809, İstanbul, 1972
- Topaloğlu,Ahmet. Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Yay., İstanbul, 1988

- TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)
- TD-B : Türk Dili-Belleten
- TD : Türk Dili Dergisi
- TDK : Türk Dil Kurumu
Türk Dünyası El Kitabı, TKAE Yay.,Ank.,1976
"Türkçe Sözlük", Türk Dil Kurumu, c.I-2,
Ankara, 1988
- TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- YD Yunus Emre Divanı,Haz.,F.Kadri Timurtaş,
Terc.Gazt.,1001 Temel Eser,No 1,ist.,1972
- KB : Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, c.I,(metin),
Haz.R.Rahmeti Arat,TDK Yay.,Ank.1979;
c.II(çeviri),Haz.R.R.Arat,TTK Yay.,Ank.1974;
c.III,(indeks) Hazırlayanlar,Kemâl Eraslan,
Osman Sertkaya,Nuri Yüce,TKAE Yay.,ist.1979

MAKALELER

Çağatay,Saadet, "Eski Osmanlıcada Fiil Müş-
takları III" Gerundifler," A.Ü. DTCF Der.
c.VII,Sayı 1-2, Ankara, 1949,s.27-47

Eckmann,Janos, "Harezmi Türkçesi" ve
"Çağatayca", Tarihi Türk Şiveleri (çev.
Mehmet Akalın), Ankara, 1979, s.183-223;
225-262

Eckmann,Janos, "Karamanlıca, -işin'li
Gerundium Hakkında", TD-Belleten, Ocak 1950,
c.III,Sayı14-15, s.45-52

- TD : Eraslan,Kemal,"Çağatay Şiiri", Türk Dili
Özel Sayısı, c.II, TDK yay., Ankara, 1986,
s.564-717

Gabain,Annemarie Von,"Eski Türkçe", Tarihi,
Türk Şiveleri (çev.Mehmet Akalın), Ankara,
1979, s.31-72

Gülsevin,Gürer,"Türkçede -sa Şart Gerundiu-
mu Üzerine", TD, 1990,c.II, 464, s.276-279

Göğüş, Beşir, "Türkçede Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümlecîğe Bağlanma Şekilleri", TDAY, Ankara, 1968, s. 89-142

Hacıeminoğlu, M. Necmettin, "da/de Edatı Üzerine", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, sayı: 16, İstanbul, 1968

Hacıeminoğlu, M. Necmettin, "Yapı ve Mânâ Bakımından Türk Dilinde Kelime Aileleri" (H.F. Alasya'ya ARMAĞAN), Ayrı Basım, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1989

Hatiboğlu (Kılıçoğlu), Vecihe, "Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki", TD, c. III. sayı: 33, Ankara, 1954, s. 510-518

Korkmaz, Zeynep, "uçun/üçün/için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine", TDAY-Belleten, Ankara, 1961, s. 31-35

EK : Korkmaz, Zeynep, "Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve EK Kalıplaşması Olayları", Ankara, 1969, s. 64-80

Korkmaz, Zeynep, "Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme (intensivum) Edatı Üzerine", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1961, Ankara, 1962, s. 13-29

Korkmaz, Zeynep, "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine Bir Deneme", TDAY-Belleten, Ankara, 1958, s. 173-180

Korkmaz, Zeynep, "+ça/+çe Eşitlik Hâli Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilî Üzerine Bir Deneme", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Ankara 1995, c. I, s. 12-84

Korkmaz, Zeynep, "Türkçede -n Zarf-fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeleri", TDAY-Belleten, Ankara, 1984, s. 155-165

Korkmaz, Zeynep, "Türkiye Türkçesinde İktidar ve İmkan Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri", TDAY-Belleten, Ank., 1959, s. 107-124

Korkmaz, Zeynep, "Türkiye Türkçesinde -madan/-meden < -madın/-medin Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", A.Ü. DTCF Türkoloji Dergisi, sayı: 2, Ankara, 1969, s. 297-307

Korkmaz, Zeynep, "Türkçedeki -arak/-erek Zarf-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine", TDÜA, TDK Yay., Ankara, 1995, s. 128-132

Mansuroğlu, Mecdut, "Karahanlıca", Tarihi Türk Şiveleri (Mehmet Akalın), Ankara, 1979, s. 141-158

Mansuroğlu, Mecdut, "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", TDAY-Belleten, Ankara, 1955 s. 59-71

Pritsak, Omeljan, "Kıpçakça", Tarihi Türk Şiveleri (Mehmet Akalın), Ankara, 1979, s. 119-130

GRAMERLER

- TG : Banguoğlu, Tahsin, Türkçenin Grameri, İstanbul, 1974
- Bilgegil, Kaya, Türkçe Dilbilgisi, İstanbul, 1962
- TDG : Deny, Jean, Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi), Terc. Ali Ulvi Elöve, İstanbul, 1941
- YTDB : Ediskun, Haydar, Yeni Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1963
- Ercilasun, Ahmet Bican, Kutadgu Bilig Grameri, Gazi Üniv. Yay., No 23, Ank. 1984
- TDB : Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İÜEF Yay. İstanbul, 1972
- Emre, Ahmet Cevat, Türk Dilbilgisi, (Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Bir Gramer Denemesi), İstanbul, 1945
- TZ : Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat-it-Türkiyye, çev., Besim Atalay, TDK Yay., İst., 1945
- ETG : Gabain, Annemarie Von, Eski Türkçenin Grameri, Çev. Mehmet Akalın, AKD ve TYK, TDK Yay., Ankara, 1988
- Gencan, Tahir Nejat, Dilbilgisi, TDK Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1979

- ÇEK : Karaağaç, Günay, Çağatayca El Kitabı, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1988
- Karahan, Leyla, Türkçede Söz Dizimi, Ankara, 1993
- Kıp.Gr. : Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK Yay., No 579, Ankara, 1994
- Kükey, Mazhar, Uygulamalı Örneklerle Türkçenin Söz Dizimi, Ankara, 1975
- Timurtaş, F. Kadri, Yeni Osmanlıca Metinleri, İÜEF Yay., İstanbul, 1972
- Toparlı, Recep, Kıpçak Türkçesi, Erzurum, 1989

ÖZET

Çok geniş bir coğrafî sahada ve çeşitli kültür merkezlerinde ayrı ayrı gelişen Türk dili, en az on iki asırlık bir geçmişe sahiptir.

Gerek tarihî devirlerde ve gerek geniş sahalar kaplayan bugünkü şivelerinde Türk dilinin önemli bir kısmını oluşturan zarf-fiiller, hem isim hem de fiil olarak özellik gösterir. Esas karakter itibarıyla zarf-fiil, "fiilden türeme zarf"tır. Yüklem durumundaki esas fiili zaman, hâl, sebep vb. bakımından vasıflandıran zarflaşmış fiildir.

İncelememiz, Türk yazı dilinin başlangıç devresinden itibaren bütün tarihî şiveleri içine aldığından, tasvirî gramerlerin zarf-fiiller ile ilgili ortaya koyduğu bazı hükümlerin eksik ve yetersiz olduğunu gözler önüne sermiştir. Böylece gramer konularının tarih boyunca geçirdiği değişiklikleri inceleyen tarihî gramerlerin önemi ve gerekliliği daha iyi anlaşılmıştır.

Türkçenin ifade imkânlarını genişleten ve ona, cümle kalabalıklığından uzak bir dil olma özelliğini kazandıran zarf-fiiller, yapı, anlam ve kullanılışlığı açısından ele alınmıştır. Yazı dilimizin en eski dönemlerinden zamanımıza kadar uzanan devrede meydana getirilen önemli eserler taranarak, alfabetik sıra içinde örnekleme metodu ile sunulmuştur.

Cümle içinde zarf görevini üstlenen zarf-fiiller, -a/-e -ı/-i, -u/-ü, -p, -uban/üben vb. özel ekler ile meydana getirildiği gibi, isim-fiillere belli isim çekim eklerinin getirilmesi ve bazı edatların bağlanması ile de elde edilmektedir.

Çalışmamızda şekil ve fonksiyon bir arada ele alındığı içindir ki, "zarf-fiil" teriminin anlamı genişlemiştir. Zarf-fiilin şekil bakımından alanının genişlemesinde aslında bir zarf-fiil iken fonksiyonunu kaybedip kalıplaşarak "edat"; "zarf"; "isim" hatta "sıfat" durumuna geçmesidir. "Ek kalıplaşması" adı verilen bu durum, kelimenin cümle içindeki değişik kullanılışları ile ilgili anlam kaymasının sonucudur. Dilin ihtiyacından doğan bu konuda en ilgi çekici örnekleri zarf-fiiller vermektedir.

Zarf-fiillerin en geniş kullanım alanlarından biri de Eski Türkçeden başlamak üzere her tarihî şivede ve günümüzde, yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiiller meydana getirmesidir. Ayrıca zarf-fiil olma özelliğini kaybederek çekimli fiil durumuna da geçmektedir.

Bir ekin incelenmesi ile dahi nasıl karmaşık bir yapıya sahip olduğu anlaşılan dil, sürekli değişen canlı bir varlıktır. Dilde yer alan bir kelime ve ekin farklı fonksiyonlarda kullanılması, anlamının daralıp genişlemesi için uzun bir zaman ihtiyacı vardır. Zarf-fiiller, bu konuda en güzel örnekleri sunan dil unsurlarıdır.

SUMMARY

The Turkish language which flourished in a vast geographical area and in various cultural centers separately can be traced back at least twelve centuries.

The adverbial verb forming an important part of the Turkish language whether in the present accents shows both the features of a noun and of a verb. The adverbial verb in its basic characteristics is an adverb which is derived from a verb. It is an adverbialized verb that quantifies the main verb from the aspects of Time, Case, Cause, etc.

Our research, because it covered all the historical present accents from the beginning period of Turkish writing to have demonstrated that same judgments put forward by descriptive grammar about predicate adverbs are incomplete and inadequate. So the importance and necessity of historical grammar investigating changes of grammar subjects during the history have been understood better.

Adverbial verbs which broadens the expressive features of Turkish and which makes it a language far from sentence over population have been handled from semantic and structural point of view. After the important works which were made in term from the oldest periods of our writing language to the present were scanned, it was presented in term with the method of sampling.

However the adverbial verbs which function as adverb in a sentence can be formed with special suffixes like -a/-e, -ı/-i, -u/-ü, -p, -uban/üben etc. They can also be formed by adding some noun inflection suffixes or also can be obtained by combining of prepositions. Because, form and function are taken together in our study the meaning of the term "adverbial verb" has expanded.

In fact, the functional expansion of the adverbial verb is formed by losing its function as an adverbial verb and taking the pattern of a "preposition", "adverb", "noun" and "adjective", "appendix patterning". This situation which is called, "appendix patterning" is a result of the word's meaning deviation due to the various use of the word in the sentence.

In this subject which results from the needs of the language adverbial verbs will be the most striking examples starting from old Turkish in every historical accent and today, one of the most widely used field of adverbial verb is their forming compound verbs with their placement in front of auxiliaries. In addition to this losing its adverbial verb be comes a inflectional verb.

Language is a changing and living thing which can be by an analysis of a suffix, usage of a suffix and word in the language in different functions will take a long time for the meaning of the word or suffix to expand or reduce, predicate adverbs are the language units given as best examples in this field.

Hediye TUNCER
Edirne-1996